

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Лабораторія філологічних досліджень
Шуменський університет «Спископ косянтин преславський» (Болгарія)
Вища лінгвістична школа (м. Ченстохова, Польща)

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Мелітополь
2018

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф. (Україна)*; **Білоусенко П. І.**, *д-р філол. наук, проф. (Україна)*; **Коноваленко Т. В.**, *канд. пед. наук, доц. (Україна)*; **Митяй З. О.**, *канд. філол. наук, доц. (Україна)*; **Хомчак О. Г.**, *канд. філол. наук, доц. (Україна)*; **Іванова Тотка Стоянова** *д-р філософії, проф. (Болгарія)*; **Матеуш Донсаль**, *д-р філософії, проф., (Польща)*; **Сімашко Т. В.**, *д-р філол. наук, проф. (Росія)*; **Бахар Гюнеш**, *д-р філол. наук, проф. (Туреччина)*; **Айдарбекова А. С.**, *канд. філол. наук, доц. (Казахстан)*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – Вип. 8. – 157 с.

ISBN 978-617-7055-81-4

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на VII Міжнародному науковому семінарі «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (30 березня 2018 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
ББК 80
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2018

ДО

95-річчя

*Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

та

25-річчя

філологічного факультету

ЗМІСТ

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Базенюк А. В., Насалевич Т. В.

Глобалізація англійської мови: причини та наслідки 8

Грама Н. Г.

Функціонування економічної мови в полікультурному просторі
професійної інтеграції 10

Денисенко Н. В., Андраш К. С.

Функціонування метафори в англомовних текстах 14

Єрмоленко С. І., Каспер І. О.

Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення
в сучасній українській мові 16

Єрмоленко С. І., Черних О. В.

Специфіка вокатива в системі сучасної української мови 19

Конопленко Н. А., Кравченко Є. Г.

Заголовок-парцеля у газетному тексті 22

Лепкович С. В., Симашко Т. В.

Роль фразеологізмів в формуванні образів учасників
діалогових програм на телевиденні 26

Митяй З. О., Вишнякова А. А.

Лінгвістичний статус односкладних номінативних речень
у сучасній українській мові 30

Мінкова О. Ф., Степаненко А.

Експресивний потенціал фразеологічних одиниць у романі
Євгена Гуцала «Позичений чоловік» 32

Нифанова Т. С.

Сопоставительное изучение парадигм образов как один из подходов
к межъязыковому семасиологическому исследованию метафор 34

Сіроштан Т. В., Бондар Н. О.

Словотвірна структура девербативів з абстрактною семантикою
в сучасній українській мові 38

Сіроштан Т. В., Іванова Я. С.

Назви узагальнених ознак у словотвірній системі української мови 41

Слободинська Т. С.

Інтерпретація понять «система» і «мовна система» в просторі наукових знань 44

Юрченко О. В., Шишлова С.

Контаміновані okazіональні утворення в ідіостилі Павла Загребельного 48

КОНЦЕПТОСФЕРА ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ

Бабакова О. В., Нескреба М. Є.

Асоціативне поле концепту *щастя* 51

Гапєєва І. М.

Мовна картина соціуму та її ґендерні складові 53

Громко Т. В.

Особливості семантичної модифікації народних географічних термінів
Центральної України 56

Єрмоленко С. І., Іщук Г. В.

Специфіка порівняльних конструкцій у системі сучасної української
літературної мови (на матеріалі прози Юрія Андруховича) 59

Жигоренко І. Ю.

Шляхи вивчення концептосфери *alltagsleben / повсякденність* у німецькій мові 61

Коваль О. В., Сінельнікова І. М.

Семантико-стилістичні особливості репрезентації ключових концептів
у художньому дискурсі 65

Митяй З. О., Хомчак О. Г.

Національна самосвідомість у мовній картині світу сучасної молоді 67

Стовбур Л. М.

Семантико-стилістична типологія порівнянь у романі В. Лиса «Соло для Соломії» 70

Чистяк Д. О.

Принципи лінгвоестетичного аналізу художньої концептосистеми 73

Юрченко О. В., Солодкіна А. О.

Словотвірна семантика концепту *стен* (на матеріалі авторів запорізького краю) 76

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ФЕНОМЕН АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ СВІТУ

Атрошенко Г. І., Георгієва А. С.

Філософія любові: теоретичний аспект
(до осягнення духовного в інтимній ліриці Ліни Костенко) 80

<i>Батанцева Т. А., Атрошенко Г. І.</i>	
Образне осягнення постаті Івана Сірка в історичній літературі для дітей	83
<i>Ванденко О. А.</i>	
Актуалізація романтичної спадщини в літературному процесі Німеччини ХХ століття.....	86
<i>Веретюк Т. В.</i>	
Тема кохання в поетичній спадщині Ігоря Муратова	89
<i>Зотова В. Г., Пітель Т. О.</i>	
Топоси меж у романі Р. Іваничука «Журавлиний крик»	93
<i>Коноваленко Т. В., Перебийніс І. І.</i>	
Образ «маленької людини» в оповіданнях О. Генрі	96
<i>Копейцева Л. П., Груба О. А.</i>	
Концепти-символи як текстотвірні доміанти художнього світу Р. Іваничука	99
<i>Копейцева Л. П., Міц К. С.</i>	
Часопросторові моделі у романістичному дискурсі І. Франка (за романами “Перехресні стежки” та “Петрії і Довбуцуки”)	101
<i>Мажара Н. С.</i>	
«Нешоденний щоденник» Романа Іваничука як фактор істини письменника.....	104

ПЕРЕКЛАД ЯК ЯВИЩЕ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Бондарчук Л. Й.</i>	
Семантика терміна як перекладознавча проблема	108
<i>Денисенко Н. В., Єрмолова М. А.</i>	
Відтворення значень англломовних емфатичних елементів українською мовою.....	111
<i>Фоменко Е. Г.</i>	
Стратегії мультифрактального переклада: «Поминки по Финнегану» Джеймса Джойса в перекладі кириллицей.....	114

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

<i>Баранцова І. О., Ткач М. В.</i>	
Проблеми формування особистості людини культури в теорії та практиці вітчизняного і зарубіжного досвіду	120

<i>Денисенко Н. В., Фуклева В. В.</i>	
Особливості функціонування гендерних стереотипів в англomовному суспільстві.....	122
<i>Мілько Н. Є.</i>	
Культурологічний аспект поняття «міжкультурний діалог»	124
<i>Міхно Д. І.</i>	
Психолого-педагогічні настанови в естетичному вихованні учнів	127
<i>Олджай Тюркан</i>	
Българските възрожденски дейци през погледа на турски литературен критик	129
<i>Опир М. Б.</i>	
Поняття міжкультурної компетентності та її місце в підготовці фахівців	133

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ

<i>Бондарєва Т. П., Харківська А. В.</i>	
Бінарні заняття як засіб зацікавлення студентів філологічними дисциплінами.....	137
<i>Гурова Т. Ю., Топалова В. В.</i>	
Оцінювання навчальних досягнень учнів старшої школи з читання на уроках англійської мови	140
<i>Добровольська С. Р.</i>	
Відео – сучасний та ефективний метод оволодіння комунікативною навичкою іншомовної комунікації.....	142
<i>Єрмоленко С. І., Шевчик Г. С.</i>	
Ноосферна освіта в загальноосвітніх навчальних закладах (на рівні фонетики)	145
<i>Ляшенко К. М.</i>	
Персонализованоє обучение на уроках англійского языка в младшей школе	148
<i>Матюха Г. В., Опара Н. С.</i>	
Самостійна робота старшокласників з вивчення англійської мови	151
<i>Рябуха Т. В., Гостищева Н. О., Харченко Т. І.</i>	
Використання лексичного підходу на заняттях з домашнього читання у мовному ВНЗ.....	154

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Базенюк А.В., Насалевич Т.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Лінгвістична глобалізація в тій чи іншій мірі офіційно існує вже два десятиліття. Початковою точкою розвитку цієї галузі знання справедливо вважається вихід першої редакції книги в видатного лінгвіста Д. Крістала «Англійська мова – глобальна» [3, с. 117]. І хоча до теперішнього часу не вироблено універсального уявлення про феномен глобальної мови, вже сьогодні можна визначити основні ознаки, що характеризують глобальну лексику [1, с. 57], а також властивості англійської мови, що так би мовити детермінують її статус як глобальної в сучасній лінгвокультурній ситуації.

Метою даної статті є аналіз соціальних та історичних чинників, які вплинули на становлення англійської мови як глобальної.

Передісторія глобалізації англійської мови справедливо пов'язується з політичною і економічною потужністю Британської імперії, яка в 17-18 ст. поширювала свій вплив практично на весь світ і зробила англійську мову однією з основних міжнародних мов. Спадщина британського імперіалізму – близько 100 країн у сучасному світі – використовують англійську мову або як державну, або як офіційну. Проте власне глобальною англійська стає внаслідок американської економічної і політичної, а потім і культурної (мається на увазі, передусім, культура споживання) переваги в другій половині ХХ ст.

На початок ХХІ ст. американський вплив у світі робить англійську мову не просто важливою, але практично єдиним можливим інструментом міжкультурної взаємодії не лише в різних сферах ринку (особливо у сфері туризму і реклами), але і в таких сферах, як наука і технології (доступ до сучасних наукових і технічних баз даних без використання англійської мови неможливий; це обов'язкова робоча мова міжнародних наукових заходів тощо). Проте було б помилково вважати, що глобалізація англійської мови є наслідком виключно економічних та політичних переваг. Слід звернути увагу на особливості англійської мови, що зумовили її перемогу у своєрідних перегонах за глобальне лінгвістичне панування.

По-перше, це багатство і глибина лексичного складу. 20-мільйонний Оксфордський словник сучасної англійської мови включає понад 615 тисяч слів. Якщо враховувати науково-технічну термінологію, то загальний лексичний склад англійської мови перевищить один мільйон слів, що робить його одним з найбільших у світі. За деякими оцінками, лексика англійської мови нині активно приростає новими словами: від 8000 до 20000 лексичних одиниць щорічно. У загальному користуванні близько 200000 англійських слів, що мінімум в 2 рази більше, ніж слів, наприклад, німецької, української, російської або французької мов. Наявність великої кількості синонімів, фразове і ідіоматичне багатство англійської мови містить потенційну можливість для вираження самих різних сенсів і рішення будь-яких комунікативних завдань – від повсякденного спілкування до високої поезії.

По-друге, англійська мова має важливу якість гнучкості. Гнучкість проявляється на різних рівнях мовної системи. Порядок слів, категорія стану, можливість використати одно і те ж слово як іменник і дієслово, великі можливості дериватів – усе це працює на гнучкість англійської мови як комунікативного інструменту.

По-третє, граматики англійської мови має більш високий ступінь уніфікації, ніж у більшості мов світу. Так, наприклад, категорія роду повністю передається словом і не вимагає додаткової маніфестації за допомогою артиклів, як в німецькій або іспанській мовах. Предикат легко може

обійтися без суб'єкта. Відмінкові форми іменників в англійській мові практично відсутні (за виключенням деяких особистих займенників), що порівняно, наприклад, з фінською мовою, яка має п'ятнадцять форм для кожного іменника, або українською мовою з її 12 формами, є зразок вищої міри уніфікації граматичної системи. Те ж можна сказати і про дієслово: якщо, наприклад, в латинській мові дієслово мало 120 можливих форм, а в сучасній німецькій мові – 16, то англійська оперує тільки 5 формами, з яких активно використовуються тільки 3.

По-четверте, англійська мова вважається відносно простою у плані правопису і вимови: вона не вимагає ні оволодіння тонкими тональними варіаціями вимови, як кантонська, ні специфічного, іноді до екстравагантності, поєднання приголосних, як валлійська або гельська. Певна річ, що англійська мова має деякі звуки, які, як правило, складно вимовити іноземцям, або звуки, що мають різноманітність можливих варіантів графічної фіксації. Проте на користь відносної фонетико-графічної простоти англійської говорять регулярність у вимові приголосних, свобода від діакритики голосних і приголосних.

По-п'яте, глобалізації англійської мови сприяє її космополітичний характер: вона активно приймає тисячі слів з інших мов, з якими історично вступала в контакт, що дає їй, в свою чергу, почуття близькості і доступності, своєрідної мовної гостинності, на відміну від таких мов як, наприклад, французька, що робить усе можливе, щоб не допустити вплив інших мов на себе.

Перелічені власне лінгвістичні чинники привабливості англійської мови мають велике значення для отримання нею статусу глобальної, але не можуть його забезпечити без загальновідомих екстралінгвістичних чинників: технологічних, політичних, економічних. Тому, попри те, що у сучасному світі англійська як глобальна опиняється в неприступній позиції, її майбутнє в цій якості не обов'язково гарантовано. В середні віки латинська мова, здавалося, назавжди влаштувалася в якості загальної мови освіти і культури. Це здавалося незмінним, але змінилося. Які ж перспективи англійської як глобальної мови?

Передусім, слід пам'ятати, що серед мов міжнародного спілкування історично зустрічалися претенденти на всесвітнє поширення, але їх претензії, проте, не тягнулися за межі території багатонаціональних державних утворень (Римська, Візантійська, Монгольська, Французька імперії). Багато вчених обгрунтовано стверджують, що в сферах бізнесу, науки, інформатики, освіти, транспорту, політики, спорту, розваг і масового споживання англійська стала глобальною мовою міжнародного спілкування [3, с. 118]. При цьому вона є не лише джерелом, але і посередником для експорту лексичних одиниць і граматичних конструкцій.

Крім того, важливо враховувати, що факт вільного володіння англійською сьогодні не так важливий для мовної глобалізації, як факт активного використання. Для порівняння: найпоширеніша мова в світі – мандаринський діалект китайської мови – налічує близько 1 мільярда носіїв, а англійська – близько 400 мільйонів, але англійською, за даними Британської Ради, регулярно користуються (не будучи носіями) ще близько 2 мільярдів людей. Крім того, глобальна інтернет-комунікація, основним інструментом якої історично змогла стати англійська мова, невблаганно розширює склад «користувачів» глобальної мови. Коли представники «покоління ґаджетів» складатимуть більшість людської популяції, дія вказаних тенденцій посиляться. Ознаки цього можна бачити вже сьогодні. Наприклад, ООН нині використовує п'ять офіційних мов: англійську, французьку, іспанську, російську і китайську, однак до близько 90% міжнародних організацій використовують англійську в якості, щонайменше, однієї з їх офіційних мов (тоді як французькою користується вже менше 50%). Мало того, приблизно одна третина міжнародних організацій (ОПЕС, АСЕАН та ін.) використовує як офіційну виключно англійську мову, причому ця цифра зростає – понад 90% серед азійських міжнародних організацій.

Для з'ясування перспектив розвитку глобальної мови треба враховувати протидію двох тенденцій – до універсалізації інструментів міжкультурної взаємодії, з одного боку, і до збереження національної ідентичності, з іншого. Саме домінування зовнішньої мови або культури може призвести до негативної реакції. Хоча більшість колишніх британських колоній зберегли англійську мову в якості офіційної мови після надбання незалежності, в деяких країнах з приводу культурного домінування англійської мови громадськість висловлює наростаюче невдоволення. Остання тенденція, як ні парадоксально, особливо відчутна в США (кількісне зростання іспаномовного

населення, надання в деяких штатах іспанській мові статусу офіційної (тощо) з їх домінуванням в економічному, технічному і політичному сенсі. Саме США є сьогодні рушійною силою англійської мови у світі. Проте якщо США втратять свої домінуючі позиції у вказаних сферах, то мовна лояльність інших країн може значно знизитися до тих пір, поки їй на зміну не прийде нова домінуюча сила. І тут ми стикаємося ще з одним парадоксом. Єдиним, на наш погляд, можливим кандидатом на те, щоб скласти конкуренцію США в технологічному та економічному (але не політичному) аспектах, в осяжній перспективі є Китай. Але саме Китай є одним з найбільш активних експлуататорів глобальної англійської [4, с. 72].

Зростання кількості людей, в тому або іншому ступені тих, що володіють англійською, досягло історичного максимуму в 2 мільярди, загалом, за рахунок населення Індії та Китаю. Можливо, саме тому довгострокове майбутнє англійської мови як глобальної знаходиться в руках Азії. Останнє частково пояснює, чому китайська мова, носіями основного діалекту якої (мандаринського) є близько мільярда чоловік, далека від статусу не лише глобальної, але і субглобальної мови. При цьому головною для стабільності глобального статусу англійської мови є та обставина, що саме ця мова стала основним засобом інтернет-комунікації, в яку сьогодні залучені більш ніж 5 мільярдів людей, які не можуть обійтися без знання латиниці і мінімального набору з декількох десятків слів, що становлять лексикон сучасного користувача інтернету, починаючи з самого поширенішого глобалізму – окей (о'кей, ОК) [4, с. 54].

Наприкінці слід зазначити, – якщо для отримання англійською мовою статусу глобального був важливий збіг цілого ряду екстралінгвістичних чинників, то для збереження цього статусу визначне значення мають чинники власне виключно лінгвістичні. Перспективою подальшого дослідження може бути аналіз лінгвістичних чинників, які сприяють розвитку англійської мови як глобальної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довгенко О. М., Косирева М. С. Глобалізм як проблема інтерлінгвістики / О.М. Довгенко, М.С. Косирева. – Харків: Ранок, 2016. - 110 с.
2. Косырева М. С., Рудакова С. В., Мурашко С. Ф., Богословская В. Р. Интернациональная лексика в русском языке: опыт XX века // Этносоциум и межнациональная культура. 2016. No 7 (97).
3. Crystal D. English as a Global Language/ D.Crystal. - Cambridge: Cambridge University Press, 2003. - 212 p.
4. Ronen S., Goncalves B., Hu K. Z., Vespignani A., Pinker S., Hidalgo C. A. Links That Speak: The Global Language Network and Its Association with Global Fame // Proceedings of the National Academy of Sciences. - 2014. Vol. 111. No 52. URL [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pnas.org/content/111/52/E5616>

Грама Н.Г.

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ МОВИ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Історія становлення української економічної термінології сягає в глибоку давнину розвитку українства. Економічні терміни – це слова, що функціонують в економічній сфері суспільства і утворюють термінологічне поле економіки як науки [1].

Лексика, яка пов'язана з економічним розвитком України, із внутрішньою і зовнішньою торгівлею, почала формуватися ще у давньоукраїнський період на основі спільнослов'янських коренів -да-, -куп-, -мнн- та інших, напр.: кУлити, кУплл" , кУплльница, кУплльньи [1, с. 321-322], мнна, мннити, мнн"ти, мнновати [1, II, 1, с. 240-242], продавати, продажа, продавьць, продавьница [II, 2, с. 206-209]. Процес подальшого становлення лексики на означення понять, зумовлених

економічними і торговельними відносинами, здійснювався переважно на базі тих елементів, які українська мова успадкувала з праслов'янської [2].

Унаслідок нових міжетнічних контактів на торговельно-економічному рівні в українській мові XIV-XV ст. почали функціонувати запозичені слова, переважно з романських і германських мов через посередництво старопольської і старочеської мов, напр.: гандель, рынок, крамь.. броварь, ярмарок, кошь, сума, почасты – з тюркських, напр.: барышник [1, с. 21-23: с. 238]. Вони стали також базою для творення нових слів даної групи.

Впродовж XVI-XVIII ст. в українській мові продовжують вживатися творення, засвідчені пам'ятками давньоукраїнського періоду і XIV-XV ст. Одночасно виникають і нові слова, напр.: купецтво, купованье, перекупник, перекупничество, подкупне, подкупца. Міжнародні економічні зв'язки українських земель зумовили появу нових запозичень, переважно із західноєвропейських мов, напр.: квота, шинк. Частина таких запозичень появилася через посередництво польської. На їх базі в українській мові XVI-XVIII формувалися нові торгово-економічні терміни, напр.: шинковати, шинкованье, шинковний.

У цілому протягом XVI-XVII ст. в українській писемності спостерігається процес стабілізації засобів вираження понять, пов'язаних з торговельно-економічними відносинами, вироблення фінансово-економічної термінології на основі автохтонних лексико-словотворчих ресурсів і засвоєння іншомовної термінології [1, с. 323-326].

Значного розвитку економічна термінологія досягла у XIX ст. Інтенсивне формування її припадає на другу половину XIX ст. Свідченням цього є багатогранна спадщина І.Я. Франка. Саме в його оригінальних і перекладних працях закріпилися як терміни на означення чітко окреслених економічних категорій власне українські слова та запозичення, відомі в українській мові і давніше, напр.: податки, промисел, ціна, вартість, доход, капітал, дивіденд, конкуренція, обмін, продаж, бухгалтерія, промисловий капітал. У літературній спадщині Івана Франка для дітей знаходимо нові мотиви, що скеровують увагу маленьких читачів та слухачів від казкових подій до життя і пробуджують інтерес до реальних життєвих ситуацій [3].

У сучасній українській мові збільшується кількість економічних термінів, відбувається їх якісне вдосконалення, пристосування до норм літературної мови, спостерігається розширення семантики загальноживаних термінів. Українська економічна термінологія формується з урахуванням національних традицій, досягнень інших народів та міжнародної практики термінотворчості.

Англомовні запозичені терміни в економічній терміносистемі української мови поділяються на декілька типів: запозичення досить давні, й настільки пристосовані до мови, що вже не відчувається їхнє іноземне походження. Вони часто й широко застосовуються і мають велику кількість похідних (реальний, партнерство тощо); суто англомовні слова, які часто використовуються в мовленні, виходять за межі професійної сфери вживання й поступово стають загальномовними одиницями (супермаркет, провайдер, дилер, спонсор, бренд) [1. с. 43, 321, 328]; інтернаціоналізми – це такі міжнародні терміни, які вживаються не менше, ніж у трьох неспоріднених мовах [6], напр.: holding – англ., das Holding – нім., холдинг – український – вид підприємництва, суть якого полягає у придбанні контрольного пакету акцій різних компаній з метою контролю за їхньою діяльністю і отримання дивідендів; Leasing – англ., Das Leasing – нім., лізинг – укр. – довгострокова оренда обладнання, машин, споруд виробничого призначення. у мові співіснують різні за походженням номінативні одиниці тобто синонімічні пари. Вони бувають двох типів:

а) англомовне запозичення – однокомпонентний український еквівалент: дайджест – огляд; дилер – посередник, представник; дисконт – знижка; консалтинг – консультування; менеджер – керівник; офшорний – іноземний;

б) англомовне запозичення – багатоконпонентний український еквівалент: траст – довічне товариство; форс-мажор – непередбачені обставини; ріелтер – агент з продажу нерухомості.

У процесі запозичення будь-якого іншомовного терміну його значення й значення утвореного терміну можуть повністю збігатися в обох мовах. Надалі такий термін може зазнати змін і зсувів значень, характерних для будь-якого терміну, самостійно утвореного із елементів, які існують у власній мові. Так, наприклад, «дистриб'ютор» – незалежний оптовий посередник, який закуповує товари з метою їх продажу роздрібною фірмам для кінцевого споживання. Англійське: Distributor –

1) an intermediary that distributes products primarily to commercial or professional users (особа, котра поставляє товари комерційним або професійним користувачам). 2) an individual who buys and sells goods to retailers and other users but does not sell in significant amounts to the consumer (особа, яка купує і продає товари роздрібним торговцям, але не продає у значних сумах для споживачів).

Як бачимо, в англійській мові ці слова мають ширше значення, що можна пояснити й етимологією слів, адже вони мають англійське походження. В українській мові вони закріпились зі зміною початкового значення.

Для запозичень в українській економічній термінології в останнє десятиліття характерними є два процеси [2]: 1) збільшення кількості англословних за походженням слів; 2) розширення актуальності слів англійського походження, що функціонували в українській мові обмежено для характеристики певних сфер життя в зарубіжних країнах. Так, наприклад, значення слів „менеджер” і „бізнес” до початку 90-х років ХХ ст. було негативно забарвлене, що підкреслювало конфліктні відносини у капіталістичному суспільстві. Такі слова, як брокер, бестселер, боді-арт, бос, дисконт, концерн, маркетинг, продюсер, рекет стали тепер загальноновживаними, вони позначають вже реалії сучасного життя нашої країни і переважно мають нейтральне чи позитивне значення[1, с. 36-38].

За спостереженнями, англіцизми використовують частіше, ніж їхні українські відповідники. Важливу роль у використанні англіцизмів, що належать до першої групи, відіграють соціально-психологічні причини: мовці часто надають перевагу іншомовним словам, як більш престижним, модним. У другій групі вища частотність англіцизмів порівняно з українськими відповідниками пояснюється прагненням мовців до економії мовних засобів (запозичення значно компактніші).

Функціонування економічної мови у сфері професійної інтеграції значно змінюється в часі. Сучасний стан розвитку цивілізації характеризується інтеграційними та мондіалізаційними (сутність мондіалізації полягає у складанні єдиної соціально-економічної та політичної спільноти людства) процесами, що формують єдину глобальну спільноту, концептуальними рисами якої є інтернаціоналізація світової економіки, політики, науки, культури й освіти тощо. Сучасний освітній простір України, що має право називатися полікультурним, ставить нову мету – виховання мовної особистості, здатної вийти за межі рідної культури, набути досвіду взаємодії з іншомовними спільнотами, не втрачаючи при цьому власної етнічної ідентичності. Особливої актуальності дослідженнях інтеграційних процесів, еволюція загальноосвітніх суспільних перетворень напряму залежить від тісної конвергенції (зближення) економічних трансформацій з ринком освітніх послуг, які надаються системою професійної освіти й навчання у вигляді забезпечення всіх сфер життєдіяльності.

Першим напрямом Концепції розвитку освіти є приведення структури освіти у відповідність до потреб сучасної економіки та інтеграції України в європейській економічній та культурній простір.

Як яскравий приклад, зазначимо: «На етапі зближення європейських народів особливе місце у польській освіті, зокрема, професійній, посідає модуль «європейська освіта», орієнтований на прискорення й посилення інтеграційних процесів згідно з Маастрихтським договором. Маастрихтський трактат носить рекомендаційний характер стосовно співпраці у сфері освіти, яка передбачає побудову єдиного загальноєвропейського освітнього простору й укріплення європейського виміру в освіті, вивчення мов країн-членів ЄС, обмін студентами й викладачами, взаємне визнання дипломів та уніфікацію термінів навчання у вищих школах [5, с. 96].

Перед модулем «європейська освіта» поставлено завдання – зберегти універсальні цінності, характерні для демократичних держав: дотримання прав людини, формування громадянських якостей особистості, почуття національної ідентичності, розуміння ролі власного народу у розвитку загальноєвропейської культури, прихильність до загальнолюдських цінностей. Проте тематика модуля виходить за межі проблем ЄС і стосується більш широкого європейського контексту.

Значного успіху досягли освітяни Швеції у розвитку освіти на основі ІКТ. Одним із чинників, що зумовлює ефективність професійної освіти педагогів-вихователів, є інформатизація. З метою підготовки працівників дошкільних закладів до використання ІКТ як засобу самоосвіти та самовдосконалення, професійного спілкування та педагогічного інструменту у процесі навчання та виховання дітей у програми вводяться навчальні курси, які забезпечують методологічну та методичну підготовку у нерозривному зв'язку з формуванням основ інформаційної культури.

Крім цього, шведські науковці спільними зусиллями з ученими інших країн працюють над створенням та впровадженням моделей компетентнісного розвитку, які готують педагогів-практиків до використання ІКТ для оптимізації педагогічного процесу у дошкільному закладі та формування основ комп'ютерної грамотності дітей дошкільного віку.

Найпоширенішими методами викладання є ті, які сприяють розвитку професійного мислення, уміння вести пошук інформації, прогнозувати, приймати нестандартні рішення, інтегрувати знання з різних дисциплін (метод портфоліо, відеозаписи взаємодії педагога-вихователя з дітьми, кейс-метод, метод симуляції тощо). Використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє значним чином підвищити ефективність педагогічного процесу та обумовлює появу нових організаційних форм навчання.

В Україні упродовж 2015-2017 р. розробляється та запроваджується нове покоління стандартів вищої освіти на компетентній основі з урахуванням модельних стандартів Євробакалаврів та Євромагістрів, у 2020-2025 р. здійснюватиметься поступова відмова від стандартів вищої освіти. Зокрема, передбачається, привести у відповідність із типовими європейськими нормами загальну тривалість навчання в школі (12 років) та тривалість навчального року.

У Польщі освітня траєкторія починається з трьох років: діти зараховуються до дитячих садків, де отримують безкоштовну дошкільну освіту та виховання можна зробити такі висновки. Незважаючи на те, що в рамках Європейського Союзу відсутня єдина модель підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів і кожна країна-член європейської співдружності зберігає власну систему, адаптуючи її до загальноєвропейських вимог, вирішення проблеми в цих країнах направлено на вироблення єдиних вимог до педагога, який вивчає європейську тематику. Він повинен мати вищу освіту, бути творчою особистістю, відкритою для всього нового й прогресивного, готовою до постійного підвищення свого професійного рівня, здатною озброїти учнів і студентів відповідними знаннями, уміннями й навичками [4].

Передумовою сталого та якісного розвитку системи професійної освіти і навчання Польщі є реалізація польських стандартів професійних кваліфікацій.

У Фінляндії одним із принципів є рівність навчальних дисциплін, при цьому вони негативно ставляться до класів із поглибленим вивченням тієї чи іншої дисципліни. Навпаки, усі предмети викладають рівноцінно. Але є можливість створення спеціалізованих класів – за певної кількості обдарованих в окремій галузі дітей. Практичність – головне правило викладання. Дітей у школі навчають здебільшого тому, що їм знадобиться у житті. Змалку фіни знають, як зорієнтуватися на місцевості, як порахувати вартість товару з кількома знижками, як вирахувати відсоток від податку, створити резюме в Інтернеті, контролювати банківський рахунок тощо.

Повна автономність навчального закладу, відсутні відділи освіти і методкабінети. М. Пальчук розкриває модель професійної освіти і навчання у Польщі як четвертий етап європейської інтеграції [5].

У фінських освітніх закладах вважають, що основна роль школи – навчити дитину самостійності. Замість того, щоб змушувати «зубрити» формули, вчителі показують, як ефективно використовувати довідники, калькулятори, Інтернет тощо для вирішення їхніх проблем. Вчителі не розкривають під час уроків нових тем – усі є в підручнику, де учні повинні знайти та виокремити інформацію самостійно. Заняття на свіжому повітрі є невід'ємною складовою фінської школи. Також кожної перерви вчителі виводять дітей на свіже повітря; Наголосимо на тому, що фінські діти практично не отримують домашніх завдань. Батькам замість навчання вдома рекомендують зводити дітей у музей, галерею, на пікнік, у басейн тощо. Також вчителі не втручаються в особисті конфлікти між дітьми, надаючи їм можливість самим розібратися у проблемі, що виникла [6].

Висновок. Таким чином, враховуючи вищеозначене, констатуємо, що функціонування економічної мови у полікультурному просторі професійної інтеграції є постійно й періодично оновлюваним процесом, залежить від організації єдиного освітнього простору та стратегічного розвитку європейської інтеграції. З поглибленим вивченням механізмів сталого розвитку в умовах вищої школи ми й пов'язуємо перспективи подальшого наукового пошуку.

Водночас констатуємо, що в українському просторі освіта виконує переважно інформувальну і контролюючу функції. В університетах Швеції акцент зміщується на консультаційну та коригуючу

функції, що забезпечує активність та автономність студента у навчанні. Відмінності стосуються також підходів до формування змісту освіти. У вітчизняній практиці поширеним є предметний принцип, у той час як характерною особливістю професійної підготовки майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах Швеції є інтеграція навчальних предметів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головащук С.І. Словник-довідник з правопису /за ред. В.М.Русанівського. – К.: «Наукова думка», 1979. – 344 с.
2. Дитячі твори Івана Франка – Освіта.UA. – osvita.ua.
3. Кіліченко Л.М. Українська дитяча література: Навч.посібник. Видав-тво: Вища школа, 1988.
4. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки. www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf.
5. Пальчук М. І. Глобалізаційні процеси в єдиному освітньому просторі та їхній вплив на стратегічний розвиток професійної освіти / М. І. Пальчук. – Текст //Педагогіка і психологія : вісник АПН України. – 2010. – № 1 (66). – С. 38–49.
6. Пальчук М. І. Модель професійної освіти й навчання Фінляндії – третій етап європейської інтеграції / М. І. Пальчук. –Текст.–// Вища освіта України. – 2010. – № 4. – С. 96–101.

Денисенко Н.В., Андраш К.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАФОРИ В АНГЛОМОВНИХ ТЕКСТАХ

Одним з найбільш поширених видів тропів є метафора - приховане порівняння, здійснюване шляхом вживання слова, що позначає деякий клас предметів та явищ для характеристики або найменування об'єкта, що входить в інший клас. Посилення виразності мови досягається різними засобами, в першу чергу, використанням тропів, так званих лексичних засобів створення образності.

Слід зазначити, що однією з особливостей публіцистичних текстів є їх насиченість метафоричними виразами. Основним завданням перекладу публіцистичного матеріалу, крім відтворення змісту, є донесення до читача всіх емоційних елементів, укладених в оригіналі, в тому числі і метафоричних виразів. Таким чином, вони представляють певну складність для перекладача. Отже, **метою** статті є дослідження особливостей функціонування метафоричних конструкцій на матеріалі публіцистичного дискурсу.

Стиль масової комунікації - один із функціональних стилів, що обслуговує широку сферу суспільних відносин: політичних, економічних, культурних, спортивних та ін. Тематичний діапазон публіцистичного стилю практично необмежений (політика, ідеологія, філософія, економіка, культура, спорт, повсякденний побут, поточні події), обмеження накладає тільки «модус формулювання тексту», який характеризує особливий спосіб мовленнєвих дій, що вживаються мовним суб'єктом у процесі формулювання тексту з метою вирішення певних когнітивно-комунікативних завдань» [1, с. 133]. Таким чином, текст будь-якої тематики є публіцистичним, якщо йому притаманний політико-ідеологічний модус формулювання тексту.

Термін «публіцистика» в українській науці про мас-медіа не тотожний англійському терміну «feature»: «До текстів, позначуваних в українській мові словом «публіцистика», а в англійській журналістиці словом «feature» відноситься досить широке коло медіаматеріалів. В пресі – численні статті різного розміру на найрізноманітніші теми: від поп-музики і спорту до світського життя і високої моди. На радіо - популярні музичні передачі. На телебаченні - авторські програми, присвячені питанням культури, здоров'я, подорожі, такі, як « Holiday» або «From our own correspondent» на каналі BBC World. Істотною ознакою текстів групи «feature» є їхня тематична прихильність. На відміну від новин, які висвітлюють численну кількість медіа-топіків різноманітних подій та фактів

(те, що в англomовній журналістиці називається «hard news»), тексти групи «feature» роблять акцент на факторі людського інтересу, на індивідуально-авторське бачення тієї чи іншої проблеми. Вони презентують медіатеми з особливої, «цікавої» сторони, додаючи до канви подій елемент людського інтересу і індивідуально-авторське бачення» [2, с. 142].

Основною рисою публіцистичного стилю є поєднання експресивності і стандарту, що пов'язано з тим, що в цьому стилі інформаційно-змістова функція поєднується з функцією переконання, емоційного впливу. Тут широко використовуються, крім нейтральної, висока, урочиста лексика і фразеологія, емоційно забарвлені слова, риторичні запитання, вигуки, повтори та, звичайно метафори.

Якщо говорити про сферу функціонування метафори, то при зверненні до практичної мови впадає в очі недоречність метафори, її незручність і навіть недоступність в цілому ряді функціональних стилів. Не вдаються до метафори в різних видах ділового дискурсу: у законах і військових наказах, у статутах, постановах, указах і наказах, всіляких вимогах, правилах поведінки і безпеки, у циркулярах, інструкціях і медичних рекомендаціях та ін. У публіцистичній же сфері, де центр ваги часто переноситься на емоційний вплив, можна знайти чималу кількість метафоричних виразів.

Таким чином комунікативною метою метафори є формування у читача або слухача або позитивної, або негативної думки про ту чи іншу інформацію (політичного характеру, соціального, тощо). Метафора має великий вплив на мислення людини. У публіцистиці метафора - основний «постачальник» альтернатив розуміння різних ситуацій. Метафора задає безліч можливих виходів із складних ситуацій, можливість розуміння тієї чи іншої інформації.

Численні дослідження сприяли становленню когнітивного підходу до метафори, але саме в книзі Дж. Лакоффа і М. Джонсона «Metaphors We Live by» була розроблена теорія, яка привнесла системність в опис метафори як когнітивного механізму. Як і їх попередники, автори постулювали, що метафора не обмежується лише сферою мови, а самі процеси мислення людини значною мірою метафоричні. Метафора як феномен свідомості проявляється не тільки в мові, але і в мисленні, і в дії. «Наша буденна понятійна система, в рамках якої ми думаємо і діємо, по суті своїй метафорична» [3, с. 25]. Такий підхід дозволив остаточно вивести метафору за рамки мовної системи і розглядати її як феномен взаємодії мови, мислення і культури.

Згідно теорії концептуальної метафори, в основі метафоризації лежить процес взаємодії між структурами знань двох концептуальних доменів - сфери-джерела (source domain) і сфери-мішені (target domain). В результаті односторонньої метафоричної проєкції (metaphorical mapping) із сфери-джерела у сферу-мішень, що сформувалися в результаті взаємодії людини з навколишнім світом елементи сфери-джерела структурують менш зрозумілу концептуальну сферу-мішень, що становить сутність когнітивного потенціалу метафори. Базовим джерелом знань, що складають концептуальні домени, є досвід безпосередньої взаємодії людини з навколишнім світом, причому діахронічно первинним є фізичний досвід, організує категоризацію дійсності у вигляді простих когнітивних структур - «схем образів». Припущення про те, що при метафоричній проєкції у сфері мішені частково зберігається структура сфери-джерела, отримало назву гіпотези інваріантності (invariance hypothesis) [3].

Розглянемо на прикладі метафоричних виразів американського варіанту англійської мови взаємодію сфери-джерела та сфери-мішені. Всі приклади запозичені з країнознавчих словників і належать до мовних одиниць з національно-культурною семантикою.

Проведений аналіз показав, що однією з основних сфер-джерел є смерть (death). Так, dead-time (букв. «миттєва смерть») означає ситуацію, коли в матчі з американського футболу, команди, завершивши в нічю основний час, грають до першого голу, а не всі додаткові тридцять хвилин. Dead-wood (букв. «мертве дерево») має значення нікому більше не потрібна людина або предмет. Dead-head (букв. «мертва голова») означає 1. «заєць», безквитковий пасажир 2. автобус, вантажівка або поїзд, рухомі без пасажирів або вантажу. Образ смерті в результаті метафоричного проєкції переноситься на сферу мішень і підкреслює ознаки швидкості дії (dead time) [4].

Ще одним важливим джерелом метафоричних образів, згідно Дж. Лакоффу, є світ тварин. Сферою-мішенню при цьому можуть служити найрізноманітніші сфери людської діяльності. Образ

щур, асоціюється у американців з негативними ознаками, служить для опису негативно оцінюваних об'єктів дійсності. Наприклад *rat trap* (букв. «крисоловка») означає старий занедбаний будинок, а *rat* *pack* (букв. «древесний щур») перекладається як баракольщик, чоловік, який збирає і зберігає непотрібні речі.

Розглянемо типovu для американського публіцистичного дискурсу метафору *credibility gap* - криза довіри, що позначає ситуацію, коли відбувається втрата довіри громадськості до заяв уряду і повідомленнями преси [4]. В українській мові говорять про «кризу довіри», «дефіцит довіри», тоді як в англійському варіанті початковою є значення *opening*, *breach* - щілина, пролом. Довіра тут виступає як щось цілісне, у чому може утворитися «прірва». В даній концептуальній моделі суспільство і влада, суспільство і засоби масової інформації є рівними партнерами, відносини між якими характеризуються тим або іншим ступенем «близькості». Існує також метафора *gender gap* - розбіжності у політичних поглядах між чоловіками і жінками. В обох випадках учасники мовної ситуації знаходяться в єдиній площині, при цьому утворюється нова концептуальна структура, яка відрізняється від структури утворених аналогічним способом словосполучень *generation gap*, *reading gap*.

Отже, метафора активно бере участь у формуванні концептуальної картини світу, відіграє вкрай важливу роль в інтеграції вербальної та образно-чуттєвої систем людини, а також є ключовим елементом категоризації мови через реалізацію художнього концепту. Метафора узгоджені з певною культурою і мовою, укорінені у свідомості людей і є невід'ємною частиною культурної парадигми носіїв мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова Е.А. Еще раз о стиле как научном объекте современного языкознания // Текст дискурс - стиль. / Е.А. Гончарова. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2003. - 24с.
2. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ / Т.Г. Добросклонская. - М.: 2008. - 203 с.
3. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. И с предисл. А.Н. Баранова. - М.: Едиториал УРСС, 2004. - 256 с.
4. Томахин Г.Д. Великобритания: лингвострановедческий словарь: Литература. Театр. Кино. Музыка. Танец. Балет. Живопись. Скульптура. Архитектура. Дизайн. СМИ/ Сост. Г. Д. Томахин. - М.: ООО "Издательство АСТ": ООО "Издательство Астрель", 2001. - 336 с.

Єрмоленко С. І., Каспер І.О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Актуальність статті зумовлена розвитком психолінгвістики як проміжного рівня, який вивчає вплив слова на реципієнта. Особливе місце посідають у діалозі заперечення, які спонукають мовців до вирішення конфліктних ситуацій. Вміння правильно заперечити у мовленнєвому акті сьогодення цінуються як з прагматичного, так і комунікативного боку.

Тому **метою** цього дослідження є висвітлення всього різноманіття заперечень на рівні лексики (фразеології) та граматики.

Специфіку лексико-граматичного заперечення вивчали такі мовознавці як І.Р. Вихованець [1], М.П. Баган [3, 4], С.Я. Єрмоленко [7]. Вони звернули увагу на специфіку визначення поняття “заперечне речення”: “речення із заперечним присудком (як правило), підметом або другорядним членом” [7, с. 62]. Йому властиві заперечні частки *не*, *ні*. У заперечно-стверджувальних реченнях складений дієслівний присудок має дві частки *не* (пор.: *Ми не любимо людей не тому, що вони злі:*

ми вважаємо їх злими, тому що **не** любимо [4, с. 451]; **Не** диво: тричі борщ солити **не** годиться; [4, с. 46]). Заперечна часка ні нерідко стає префіксом другорядного члена чи підмета (пор.: *Коли б не* пияцтво, то *ніколи не* знала би рабства людина!; *Ніхто не* може бути щасливим, якщо *він не* має самоповаги; *Ніколи не* варто передчасно говорити з дітьми про високі матерії... [4, с. 47]). Заперечно-питальне речення містить заперечення і питання. Проте за змістом воно виражає вчливе запитання (пор.: *Чи не* за правилом: зроби добро й забудь? [4, с. 479]).

Якщо покликається на "Малу філологічну енциклопедію", то "заперечне речення – речення, у якому заперечна дія, стан або ознака, виражена присудком". Загально-заперечне речення – речення, у якому заперечення відноситься до дієслова-присудка й таким чином виражає повне заперечення явищ, подій. Напр.: *Якби не* влада шлунку, жодний птах **не потрапив** би в пастку, та й **жоден** мисливець **не ставив** би пасток [4, с. 351]. Частково-заперечне речення – речення, у якому заперечення відноситься не до присудка, а до інших членів речення й таким чином служить для заперечення тільки окремих ознак, тих чи інших явищ і подій. Напр.: *Можна знайти багато, не знаючи найпотрібнішого* [4, с. 451] – не входить до відокремленої обставини способу дії, вираженої дієприслівниковим зворотом.

У заперечних реченнях при дієсловах-присудках найчастіше трапляється родовий відмінок іменників або займенників, який стосуються додатка, пор.: *Дівчина пише листа* (Н. в.)– *Дівчина не пише листа* (Р. в.). *Дівчина не пише його* (Р. в.) *сьогодні*. Найчастіше родовий відмінок трапляється при незмінних заперечних словах *немає, немає*. Речення з цими словами виражають значення теперішнього часу, напр.: *Багато у природі дивних сил, але сильнішої за людину* (Р. в.) **немає**; **Немає** *вірнішого способу* (Р. в.) *підбаворити ворога, ніж показати, що боїшся його*; *У нас немає іншої мети* (Р. в.), *як жити в злагоді з природою* [4, с. 432, 415]. Родовий відмінок функціонує в заперечних реченнях, де значення минулого часу передає сполука *не було*, а значення сполука *не буде*, напр.: *При виході з концерту натовпу* (р. в.) **не було**; *Де нема свято волі, не буде там добра* (Р. в.) *ніколи*. Родовий відмінок трапляється у реченнях із заперечними словами *ні* або *ані*, напр.: *Ні з тобою, ні без тебе* (Р. в.) *жити неможливо*; *У пияцтві немає ні розуму* (Р. в.), *ані добротності* (Р. в.) [4, с. 306, 427].

Заперечені лексеми трапляються часто в різних функціональних стилях мовлення. У нашому дослідженні ми послуговуватимемося афоризмами, взятими зі збірника "Дорогоцінна енциклопедія геніальних афоризмів" [4], які репрезентують публіцистичний і художній стилі мовлення. Із лексико-граматичного боку найпоширенішими вважаються заперечення в семантичній структурі дієслів. Якщо покликатися на Мирославу Баган, то "за характером позначуваної дії, особливостями поведінки її учасників виділяємо такі класи дієслів із заперечним значенням" [3, с. 15]:

1) каузативні дієслова, що виражають свідомий (практичний чи мовленнєвий) вплив на об'єкт для позбавлення його певних можливостей або обмеження їх: *припиняти, затьмарювати, заборонити, заблокувати, перешкодити, приборкати, завершити*; напр.: Сором **забороняє** те, чого *ніколи не забороняють закони*; *Тільки терпеливий завершить справу* [4, с. 415, 407];

2) дієслова відсутності, що охоплюють значення зникнення, неіснування, припинення, браку чогось: *втрачати, помирати, руйнувати, нищити, розорити, занепадати, спорожніти, зникнути*; напр.: *Людина стільки разів помирає, скільки разів втрачає близьких*; **Умри** *тоді, коли життя тебе голубить* [4, с. 423];

3) дієслова протидії: *сперечатися, спростувати, викривати, протестувати, принижувати, опиратися, суперечити*;

4) дієслова на позначення поразки, невдачі: *забути, збитися, схибити, програвати, зіпсувати, придушити*; напр.: *Усяке зло легше придушити в зародку* [4, с. 415];

5) дієслова, що передають неправдиве витлумачення інформації: *брехати, хитрувати, заздрити, хибувати, перекручувати, оббрівувати, фальшувати, лицемірити*;

6) дієслова, що виражають ігнорування, небажання, неприйняття: *лягтися, розсердитися, шкодувати, ганити, ігнорувати, ухилиятися*; напр.: *Хто на погоду або врожай сердиться, той проти самого Бога пишається* [4, с. 427].

7) дієслова, що вказують на неспроможність суб'єкта до чіткої, цілеспрямованої діяльності: *помилитися, відставати, боятися, сумніватися, ніяковіти, підозрювати*.

У вираженні заперечення друге місце після дієслів посідають слова атрибутивної семантики (прикметники):

1) наявності певної ознаки: *пустий, спійий, малодушний*, напр.: **Пусті й малодушні** люди нерідко демонструють напади гніву й пристрасті перед своїми підлеглими й думають, що показали цим свою хоробрість [4, с. 42];

2) буття, присутності: *пропащий, загиблий*;

3) справжності, правдивості: *уявний, оманливий, блазенський, фальшивий, крутійський*; напр.: **З усіх блазенських речей шлюб – найбільш блазенський**; *Ціна й честь є одне й те саме: хто не має всередині, але одягається ззовні, той перебирає вигляд фальшивого алмазу й крутійської монети* [4, с. 41, 427];

4) вартості, значущості: *злидений, марний, дрібний*, напр.: **Тільки дрібні** люди бояться газетних статей [4, с. 42];

5) схожості, типовості: *різний, своєрідний*;

6) окремішності суб'єкта: *пересічний, посередній*.

Значно вужче заперечення представлено серед прислівників: *по-іншому, по-новому, інакше, наперекір*. Іноді запереченням можуть бути й іменники, утворені від заперечних дієслів або прикметників. Велику групу серед таких заперечних іменників посідають абстрактні іменники, які вказують на неспроможність, невідповідність певного стану речей або інформації про заперечення, напр.: *брехня, вигадка, міраж, наклеп*. Окремо розглядають іменники, які заперечують наявність когось або чогось у певному просторі, напр.: *пуста, порожнеча, пустеля, пустир, порожняк*. Окрім вже вказаних заперечних іменників, існують вторинні, які на рівні своїх переносних лексичних значень спеціалізуються на запереченні можливості виходу із ситуації, сприятливого розвитку подій, напр.: *нуль, фінал, галлик, фініш, труба, тупик, кришка, крапка, торба, утрата*, напр.: **Утрата друга – найважча з утрат** [4, с. 425].

Заперечення, виражене за допомогою фразеологізмів, у мовознавстві кваліфікують як імпліцитне і зараховують до периферійних, функціонально обмежених засобів негації [2]. Безпідставно видається кваліфікація фразеологічного заперечення як імпліцитного (*горобина ніч, абсолютний нуль, ні пари з уст, ні світ ні зоря, ще й на світ не благословлялося, ні каплі, ні крихти, ні душі, ні зернини, ні макового зерна, ані дрібка солі*). Чітке й послідовне співвіднесення багатьох фразеологічних одиниць із заперечним змістом дає підстави вважати їх спеціалізованими, проте неуніверсальними засобами експлікації заперечення. Від інших засобів вираження заперечення фразеологізми відрізняються не лише експресивністю, але й емоційно-оцінним забарвленням (*нема у нього ні кола ні двора, увесь тут; ні кола ні двора – один сіренький котик та на шій мотузок; ні кола ні двора ...*) [6, с. 94].

“За характером реалізації заперечення в українській мові виділяємо: 1) фразеологізми, що функціонують як предикати вторинної істинної оцінки; 2) фразеологізми, що є самодостатніми виразниками комунікативних актів на основі заперечення; 3) фразеологізми, що містять заперечення у своєму значенні, яке виявляється у складі членованих синтаксичних одиниць” [2, с. 69].

До першої групи належать фразеологізми, що їх мовці безпосередньо використовують для спростування раніше висловленої думки, пор.: *намотити три мішки, сім (десять) мішків зречаної вовни* [6].

Другу групу становлять фразеологізми, які також функціонують як повноцінні комунікативні одиниці, проте вони не спростовують істинності попереднього висловлювання, а є самодостатніми мовленнєвими актами на основі мисленнєвої операції заперечення. Напр.: **не зівай, Хомко, на те ярмарок** [6]. Багато з цих фразеологізмів реалізують мовленнєвий акт некатегоричної заборони, тому частіше їх кваліфікують як рекомендацію або як пораду.

Третю, найбільшу групу становлять фразеологізми, що містять заперечення у своєму значенні й реалізують його у складі синтаксичних одиниць. До них належать ті одиниці, значення яких у словниках сформульоване за допомогою спеціалізованих маркерів заперечення: (частка *не, ні, прийменник без-*), словотворчих (префікси *не-, без-*), лексико-граматичних (заперечні займенники та прислівники *жоден, ніде*) (пор.: *марно, відсутність*). Напр.: **на безлюдді і Хома чоловік**;

у мене Хома й добра **нема**; **не** розлий вода; **ні** живий **ні** мертвий; з нашого Захарка **ні** Богу свічка, **ні** чортові угарка; **без** Гриця і вода **не** осятьється; **не** всякому по Якову.

Фразеологізми як виразники мовленнєвих актів негативної реакції передають не комунікативне, а внутрішньо-мисленнєве заперечення, за допомогою якого мовець чіткіше визначає свої емоції та прагматичні наміри. Так, наприклад, іноді такі заперечні фразеологізми стають заголовками: наука **не** йде до бука; козак – **не** без щастя, дівка – **не** без долі; лихо **не** мовчить [6].

Отже, лексико-граматичне вираження заперечення є продуктивним різноплановим явищем, функціональні можливості якого помітно розширюються. Отже, заперечення можна розглядати і як лексичний троп – заперечний паралелізм, напр.: **Не** звір, а з ногами, **не** птиця, а з пір'ям, **не** людина, а в одязі (загадка).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Улюблений відмінок заперечних речень / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 47.
2. Баган М.П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові / М.П. Баган // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 68–75.
3. Баган М.П. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній мові / М.П. Баган // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 11–19.
4. Дорогоцінна енциклопедія геніальних афоризмів / Укладач О. В. Зав'язкін. – Донецьк : ТОВ «БАО», 2010. – 608 с.
5. Мала філологічна енциклопедія / Уклали : О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.
6. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму / В.Д. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1988.
7. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Єрмоленко С.І., Черних О.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

СПЕЦИФІКА ВОКАТИВА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення специфіки мовлення, зокрема потребою детального висвітлення сутності, різновидів, засобів вираження, структурних, семантичних і функціональних характеристик вокативів у сучасній українській мові, а також відсутністю комплексного аналізу вокативів у мовознавчих дослідженнях українських учених. Одиниці структури мови, які виконують у ній функцію називання адресата мовлення, здавна перебували у полі зору вчених-мовознавців, хоча наукова інтерпретація статусу та функцій форм кличного відмінка, особливостей їх граматичного вираження в роботах українських дослідників суттєво відрізнялися.

Теоретичним підґрунтям роботи стали праці вітчизняних і зарубіжних учених із дослідження вокатива, таких як О. Безпояско, Ф. Бацевича, П. Дудика, О. Ветрової, І. Вихованця, К. Городенської, С. Єрмоленко, А. Загнітка, І. Кучеренка, І. Матвіяса, О. Єсперсена, О. Потєбні, М. Скаба, Є. Тимченка, К. Шульжука, В. Явора та ін. (із формально-граматичного і семантико-синтаксичного боку); І. Бойка, Ю. Вольської, М. Гринишин, Н. Данилюк, О. Межова, А. Каратаєвої та ін. (із функціонально-структурного боку).

Одним із найменш досліджених в українському мовознавстві у цьому колі проблем є питання семантико-граматичних і стилістичних параметрів вокатива у сучасній українській мові. Попри те, що вокатив є вагомим чинником у сучасному мовленні, проте він не підлягав ґрунтовному предметному

аналізу з боку семантико-граматичних і стилістичних особливостей, що й доводить актуальність дослідження.

У нашому дослідженні ми маємо на меті прослідкувати історію вивчення кличного відмінка у вітчизняному мовознавстві, з'ясувавши при цьому як загальні тенденції, так і особливості тлумачення згаданої грамеми залежно від мови її функціонування, наукових позицій ученого та часу студій.

Одразу ж зазначимо, що як у мовознавстві протягом тривалого часу не було сформовано єдиної думки про граматичний (морфологічний чи синтаксичний) статус граматичних форм, які на поверхневому рівні речення репрезентують субстанційну частину змісту апеляції. Основні причини такого неоднозначного тлумачення цих граем – абсолютизація формального підходу до визначення / невизначення наявності / відсутності в граматичній системі мови тієї чи іншої грамеми та неврахування функціональної специфічності аналізованих граматичних форм” [8, с. 116]. У традиційній лінгвістиці переважає вузько матеріалістичний підхід до формування та структурування граматичної системи мови, тому наявність вокатива визначає флексія. Отже, описуючи спільнослов'янський і спільносхіднослов'янський періоди, учені однозначно розглядають вокатив серед форм словозміни імен, трактуючи його як граматичну форму в межах категорії відмінка. Цей же підхід зберігається у східнослов'янській лінгвістиці до першої половини XIX століття. У ці часи номінацію “звертання” вживали як синонімічну до номінації “кличний відмінок” і звертання розглядали серед відмінкових форм. Етимологічно прозора назва вказувала на специфічну функцію, виконувану іменниками в цій формі. Так, Ф. Буслаєв, услід за О. Востоковим та Г. Гречем, кваліфікує кличний відмінок як прямий і незалежний, а синтаксичну функцію його форм визначає як один із засобів вираження взаємних стосунків між особами, що говорять, у складі речення. У подальшому ситуація з визнанням особливого кличного відмінка ускладняється тим, що в російській мові спеціальні флексії кличного поступово занепадають і врешті-решт їх починають трактувати лише як факт історії. Натомість специфічні флексії вокатива стають однією з важливих ознак української мови, відповідно вивченню різних аспектів функціонування вокатива вчені приділяють досить багато уваги. Варто також наголосити на тому, що визначення або невизначення особливого кличного відмінка з часом дедалі частіше пов'язують з певними ідейно-політичними настановами того чи іншого автора, його тяжінням до західноєвропейської або російської мовознавчої традиції. Наприклад, відсутність специфічних закінчень у всіх формах іменника середнього роду в однині, а також у всіх іменників, які вжито у формі множини, зумовила спроби тлумачити деякими вченими вокатив як неповноцінний, тому запроваджувався номінатив “клична форма”. Досить довгу і цікаву історію має вивчення вокатива українськими мовознавцями. У повній відповідності до класичних граматичних канонів уже в перших граматиках української мови вокатив тлумачили як член відмінкової парадигми іменника, що посідає п'яту позицію у реєстрі відмінкових форм.

У процесі вивчення мовознавцями вокатива увагу привертає обмеженість у використанні флексій: тільки іменники чоловічого і жіночого роду, які є переважно іменами, назвами осіб, окремими персоніфікованими номінаціями істот, предметів, явищ. Це зумовило переміщення його в парадигмі відмінювання на останню сьому позицію, а пізніше й переведення в категорію “клична форма”.

О. Потебня, глибоко проаналізувавши семантику й особливості матеріальної презентації граматичного значення кличного відмінка, сформулював кілька ідей, що стали етапними у встановленні морфолого-синтаксичного статусу вокатива. Він вважає, що кличний як і називний відмінок є прямим, тому що “...вважаю правильною давню думку, яка протиставляє називний і кличний, як прямі відмінки, тобто відмінки суб'єкта і слів, що поєднують з ним, іншим непрямим відмінкам. Відповідно до цього кличний, як і називний, маючи певну діяльність у реченні, стоїть не поза ним, а в ньому” [6, с. 234]. Синтаксичну відмінність прямих відмінків О. Потебня бачить у тому, що у наших мовах єдині відмінки, здатні виражати підмет, це називний і кличний. Усвідомлюючи першочергову важливість для тогочасної науки формальних показників тієї чи іншої граматичної форми, О. Потебня докладає багато зусиль для розширення уявлення про граматичну маркованість вокатива, доводячи зокрема, що в індоєвропейських мовах важливу роль у цьому поруч із флексією відіграє наголос [7].

У своєму науковому дослідженні ми тлумачимо “вокатив, або кличний відмінок”, посилаючись на С. Єрмоленко: “Вокатив, або кличний відмінок, – форма іменника, що називає особу (персоніфікований предмет), до якої звернена мова. Іменники 1-ї відміни у кличному відмінку мають закінчення –о, –е/–є, –ю. Напр.: *жінко, мамо, Насте, земле, Галю, кумцю*. Іменники II-ї відміни у кличному відмінку мають закінчення –е, –у/–ю, –и. Напр.: *чоловіче, сину, батьку, лікарю, Господи*. Основна синтаксична функція – роль звертання, слова-речення” [2, с. 76].

Традиційна граматики сучасної української літературної мови нерідко не визначають чіткого статусу вокатива в системі відмінків. Натрапляємо на таку кваліфікацію цієї форми: “У сучасній українській мові є шість відмінкових форм <...> Крім того, <...> у систему відмінкових форм включається також клична форма, вживана для вираження звертання. Відмінки є такі: називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, (клична форма)” [8, с. 76] і “Що ж до кличної форми, то вона протиставляється формі називного відмінка, її неможливо розглядати поза відмінковою парадигмою” [8, с. 74]. У подібному тлумаченні шість одиниць виступають як відмінки, а один компонент – як відмінкова форма. У терміні “клична форма” поєднано дещо, властиве відмінкам, і дещо їм не властиве. Наведена думка І. Матвіяса ним же заперечена в пізнішій праці: “З огляду на певну специфіку кличного відмінка порівняно з іншими <...> цей відмінок часто називають кличною формою і до відмінків не зараховують, хоч для цього нема переконливих підстав” [5, с. 22].

Виразником вокатива переважно є назви істот. В іменника першої відміни він виражаються флексіями –о, –е. Флексію –о мають іменники твердої групи: *сестро, товаришко*; флексію –е (орфографічно –є) мають іменники м'якої групи з основою на [j]: *Надіє, Маріє* (фонетичною транскрипцією [наді́є], [марі́є]). Закінчення –у (орфографічно –ю) мають деякі пестливі імена жіночого роду: *Галю, Марусю, доню, матусю* [3, с. 245].

У багатьох лінгвістів на матеріалі різних мов явно чи приховано відчуваємо кваліфікацію вокатива як певною мірою “ущербного”. Пор., таке висловлювання О. Есперсена: “У деяких мовах, наприклад у латині, він (вокатив) має особливу форму, а тому повинен вважатися окремим відмінком. Проте в більшості мов він збігається з називним відмінком, і тому не потребує окремої назви. Кличний відмінок там, де він існує, вказує на те, що іменник ужитий як друга особа і що він стоїть поза реченням бо сам по собі утворює речення. Він має пункти дотику з наказовим способом; про нього можна також сказати, що він виражає спонування” [1, с. 211]. Зважаючи на те, що у формах середнього роду й множині український вокатив збігається з називним, тобто він у цих формах морфологічно не вирізняється, М. Затовканюк кваліфікує його як відмінок, “дефектний” з погляду категорійно-морфологічного [4, с. 150].

Така кваліфікація применшує роль цієї грами в синтаксичній структурі сучасної української мови і не враховує сукупності морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних характеристик для вокатива, а тому не вирізняє його в системі грамам морфолого-синтаксичної категорії відмінка.

Ми вважаємо, недоречно вважати вокатив “ущербним” або “дефектним”, тому пропонуємо вивчати вокатив із різних боків: формально-граматичного, семантико-синтаксичного і функціонально-структурного.

Основне смислове значення вокатива – привернути увагу того, до кого звертаються, до висловлюваної думки, тому із поняттям *вокатив* тісно пов'язане поняття *звертання*. Звертання – це слово (або словосполучення), яке називає того, до кого або до чого звернене мовлення. Воно має форму кличного або омонімічного називного відмінка і вимовляється з особливою, кличною інтонацією.

Загалом у лінгвістиці до визначення статусу звертання та його функціонального навантаження існує кілька підходів. Суть усіх підходів зводиться до того: вважати звертання членом речення чи ні. Ми підтримуємо традиційну думку, що звертання – це внесення, ускладнення простого речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Есперсен О. Философия грамматики / The Philosophy of Grammar // Серия: Лингвистическое наследие XX века / Отто Есперсен. – Издательство : КомКнига, 2006. – 410 с.

2. Ермоленко С. Я. *Нариси з української словесності* (стилістика та культура мови) / С. Я. Ермоленко ; Ін-т укр. мови НАН України. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
3. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови : Підручник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Ч. 1. – К. : Радянська школа, 1965. – 423 с.
4. Затовканюк М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках / М. Затовканюк. – Praha : Univ. Karlova, 1975. – 194 с.
5. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. шк., 1974. – 184 с.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
7. Потебня А. А. Ударение / А. А. Потебня. – К. : Наук. думка, 1973. – 172 с.
8. Скаб М. С. Історія дослідження кличного відмінка у східнослов'янській лінгвістиці / М. С. Скаб // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку : Збірник наукових праць, присвячених 100-річчю від дня народження професора Стефана Пилиповича Самійленка. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006.
9. Сучасна українська літературна мова : Морфологія / За ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.

Конопленко Н. А.

*Львівський національний університет
ветеринарної медицини та біотехнологій імені Гжицького;*

Кравченко Є. Г.

Київський авіаційний університет

ЗАГОЛОВОК-ПАРЦЕЛЯТ У ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ

У сучасній лінгвістиці тексту, як відомо, виявляється загальна спрямованість на всебічне дослідження тексту і його комплексного опису з позиції функціонально-комунікативного підходу, а також на виявлення функцій окремих комунікативних одиниць, їх ролі у виконанні єдиного комунікативного завдання.

Метою статті є спроба аналізу структурних, семантичних і функцій них можливостей заголовків-парцелятів на матеріалі газетних текстів. Об'єктом дослідження стали заголовкові комплекси-парцеляти, дібрані з української періодичної преси початку ХХІ століття («Голос України», «Молодь України», «Літературна Україна», «Освіта України»).

Останнім часом інтерес до газетних заголовків значно зріс. І це не випадково: «Спостереження над заголовками газет, – стверджує В.Г. Костомаров, – проливає світло на особливості газетної мови в цілому» [4, с. 30]. Конкретні дослідження підтверджують це положення. Заголовки яскраво, наочно й адекватно відображають особливості мови газети. Парцельовані конструкції належать до числа характерних для газетно-публіцистичного тексту комунікативних одиниць, а парцеляція є яскравим показником сучасної газетної мови.

Публіцистичні тексти, а саме газетні статті, відіграють дуже важливу роль у соціальній сфері життя суспільства. Вони формують активну життєву позицію читача, виявляють напрямок формування суспільної думки. Тому всі публіцистичні матеріали цілеспрямовані й адресовані, а прагнення до нестандартності заголовків – дуже поширений у публіцистиці прийом.

Якщо газетний текст розглядати як структуру, що відповідає відомій загальній формулі «увага – інтерес – бажання – дія», то з першим елементом формули збігається заголовок. Він перебуває поза текстом і є засобом передачі інформації, часто заголовок не просто привертає увагу, а й викликає інтерес, реалізуючи два, а подекуди й три елементи згаданої формули. У зв'язку з цим саме заголовок відіграє особливу роль у газетному тексті, виступаючи ядром повідомлення, безпосередньо чи опосередковано передаючи зміст ширшої інформації. Заголовок

«як дуже сильно спресована абрєвіатура тексту» прагне до найбільш повного вираження оцінки й інтерпретації, що є змістом тексту [3].

Останнім часом газетні заголовки стали предметом особливої уваги лінгвістів. Зріс обсяг інформації, яку читач одержує з газет. Пропорційно цьому зростає роль заголовка в структурі газетного тексту. Адже саме через заголовки можна довідатися про зміст надрукованих матеріалів, не витрачаючи часу на ознайомлення з надлишковою для того чи іншого читача інформацією.

Заголовки повинні відповідати загальним вимогам, що висуваються до них. Простота, стислість, доступність характеризують заголовки. Водночас він є гранично стислою і влучно вираженою головною ідеєю статті [1; 2].

Заголовок входить у структуру тексту як семантичний і, більшою мірою, структурний стрижень оповіді. Підзаголовок дещо розкриває його зміст, але про що йдеться стає відомо лише з тексту. Полемічна загостреність звернення заголовка до читача обов'язкова для цього типу висловлювань. Глибокий зміст заголовка, звичайно, поступово виявляється, розкривається в тексті. Саме заголовок, що поступово реалізує свої асоціативні й реальні зв'язки з текстом, стає початковою ланкою зв'язку читацького сприймання з художньою системою різних повідомлень, на які певною мірою орієнтований заголовок [5].

Семантичні й асоціативні зв'язки заголовка й тексту статті виступають з різним ступенем чіткості для різних читацьких кіл. Так, газету можуть читати люди, котрі не є фахівцями з лінгвістики, тому зайві філологічні вправи лише заважатимуть їм при читанні й розумінні основної думки статті. Щоб запобігти цьому, авторів необхідно уміло розташовувати лексичні, граматичні засоби, що спрямовують читацьку увагу [2].

Заголовок і текст статті перебувають у дуже складних структурно-семантичних взаємозв'язках і взаємовідношеннях [6].

Полемічна спрямованість тексту задається саме в заголовку. Злободенність, афористичність, семантична ємність слів заголовка повинні мати основу – інформативний і живий зв'язок з читачем. Безпосереднє зацікавлення в отриманні кваліфікованої інформації – одна з умов читацького інтересу до публікації. Аналіз матеріалу свідчить, що в газетних заголовках продуктивними є конструкції з виведенням за межі базової структури компонентом, що зв'язаний сильною залежністю. Наприклад: *Рівненський держуніверситет... У Криму* (Освіта України, 2001, № 26-27); *Батьків хлопчиків замінив... Тренер* (Освіта України, 2000, № 4); *Якби я був ... Міністром* (Освіта України, 2009, № 4).

У наведених структурах семантико-граматичні властивості стрижневих слів потребують поширювачів, місце яких займають парцеляти. Відчленовані компоненти відіграють важливу роль у формальній організації цих висловлювань, тому парцеляція в них ускладнена. Проте не структура висловлювання, а смислове навантаження парцелятивів має тут першочергове значення. При такому розчленуванні смислові акценти розставляються дуже чітко: автор газетної статті, намагаючись скерувати увагу читача на авторську оцінку фактів, розриває облігативний зв'язок. Структурний аналіз газетних заголовків показав, що парцеляція стає більш вільною, і розриву піддаються навіть такі зв'язки, які розчленовуватись не повинні. Наприклад: *Міністерство освіти і науки. В Арктиці* (Освіта України, 2000, № 18). Таким чином, відчленована частина «в Арктиці» – стає засобом полемічного загострення всієї проблеми.

Від заголовка насамперед залежить, чи буде прочитана газетна стаття чи ні. Тому потреба лаконічно висловити основну думку газетної публікації і водночас зробити це максимально інформативно, наочно, виразно, так, щоб відразу привернути увагу читача, і зумовила появу великої кількості парцельованих конструкцій, що функціонують як заголовки [5].

Кількісний аналіз фактичного матеріалу переконує, що в структурному плані газетні заголовки-парцеляти є дуже різноманітними. Найбільш частотними (з дібраних 2000 одиниць) є монопредикативні структури – 463 одиниці, а з поліпредикативних – 437 складнопідрядних. У підзаголовках дещо інша ситуація, оскільки вони не такі стилі: монопредикативних – 201 одиниця, поліпредикативних складнопідрядних – 564, складносурядних – 335. Спостереження свідчать, що в монопредикативних заголовках-парцелятах членуються всі типи поширювачів

з будь-яким формальним зв'язком, наявним у простому реченні. Наприклад: *Подвижництво – плід любові до України. А не чвар* (Освіта України, 2001, № 6); *Імен конкретних не називають. Не оголошують...* (Освіта України, 2000, № 19-20); *Посмутнішав клуб. Команда* (Освіта України, 2001, № 26-27). У цих реченнях парцельовані компоненти в конструктивному плані факультативні, і тільки відмежування робить їх актуальними, звертає на них увагу читача.

Аналіз матеріалу свідчить, що в газетних заголовках продуктивними є також конструкції з виведеним за межі базової структури компонентом, що характеризується сильною залежністю. Наприклад: *Молоко не розки, а засіб... Розорення?* (Освіта України, 2000, № 17); *Стає незалежною... Влада* (Молодь України, 2010, № 32). У цих прикладах семантико-граматичні властивості стрижневих слів потребують поширювачів, місце яких займають парцеляти.

Парцеляція стає частотнішою в газетних заголовкових комплексах, свідченням цього є те, що розриваються навіть такі зв'язки, які розчленовуватись не повинні. Наприклад: *До новорічного столу буде сухе. Молоко* (Молодь України, 2000, № 28). Ефект цього заголовка – у несподіваності появи після крапки підмета. Без нього лексема «сухе» повинна розглядатись як субстантивний прикметник, що асоціюється з поняттям «сухе вино».

Заголовок, який є одним з найбільш насичених і актуалізаційно маркованих компонентів тексту, виконує різноманітні функції, виступаючи складником різних категорій (інформативності, проспекції, модальності, завершеності та ін.).

Категорія інформативності виявляється в ономазіологічній, означальній, номінативній функції заголовка, яку він виконує згідно з внутрішнім механізмом ономазіологічного процесу: називає об'єкт (текст) за однією з його ознак – темою.

Категорія модальності постійно наявна в усіх заголовках, але особливої актуалізації набуває в газетних жанрах: *Село шуміло! Святувало* (Літературна Україна, 1999, № 24).

Категорія модальності виявляється в заголовку експліцитно, через використання емоційно-оцінних слів у їх прямих значеннях, пор.: *Наші люди. Чи свині?* (Освіта України, 2000, № 19); *Велике місто. Хамів* (Молодь України, 1999, № 44).

Категорія завершеності знаходить своє вираження в делімітативній функції заголовка, який відокремлює один завершений текст від іншого.

Категорія проспекції в заголовку виявляється в тому, що своїм змістом заголовок спрямований у структуру тексту. Виявляється вона насамперед за рахунок повтору слів заголовка в тексті. Наприклад, у статті, яка має назву: *«Ми є. Були. І будемо ми.»* спостерігаються наскрізні повтори, які ведуть до гіперсемантизації слів у заголовку: *«Перемагають, хоч як їх не нищено», «стоять, як їх не упосліджено», «ідея незнищеності», «він виграв цей бій», «він посів своє місце, переміг».*

Завдяки заголовку може актуалізуватись у тексті й категорія зв'язаності. У статті з заголовком *«Забули. Забули голодомори, репресії, виселення...»* лексема *забули* використовується п'ять разів, слово і словосполучення на означення *репресій* – сім разів, *голодомор* – вісім разів (*«ув'язнення цілих народів, голодомори, репресії»*), *«коли ціла країна була цілеспрямовано знищена голодом»*, *«коли знищена голодна країна»*, *«такого голоду ніхто не бачив за Миколу»*, *«пережати на власній шкурі найсправжнісінківський голод»*, *«а головне – голодні»*). Зазначені в заголовку слова «пронизують» увесь текст, зв'язують його. Саме слово *голодомор* семантично змінюється, утворюються індивідуально-художні значення. Усвідомлення цього значення читачем проходить ретроспективно, коли читач повертається до заголовка після закінчення читання тексту. Заголовок, з якого починається ознайомлення зі статтею, є рамочним знаком, що вимагає повернення. Цей знак ще раз зв'язує початок і кінець, тобто безпосередньо бере участь в актуалізації не тільки категорії зв'язаності, а й категорії ретроспекції.

Актуалізація категорії проспекції й прагматичності починається з очікування ознайомлення з текстом, з формування настанови на читання, з періодом, який умовно можна назвати передтекстовим. Саме тут названі категорії починають впливати на майбутнього читача, щоб зацікавити його, привернути увагу до повідомлюваного.

Як основний актуалізатор текстового концепту заголовок-парцелят являє собою динамічне утворення, перервавши читання тексту на певному місці, ми перериваємо й формування концепту і, відповідно, формування змісту заголовка.

Семантична специфіка заголовка-парцеляту полягає в тому, що в ньому одночасно здійснюється конкретизація й генералізація значення. Перше відбувається за рахунок прив'язування до певної ситуації, репрезентованої в тексті, і відрізняється від звичайної контекстуальної реалізації значення тим, що відбувається, по-перше, з розривом між з'явою форми та її осмисленням і, по-друге, настає не одночасно, не в одну мить, а поетапно. Генералізація, що йде за конкретизацією, пов'язана з включенням у розшифровку заголовка множинності значень різних елементів газетного тексту, що і дає можливість заголовка-парцеляту стати знаком типового, узагальнювального, знаком концепту.

У газетних текстах ми зафіксували використання конструкцій заголовків-парцелятів, в яких неоднорідне паралельне підпорядкування компонентів, один з яких – відчленований, виражає різні функціонально-семантичні відношення до спільного для них головного члена, а в середині ряду (між собою) – відношення взаємного доповнення. Наприклад: *Лише запитання? На нього, мабуть, відразу нелегко відповісти. Але необхідно* (Освіта України, 2001, № 30-31); *Ситуація напружена. Бо відповідальних кілька. Досить* (Освіта України, 2000, № 22).

У таких побудовах формальний зв'язок парцеляту з підпорядковуючим словом безпосередній, а смисловий – через компонент, що знаходиться в базовій структурі.

Цікавими є заголовки-парцеляти з двоярусною формальною організацією. Наприклад: *Гроші добре горять. Особливо дерев'яні* (Молодь України, 1999, № 3); *Багатіями хочуть бути всі. Але по-різному* (Молодь України, 1999, № 6).

У цих прикладах перший ярус зв'язку – на рівні словформ: *гроші добре горять дерев'яні* (тяжіння); *багатіями хочуть бути по-різному* (приєднування). Другий ярус оформлений сполучниковими засобами, що з'єднують неоднорідні частини предикативної структури. Саме розрив залежності обох ярусів визначає смисл всього висловлювання. Часто звукове оформлення допомагає зближенню його з будь-яким апелятивом, у результаті чого він, винесений у заголовок, набуває характеру паремії. Наприклад: *НАТО. Не буває занадто* (Молодь України, 1999, № 16).

Одним з улюблених прийомів журналістів є використання топонімів, що становлять результати регулярної метонімії «місце – дія – суб'єкт дії». Цей прийом дає змогу економно, стисло назвати потрібну реалію: *Вашингтон гримнув. Висновки зробили. Заспокоїли президента* (Голос України, 2001, № 23).

Крім того, газети України останнім часом демонструють невичерпну фантазію авторів у галузі створення парцеляту з ономастичним компонентом – підметом, що відображає інтерес преси до конкретних людей. Наприклад: *Гройсман. Ревізує місцеві бюджети* (Молодь України, 2017).

Для успішної мовленнєвої комунікації в суспільно-політичній сфері необхідно усунення незначного протиріччя: з одного боку, цілі політичного впливу на аудиторію вимагають чіткості вираження авторської думки й однозначного її тлумачення, а з іншого – пряме, логічне формулювання авторської концепції робить текст дидактичним, що знижує його переконливу силу. Тому важливим моментом журналістської майстерності, що характеризує вираження авторської думки, є її співвідношення з іншими елементами змістової структури (ситуацією або подією, образом чи предметом) у газетному тексті.

Гарний заголовок-парцелят швидко викликає у свідомості адресата (читача) уявлення про предмет-образ і пов'язані з ним асоціації. Багато в чому, вплив заголовку залежить від уміщеної інформації, її стислості, оцінки, яка є однією з головних особливостей зображально-виражальних засобів газетної мови, близької до усного мовлення, для якого немає суворих критеріїв виокремлення слів, встановлених меж речення.

Використання парцельованих заголовків дає змогу стверджувати, що відбувається активізація їхнього вживання, при цьому виявляється вибір у розчленуванні зв'язку, що

уможливило наочне позначення актуального компонента висловлювання, спеціальне скеровування на нього уваги читача.

Функціонування заголовків-парцелятів у газетних текстах відрізняється від синтаксичної та семантичної поведінки цих побудов в інших текстах. Можливо, це відбувається насамперед під дією таких чинників, як вплив розмовного мовлення й прагнення до посилення емоційно-експресивного впливу на читача.

Таким чином, газетній мові – з її комунікативною функцією – притаманна спеціалізація синтаксису заголовка для вираження суспільно ємних смислів, політичного впливу на аудиторію, актуалізації «ключових» для газетної статті моментів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гладкий М. Наша газетна мова / М. Гладкий. – К.: Держвидав, 1928. – 178 с.
2. Гумецька А. Розмовні та літературні елементи мови сучасної української преси / А. Гумецька // Про український правопис і проблеми мови. – Львів: НТШ, 1977. – 234 с.
3. Загнітко А. П. Поняття «газетна мова» в працях М. Гладкого / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк // Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць: збірник наук. праць. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 121–132.
4. Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. Некоторые особенности языка современной газетной публицистики / В. Г. Костомаров. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 267 с.
5. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
6. Полтавская Е. А. К проблеме соотношения газетного заголовка и жанра / Е. А. Полтавская, О. И. Богословская // Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация. – Пермь, 1986. – 169 с.

Лепкович С.В., Симашко Т.В.

Северный (Арктический) федеральный университет имени М.В. Ломоносова, (г. Северодвинск)

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ФОРМИРОВАНИИ ОБРАЗОВ УЧАСТНИКОВ ДИАЛОГОВЫХ ПРОГРАММ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ

Возникшие на телевидении в конце XX века как качественно новые явления, ток-шоу, реалити-шоу и многие другие диалоговые программы чрезвычайно быстро и активно, а главное, жанрово, стилистически, дискурсивно разнообразно развиваются и в начале XXI века. Интерес исследователей к подобным передачам вызван, прежде всего, тем, что они представляют собой живое общение, которое позволяет наблюдать непосредственно возникающие реакции собеседников; используемые речевые приемы, проявляющиеся в ответах на реплики других участников; выявлять избираемые типичные стратегии и тактики в складывающихся на глазах ситуациях и т.п. [1, 2017; 2, 2016; 5, 2008; 6, 2013 и др.].

Диалогичность телевизионного общения, как и любого дискурса, направлена на «установление и поддержание контакта, эмоциональный и информационный обмен, оказание воздействия друг на друга, переплетение моментально меняющихся коммуникативных стратегий и их вербальных и невербальных воплощений в практике общения» [3, с. 188]. Следовательно, сердцевиной ток-шоу можно признать интерактивную деятельность участников общения. Это значит, что изучение способов выражения межличностных отношений является одним из центральных вопросов в выявлении основных черт телевизионного общения, в том числе и способов отражения в речи личностных характеристик общающихся. Тем более если учесть утверждения специалистов в области коммуникации о том, что межличностные отношения включают в себя большой диапазон психологических явлений – это и взаимовлияние людей друг на

друга, это и межличностная привлекательность, например, симпатия, притяжение, это взаимовосприятие и взаимопонимание [4, с. 384].

Характер межличностных отношений определяется не только составом участников передачи, но и их ролью. Естественно, что главенствующее положение в любой передаче занимает ведущий. Он направляет ход общения, активизирует внимание к тому или иному вопросу, во многом задает нужное ему восприятие содержания, побуждает к высказыванию приглашенных гостей, сам включается в общение, чтобы оно не утратило остроты. Приглашенные гости, уже по замыслу авторов передачи независимо от ее задач, не могут быть единомышленниками, они представляют собой оппозиционные стороны, выражают взгляды, которые, как правило, не совпадают по большинству поставленных вопросов, или, например, в игре или дебатах участники ставят своей целью добиться победы. Героями многих программ, особенно в ток-шоу, являются эксперты, которые вроде бы должны исполнять роль «независимых судей», однако реально они принимают одну из сторон, тем самым своими высказываниями усиливая ее позицию.

Участниками диалоговых программ являются также зрители в студии и телезрители. Думается, их роль существенно отличается от тех, которые названы выше. Зрители в студии непосредственно в протекающем разговоре не принимают участия, т.е. у них нет возможности высказаться, но это не исключает их из общения. Зрителям в студии отводится роль не просто статистов, а своеобразных реципиентов, которые не только воспринимает информацию, но и оценивают ее, активно реагируют на нее – аплодисментами, голосовой реакцией (возмущения или одобрения) и т.п., принимая позицию одной из сторон. Кроме того, благодаря этому создается впечатление «массовости» разыгрываемой ситуации, происходит вовлечение многих людей в обсуждение темы, и, тем самым, границы между диалогом как минимальной структурной единицей общения тех или иных передач и полилогом, что на самом деле и представляют собой большинство диалоговых передач, размываются. Что же касается телезрителей, то ради них, ради поиска и расширения определенной референтной группы создаются подобные передачи. Именно аудитория телезрителей определяет их рейтинг, поэтому для авторов передачи, надо полагать, это главные герои, которым адресуется все действие и на поддержку которых они надеются. Впрочем, изучение этой взаимосвязи участников дискурса требует особых методов исследования. Заметим лишь, что расширяющаяся аудитория интернет позволяет многим людям включиться в общение, высказаться по теме передачи, и даже найти отклик среди других пользователей или авторов передачи, а значит, в ином формате вступить в межличностные отношения. Благодаря этому увеличивается не только круг людей, вовлеченных в обсуждение, но и число сторонников той или иной позиции.

Свои референтные группы возникают и концентрируются вокруг любых диалоговых программ. Понятно, что определяется это, прежде всего, интересами людей. Основой диалогических передач является вопросно-ответная форма коммуникации в широком смысле, ведь обсуждается то, что требует решения, что имеет разное толкование. Вместе с этим и в самой передаче вопросно-ответная форма в узком смысле значима, именно качество как вопросов, так и ответов, их острота, порой, парадоксальность определяют развитие сюжетной линии.

Последовательный анализ организации хода диалогических передач ставит перед необходимостью учесть множество факторов вербального и невербального характера: особенности обсуждаемой проблемы, ценностные установки участников ситуации, их коммуникативную компетенцию, образ ведущего, который, надо полагать, впитывает не только личные черты человека, исполняющего эту роль, но и идеи создателей передачи и т.д. Диалогические передачи варьируются в широком диапазоне, поэтому есть смысл говорить об их жанровой дифференциации, а также о наличии специфических черт, присущих каждой из них. Разумеется, существенным индикатором, позволяющим уловить атмосферу передачи, вызвать в сознании общий образ жанра как типичной формы речи, является язык, речевое поведение участников программы. На это же направлены и усилия лингвистов, изучающих эту разновидность дискурса.

В данной статье остановимся лишь на использовании фразеологизмов – единиц, обладающих большой содержательностью и разнообразной коннотацией, как одним из средств проявления межличностных отношений и, соответственно, как носителя части смысла дискурса. Отметим, что

различия в характере, проблематике диалоговых передач в той или иной мере осознаются участниками, что определяет их коммуникативно-прагматические установки, и сообразно этому осуществляется отбор фразеологизмов, хотя и, надо полагать, стихийным образом. Например, в интеллектуальной игре «Что? Где? Когда?» употребление устойчивых сочетаний нередко связано с анализом отдельных шагов в ходе игры – *Вы в последнюю минуту странно решили, что речь пойдет об отоплении* (27.11.2016); *Честно говоря, я даже не думал, что вы пойдете в сторону продуктов* (Там же). В других высказываниях ведущий использует фразеологизмы, роль которых состоит в том, чтобы выявить, какое эмоциональное состояние испытывал участник перед игрой или во время игры: *Какое у Вас предчувствие? Какую планку Вам предстоит преодолеть через неделю?* (Там же). Ведущий на протяжении всей передачи руководствуется стратегией кооперации, он дружески реагирует на высказывания участников, и употребляемые им устойчивые сочетания либо нейтральными по окраске, либо книжные: *В общем, впитали с молоком матери* (11.12.2016); Это *ахиллесова пята* команды Белозерова (27.11.2016).

Иной атмосферой пронизана передача «Пусть говорят», к материалам которой мы обратимся в данной статье. Это атмосфера эмоционального возбуждения, конфронтации, иногда даже истеричности. Она задается самим ведущим, который демонстративно, прямо и нередко однозначно оценивает поведение приглашенных им на ток-шоу гостей. Речь ведущего насыщена фразеологизмами с ярко выраженной негативной коннотацией, и, несомненно, влияет на аудиторию, значительно усиливая эмоциональный накал в студии, его замечания нередко оказываются провокационными, стимулирующими аудиторию сосредоточиться на «темных» сторонах ситуации. Например, ведущий ищет неприглядные мотивы в действиях гостя передачи, которая удочерила ребенка своей пьющей сестры: *зачем Вы усугубили ситуацию; она якобы борется за детей <...>. При этом хочет, чтобы сделали все чужими руками*; (насмешливо) *она такая мать Тереза* (21.03.2017). Даже фразеологизмы с положительной коннотацией снижают свой оценочный ранг благодаря контекстуальному окружению. Например, главным мотивом поступка гостя программы, которая не может иметь детей, но у которой дом – *полная чаша*, он считает родство с девочкой: *чистенькая-чистенькая родная кровь, будем ее воспитывать* (Там же). Конечно, в таком контексте фразеологизм *родная кровь* приобретает издевательский смысл.

Неудивительно, что в этой программе приглашенные гости также не сдерживают своих эмоций: *Просто человек переболел* (на ходу. – С.Л., Т.С.), *вот и все* (21.03.2017); *Я ей помогала! Она мне свиню сделала. И что? Мне ей помочь???* (там же). Эксперты программы, в противовес обозначенной им роли, также не стремятся быть бесстрастными: *А вы, хулиганка, молчите! Закройте рот, пожалуйста! Закройте рот!* (21.03.2017); *Имейте уважение, вы разговариваете со старшим. Вы видели себя со стороны? Куда вам отдавать ребенка?* (там же).

Фразеологизмы, различные по содержанию и коннотативным признакам, встречаются в диалоговых передачах в целом часто и играют различную роль в формировании смысла высказывания. Немало их и в речи некоторых отдельных участников передач, поэтому представляется интересным выяснить, как это сказывается на формировании образа личности. Не вызывает сомнения то, что наличие большого объема фразеологизмов в речи свидетельствует о развитости коммуникативной компетентности человека.

Однако эта черта иногда может прийти в противоречие со свойством уместности в количестве их употребления на небольшом речевом отрезке. Например, речь одного из приглашенных на ток-шоу гостей изобилует фразеологизмами. Так, Д.Ш., привлекая фразеологизмы для характеристики себя, своих действий и поступков, выбирает их, надо полагать, как соответствующие его представлениям о стиле своего поведения, своего образа, созданным в воображении. Почти каждую свою мысль Д.Ш. подкрепляет фразеологизмами: *Это опыт, который вывернул меня наизнанку; Только работа может бросить спасательный круг; Я по-прежнему на плаву* (быть на плаву. – С.Л., Т.С.); *<...> благодаря Платону, он явился для меня спасательным кругом; Сейчас я смогу расправить плечи; Я понял, как время расставляет на свои места; Для меня важно, чтобы он познал английский язык с молодых ногтей; Я надиктовывал те мысли, которые крутились*

у меня в голове; <...> прежде всего надо **взять себя в руки;** <...> одна ящерица остановилась и **остановила на мне свой взгляд;** И зрителей, и читателей **водят за нос** – никогда не существовало запретов на общение Платона с бабушкой и дедушкой; Что скажет Платон, когда узнает, что интимная жизнь его матери **выворачивается наизнанку;** Если Платон узнает, что его отца **мешают с грязью** – для него это будет еще одним потрясением (21.11.2016).

Внутренней мотивацией к употреблению таких фразеологизмов, думается, является желание создать образ скромного, искреннего, хорошо владеющего речью, рефлексизирующего человека, привлечь всех на свою сторону. Однако в какой-то момент возникает сомнение в создаваемом образе, особенно при соотношении формата пространства (передача телевидения) и высказывания участника шоу: *Публичность, известность – мне не по душе* (Там же). Появляется сомнение в искренности героя, стойко преодолевающего все трудности из-за повтора фразеологизма *спасательный круг*, оттенка торжественности в высказывании о себе посредством фразеологизма (*смог*) *расправить плечи*, искусственности книжного слова *познал* и фразеологизма *с молодых ногтей* в высказывании о необходимости изучать английский язык. Человек проговаривается, как говорят, язык выдает сущность.

Таким образом, фразеологизмы, как единицы, обладающие высокой частотностью в различных телевизионных программах, заслуживают особого внимания. Обладая собственной глубиной семантикой, нередко вызывающей ситуативные ассоциации и множественные оценочные признаки, фразеологизм в контексте преобразуется, причем трансформируется как его форма, так и его смысл, который подвергается переосмыслению на фоне восприятия многих других факторов, и языковых, и неязыковых. Это обусловлено тем, что диалоговые программы прежде всего направлены на выявление и трансляцию человеческих ценностей, их осознание осуществляется благодаря восприятию как поступков, о чем говорят, так и тем, как говорят.

ЛИТЕРАТУРА

1. Василишина Е.Н. Речевые стратегии коммуникантов в условиях конфликта (на материале телепередачи «Пусть говорят» с Андреем Малаховым) / Е.Н. Василишина // Научные тенденции: Филология, Культурология, Искусствоведение: сб. научных трудов по материалам VIII международной научной конференции, 26 ноября 2017 г. – Санкт-Петербург, 2017. – С. 17–21.
2. Гуленко П.В., Долгова Ю.И. Проблемы классификации современных телепередач: сущностные характеристики формата «ток-шоу» / П.В. Гуленко, Ю.И. Долгова // Вестник РУДН, серия: Литературоведение, журналистика, 2016, № 3. – С. 102–110.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Клепцова Е.Ю. Виды межличностных отношений / Е.Ю. Клепцова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Том 15. – 2013. – № 2(2). – С. 382–387.
5. Ланских А.В. Речевое поведение участников реалити-шоу: коммуникативные стратегии и тактики / А.В. Ланских.: автореф. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2008. – 22 с.
6. Яренчук Е.Э. Коммуникативный саботаж в интерактивно-аналитическом дискурсе (на материале ток-шоу) / Е.Э. Яренчук: автореф. ... канд. филол. наук. – Курск, 2013. – 18 с.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ СТАТУС ОДНОСКЛАДНИХ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Установлення типів простих речень, граматична основа яких представлена субстантивом, завжди викликає певні труднощі, тому визначення критеріїв, що сприяють розмежуванню іменних синтаксичних конструкцій, є вкрай актуальним.

Метою дослідження є комплексний аналіз односкладних номінативних речень у синтаксичній системі сучасної української мови, виявлення специфічних особливостей структури та функціонування таких синтаксичних одиниць. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити структурну і семантичну своєрідність номінативних конструкцій; 2) встановити критерії розмежування номінативних речень та структурно подібних до них синтаксичних конструкцій.

Поставлена мета визначила вибір методів і прийоми дослідження. Як основні використовуються описовий метод у поєднанні з контекстуальним та компонентним аналізом тексту. Односкладні речення не виступають ізольованою групою синтаксичних конструкцій, а мають системні зв'язки як із двоскладними, так і з односкладними реченнями.

У науковій літературі представлено розлогу класифікацію односкладних речень: В.Богданова, І.Вихованця, К.Городенської, А.Загітка, О.Пономаріва, К.Шульжука тощо. Причиною цього є виокремлення для встановлення типу односкладного речення найбільш істотної ознаки зі всього комплексу існуючих.

На наш погляд, для вивчення односкладних речень найбільш прийнятно академічна класифікація, за якою такі структури поділяються на дієслівні та іменні відповідно до характеру предмета мовлення і способу вираження головного члена. Така класифікація є перспективною в сучасному українському мовознавстві.

Достатньо чітко не визначеними серед односкладних конструкцій є іменні. Зазвичай серед них виділяють номінативні, вокативні та генітивні речення.

Односкладні речення, головний член яких співвідноситься з предметом, явищем у теперішньому часі або поза часом, мають назву номінативних. Він виражається іменником, особовим займенником або будь-яким субстантивованим словом: *Шляхи і степ... вітри і вітряки... Озимина, шипшина і тополі...* (М. Вінграновський); *Земля і небо. (Вони для нього все)* (І. Цюпа).

У науковому доробку дотепер немає єдиної думки про природу головного члена номінативного речення. Так, О.Потебня, А.Пешковський, Ф.Фортунатов вважали головний член таких речень присудком з уявними підметом і дієслівною зв'язкою. Д.Овсяннико-Куликовський, В.Богородицький, Л.Булаховський кваліфікували головний член як підмет. О.Шахматов розмежував номінативні речення підметові і присудкові. У сучасному мовознавстві переважає думка, що головний член номінативних речень співвідноситься з підметом або присудком лише за формою: в ньому поєднуються значення суб'єкта і вказівка на існування цього суб'єкта в реальній дійсності.

Більшість вітчизняних науковців виділяють декілька типів номінативних речень за значенням: номінативні описові або буттєві (екзистенційні), які виконують описову функцію, стверджують наявність предмета або явища [6, с. 184]: *Темінь. Луг. Чорна вода. І сумний крик.*; номінативні вказівні, які зазвичай поєднуються з частками *ось, он* і служать для вказівки на предмети, про які повідомляється [1, с. 90]: *Ось і озеро*; номінативні емоційно-оцінні з окличними частками: *Яка радість, яке щастя!* і под. «Оцінне значення індивідуальне відносно числа. Такі значення відносні, градуйовані і прагматичні: в них чітко може простежуватися суб'єктивний фактор», – стверджує З. Митяй [5, с. 119].

До номінативних прилягають власне називні – назви установ, книг, часописів, основною функцією яких є називання. У шкільній граматиці термін «називні речення» використовується для позначення всіх типів номінативних речень. Останні широко вживані в художній літературі. Вони

сприяють мелодійності, яскравості, образності. Існує низка конструкцій, схожий за формою з номінативними:

1) вокативні речення, де головним членом виступає вокатив – назва особи, що вимовляється з особливою інтонацією (здивування, захвату, докору, незадоволення тощо). Сутність повідомлення зосереджується в інтонації. Такий тип речень виділяють О.Шахматов, П.Дудик, І. Вихованець, І.Слинько: *Андрійку! – покликала мати*. Вокативні речення – особливий тип односкладних іменних, що нагадує ізольоване звертання. В них називається особа, до якої звертаються, що містить волевиявлення і почуття комунікатора: задоволення, співчуття, захоплення, схвалення, захвату тощо, а також оцінюється стани, поведінка реципієнта. Структурним центром таких конструкцій виступає субстантив у називному відмінку, що проголошується з інтонацією заклику, незгоди зі співрозмовником, прохання припинення дії, обурення, радості тощо [Дудик]. Такі відтинки виражаються за допомогою відповідної інтонації, що виступає основним засобом розмежування вокативних речень і звертань: Звертання легко відрізнити від вокативу лише в типових випадках. Досить часто перехідні випадки, коли досить складно розмежувати звертання і вокатив: за формою – звертання, бо не є ізольованою структурою, а за семантикою – вокатив, оскільки містить різноманітні відтинки почуттів: *Дівчина кидається до батька і повисає на зброї з криком – Батьку!* – неізольована структура передає відчай, мольбу; *Шановний! – сердито кинув продавець* – також неізольована структура з додатковим нашаруванням докору, виклику, незадоволення;

2) називний теми – субстантив у називному відмінку зі специфічною інтонацією повідомлення про наявність уявлення про предмет думки в свідомості комуніканта: *Дитяча творчість... Дуже особлива площина, це особливе відчуття вмиру* (Дзеркало тижня. – № 5. – 11.02.16); *Молодь сьогодні – яка вона, чого вона шукає?* (Молодь України. – № 10. – 16–22.03.06). Такий називний інтонаційно виокремлюється в ізольовану синтаксичну конструкцію, де наступні реченнєві структури тематично пов'язані з попередньою;

3) звертання, що апелюють до адресата мовлення: *Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий!* (Т.Шевченко);

4) двоскладні неповні (еліптичні) речення, де присутні компоненти групи присудка: обставини, додатки. Їх виокремлюють П.Дудик, А.Загнітко. Пор.: *Сплески весел – номінативне речення. По мертвих ріках сплески весел* (М.Волошин) – двоскладне еліптичне. Отже, в двоскладних еліптичних реченнях два складники – група підмета і група присудка. Особливу групу становлять речення типу: *Води! Документи! Спокійно! Вогонь! Назад! Кроком руш! Посвідчення! Перепустку!*, які є «формально-еліптичними, а по суті повні іменні структури» [4, с. 232].

5) неповні парцельовані конструкції – таке членування речення, де зміст висловлювання реалізується не в одній, а декількох інтонаційно-змістових одиницях, що розташовані послідовно після певної паузи: *Я старий чоловік. Бідний чоловік* (І.Франко). Парцеляція широко використовується в сучасній художній літературі як засіб виразності мовлення, особливий стилістичний прийом, що дозволяє підсилити смислові і експресивні відтинки значення;

6) двоскладні речення, де присудок виражений узгодженим прикметником або дієприкметником і знаходиться в постпозиції після називного відмінка іменника, напр.: *Темний, вечірній ліс* – номінативне речення. *Ліс темний, вечірній* – двоскладне речення.

Подібне розмежування конструкцій, подібних до номінативних, досить умовне, адже зазвичай ураховуються лише структурні особливості реченнєвих конструкцій. Поза увагою залишаються семантичні й емоційні особливості речень, комунікативні настанови. Завжди потрібно враховувати, що правильність визначення реченнєвих конструкцій багато в чому залежить від контексту. Перспективним є подальший розгляд останніх в різних стилях мовлення, зокрема в художньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 89–104.
2. Вихованець І.Р. Граматика укр. мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993.
3. Дудик П.С. Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові / П.С. Дудик // Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. держ. ун-т ім. Т.Г.Шевченка. – К., 1954. –189 с.

4. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч. 1. / А.П.Загнітко.– Горлівка: ГДПІМ, 2004. – 228 с.

5. Митяй З.О. Співвідношення функційних особливостей дериваційних морфем із компонентами семантичної структури речення / З.О. Митяй // Знакові величини у формуванні лінгвального образу світу українців: монографія. – Мелітополь: Видавництво МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2017. – С. 112-166.

6. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк. – К.: В. шк., 1994. – С. 182–284.

7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник / К.Ф. Шульжук. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – С. 112–131.

Мінкова О.Ф., Степаненко А

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ЕКСПРЕСИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У РОМАНІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА «ПОЗИЧЕНИЙ ЧОЛОВІК»

Фразеологія як найбільш самобутнє явище є складником виражальних засобів мови. Фразеологічні одиниці – ці згустки розуму й емоцій – пронизані враженнями, оцінками, почуттями. Вони суціль комунікативні й прагматичні з найширшою й деталізованою шкалою конотацій [4, с. 272]. Таке переплетіння найтонших нюансів звучання й становить їх експресивно-стилістичне забарвлення, зумовлює стильове розшарування з незглибимими потенціями функціонального використання.

Письменники у своїх творах дуже часто використовують значний арсенал фразеологічних одиниць. Найбільш яскравим явищем цього мовного феномену можуть слугувати твори Євгена Гуцала, зокрема його роман «Позичений чоловік» найбільш виразний з його трилогії, до якої ввійшли ще «Приватне життя феномена та «Парад планет».

Творчість Євгена Гуцала була у свій час предметом дослідження І. Дзюби, В. Дончика, М. Жулинського, М. Лучицької, Л. Тарнашевської. Але здійснювались вони на власне літературознавчому ґрунті і «були лише підходами до вивчення багатогранного феномена письменника», - як зауважив В. Дончик [2, с. 38].

Мова ж творів прозаїка мало досліджена. А треба відзначити, що слово у письменника змагається зі світом; воно прагне в себе ввібрати, усе зобразити. І щоразу виявляється на висоті, дивуючи музикою, барвою, духовною пластикою [2, с. 40]. Автор, заворожений красою української мови, вглядається в слова, перебирає їх, немов перлини, складає з них колекцію найкращих мовних полотен, бо вони й справді щось живе, натуральне.

Яскрава авторська стилістика, національна своєрідність – це те, що вирізняє твори митця. Особливо виявляється вона на фразеологічному ґрунті. «Питома українські призабуті, виводити зі словникових «холодин» фразеологізми й ідіоми, ніби барвисті фрески глибинного народного життя не опроміненого ідеологічною радіацією гротесково увіраженні парсуни дійових осіб бурхливого карнавалу буття» [1, с. 383].

Здається письменник у своєму романі «Позичений чоловік» заповзався продемонструвати невичерпні скарби української фразеології: *«Не попався, як курка в борщ»* [1, с. 59], *«совість без зубів гризе»* [1, с.59], *«не будь Хомотю, на те й ярмарок»* [1, с.60], *«балакати-голосити сім мішків гречаного Гаврила»* [1, с. 63].

Фразеологізми у канві твору виражають всіма сатиричними барвами, несуть в собі потужну енергію експресії сміху: *«Одарка, якій завжди під язиком горошина муляє, замовкла. Обличчя її стало грозовою хмарою, з якої ось-ось мав ударити грім. Ну, думаю, не доведеться мені сьогодні*

вечеряти, ну, думаю, качалка побайдикує по моїх крижах, ото, думаю, губа її зараз як на коловороті погуляє» [1, с. 67]

Серед аналізованих фразеологічних одиниць можна виокремити такі найбільш уживані звороти інтелектуально-емоційного й атрибутивно-модального тематичного поля, які виражають аспекти пізнавальної діяльності людини. Насамперед, це фраземи значенням, що розкривають внутрішній світ людини, зовнішні почуття: «*Іде гнида за Демида, світилкою жаба, сваха-черепаха*» [1, с. 47], «*цапина борода, а ума катма*» [1, с. 52], «*хороший твій коровай, але репаній*» [1, с. 24], «*злості повні кості*» [1, с. 94], «*з-під живого п'яти різати*» [1, с. 59], «*з прибутку голова не болить*» [1, с. 69], «*вітер свистить в голові*» [1, с.80], «*на ходу підметки обрізає*» [1, с. 81], «*на душі розвиднилось*» [1, с. 81], «*піймати куцою за хвіст*» [1, с. 81].

Через призму головного яблунівського героя – Хоми Прищепи ми спостерігаємо над розмаїттям фразеологічних одиниць. З його уст злітає каскад фразем, які справляють на читача чи то негативне враження, відображають ставлення до зображуваних подій, внутрішні якості дійових осіб. Фразеологізми, мовлені яблунівськими жителями виступають своєрідними «міченими атомами» мовлення того чи іншого персонажа. Люблять у Яблунівці поговорити, але кожного разу це дійство перетворюється в звичайнісіньку «балаканину», а фразеологічні вирази, які відображають його насичені експресією іронії, викликають подекуди і сміх: «*І почала вона, Дармограїха, балакати – голосити сім мішків гречаного Гаврила і вигравала на словах, як на цимбалах*» [1, с. 68], «*... ще тільки гадкую, як би то пастку поставити на куницю..., а яблунівські молодіці поміж собою язиками чешуть, який колір матиме собі Дармограїха на пальт*» [1, с. 68], «*... так чому ж зі мною втрачає розсудливість, теревені травить по Яблунівці. Я зроблю на копійку, а вона видасть за карбованця, я зловлю муху, а вона каже, що слона. Так і хочеться такого язакатого язика пустити на підшеви – зносу б їм не було*» [1, с. 69] – мова йде саме про язик, коли людина мусить мовчати та не по своїй волі.

У фразеологізмах, що письменник вживає у каноні свого твору яскраво простежується оцінна функція – позитивна чи негативна. Цікаво, що серед фразем, як вказують на позитивність, переважають мовні одиниці на захоплення і в той же час на прикритий осуд: «*Не пізнати Невечерю – никав останнім часом похмурим роззявляю, якому голоблею можна прямо в рот заїхати, а тут – сяє новою копійкою; засміється – дріботушки реготу сипляться з грудей наче горох об стінку. То ходив неохайний – на шиї – хоч гречку сій, під нігтями хоч капусту сади, мало не по вуха у смолі, а тут і вмився, і причепурився*» [1, с. 245].

Аналізовані фразеологізми надають висловлюванню певного колориту, емоційно-експресивного забарвлення. Вони не просто повторюють одне і те ж значення, а й підсилюють його експресивне звучання. Потенційна образність фразеологізму відповідає елементарній потребі людини урізноманітнити мову, виражально-зображальними, засобами надавати їй експресивно-оцінного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцало Євген Позичений чоловік: роман / Євген Гуцало. – К.: знання, 2012. – 383 с.
2. Дончик В. З потоку літ літпотоку / В.Дончик. – К.: СтилоС, 2003. – 556 с.
3. Мінкова О.Ф. Експресивний потенціал засобів вторинної номінації в мові новітньої публіцистики. – Мелітополь, ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2012. – 176 с.
4. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч.посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПАРАДИГМ ОБРАЗОВ КАК ОДИН ИЗ ПОДХОДОВ К МЕЖЪЯЗЫКОВОМУ СЕМАСИОЛОГИЧЕСКОМУ ИССЛЕДОВАНИЮ МЕТАФОР

Феномен метафоры привлекает внимание лингвистов и философов со времен Аристотеля. Первоначально метафоры рассматривались как способ украшения речи, поэтому их исследования не выходили за рамки риторики, поэтики, стилистики и теории литературы. В настоящее время общепризнано, что метафоричность является одним из фундаментальных свойств человеческого мышления. Исследования вышли за рамки дисциплин, ранее занимающихся изучением метафор как атрибута художественной речи, метафоры не воспринимаются более только как троп, их рассматривают как элемент, способный задавать структуру концептуальной системы человека, как когнитивный инструмент концептуализации. И с этой точки зрения, метафоры, встречающиеся в художественных текстах, – это гибкие динамичные смысловые образования, которые в компрессированном виде содержат емкий авторский смысл [4, с. 64].

Субъектная деятельность, направленная на формирование метафорического смысла, не произвольна. Несмотря на то, что метафоры, особенно в художественном тексте, ориентированы на единичность и неповторимость, в национальном языке функционируют не какие угодно, а вполне определенные метафоры. В публикациях не раз высказывалось предположение о том, что метафоры обладают рядом универсальных черт [13, с. 89], но выбор метафор может варьироваться от культуры к культуре [6, с. 33]. Изучая метафоры определенной лингвокультуры, мы изучаем национальную метафорическую картину мира. Национально-культурная специфика метафорической картины мира в том или ином языке проявляется особенно ярко при ее сопоставлении с метафорической картиной мира другого языка. Предпринимаемая в настоящей работе попытка межъязыкового семасиологического изучения метафор художественных текстов предполагает статический и динамический подходы к исследованию материала. При статическом подходе целесообразно обратиться к понятию парадигмы образов Н.В. Павлович [7]. Динамический подход предусматривает отслеживание динамики становления образного смысла высказывания [2; 3; 8; 11] на основе методики деривационного анализа Т.В. Симашко и М.Н. Литвиновой [9].

По мнению Н.В. Павлович, любой словесный образ реализует некую модель, парадигму. Эстетическое пространство каждого языка характеризуется своим набором парадигм, хотя возможно, что некоторые парадигмы «представляют собой языковые универсалии, общие для словесного образного искусства разных культур» [7, с. 125]. Развивая эту идею применительно к сопоставительному изучению языков, мы приходим к выводу, что межъязыковое изучение парадигм образов представляется плодотворным, так как позволяет: а) упорядочить встречающиеся в художественных текстах сопоставляемых языках ассоциации, связанные с теми или иными реалиями; б) определить структуру эстетического ассоциативного пространства каждого из сопоставляемых языков; в) обнаружить общее и особенное в организации ассоциативного пространства рассматриваемых языков.

В частности, в художественных текстах на русском [7], английском и французском языках структура образного пространства, связанного с водными источниками, очень специфична. В английском и французском языках различаются ассоциативные ряды, образуемые названиями водных потоков. По нашим данным, в английском языке воды сравниваются со змеей, постелью, любовью, кровью, войной, смертью, воспоминаниями, а во французском языке – с континентами, городами, королевствами, бриллиантами, печалью, зрителями, песком, слезами, лицами, музыкой. Например: *only the deep river of her love overcame eddies of fear and panic ... (Wright); If I understand your allegory, the river is the city of God, or the kingdom of the just ... (Eco); Ses yeux immenses, si clairs, bleus et dorés – c'étaient les yeux d'Isabelle, eaux comme éternellement neuves, toujours neuves, transparentes et impénétrable, minuscules continents (Quignard); Arrivées à Paris, au milieu du fleuve de visages qui se déversait sur le quai ... (Jardin)*. Возможно, отмеченная в английском языке линия 'река

– кровь' возникла благодаря тому, что кровь, как и вода, издавна считалась символом жизненной силы, содержащей часть божественной энергии. Как и водные источники, кровь имеет благотворную и оплодотворяющую силу [12, с. 43, 173–174]. Корреляцию 'река – музыка', свойственную французскому эстетическому пространству, можно объяснить тем, что воды и музыка обычно связываются с происхождением самой жизни [Там же, с. 230]. По преданиям, многие божества были рождены в воде или могли ходить по воде, а примитивная музыка, основанная на имитации ритмов и звуков животных и природы, была попыткой установить контакт с миром духов [Там же, с. 231].

Ассоциации, связанные с водными источниками, в позиции правого члена парадигмы в английском и французском языках, имеют некоторое сходство. Так, в обоих сопоставляемых языках водам уподобляется человек. Например: *he was soon bored and he left a darkness, seeping in like the sea ... (Bragg); ... les homes majestueux et terrible comme la mer, portant leur armure aux reflets de bronze sous les plis de leur manteau sanglant qui se promèneraient dans Venise la semaine prochaine (Proust)*. Это соответствие, вероятно, является отголоском архаических представлений о водных источниках, которые в древности символизировали уходящее время и жизнь, очищение и движение, олицетворяя собой постоянно восполняемые богатства природы. Поэтому моря, реки и озера являлись объектами почитания людей, святилища, расположенные возле водных источников, служили местами совершения жертвоприношений и других культовых действий [10, с. 332; 24, с. 304].

Русскому [7, с. 301] и английскому языкам свойственна связь 'разговор – река'. Например: *while the Otter and the Rat, their heads together, eagerly talked river-shop, which is long shop and talk that is endless, running on like the babbling river itself (Grahame)*; И медоточную выпустил из уст реку / Которой не было витийствою примера ... (Майков).

Во французском языке ассоциативное пространство, охватываемое сравнениями водных пространств с другими объектами, не столь богато и разнообразно, как в русском языке. Во французских источниках водная гладь соотносится с городами, тишиной, сном, дыханием. Например: *c'est depuis ce moment que la fièvre tomba, le soufflé circula dans le frêle gosier, comme un ruisseau léger (Rolland); Le plus souvent, le sommeil reçoit, comme la mer un grand fleuve, tous ces contraires réunis (Conteurs français)*.

В русском языке водные пространства сопоставляются с нитью, тканью, словом, лезвием, клинком, мечом, шитом, доспехами, огнестрельным оружием, растениями, огнем, земным пространством, горами, дорогами, строениями, едой, яйцом, солью, драгоценным светильником, органом [7, с. 297, 306, 310, 318, 322, 327 – 328, 334 – 335, 350, 361, 369, 376]. Например: *И горит залив меж кипарисов, / Точно синим пламенем налит (Бунин)*; Но никакие звезды не убоют / Морской волны тяжелый изумруд (Мандельштам). В русских контекстах воды уподобляются луне, речи, слову, ножам, дорогам, облакам, времени, судьбе, глазам, рукам, сознанию, мысли, ветрам, метели, тканям [7, с. 300 – 303]. Например: *И может течь, а может и не течь / Негромкая, прерывистая речь ... (Шаламов)*, *В перламутровые лузы / Море мыслей катит волны ... (Мориц)*.

В английском и французском языках немало корреляций 'человек – морское животное'. Например: *When they did manage to get a seat they were packed like sardines ... (Cookson)*; *Poor Winifred was like a fish out of water in this liberty ... (Grahame)*, *... elle ne savait pas mon nom, mais j'étais pour elle – comme un des gardes du Bois, ou le bûtelier, ou les canards du lacs à qui elle jetait du pain ... (Proust)*. Примечательно, что в русском языке проводятся параллели между рыбой и словом, орудием, листьями, солнцем, смертью, частью тела [7, с. 285, 288, 291 – 293]. Например: *Звенели дрожью, отсвечивая на солнце, большие, похожие на игровища рыб, топоры (Иванов)*; *В глазах у проводца не пятна, а солнечные камбалы стали (Клюев)*.

Английские авторы находят сходство между судном и человеком, лицом человека, утесом. Например: *To her right was the cliff called St. Bees' Head riding out into the Solway like the prow of a ship, fields streaming back from its very edge, full green sail (Bragg)*; *The room swayed and bobbed in a light sea, and faces floated past his vision like ghost ships (Furst)*.

Во французских контекстах судно отождествляется с домом и взглядом. Например: *des maisons isolées, accrochées au flanc d'une colline, plongée dans la nuit et dans l'eau, brillaient comme des petits bateaux qui ont replié leurs voiles et sont immobiles au large pour toute la nuit (Proust)*; *Il fallait*

... des regards lents comme des barques pour que s'ouvrent toutes les corolles de ses nuances (Conteurs français).

Ассоциации с облаками в эстетической периферии английского и французского языков нечасты, тогда как в русском языке [1, с. 153], напротив, они очень распространены.

Парадигмы образа облаков в английских и французских контекстах различны. В английском языковом сознании актуализируется сходство облака со следом, дымом, газом, искрами, пылью, печалью, ласточками, с одной стороны, и с растениями и колесницами, с другой стороны. Например: He turned up outside the door with a squeak of brakes, a roaring and revving of pistons, and a cloud of aromatic blue smoke (Bernière de L.); Willow-herb, tender and wistful, like a pink sunset cloud, was not slow to follow (Grahame).

Только во французском художественном сознании устанавливаются взаимосвязи между облаком и насекомым, облаком и орудиями труда. Например: La nuée des pillards grouillait dans la maison de maître Pierre Poulard, comme des poux sur une toison (Rolland); ... porte disjointe, vitre brisée, et un toit d'où s'égouttait l'eau des nuages, proprement, comme d'une claie à fromage (Rolland).

В русских [7, с. 332] и французских контекстах встречается соответствие 'чувства – облако'. Например: Влюбленные, чья грусть, как облака ... (Гумилев); Les sentiments qu'il avait éveillés en lui par cette confidence glissaient sur ce beau visage amer comme des nuées sur le ciel (Mauriac).

Кроме того, в русском языке существуют такие парадигмы облаков, как 'облако – мифологический персонаж', 'облако – растение', 'облако – поверхность земли', 'облако – водная поверхность', 'облако – строение', 'облако – пища', 'облако – одежда', 'облако – предмет быта', 'облако – транспорт', 'облако – камни', 'облако – металлы', 'облако – огонь', 'облако – атмосферные явления' [5, с. 83; 7, с. 137 – 138; 1, с. 153]. Наиболее распространены парадигмы 'облако – человек' и 'облако – животное' [1, с. 153]. В архаическом сознании облака символизировали физическое и духовное мужское плодородие, а плодоносящая сила дождевого облака связывалась с женским началом [12, с. 244]. Во многих примитивных культурах облака отождествлялись с животными, считалось, что животные обладают магической и духовной силой и находятся в более тесном контакте с космосом, чем человек [12, с. 101].

В русских [7, с. 378], английских и французских контекстах регулярно актуализируется образная парадигма 'человек – ветер'. Например: и Ганин, как тихий ветер, нагоняя ее ... (Набоков); To meet after curfew, in the open, at a guarded bridge, was a reasonable definition of suicide, an extraordinarily stupid mistake for a man who had spent his adult life in shadows, for a man who crossed borders like a wind (Lakoff, Johnson); Enfin, de rage elle claqua porte et fenêtre, et sortit comme un ouragan pour me chercher ... (Conteurs français).

В английских источниках устанавливается связь между вздохом, сумасшествием, замешательством и ветром, а также между ветром, злобой, свободой и верой. Например: Then an orange ball of flame roared into the air with a sigh like a puff of wind (Furst); They cared enough about something to die for it, and a sweet, delicious madness blew through the city like a wind (Fowles); Better to sit here and hold her breath, and listen for a wind of freedom, with word of him (Peters); ... but all these are as smoke then dispersed by the strong wind of faith ... (Есо). Связь в художественном сознании ветра и сумасшествия, вероятно, обусловлена мифами о страшных злых духах – ветрах, нападающих на людей и вызывающих эпилепсию, душевное расстройство [10, с.87].

Только во французском языке фиксируются параллели между ветром и молодостью, ветром и словами, а также соответствия между музыкой, слухами и ветром. Например: Le temps de recevoir un vent de jeunesse en plein visage sur le boulevard Saint-Michel ... (Troyat); Isabelle demeurait songeuse sous cet ouragan de paroles (Druon); Vidal le potier prit le chemin des collines dans la musique lente du vent et des grillons (Druon); ... et des voix insouciantes autour d'une nappe blanche de pique-nique, toute la rumeur des rêves d'enfance courant sur l'herbe comme la brise, vous pressant doucement, si doucement, de revenir (Conteurs français).

В русском языке ветер соотносится с орудиями труда, плетью, механизмами, метлами, огнестрельным оружием, различными вещами, экзистенциальным [7, с.314, 350, 366]. Например: Ветер дует так, / Что кажется, не лето – жизнь уходит (Кушнер); Где ветер бросает ножи / В стекло министерств и музеев ... (Тарковский).

Ассоциации с дождем в сопоставляемых языках не пересекаются. В английском языке фиксируются следующие образы: 'дождь – песок', 'дождь – кровь', 'дождь – пепел'. Например: It ended, after an eternity, with a gentle and tenderly consoling rain of dry sand that drifted down out of sky ... (Bernière de L.); ... the capital town blazed beneath a rain of incandescent cinders that fell upon the flesh ... (Fowles); ... and on the earth a rain of blood will fall (Eco). В научной литературе встречаются указания на то, что в древности у очень многих народов кровь символизировала дождь [13, с. 79].

Во французском языке встречаются структуры 'дождь – поцелуи' и 'скука – дождь'. Например: elle éclatait d'un rire qui se changeait et retombait sur lui, en une pluie de baisers (Proust); ... les soirées des gens qui n'allaient pas chez eux étaient ennuyeuses comme la pluie ... (Eco).

Вместе с тем, в русском языке дождь ассоциируется с человеком, животными, мифологическими существами, тканями, нитями, головными уборами, строениями, веществами [7, с. 295, 298, 333, 349, 354]. Например: Шумит над миром и дымится / Сырая хижина дождя (Заболоцкий); Сторона ль ты, моя сторона! / Дождевое осеннее олово (Есенин).

Итак, эстетическое ассоциативное пространство английского, французского и русского языков, связанное с природными явлениями, упорядочено. Ассоциативные структуры изучаемых языков частично пересекаются: во всех языках сближаются образы человека и ветра, в английском и французском языках человек уподобляется водам и морским животным, в английском и русском языках соотносятся разговоры и река, во французском и русском языках чувства сравниваются с облаками. Следы общечеловеческого в изучаемых лингвокультурах органически дополняются манифестациями идиоэтнического, и в целом, образное пространство явлений природы глубоко индивидуально в каждом из сопоставляемых языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анисимова Н.В. Особенности выражения чувственного, рационального и прагматического компонентов в единицах научных и художественных текстов (на материале денотативного класса <облака>) / Н.В. Анисимова. Дис. ... канд. филол. наук. – Северодвинск: Поморский государственный университет, 2003. – 202 с.
2. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) // Лингвистика и поэтика: Сборник / Отв. ред. В.П. Григорьев. – М.: Наука, – 183 с.
3. Блэк М. Метафора // Теория метафоры: Сборник / Под ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 301 с.
4. Губернаторова Э.В. Метафора как способ вербальной фиксации познавательной модели // Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты. Вып. 7 / Под редакцией В.А. Пищальниковой. – М.: МГЭИ, 2994. – 266 с.
5. Кожевникова Н.А. Словоупотребление в русской поэзии начала XX века / Н.А. Кожевникова. – М.: Наука, 1986. – 302 с.
6. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М.: Наука, 1990. – 501 с.
7. Павлович Н.В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке / Н.В. Павлович. – М.: Наука, 1995. – 302 с.
8. Ричардс А. Философия риторики // Теория метафоры: Сборник / Под общей редакцией Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1995. – 311 с.
9. Симашко Т.В., Литвинова М.Н. Как образуется метафора (деривационный аспект) / Т.В. Симашко, М.Н. Литвинова. – Пермь: Изд-во Пермского университета, 1993. – 284 с.
10. Славянская мифология. Энциклопедический словарь / Славянская мифология. – М.: Эллис Лак, 1995. – 532 с.
11. Телия В.Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте / Отв. редактор В.Н. Телия. – М.: Наука, 1988. – 311 с.
12. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 471 с.
13. Фрэзер Дж.Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Дж. Дж. Фрэзер. – М.: Политиздат, 1980. – 732 с.

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА ДЕВЕРБАТИВІВ З АБСТРАКТНОЮ СЕМАНТИКОЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Девербативи – це іменники, мотивувальною базою яких виступають дієслова. Вони позначають опредметнену дію, стан або процес, а також результат такої дії, стану чи процесу. Специфіка цих слів полягає в тому, що вони об'єднують ознаки дієслова та іменника і становлять окремих фрагмент мовної системи, який потребує докладного вивчення.

Віддієслівні похідні неодноразово привертали увагу дослідників. Вони частково розглядалися в працях з історії мови, категорійного словотвору, стилістики П. Білоусенка, К. Городенської, Є. Карпіловської, Н. Клименко, В. Німчука, О. Олексенка, Л. Колібаби, Т. Коць та ін. Однак лексико-словотвірна структура назв дій у сучасній українській мові не була об'єктом спеціального дослідження.

Іменники, що мотивуються дієсловами, за характером словотвірного значення поділяються на чотири групи: назви узагальненої процесуальної ознаки, найменування осіб – діячів або носіїв процесуальної ознаки, назви предметів і найменування місць [6, с. 176]. Метою нашого дослідження є лексико-словотвірний аналіз абстрактних девербативів, тобто назв узагальненої опредметненої дії, зафіксованих у "Словнику української мови" в 11 томах [5].

За нашими спостереженнями, назви абстрактної дії представлені переважно суфіксальними похідними, які утворюють у дериваційній системі української мови кілька лексико-словотвірних типів.

1. Одну з найбільших груп становлять девербативи, у словотвірній структурі яких виокремлюється суфікс **-нн(я)** та похідні від нього форманти **-інн(я)**, **-енн(я)**, наприклад: *викрадення, закладення, креслення, мовлення, наведення, нагромадження, народження, обвалення, оновлення, сидіння, смалення, спрощення, троцення, ходіння* та ін. Найбільше в цій групі, певно, дериватів на **-енн(я)** (понад 1500 одиниць). Загальна семантика таких іменників вказує на тривалу, повторювану дію, виконувану людиною, твариною або стихійними силами природи.

Близько 5500 іменників на позначення опредметненої дії, за нашими даними, містять у словотвірній структурі похідний формант **-анн(я)**, наприклад: *вживання, гребування, дбання, довбання, забивання, загарбання, занедбання, набивання, надбання, недбання, нікелювання, передавання, пишання, пицання, погребання, придбання, рубання, слабшання, співання, стрибання, умивання, шкандибання, шкрябання, шліфування* тощо. За допомогою цього форманта також утворюється чимало композитно-суфіксальних іменників із зазначеною семантикою, напр.: *золотодобування, зореплавання, кормодобування, лісовирубування, мореплавання, слововживання, снігорозтавання, тепловіддавання, хлібздавання* та ін.

Варто зауважити, що іменники з такою структурою є універсальним засобом позначення узагальненої, опредметненої дії, оскільки вони вживаються як у наукових, офіційно-ділових, публіцистичних текстах, так і в розмовному, художньому мовленні.

2. Лексико-словотвірний тип із нульовим формантом, за нашими даними, є продуктивним у сучасній українській мові: *бесіда, біг, вдих, вибір, вибух, викуп, випіт, вимах, випит* "розпитування", *вплив, гра, досіл, досів, їзда, захохта, мах, недоліт, перегляд, передрук, переліт, плач, поворот, позіх, праця, проїзд, проліт, пуск, реві, розквіт, розріз, салах, удар* та багато інших. Чимало таких похідних належать до обмеженої сфери вживання і становлять частину спеціальної, діалектної лексики тощо [1, с. 5]. Іменники цієї групи мають різноманітні семантичні відтінки і позначають завершену, одноразову, короткотривалу чи тривалу, повторювану, не обмежену в часі дію. Цей дериваційний засіб "стає конкурентом іншим формантам у творенні назв дій, найменувань процесів у виробничо-професійній та технічній термінології" [1, с. 8].

3. Іменники на **-тт(я)** становлять на сьогодні доволі численну групу (близько 150 одиниць), наприклад: *биття, визнаття, виття, відбиття, влиття, життя, забиття, зачаття, знаття, лиття, миття, молоття, набиття, ниття, оббиття, підбиття, риття, спожиття, ужиття,*

шиття. Пор. також композитно-суфіксальні похідні: *кроволиття*, *кровопролиття*, *самовикриття*, *самовідчуття*, *саморозкриття*, *світповідчуття*, *серцебиття*, *сім'яшиття*, *словолиття*, *чолобиття* тощо. Такі іменники мають високий ступінь узагальнення і не містять інформації про тривалість, завершеність або незавершеність дії.

4. До високопродуктивних лексико-словотвірних типів належать, на нашу думку, деривати на **-к(а)** та похідні форманти **-івк(а)**, **-овк(а)**, **-учк(а)**, які часто мають розмовний відтінок, наприклад: *виручка*, *вірочка*, *вірмовка*, *давка*, *диктовка*, *добавка*, *доставка*, *заготівка*, *залівка*, *заправка*, *інсценівка*, *мандрівка*, *надбавка*, *нарубка*, *обробка*, *обрубка*, *перебіжка*, *перебраковка*, *переекзаменовка*, *перековка*, *переплавка*, *переробка*, *підробка*, *підстановкаторубка*, *поставка*, *пошивка*, *правка*, *прибавка*, *розплавка*, *розробка*, *розстановка*, *скачка*, *скідка*, *стиковка*, *товчучка*, *укладка* тощо.

Окремі іменники цього лексико-словотвірного типу поповнюють професійну лексику різних галузей життя людини, наприклад: *пантовка* "полювання на плямистих або звичайних оленів для добування пантів", *плавка* "плавлення; один виробничий цикл плавлення металу", *побівка* "короткочасне перебування у рідних, удома", *розкадровка* "дія зі значенням *розкадрувати*, *розкадруовувати* (розбивати кіносценарій на умовні кадри майбутнього фільму)".

5. Найменування дій, у словотвірній структурі яких виокремлюється суфікс **-іт** (близько 70 одиниць), становлять у сучасній українській мові доволі виразний лексико-словотвірний тип із загальним значенням "звук, що виникають унаслідок певних дій; тривале звучання, що виникає внаслідок певних дій", наприклад: *бринькіт*, *брязкіт*, *буркіт*, *воркіт*, *гавкіт*, *гаркіт*, *гелгіт*, *грюкіт*, *гуркіт*, *дзюркіт*, *дзяквіт*, *журкіт*, *ляскіт*, *ойкіт*, *пискіт*, *плескіт*, *регіт*, *ряквіт*, *скрегіт*, *скрипіт*, *стукіт*, *тарахкіт*, *тріскіт*, *тряскіт*, *тупіт*, *хрумкіт*, *хрускіт*, *цокіт*, *шаркіт*, *шеліт*, *шерхіт*, *шурхіт*, *щелбіт* тощо. У деяких випадках іменники з цим формантом мають узагальнене значення опрідметненої дії: *двигіт* "дія за значенням *двиготити* та звуки, що утворюються внаслідок цієї дії", *блискіт*, *лоскіт*, *треліт* "тремтіння".

6. Менше похідних (до 50 одиниць) з аналізованою семантикою формують лексико-словотвірний тип девербативів на **-б(а)**. Вони позначають тривалу, повторювану дію, наприклад: *божба*, *ворожба*, *ганьба*, *грізьба* "погроза вчинити кому-небудь, неприємність, лихо", *грозьба* "те саме", *гульба*, *дружба*, *жалоба*, *журба*, *лічба*, *міньба*, *мольба*, *пальба*, *похвальба*, *пошаноба*, *рйба* "те саме, що роїння", *різьба*, *сімба*, *сйба* діал. "сімба", *служба*, *стрільба*, *тужба*, *тяжба*, *хвальба*, *хвороба*, *ходьба*, *шаноба*. Пор. композитно-суфіксальні утворення: *богослужба*, *горорізьба*, *самохвальба*.

7. За допомогою суфікса **-ок**, за нашими спостереженнями, творяться найменування завершенної, нетривалої дії, наприклад: *впадок*, *виробок*, *висновок* (від *висноувати* [3, с. 37]), *відпочивок*, *відпочинок*, *вчинок*, *грабунок*, *занападок*, *зв'язок*, *перепочивок*, *перерахунок*, *поцілунок*, *прорахунок*, *проступок*, *розв'язок*, *розрахунок*. Часто зазначений формант вказує на одноразову завершену дію: *гудок*, *зівок*, *кивок*, *кидок*, *кльовок*, *мазок*, *наскок*, *плювок*, *ривок*, *скрипок*, *стрибок*, *храпок*, *щипок* тощо.

8. Значна кількість девербативів на **-ин(и)** (близько 50 одиниць) позначає різноманітні обрядові дії, звичаї, стосунки між людьми тощо: *відвідини*, *входини* "народний звичай відзначати вселення в нове приміщення", *вхідчини* "те саме", *гостини*, *закладини*, *запросини*, *заручини*, *змовини*, *обмолотини* "закінчення молотби і святкування з цього приводу", *оглядини*, *перемовини*, *перепросини*, *провідини*. Пор. також композитно-суфіксальні похідні: *взаємовідносини*, *віноклетини* "обряд плетіння вінки для нареченої та нареченого в четвер перед весільною неділею, що супроводжується піснями", *правовідносини*.

9. Близько 40 найменувань переважно неорганізованих, хаотичних дій містять у словотвірній структурі похідний формант **-нин(а)**, наприклад: *балаканина*, *біганина*, *блуканина*, *грюканина*, *збиранина*, *метанина*, *різанина*, *рубанина*, *руханина*, *сіпанина*, *струсанина*, *стуканина*, *тіпанина*, *топтанина*, *тріпанина*, *трусанина*, *тяганина*, *хитанина*, *шарпанина*, *шатанина*, *штурханина*, *шуканина* та ін.

10. За допомогою суфікса **-н(я)** від дієслівних основ творяться окремі найменування переважно тривалої, повторюваної, часто хаотичної дії, наприклад: *брехня*, *гризня*, *гульня*,

заметушня, метушня, різня. У словотвірній структурі іменників цього типу частіше спостерігається похідний формант **-отн(я)**: *біготня, верескотня, воркотня, гавкотня, гризотня, гуркотня, давкотня, колотня, ляскотня, пискотня, скреготня, стрекотня, стукотня, тарахкотня, торохкотня, тріскотня, тупотня*, та ін. Такі іменники, на наш погляд, у більшості випадків мають просторічний характер.

11. Лексико-словотвірний тип девербативів на **-от(а)** представлений, за нашими спостереженнями, відносно обмеженою групою похідних. Цей формант уже в праслов'янській мові надавав віддієслівним утворенням абстрактної семантики [2, с. 43–44], однак дотепер не набув значної продуктивності: *гризота, дригота* “часте здригання тіла від холоду, нервового збудження”, *дрімота, згризота, ломота, позіхота, робота, скорбота, турбота* та ін.

12. До непродуктивного лексико-словотвірного типу належать девербативи із суфіксом **-неч(а)**, наприклад: *гуркотнеча, клопотнеча, колотнеча, стукотнеча, товкотнеча, торохнеча* “дія за значенням *торохати* (утворювати різкі переривчасті звуки внаслідок падіння, пострілу, вибуху, а також під час руху, роботи) та звуки, утворювані цією дією”, *тріскотнеча, цокотнеча*.

13. Кілька дериватів на **-ощ(і)** варто віднести, на наш погляд, до непродуктивних лексико-словотвірних типів назв дій, наприклад: *жалощі, заздросці, лестощі, любощі, лютощі, пестощі, плутощі, пустощі, ревнощі, хвастощі* та деякі інші.

14. Лише 5 найменувань опредметнених дій твориться, за нашими даними, за допомогою суфікса **-тв(а)**: *битва, гонитва, клятва, ловитва, молитва*. Відомий з праслов'янської доби формант [4, с. 106] у сучасній українській мові втратив продуктивність.

Таким чином, назви опредметнених дій представлені в сучасній українській мові великою кількістю похідних утворень із різноманітною семантикою: одноразова або тривала дія, назви мисленневих процесів, результатів мовленнєвої діяльності, найменування дій і звуків, спричинених цими діями тощо. Домінантними у творенні назв дій у сучасній українській мові є суфікси **-нн(я)**, **-інн(я)**, **-енн(я)**, **-к(а)**, **-тт(я)**. Потужним конкурентом матеріально вираженим формантам є нульовий суфікс. Менш продуктивними виявилися лексико-словотвірні типи на **-ок**, **-іт**, **-б(а)**, **-ин(и)** та **-нин(а)**. На периферії словотворчих засобів опинилися суфікси **-н(я)**, **-от(а)**, **-неч(а)**, **-ощ(і)**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинець Г. М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. М. Волинець. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
2. Іншакова І. О. Походження форманта *-ота (-ета)* та його функції в праслов'янській мові / І. О. Іншакова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного пед. університету. – 2015. – № 12. – С. 39–46.
3. Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. – К. : Освіта, 1995. – 256 с.
4. Сіроштан Т. В. Іменники з абстрактним значенням у лексичній системі праслов'янської мови / Т. В. Сіроштан // Знакові величини у формуванні лінгвального образу світу українців : монографія. – Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. – С. 91–111.
5. Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
6. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. – К. Наукова думка, 1986. – 360 с.

НАЗВИ УЗАГАЛЬНЕНИХ ОЗНАК У СЛОВОТВІРНИЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вивчення дериваційної системи є традиційним для вітчизняного мовознавства, проте повне дослідження словотвірного рівня мови є неможливим без з'ясування особливостей творення окремих груп слів. Іменники, що позначають узагальнені ознаки, властивості, становлять в українській мові словотвірну категорію якісної абстракції [8, с. 36]. Дериваційне значення "абстрагована ознака", на думку вчених, є специфічним, оскільки "їдеться не про вербалізацію нового поняття чи додання якоїсь модифікуючої ознаки до відомого, а про зміну способу вираження, про його вторинну вербалізацію" [2, с. 240]. Саме тому назви узагальнених ознак неодноразово були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних мовознавців: О. Безпояско, П. Білоусенка, Г. Віняр, К. Городенської, В. Грещука, Є. Карпіловської, Н. Клименко, В. Німчука, О. Олексенка та ін. Однак дериваційна категорія якісної абстракції в сучасній українській мові не була об'єктом спеціального вивчення.

Метою розвідки є лексико-словотвірний аналіз іменників зі значенням абстрактної якості на основі фактичного матеріалу 11-томного "Словника української мови" [7]. Завданнями нашого дослідження є з'ясувати особливості дериваційного значення назв узагальнених ознак, накреслити коло словотвірних засобів, встановити ступінь їхньої продуктивності.

Поняття абстрактної ознаки передбачає наявність у когось або чогось у широкому розумінні якості, властивості, стану, визначених мотивувальним прикметником [8, с. 113]. За формальними характеристиками відприкметникові похідні належать до субстантивів і "вживаються паралельно з прикметниками як засоби вираження якостей, властивостей, станів реальних об'єктів навколишньої дійсності" [6, с. 236]. На думку Г. Волинець, деад'єктиви з абстрактною семантикою утворюють у сучасній українській мові мікрополе, репрезентоване дериватами на позначення кольорів, властивостей, якісного стану [3, с. 8].

У сучасній українській мові іменники цієї дериваційної категорії виникають у результаті транспозиційного словотворення, тобто коли "за допомогою афікса (переважно суфікса) утворюється похідне слово, частини мовна належність якого відрізняється від частини мовної належності твірного" [1, с. 220]. Оскільки "словотвірні категорії через словотвірні значення виражаються словотвірними формами похідних слів" [8, с. 37], назви абстрактних ознак формують кілька лексико-словотвірних типів.

Найбільш продуктивним, за нашими даними, є дериваційний тип іменників із стилістично нейтральним суфіксом **-ість**. Приєднання цього суфікса до основи прикметника спричиняє зміну загальнокатегорійного значення, тобто відбувається перехід атрибутивності в предметність без заміни лексичного значення [6, с. 240]. Найменування узагальнених ознак, утворених за допомогою цього форманта, можуть позначати особливості поведінки, характеру істоти, наприклад: *бережливість, боязливість, бравість, вимогливість, грубість, зрадливість, гнівливість, драгливість, жартівливість, жвавість, ласкавість / неласкавість, лукавість / нелукавість, мрійливість, незлобивість, норавливість, поступливість, правдивість, сором'язливість, терпеливість, чуттєвість, шанобливість* та ін. Окремі деад'єктиви на **-ість** позначають особливості зовнішнього вигляду, фізичного стану істоти: *беззубість, гаркавість, кульгавість, моложавість, плюгавість, привабливість, слабість, хворобливість* тощо. Інші узагальнені якості, властивості представлені такими дериватами: *бездоказовість, безломилковість, випадковість, жадливість, загадковість, корисність, мінливість, приголомшливість, раптовість, розбірливість, сиротливість, суперечливість, фальшивість* тощо. Різноманітні фізичні характеристики об'єктів також називають іменники цього лексико-словотвірного типу, наприклад: *зеленавість, іржавість, металевість, пухнавість, ржавість, сталевість, шершавість, шкідливість, яскравість*. Учені звертають увагу на той факт, що чимало назв абстрактних ознак на **-ість** у сучасній українській мові

творюється від складних прикметників [4, с. 127], наприклад: *богобоязливість, доброзичливість, електропромисловість, кровожерливість, одноплановість, одностатевість, передньоязиковість, радіочутливість, роздільностатевість, страхопудливість, туполобість* та ін.

Іменники з суфіксом **-от(а)** оформлюють доволі виразний лексико-словотвірний тип деад'єктивів з аналізованою семантикою: *бистрота, біднота, блідота, бруднота, гидота, гіркота, глухота, гордота, довгота, дрібнота, кислота, круглота, мертвота, мілкота, нагота, німота, пілота, повнота, правота, неправота, прямота, сизота, сквернота, слабота, твердота, теплота, чорнота*. Основне словотвірне значення таких іменників – “зовнішні або внутрішні якості, властивості істот або предметів”. Чимало дериватів із зазначеною структурою, згідно з нашими спостереженнями, зазнали конкретизації, наприклад: *кислота* “хімічна сполука”, *твердота* “здатність тіла чинити опір змінюванню форми та розміру”.

Доволі високою продуктивністю відзначається лексико-словотвірний тип іменників прикметникового походження на **-изн(а)**. Найбільш поширеним словотвірним значенням є узагальнене найменування за кольором: *білизна, голубизна, жовтизна, рудизна, рябизна, сивизна, синизна, сіризна*. Трапляються також іменники, що позначають абстрактні ознаки предметів за зовнішніми, фізичними та іншими властивостями, наприклад: *гнилизна, голизна, грубизна, дешевизна, кривизна, крутизна, мализна, мілизна, новизна, пустизна, старизна*.

Багато дериватів, за нашими даними, утворюється за допомогою іншомовного форманта **-ізм / -изм**. Цей стилістично нейтральний суфікс часто поєднується з основами запозичених прикметників, наприклад: *автоматизм, аполітизм, гуманізм, демократизм, драматизм, елітаризм, інтелектуалізм, ірраціоналізм, лаконізм, негативізм, оптимізм, песимізм, прагматизм, примітивізм, радикалізм, риторизм, сентименталізм, суб'єктивізм* та ін. Іменники цього лексико-словотвірного типу часто належать до суспільно-політичної, наукової, конфесійної лексики.

Матеріально не виражений суфікс спостерігається в словотвірній структурі достатньо великої кількості назв узагальнених ознак. Лінгвісти зауважують, що “нульові суфікси у складі деад'єктивних іменників за своєю словотвірною продуктивністю поступаються перед продуктивністю матеріально виражених формантів” [6, с. 256], проте перспективність розвитку цього лексико-словотвірного типу, на нашу думку, є безсумнівною. Деривати з аналізованою семантикою мають “відтінок книжності, урочистості, поетичності” [3, с. 8], наприклад: *безмір, безлека, блакить, велич, відвага, гладь, глибо, гніль, даль, зелень, лють, міць, можуть, огида, синь, твердь, чернь, шир* та ін.

Малопродуктивний тип утворюють іменники з суфіксом **-ств(о)**, наприклад: *блаженство, братерство, зухвальство, лінивство, лукавство, недбальство, преосвященство, убозтво, шаленство* тощо. Цей суфікс, певно, частіше поєднується з іменниковими основами. Подвійно мотивованими вважаємо іменники типу *безумство* (від *безумний* або від *ум*), *безпам'ятство* (від *безпам'ятний* або від *пам'ять*). Їх можна розглядати як конфіксальні похідні. Іменники *високодумство, вільнодумство, волелюбство, життєлюбство, легкодумство, людинолюбство, працелюбство, самолюбство, славолюбство* та ін. можна вважати суфіксальними відприкметниковими похідними або композитно-суфіксальними дериватами, докладний опис історії яких здійснено в монографії В. Ліпич та Н. Правди [5, с. 102–115].

Невелика кількість найменувань на **-ин(а)** також позначає абстрактну ознаку за кольором, станом, конфігурацією, наприклад: *білина, довжина, жовтина, кривина* “властивість за значенням *кривий*”, *новина, сірина, старина* “те, що було колись, дуже давно”, *старовина* “колишні, давно минулі часи” (за допомогою похідного суфікса *-овина*), *теплина* “тепла погода”, *ширина, широчина* та ін.

Виявляє продуктивність у творенні назв узагальнених ознак вторинний формант **-щин(а)**, який, як правило, надає дериватам зневажливого або розмовного відтінку. Загальне словотвірне значення таких іменників пов'язане з історичною термінологією, тобто характеризує якийсь рух, повстання; певний проміжок часу, історичний період тощо, наприклад: *гетьманщина* “форма державного правління на чолі з гетьманом; час, коли в Україні була влада гетьманів”, *дідівщина* “давні, дідівські часи”, *копівщина* “народно-визвольне повстання проти польсько-шляхетського гніту в 1768 р.”, *колчаківщина* “контрреволюційна воєнна диктатура”, *отаманщина, петлюрівщина*. Інші найменування характеризують різноманітні явища в суспільстві, мистецтві: *банальщина* “що-небудь

банальне, буденне”, *вульгарщина* “паскудство, банальність”, *іноземщина* “усе закордонне, іноземне (культура, звичаї)”, *казенщина* “бюрократичний, формальний підхід до чогось”, *канцелярщина* “канцелярська робота; непотрібний формалізм у справі, роботі”, *кримінальщина* “кримінальний злочин”, *літературщина* “поганий художній смак, що виявляється у відсутності простоти викладу”, *патріархальщина* “пережитки старовини, патріархальних стосунків, побуту, звичаїв”, *побутовщина* “надмірна увага до показу, змалювання побуту”, *предківщина* “звичаї предків, старовина”.

Лише два деривати з суфіксом **-інь** кваліфікуються в “Словнику української мови” як абстрактні іменники-відповідники до прикметників, тобто називають абстрактну ознаку: *величїнь, гарячїнь*. Інші поодинокі похідні цього типу, певно, зазнали конкретизації в сучасній українській мові: *височїнь* “простір на великій відстані від землі”, *гладїнь* “рівна, гладка поверхня”, *глибїнь, глибочїнь* “глибина”, *голубїнь* “голубий колір”, *гуцавїнь* “гуцавина”, *мокрїнь* “вогкість, дощова погода; що-небудь мокре, вологе”, *просторїнь* “простір”, *сивїнь* “сивина, тобто сиве волосся”, *студїнь* “сильний холод, мороз”, *теплїнь* “дуже тепла погода; висока температура в приміщенні”, *широчїнь* “велика, значна ширина”.

Нечисленні найменування на **-иц(я)** також позначають абстрактну ознаку, наприклад: *дрїбниця, дурниця, різниця, різноголосиця* “незлагодженість голосів, звуків”, *таємниця*.

Кілька множинних іменників на **-ощ(і)** не становлять виразного лексико-словотвірного типу назв узагальнених ознак: *веселощі, гордощі, грубощі, мудрощі, радіощі, хитрощі*.

У словотвірній структурі невеликої кількості іменників, що позначають абстрактну ознаку, спостерігається суфікс **-ин(я)**: *гординя* “гордість”, *пустиня* “пустеля; запустіння”, *твердиня* “фортеця; надійна опора, захист”.

Таким чином, основним засобом вираження абстрактної якості в сучасній українській мові є суфікс **-ість**, який вільно сполучається з прикметниковими основами різного типу, а також інтернаціональний формант **-izm / -изм**. Інші дериваційні засоби (**-от(а), -изн(а), -ств(о), -ин(а), -щин(а)**) виявляють значення узагальненої ознаки спорадично. На периферії словотвірної категорії абстрактної ознаки опинилися деривати на **-їнь, -иц(я), -ощ(і)** та **-ин(я)**.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах. Словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. С. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
2. Віняр Г. М. Словотвірна структура іменників-деад’єктивів в українській мові новітнього періоду / Г. М. Віняр // Сталий розвиток промисловості та суспільства: матеріали Міжнародної науково-технічної конференції 22–25 травня 2013 р. – Кривий Ріг, 2013. – Т. 2. – С. 240–243.
3. Волинець Г. М. Нульсуфіксація в словотвірній системі українського іменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. М. Волинець. – Запоріжжя, 2009. – 20 с.
4. Грещук В. В. Дериваційна здатність прикметникових основ в утворенні українських іменників на *-ість* / В. В. Грещук // Питання словотвору. – К. : Вища школа, 1979. – С. 124–131.
5. Ліпич В. М. Нариси з історії українського словотворення (композитивно-суфіксальна деривація іменників) / В. М. Ліпич, Н. М. Правда. – Бердянськ : ФО-П Ткачук О.В., 2016. – 220 с.
6. Олексенко В. П. Словотвірні категорії іменника : монографія / В. П. Олексенко. – Херсон : Айлант, 2005. – 336 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / [уклад. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
8. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 407 с.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТЬ «СИСТЕМА» І «МОВНА СИСТЕМА» В ПРОСТОРІ НАУКОВИХ ЗНАТЬ

Постановка проблеми. Мова – знакова система, точніше «система систем» (Р. Якобсон), яка потребує пильної уваги не лише лінгвістів, оскільки «розуміння мови як безпосереднього спілкування, інтеракції свідчить про ставлення до неї як до форми соціальної взаємодії, мовного коду, який увібрав у себе всі можливі стандартизовані (типові) моделі стосунків людей у певному суспільстві, соціокультурній спільноті» (Ф. С. Бацевич) [1, с. 26]. Як же функціонує мова? Що вона являє собою? У який спосіб її вивчати?

У міждисциплінарних галузях знання, для експліцитної постановки теоретичних проблем, потрібне ширше і, водночас, точніше уявлення про системи взагалі і про знакові системи зокрема. Із погляду сучасного системного аналізу пропонувані різними авторами визначення глобальної і локальної системності мови не можна визнати задовільними ні в теоретичному, ні в методологічному аспектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретична неповнота аналізованого опису глобальної системності мови зумовлена, передусім, тим, що в ній представлена лише структура, або ж «архітектура» мови, проте мало приділено уваги її субстанційним і функціональним аспектам. Якщо погодитися, наприклад, із тим, що різні, парадигматично однорідні підсистеми мови відрізняються одна від одної за ступенем системності й розвиваються з різною швидкістю, то закономірно постане питання про наслідки такого нерівномірного розвитку. Як же в такому випадку мова зберігає свою цілісність, як функціонують механізми саморегуляції і адаптації до змінних умов, чи належать ці механізми локальним підсистемам чи глобальній системі мови загалом? «Будучи певною мірою «відкритою», мовна система взаємодіє з навколишнім середовищем пізнавальної діяльності людства (ноосферою), що робить необхідним вивчення її зовнішніх зв'язків» [2, с. 452]. Пізнавальна функція – зовсім не єдина в системі всіх функцій природної мови, тому контекстом її використання варто визнати не тільки пізнавальну діяльність, але все життя і всі галузі діяльності людини і соціуму. Якщо врахувати, що мова є *знаковою системою*, а знак (мовний) являє собою білатеральну сутність – єдність того, що позначає, і того, що позначають, – то неодмінно постає питання, чи можна вважати *зовнішніми* зв'язки мови з цариною значень, смислів і цінностей, тобто з галуззю позначуваного чи ноосферою? Якщо взяти до уваги той факт, що мовний знак отримує подвійне значення (в мові і в мовленні) [2, с. 167], і, відповідно, значення мовного виразу розкривається як *системний* взаємозв'язок його семантичного, прагматичного та синтаксичного компонентів, то мусимо визнати, що аналізоване визначення системності мови не є достатньою теоретичною основою для пошуку відповідей на багато питань.

Методологічна обмеженість радикально структуралістського визначення локальної системності призводить до амбівалентної оцінки застосовності системної методології в лінгвістиці. З одного боку, не заперечується її загальнонауковий статус, а з іншого, – із аналізованого визначення випливає, що системні методи є адекватним інструментом дослідження тільки небагатьох «закритих» підсистем мови, що мають визначений список вихідних елементів. Поширену думку стосовно місця й ролі системного підходу в лінгвістиці висловив Ю. С. Степанов: «Сучасне мовознавство позначене різноманітністю як часткових методів – компонентного аналізу, методу безпосередніх складників (він бере початок із загального методу структуралізму), трансформаційного, що випливає із загального методу конструктивізму, тощо – так і ще більшою мірою мовознавчим перетворенням загальнонаукових методів (математичного аналізу – кількісні, статистичні методи, глотохронологія; системного підходу – зставний метод, контрастивна лінгвістика, еволюційного і таксономійного принципів – типологія, ареальна лінгвістика; природнонаукового експерименту – психолінгвістика; конкретно-соціологічних досліджень – соціолінгвістика). Водночас зберігає своє значення загальний філологічний метод – інтерпретація тексту. Отже, сучасні тенденції в розвитку методології позначені відмовою від винятковості того чи

того загального методу, прагненням поєднувати й комбінувати різні загальнонаукові, загальні та часткові лінгвістичні методи» [2, с. 299]. Далі ставимо питання: чому в цьому перерахуванні «мовознавче перетворення» загальнонаукового системного підходу представлено лише одним зіставним методом (який, як відомо, лежить в основі контрастивної лінгвістики)? Чому Ю.С. Степанов, описуючи термінами теорії систем те, що він називає структуралізмом і конструктивізмом, не пов'язує системний підхід ні зі структурними, ні з конструктивними методами (під останніми маємо на увазі трансформаційні і генеративні методи, що реалізують функціональний підхід у дослідженні мови)? Нарешті, чи закономірно поза системним підходом говорити про *ефективність* і *наукову закономірність* застосування в лінгвістиці математичних методів, побудови різноманітних таксономій, типологій і класифікацій, організації експериментальних досліджень тощо? Відповіді на ці питання стануть очевидними, якщо звернути увагу на ту обставину, що в процитованому раніше перерахуванні загальнонаукових, загальних та часткових методів лінгвістики термін «системний» використано в тому ж значенні, у якому його використовують Т.В. Булигіна і С.А. Крилов і багато інших фахівців, що зазначають про глобальну системність мови. Саме таке, структуралістськи обмежене поняття «система» сформувалося в процесі розвитку порівняльно-історичного мовознавства, однією з гілок якого стала контрастивна лінгвістика (тому і Ю.С. Степанов не випадково згадує її у зв'язку із системним підходом). У цьому випадку неважливо, вважає В. М. Топоров, що в XVIII – XIX століттях замість слова «система» лінгвісти використовували, услід за Ж. Кюв'є, термін «організм». Зауважимо, що вже на початку XIX століття для визначення ступеня спорідненості різних мов були сформульовані критерії *системної* відповідності, згідно з якими порівнянню підлягали не окремі елементи мов (наприклад лексеми), а їхні граматичні *структури* [2, с. 486]. «Характерно, – зазначає В. М. Топоров, – що об'єктом історичного дослідження й наукового порівняння стає форма (а не функція), що й визначило виростання ролі морфології і те важливе значення, що стало надаватися поняттю гомології в *структурі* досліджуваних об'єктів (тобто подібності не функціональній, а формальній, що відсилає до загального походження)» [Там само].

Якщо замінити загальнонаукове поняття «система» його структуралістськи редукованим «мовознавчим перетворенням», тоді системні методи, справді, посядуть вельми скромне місце в перерахуванні різних прийомів дослідження мови чи її окремих частин. Проте це поняття є загальнонауковим не тільки тому, що використовується в усіх галузях наукового знання, але передусім тому, що в розвиток його змісту внесла свій внесок практично кожна теоретично розвинена наукова дисципліна, а сьогодні розвитком цього поняття спеціально займається окрема наука, що отримала назву «системний аналіз» (іноді її називають системологією, або загальною теорією систем). Тому для того щоб точніше оцінити місце і роль системної методології в сучасному мовознавстві, доцільно провести логіко-епістемологічний аналіз поняття «система» і його використання в контексті сучасного наукового знання про системи взагалі і про знакові системи зокрема.

Передусім зауважимо, що поняття «система» в дискурсі сучасної науки не є денотатно-сигніфікативним (за термінологією Н.Д. Арутюнової), оскільки воно не підлягає родо-видовому визначенню (це означає, що його не можна підвести під більш широке поняття з наступним обмеженням шляхом приписування видових (таких, що виокремлюють) ознак. Спробу визначити систему як «об'єкт, що має властивість системності», імовірно, цілком властиву для повсякденної свідомості, у дискурсі *науки* не можна визнати коректною ні з логічного, ні з епістемологічного погляду.

Мета наукового пізнання – дослідження структури і функцій об'єкта, вивчення його зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків, з'ясування його субстанційних аспектів, тобто природи його складників (частин і елементів).

Максимальною жорсткістю система володіє тоді, коли істотна зміна будь-якого з її елементів призводить до істотних змін всіх інших елементів і до зміни системи загалом [2, с. 452]. Тут ідеться про ідеалізацію, оскільки реальним системам ця характеристика властива тією чи тією мірою: наприклад, зазначають автори, звукова система мови є більш жорстко структурована, ніж лексика. Ідеалізацію використовують і при визначенні локальної системності: «Множина однорідних мовних

фактів володіє системністю (у локальному розумінні), якщо вона описується, вичерпно і ненадлишково, із використанням формального апарату (набору елементарних об'єктів з їхніми ознаками й відношеннями і правил утворення складних об'єктів з простих), більш просто і економічно, ніж емпіричний список вихідних фактів [Там само]. Тут застосовано методологічно некоректний прийом подвійного отождолення: об'єкт дослідження отождолюється з його теоретичним описом, а останній – з одним із теоретичних підходів (у цьому випадку з тим, який свого часу був розроблений лінгвістами Колєнгагенської школи). Момент ідеалізації полягає в тому, що «вичерпний і ненадлишковий опис емпіричних фактів», як зауважують автори у визначенні локальної системності, виявляється неможливим для всіх реальних підсистем природної мови, що випливає з так званих обмежувальних теорем А. Чорча, А. Тарського та К. Геделя. Глосематика Л. Єльмслева і Х. Й. Ульдалля зберігає і сьогодні своє значення як частковий теоретичний метод, проте не можна пов'язувати безпосередньо з цим методом ні теоретичне визначення поняття «система», ні уявлення про можливість застосування в лінгвістичній науці системної методології.

З погляду звичайного здорового глузду абсолютно припустимо говорити, наприклад, про те, що множина не пов'язаних за змістом речень має нульову чи мінімальну, а формалізована теорія – високу або навіть максимальну системність. Припустимо також обмежитися образними уявленнями про нежорсткість глобальної системи мови і різної системності її окремих ділянок, якщо йдеться, наприклад, про розв'язання часткової наукової проблеми в межах окремої мовознавчої дисципліни. Але в «точках росту» сучасної науки, розміщених, здебільшого, у міждисциплінарних галузях знання, для експліцитної постановки теоретичних проблем мусить бути глибше розуміння ролі поняття «система».

Теоретична обмеженість опису глобальної системи мови зумовлена передусім її так званою структурною редукцією, при якій залишаються «в тіні» субстанціональні і функціональні аспекти системи (визначення локальної системності має радикально структуралістський характер). Якщо ж погодитися, наприклад, з тим, що різні підсистеми мови відрізняються одна від одної за ступенем системності і розвиваються з різною швидкістю, то незрозуміло, як функціонують механізми самозбереження, саморегуляції і адаптації мови до змінних умов, чи належать такі механізми локальним підсистемам чи системі мови загалом тощо.

Знакові системи не просто відмінні від усіх інших систем-об'єктів – вони протилежні їм у відношенні визначення зовнішніх і внутрішніх зв'язків. Знаком може стати будь-який об'єкт, але тільки за умови, якщо він включений у знакову ситуацію, яка, крім нього, включає в себе множину інших об'єктів – носіїв знакової функції, множину суб'єктів, здатних інтерпретувати знаки і користуватися ними, множину значень (систем значень), правила їхньої ідентифікації і контекстів використання. Контекстом використання природної мови (системною частиною знакової ситуації) є не лише пізнавальна діяльність, але й все життя і всі галузі діяльності людини й соціуму. Тому зв'язки мови з контекстом її використання, з цариною значень, смислів та цінностей (чи ноосферою), доцільно розглядати не як зовнішні, а як внутрішні системні зв'язки мови, що відповідальні за її еволюцію і адаптацію.

Усвідомлення всіх цих труднощів є причиною того, що в сучасній теорії систем і в системному аналізі не послуговуються логічно жорстким визначенням поняття «система» і навіть не ставиться за мету таку дефініцію коли-небудь отримати. «Ми обійдемо позначені труднощами спроби подати явне визначення поняття «система», – зазначає У. Портер в праці «Сучасні основи загальної теорії систем». – Замість цього ми будемо спиратися на загальноприйняте чи інтуїтивне уявлення про систему, яке закладене в індивідуальному досвіді кожного з нас. Сама можливість такого підходу і складає одну з граней загальної теорії систем, що й визначають її важливість» [5, с. 7]. Можливість обмежитися інтуїтивним уявленням про повний зміст поняття «система» зумовлена також і тією обставиною, що сьогодні в галузь наукових досліджень залучаються великі (за кількістю елементів) і складні (за різноманітністю видів зв'язку між елементами) системи, для яких, згідно з теоремою Дж. фон Неймана, не існує практично охоплених зором і водночас інформаційно повних моделей. У такій ситуації виникає необхідність використання суворих методів для емпіричних лише деяких фундаментальних аспектів системної організації і побудови точних визначень, адаптованих для розв'язання окремих класів завдань. «Для теорії систем, – зауважує один із її творців М. Месарович,

– об'єктом дослідження є не «фізична реальність», не, скажімо, хімічне чи соціальне явище, а «система», тобто формальний взаємозв'язок між спостережуваними ознаками і властивостями. Через низку принципових міркувань мова, використовувана для опису поведінки систем, – це мова теорії обробки інформації і теорії цілеспрямованої дії (прийняття рішень, управління)» [4, с. 9]. Через об'єктивні причини поведінки великих і складних систем локально непередбачуваним, до того ж для великих імовірно-детермінованих систем справедливим виявляється принцип невизначеності їхніх структурно-функціональних описів. Тому в науці про системи відбулася заміна натуралістичної пізнавальної настанови, заснованої на ідеалах повноти опису й точності прогнозу, на нову настанову, орієнтовану на параметричне управління системою при збереженні її цілісності. Унаслідок такої заміни смисловий центр повного змісту поняття «система» змістився від проблем «власне» теорії до проблем методології пізнання й управління складними системами. У сучасному розумінні *системний аналіз* – це наука дисципліна, що займається проблемами прийняття рішень в умовах аналізу великої кількості інформації різної природи. Із цього визначення випливає, що метою застосування системного аналізу до конкретної проблеми є підвищення ступеня обґрунтованості рішення, що приймається, розширення множини варіантів, серед яких проводиться вибір, з одночасною вказівкою способів відкидання тих із них, які заздалегідь поступаються іншим. У максимально спрощеному вигляді системний аналіз – це методика, що дає змогу не випустити з поля зору важливі аспекти і зв'язки дослідженого об'єкта, процесу чи явища. Методологія – це базове начало системного аналізу. Оскільки розвиток системного аналізу неодмінно впливає на розвиток поняття «система», основний зміст цього поняття також розкривається як загальна методологія наукового пізнання, тобто як основні принципи організації наукового дослідження. «Слов'янська філологія, як і будь-яка наука, має методологію – систему видічних принципів і спеціальних методів та прийомів дослідження. У філологічній методології виділяють три рівні: загальнофілософську, загальнонаукову і часткову» [3, с. 12]. Такий підхід, безумовно, уможливіє загалом системні знання про описуваний об'єкт.

У ХХ столітті одним із важливих досягнень в галузі загальної методології науки стало математично суворе доведення *неможливості* існування універсального наукового методу, ефективного в будь-якій галузі знання й перетворюваного в алгоритмічну процедуру пошуку розв'язання будь-якої наукової проблеми. Науковці «приречені» на творчість у постановці й розв'язанні наукових задач, а машинні способи обробки інформації при будь-якому рівні теорії і техніки машинних обчислень залишаються надзвичайно важливим і необхідним, але все ж допоміжним засобом наукового пізнання. Виявилось також, що не існує універсального алгоритму вибору методу дослідження і загальних, раз і назавжди встановлених критеріїв оцінки раціональності й ефективності застосовуваної методології. Тому не існує і не може існувати теорії, за допомогою якої можна було б вивести на рівень технології процеси постановки цілі наукового дослідження і вибору засобів її досягнення. Проте теоретичний аналіз методологічних основ науки є сьогодні необхідною умовою подальшого процесу наукового пізнання загалом. На початку ХХ століття потреба в методологічній і епістемологічній рефлексії знання виникла в теоретичній фізиці і математиці, у другій половині минулого століття у зв'язку з низкою методологічних криз аналогічна потреба виникла в соціальних і гуманітарних науках, у тому числі і в лінгвістиці. У такій ситуації частина проблем, пов'язаних із метануковими дослідженнями, розв'язується засобами загальної теорії систем.

Висновки. Отже, методологічне значення поняття «система» і теорії систем, що розкриває зміст цього поняття, полягає в «перекладі» на мову науки філософських уявлень про цілісність об'єктів пізнання і цілісність знань про ці об'єкти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології : Підручник. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 344 с.

4. Месарович М. Общая теория систем : математические основы / М. Месарович, Я. Тахакара. – М. : Мир, 1978. – 134 с.

5. Портер У. Основания общей теории систем. Перевод с английского / У. Портер. – М., 1971.

Юрченко О.В., Шишлова С.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

КОНТАМІНОВАНІ ОКАЗІОНАЛЬНІ УТВОРЕННЯ В ІДЮСТИЛІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Інтенсивне вивчення індивідуального словотворення в останні десятиліття послужило основою для вироблення самостійного спеціального погляду на розв'язання цієї проблеми – лінгвостилістичного. Вивчення авторських неологізмів поставило перед вітчизняними дослідниками-лінгвістами такі питання: а) індивідуально-авторські утворення як стилетвірний засіб у системі поетичної мови (В.М.Русанівський, 1988; С.Я.Єрмоленко, 1977, 1978; А.П.Коваль, 1978; В.А.Маслова, 1999); б) функції авторських неологізмів у художніх текстах різних жанрів і в поетичній системі окремих майстрів слова (В.С.Ващенко, 1958; Н.М.Сологуб, 1991; Т.К.Черторизька, 1981; Г.О.Винокур, 1991; Г.М.Колесник, 1976); в) місце авторських неологізмів серед інших типів нових слів національної мови (В.А.Чабаненко, 1993; О.А.СТИШОВ, 2001; К.Д.Мазурик, 2000).

Відтак актуальність нашого дослідження зумовлена якісними особливостями і кількісним складом індивідуально-авторських утворень у мовному стилі Павла Загребельного. Саме в останніх своїх творах (“Вигнання з раю”, “Левине серце”, “Тисячолітній Миколай”) письменник виявляє безсумнівну тенденцію до оновлення семантики й стилістичного забарвлення сучасного літературного словника. Цій тенденції підпорядкована і вся система форм індивідуального словотворення письменника, яке, з одного боку, відображає об'єктивні загальномовні тенденції, а з іншого – виявляє особливості індивідуально-авторської мовотворчості.

Особливим стилістичним колоритом відзначаються okazіоналізми, утворені контамінацією. За І.І.Коваликом, контамінація – це “поєднання двох слів ув одне, але не будь-яких, а тільки тих, між якими існує певний семантичний зв'язок [3, с. 33]. Контамінованих літературних слів небагато: хилитати (з хилити і хитати), цурпалок (із цурка і палка) тощо. У діалектній мові цей різновид творення складних слів також малопродуктивний, напр.: бутиль'ашка (бутел'ка + пл'ашка), драбринна (драбина + рабринна), лакошч'і (лак'ітки + ласошч'і), обруч'ейка “обід сита” (обруч + обичайка) тощо.

Значно більше контамінованих утворень трапляється серед okazіоналізмів. Контамінація, якщо це не “народна етимологія”, є особливим об'єднанням смислів коренів в одному слові, смислів “назви” і “образу”, тобто прообразу і неологізму. У мові художніх творів контамінація “завжди має установку на вираження” [2, с. 176] і використовується як засіб створення комічного: – *Тихо, Євко! Розбудиш свого підполкашу!* (підполковник + алкаш) (ГД: 93); *Пані Райна не вдавалася ні до зальотів, ні до пустої кокотерії* (кокотування + біжутерія) (ЯБ: 50); *А картини в нього – страхопудливі мальовидла* (мальований + розм. шмаровидло) (ГД: 116).

Обов'язковою умовою контамінації є чітка співвіднесеність похідного слова з двома мотивуючими, хоча від одного залишається тільки корінь або його частина, а від іншого – суфікс або його частина. Напр.: *блятика* (бияк + пиятика) (Р: 22), *спеціалітет* (спеціальний + комітет) (ВЗР: 16), *вредоносна* (вредна + медоносна) (ГД: 126), *пропагатор* (пропагандист + агітатор) (Р: 382). Проте можливе і збереження мотивуючих основ, які тільки частково накладаються одна на одну: *Жмакіада* (від прізвища Жмак + Іліада), сміхотворіння (від сміх + рос. стихотворение) (ВЗР: 318), *псевдонімка* (від псевдонім + анонімка) (ВЗР: 387), *монстральний* (від монстр + астральний) (Р: 356), *злочасне* (зле + нещасне) (ТМ: 116), *страховидло* (страх + шмаровидло) (ТМ: 298).

Інколи чіткість членування контамінованих утворень, а значить і виразність мотивацій між твірним та похідним словом порушується: з'являється можливість подвійного трактування.

Наприклад: **думографія** (від дума і біографія чи географія?), **Какочка** (від рос. как і палочка чи кака "дитяче мовлення" і рос. палочка?). Звичайно, складові таких утворень конкретизуються в контексті. З одного боку, "образ" слова ніби "народжується на очах" у читача за допомогою нагнітання контекстних значень: *Не знав внутрішніх монологів і архетипів словесних структур – звертався до самого себе і до стелу, до неба й до сонця, і слова спліталися давні й нові... але сказав тільки одне слово: – Думографія!* (ВЗР: 389). І навпаки: введення оказіоналізму з нечіткими мотиваційними відношеннями спонукає автора до подальшого розгортання контекстних значень: *...вона зве його "Какочка" – мабуть, від "академік-какадемік"* (ГД: 93).

За допомогою контамінації утворюються також такі оказіоналізми, як: **прозеліто** (прозелень + літо); **досвідчення** (досвід + свідчення); **страховидло** (страх + шаровидло); **шмаркатерія** (шмаркач + артилерія); **чужинина** (чуже + оказ. **вудження** у зн. 'копчене м'ясо вепра'); **зароблена** (зароблене + оказ. **вудження**); **спожиття** (споживання + вжиття); **анонімовість** (анонімність + німий); **торговчани** (торговці + міщани); **неспогадано** (несподівано + негадано).

Індивідуальна манера добору контамінованих лексем пов'язана з реакцією письменника на різні явища дійсності. Ця реакція може бути позитивною, і з нею (переважно у мові автора) пов'язується меліоративна семантика, яка вносить поетичну складову в контекст: *Тайнство хрещення мало відбуватися неодмінно в храмі і для кожного прозеліта* особно (ТМ:29); *Він миттю дітав з буди зчорнілу від довгого спожиття дерев'яну круглу чашу* (Д: 111); – *Хто любить жону, хто на печеніга йде, а я люблю м'ясо! – Не роззявляй губи на чужу чужинину й заробленину!* (Д: 114); *...а потім судилося Своокові розчинитися в анонімовості сотень імператорських прислужників* (Д: 316).

Помірний вияв експресивності подібних утворень пов'язаний перш за все із семантичною близькістю слів, які контамінуються. З метою посилення емоційного впливу ряду контамінованих утворень письменник вдається до тавтології, повторення одних і тих же або близьких за звуковим складом слів у межах контексту, напр.: *Хіба ж не я першою тобі підпорою був у всьому, першою підмогою?* (Д: 505) (тут підпора + допомога). Тавтологічний характер має й оказіональне утворення **унікати**, яке поряд із лексемою *раритети* контамінується в семантичну єдність слів *унікальні* + *раритети*, напр.: *...кімнатами, які всі загачені були книжками, унікатами, раритетами, літописами, цінними рукописами, [...] і ще бог відає чим* (Д: 120). Тавтологічні зв'язки стають основою для розуміння таких оказіоналізмів, як **чеврногий** (Д: 112), **евакуатор** (Д: 135), пор.: *...третій поляпував себе по череву, чеврногий чоловік з ріденький волоссячком на голові...* (тут черевань + карячконогий); *...зате весь свій запал спрямував на організаторство. Десь бігав, когось умовляв, згуртовував, засідав, і ось коли впало таке велике нещастя, як війна, [...]. Бузина [...] враз став називатися в інституті незвичним і не зовсім зрозумілим словом "евакуатор"* (тут евакуація + організатор).

Тенденція до активізації контамінованих утворень виявляється здебільшого у контекстах сатиричного спрямування: – *Я майор, а не якась там шмаркатерія!; світлоярівський спеціалітет; Де ти роздобув це страховидло, Маркусю?*

Фразеологічною контамінацією (від. лат. *contaminatio* – змішування) дослідники називають схрещування в одному виразі двох чи кількох фразеологізмів [1, с. 138]. Аналіз семантики складних слів та особливості їх введення у контекст дозволяють стверджувати, що цілий ряд композитів Загребельного можуть утворюватися на основі двох стійких комплексів і поєднувати в собі значення схрещуваних фразеологізмів. Письменник залучає контамінацію у тих випадках, коли фразеологічні джерела, які приваблюють його влучністю та образністю, не задовольняють традиційністю, узвичаєністю вживання або не відповідають цілям мовної економії. Імовірно, що при цьому письменник також керується настановою на співтворчість із читачем, активізуючи розсудкове, інтелектуальне у його свідомості. Логічної ж завершеності контаміновані складні новотвори набувають тільки при остаточному (нерідко позатекстовому) їх зіставленні з фразеологізмом.

У мові творів Павла Загребельного зафіксовано численні приклади контамінації. Дві частини одного фразеологізму (**краще синиці в кулаці, ніж журавель у небі**) утворюють складне словосинтаксму **журавелино-синична** інституція (ВЗР: 355), яка виступає у ролі натяку на відомий носіям мови фразеологізм. При композитному поєднанні слів-прототипів фразеологічної одиниці можна

легко встановити, про який фразеологізм ідеться. Іноді автор навмисно поєднує у контексті фразеологізм і похідний від нього оказіоналізм, щоб полегшити сприймання останнього. Напр.: *Коли він, скажімо, сидів у конторі, де дають дулі горобцям, а тут контору скоротили, то, думаєте, кине́ться він до тих, хто ловить горобців, і попроситься на роботу? Дзуськи! Він негайно влаштується в інституції, яка вивчає питання про те, що краще: журавель у небі чи синиця в жмені. Коли скоротять журавлино-синичну інституцію, він опиниться в об'єднанні, яке намагається встановити відстань між бузиною на вгороді і дядьком у Києві* (ВЗР: 355). Іронічно-жартівливе призначення цього контексту безпосередньо пов'язане із його насиченістю фразеологізмами, навіть надмірним їх використанням як для такого обсягу. Наприклад, зазнає також трансформації фразеологічна одиниця *на городі бузина*, а в *Києві дядько*, обидва компоненти якої переосмислюються і сприймаються в оказіональному значенні "відстань між двома точками". У загальнонародній мові існує усталений вираз *від і до*, з яким, очевидно, вступає в синонімічні зв'язки трансформований фразеологізм *відстань між бузиною на городі і дядьком у Києві*. Такої трансформації може зазнавати будь-який фразеологізм, побудований на основі порушення логіки сполучуваності між компонентами.

Отже, з особливостями функціонування складних слів у мовотворчості Павла Загребельного пов'язані як словотвірна контамінація, так і процеси структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів. Унаслідок структурно-семантичної переробки фразеологізми по-новому вписуються в загальнонародний культурно-етичний і художньо-естетичний контекст, їх слід вважати певним внеском автора у загальнонародну мовну скарбницю. З одного боку, такі новотвори актуалізують влучність і дотепність народного слова, а з іншого, – деавтоматизують мовні стереотипи і стимулюють співтворчість автора з читачем (слухачем).

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1989. – 154 с.
2. Виноградова В.Н. Стилистический аспект русского словообразования / В.Н. Виноградова. – М.: Наука, 1984. – 183 с.
3. Ковалик І.І. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі наук про мову / І.І. Ковалик // Словотвір сучасної української літературної мови. – К., 1979.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВЗР – Вигнання з раю: Романи. – К.: Рад. письменник, 1986 - 456 с.
ГД – Гола душа. – К.: Преса України, 1972 - 158 с.
Д – Диво. Роман. – К.: Дніпро, 1971. - 672 с.
Р – Розгін: Твори. В 2-х т. Т. 1. – К.: Дніпро, 1974. - 548 с.
ТМ – Тисячолітній Миколай: Роман. – К.: Фірма "Довіра", 1994. - 636 с.
ЯБ – Я, Богдан: (Сповідь у славі). Роман. - К.: Рад. письменник, 1983. – 511 с.

КОНЦЕПТОСФЕРА ТА МОВНА КАРТИНА СВІТУ

Бабакова О.В., Нескреба М.С.

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ ЩАСТЯ

Концепт *щастя* належить до емоційних концептів. Емоції при всій своїй універсальності мають у різних мовах певну специфіку вербалізації, зумовлену властивою мовцям суб'єктивністю інтерпретації навколишньої дійсності, що становить безсумнівний інтерес для лінгвістики.

На сьогодні емоційні концепти є об'єктом багатьох лінгвістичних досліджень, зокрема вони представлені в наукових розвідках І.О. Голубовської, О.В. Малярчук, У. Дробішевської, О.Г. Хомчак та ін. Так, О.В. Малярчук аналізує етимологічні та структурні характеристики концепту *щастя* на базі англійської мови [3]; У. Дробішевська проводить зіставний аналіз розгляданого концепту в українських і польських компаративних фразеологізмах, у результаті чого виявляє інтегральні та специфічні елементи національно-мовної картини світу обох народів [2]; дослідженню культурно детермінованих мовних феноменів, зокрема й на прикладі емоційних концептів, присвячена монографія І.О. Голубовської [1, с. 122-126]. Більшість науковців, аналізуючи емоційні концепти, звертається до фразеологічного, паремійного фонду певної мови, проте дослідники зазначають, що для вивчення особливостей структурування когнітивної моделі емоційних концептів істотне значення має також побудова його асоціативного поля [5]. Попри те, що асоціативні поля належать до вторинних полів у системі мови (оскільки їх складниками є асоціації, що відображають індивідуальний мовленнєвий і життєвий досвід опитуваного), для філолога вони є цінним джерелом інформації щодо національно-мовних уявлень українців про *щастя* як однієї з базових людських емоцій. За свідченням когнітивістів, слово-ім'я концепту *щастя* разом із лексемами *життя, людина, радість, друг, добре, дім, любов, спокій* та ін. формує ядро мовної свідомості українців [4, с. 6].

Мета пропонованої наукової розвідки – змоделювати асоціативне поле концепту *щастя* шляхом систематизації когнітивних ознак, виділених на основі асоціативного експерименту.

Асоціативний експеримент полягає в тому, що кожен респондент називає свою першу асоціацію одним чи кількома словами. Слова-реакції підрховують і розміщують за спадом частот. Крім того, необхідно здійснити когнітивну інтерпретацію асоціатів, тобто згрупувати реакції заокремленими когнітивними ознаками. Таким чином формується асоціативне поле концепту.

Вільний асоціативний експеримент проводився серед студентів 1-4 курсів стаціонарної та заочної форми навчання філологічного й соціально-гуманітарного факультетів Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Було опитано 300 осіб. Асоціативне поле концепту *щастя* після обробки результатів має такий вигляд:

радість **96**; любов **84**; сім'я **53**; здоров'я **41**; діти **38**; посмішка **36**; кохання **29**; дитина, родина **26**; сміх **25**; тепло **15**; успіх **14**; друзі **13**; дім **12**; благополуччя **11**; спокій **10**; життя, мама, настрої **9**; батьки, задоволення, кохана людина **8**; веселощі, добробут, емоції, розуміння **7**; почуття **6**; весілля, взаємність, добро, дружба, свято, мрії, гармонія **5**; достаток, коханий, людина, мир, повага, рідні, свобода, турбота **4**; близькі, відчуття, доброта, душа, задоволення, затишок, метелики, насолода, робота, самореалізація, світле, удача, умиротворення, чоловік, щирість **3**; бути коханим, велике, взаєморозуміння, вірність, гроші, День народження, добре, ейфорія, квіти, літо, очі, перемога, піднесення, подорожі, розум, сила, спати, стан, швидкоплинне **2**; бажання, безмежне, безтурботність, безумність, біле, благо, буденність, важливе, везіння, весело, весна, відпочинок, віра, впевненість, враження, горе, дбайливість, дитинство, ділитися, довгоочікуване, довіра, досягнення, дружина, енергія, закоханість, замок, звірі, здійснення, земля, злагода, зло, зрада, зустріч, ідилія, кіт, казка, канікули, краса, легкість, мета, миттєве, море, морозиво, небо, невтримне, недосяжне, немає,

непостійне, самотність, нірвана, новини, обійми, печаль, піднесеність, підтримка, позитив, політ, початок, прагнення, працьовитість, пристрасть, різнокольоровість, розвиток, рух, світанок, світло, серце, сльози, сонце, сонячний день, сором, спогади, сподівання, сприйняття, тернистий шлях, тривога, увага, хатина, хобі, чисте 1; відмов немає.

Отже, лексема *щастя* асоціюється у респондентів із **емоціями, почуттями та способом їх вираження 320** (радість 96, любов 84, посмішка 36, кохання 29, сміх 25, настрій 9, веселощі 7, емоції 6, почуття 6, взаємність 5, умиротворення 3, душа 3, бути коханим 2, ейфорія 2, закоханість 1, пристрасть 1, обійми 1, печаль 1, сором 1, враження 1, тривога 1); **сім'єю, родиною, коханими 183** (сім'я 53, діти 38, дитина 26, родина 26, мама 9, батьки 8, кохана людина 8, коханий 4, близькі 3, чоловік 3, дружина 1); **загальнолюдськими цінностями 95** (здоров'я 41, благополуччя 11, життя 9, добробут 7, дружба 5, добро 5, людина 4, мир 4, свобода 4, злагода 1, краса 1, благо 1, віра 1); **відчуттями 61** (тепло 15, спокій 10, задоволення 8, гармонія 5, затишок 3, відчуття 3, насолода 3, піднесення 2, ідилія 1, казка 1, енергія 1, самотність 1, безтурботність 1, безумність 1, впевненість 1, легкість 1, піднесеність 1, позитив 1, нірвана 1, весело 1); **моральними та фізичними якостями людини 34** (розуміння 7, повага 4, турбота 4, доброта 3, щирість 3, вірність 2, розум 2, сила 2, взаєморозуміння 2, дбайливість 1, працьовитість 1, підтримка 1, увага 1, довіра 1); **досягненнями 20** (успіх 14, удача 3, перемога 2, досягнення 1); **властивостями 17** (світле 3, велике 2, добре 2, швидкоплинне 2, світло 1, безмежне 1, важливе 1, довгоочікуване 1, миттєве 1, невтримне 1, недосяжне 1, непостійне 1, чисте 1); **житлом 14** (дім 12, замок 1, хатина 1); **друзями 13** (друзі 13); **святами 12** (весілля 5, свято 5, День народження 2); **певною метою чи мрією 11** (мрії 5, самореалізація 3, прагнення 1, мета 1, бажання 1); **природою 10** (метелики 3, квіти 2, небо 1, сонце 1, земля 1, море 1, сонячний день 1); **певними діями 7** (спати 2, ділитися 1, рух 1, політ 1, сподівання 1, зустріч 1); **матеріальними цінностями 6** (достаток 4, гроші 2); **негативними явищами 6** (горе 1, зло 1, зрада 1, немає 1, тернистий шлях 1, сльози 1); **певними процесами 5** (сприйняття 1, здійснення 1, везіння 1, спогади 1, розвиток 1); **інтересами 4** (робота 3, хобі 1); **відпочинком 4** (подорожі 2, канікули 1, відпочинок 1); **частинами тіла 3** (очі 2, серце 1); **порою року 3** (літо 2, весна 1); **абстрактними поняттями 3** (стан 2, буденність 1); **тваринами 2** (звірі 1, кіт 1); **новизною 2** (новини 1, початок 1); **кольором 2** (біле 1, різнокольоровість 1); **порою доби 1** (світанок 1); **періодом у житті людини 1** (дитинство 1); **солодощами 1** (морозиво 1).

Усього нами виявлено 27 когнітивних ознак, що організують польову структуру концепту *щастя*.

Ядро концепту становлять *емоції, почуття та способи їх вираження 320; сім'я, родина та кохані 183; загальнолюдські цінності 95*.

Навколоядерна зона: *співвіднесеність із відчуттями 61; моральними та фізичними якостями людини 34*.

Ближня периферія: *досягнення 20, властивості 17, житло 14, друзі 13, свята 12, мета чи мрія 11, природа 10*.

Дальня периферія: *певні дії 7, матеріальні цінності 6, негативні явища 6, процеси 5, інтереси 4, відпочинок 4, частини тіла 3, пори року 3, абстрактні поняття 3*.

Крайня периферія: *тварини 2, новизна 2, колір 2, ідеали 2, пора доби 1, період у житті людини 1, солодощі 1*.

На основі аналізу реакцій респондентів доходимо висновку, що найбільша кількість реакцій стосується емоцій та почуттів людини, що підтверджує емоційну сутність розгляданого концепту. Значна кількість опитуваних асоціює *щастя* із сім'єю, родиною, коханими та загальнолюдськими цінностями. Це свідчить про те, що саме ці ознаки у свідомості українців найбільше співвідносяться з поняттям *щастя*. Наявність великої кількості одиничних реакцій свідчить про неоднорідність і багатство смислових складників концепту. Одиниці асоціативного поля концепту *щастя* пов'язані між собою структурними відношеннями (парадигматичними, синтагматичними, тематичними).

Як відомо, структура асоціативного поля відображає вербальний образ світу, наявний у свідомості носіїв певної культури. Результати асоціативного експерименту свідчать, що українці є досить емоційними та чуттєвими, почуваються щасливими в колі сім'ї, неабияке значення для них мають загальнолюдські цінності – здоров'я, благополуччя, мир, свобода.

Концепт *щастя* є позитивно маркованим. Лише деякі респонденти представили негативні асоціації, що є антонімічними до поняття *щастя*. Причому негативні асоціації пов'язані з кимось або чимось, що руйнує щастя.

Отже, концепт *щастя* у національному мовному просторі має багатогранний вияв і посідає важливе місце у свідомості нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія / І.О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
2. Дробішевська У. Концепт “щастя” в українській і польській фразеології / У. Дробішевська // Етнос і культура. – 2011-2012. – № 8-9. – С. 125-130.
3. Малярчук О.В. Емоційний концепт ЩАСТЯ: етимологічні та структурні характеристики / О.В. Малярчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2014. – Вип. 2. – С. 132-138.
4. Славянський асоціативний словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н.В. Уфимцева, Г.А. Черкасова, Ю.Н. Караулов, Е.Ф. Тарасов. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2004. – 800 с.
5. Хомчак О. Асоціативно-вербальна модель концепту *кохання* / О. Хомчак, І. Абрамович // Filologia, sociologia i kulturoznawstwo. osiągnięcia naukowe, rozwój, propozycje (29.09. 2016 – 30.09. 2016). – Warszawa. – С. 32-33.

Гапсєва І.М.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

МОВНА КАРТИНА СОЦІУМУ ТА ЇЇ ҐЕНДЕРНІ СКЛАДОВІ

Мова завжди відображає картину світу із глибинною логікою, продиктованою життєвим досвідом багатьох поколінь. Сюди ж входить і спостереження за типами людей, що мають назву чоловіки та жінки й закріплення за ними відповідних якостей та водночас їхніх оцінок. Ґендерна різниця в мовленні може бути як явно репрезентована граматичними формами, так і тонко завуальована, що вимагає спеціального виявлення та вивчення. Це доводять праці таких фундаменталістів соціолінгвістики як Дж. Коутс [8], Д. Камерон [7], У. Лабов [9], Д. Таннен [11].

Під час звернення до цієї проблематики ґендерних досліджень важливим напрямком постає виявлення можливої різниці з урахуванням мовних рівнів: фонетичного, морфологічного, синтаксичного та ін. Диференціація вербальної специфіки залежно від статі мовця проявляється в різних мовах у цілому та на мовних рівнях. Найчастіше різниця яскраво виражена в лексичі та найменше в синтаксисі. З урахуванням цього лінгвісти поділяють мови на чоловічі та жіночі. Переважна більшість дослідників (О. Горошко, Р. Лакофф, Д. Камерон, А. Кириліна, Дж. Коутс, Д. Таннен, З. Шевченко та ін.) зауважує, що домінування чоловічого або андроцентризм притаманний багатьом мовам.

Т. Тайфель вважає, що жінки належать до групи з більш низьким статусом порівняно з чоловіками, тому для досягнення чоловічого рівня ними обираються дві стратегії у взаємодії груп: або співвідносити себе із членами своєї групи, або приєднувати окремих членів до групи, що знаходиться на статус вище. Тобто жінки або намагатимуться змінювати свою групу, або підвищуватимуть власну позицію у суспільстві. Т. Тайфель зауважує, що вони можуть досягати цього трьома етапами, які історично мають місце у такій послідовності:

1) вони намагатимуться досягти рівноправ'я шляхом прийняття чоловічих цінностей (ця стратегія називається асиміляцією);

2) вони намагатимуться передивитися характеристики, які сприймалися суспільством як негативні й надати їм позитивної оцінки;

3) вони намагатимуться створити нові виміри для порівняння із чоловічою групою. Такий алгоритм працює на створення чіткого іміджу. На сьогодні не виникає сумніву в тому, що жінка, яка залишає свою групу, має співвідносити власні можливості з чоловічими й одним із засобів досягнення цієї мети є мова.

Покладаючися на роботи О. Горшко [1], А. Кириліної [2] та О. Колосової [3] ми виділили та класифікували параметри для визначення особливостей чоловічого та жіночого мовлення на письмі. Чоловіче писемне мовлення характеризує: використання армійського та тюремного жаргонів; часте використання вставних слів зі значенням констатації; використання великої кількості абстрактних іменників; використання під час передачі емоційного стану або оцінки предмета чи явища слів з найнижчою емоційною індексацією, одноманіття лексичних прийомів; використання одноманітних нецензурних слів як вставних, та перевага нецензурної лексики на позначення дій та процесів; дієслів активного стану та перехідних дієслів; невідповідність розділових знаків емоційній напрузі тексту; використання наказових та складнопідрядних речень. Жіноче писемне мовлення характеризує: наявність великої кількості вставних слів, означень, обставин, займенникових підметів та додатків, а також модальних конструкцій, які виражають різний ступінь невпевненості, невизначеності, припущення та ін.; схильність до вживання стилістично підвищених форм, кліше, книжкової лексики; використання конотативно нейтральних слів та виразів, евфемізмів; велика образність мовлення під час змалювання почуттів; в інвективах високу частотність мають зооніми; використання дієслів у пасивному стані, конструкцій "прислівник + прислівник", простих і складносурядних речень, синтаксичних зворотів із подвійним запереченням; часте використання пунктуаційних знаків та загальне високе емоційне забарвлення мовлення. Отже, експресивність жіночого мовлення призводить до використання якісних прикметників найвищого ступеня порівняння, прислівників та сполучників.

Однак, на мовленнєву поведінку особистості впливає не тільки ґендер, але й вік, професія, освіта та виховання. Цікаві результати в цій галузі демонструють нейролінгвістичні дослідження. Особливості мови чоловіків і жінок пояснюються не тільки біологічною різницею, розподілом соціальних сфер мовного спілкування, але й сферою мовної свідомості – середовища, яке існує у вигляді різноманітних когнітивних, емоційних та мовних процесів. За результатами анкетного опитування "ґендерні стереотипи сучасної студентської молоді" автор робить висновки, що чоловіки більшою мірою дотримуються традиційних ґендерних стереотипів, а також більше страждають на ґендерну сліпоту, ніж жінки. У свою чергу жінки, хоча й демонструють у деяких питаннях прогресивніші погляди та більш високу ґендерну чутливість, порівняно з опитаними чоловіками, самі ж виступають джерелом ґендерної нерівності, наслідуючи ті чи ті ґендерні стереотипи [6].

Накопичення когнітивного досвіду – результат пізнавальної діяльності, яка визначається когнітивними, емоційними та фізичними здібностями особистості. Поясненням, що когнітивна компетентність була привілеєю чоловіків, слугує факт більшого їх доступу до освіти та інших сфер суспільного життя. Адже жіноча освіта почала своє існування лише упродовж ХІХ – початку ХХ ст., коли було переглянуто упереджене ставлення до жінки як істоти інтелектуально слабшої порівняно з чоловіком. Зміст і форми цієї освіти відповідали запитам тогочасного суспільства, згідно з панівними уявленнями про роль жінки в родині та соціумі.

Лінгвістичні спостереження збігаються з гіпотезою психологів, що концепт "ego" жінки має менш жорсткі та детермінізовані межі та розповсюджується й на інші споріднені концепти. У чоловіків концепт "ego" має більш жорсткі межі. При цьому встановлено, що з підвищенням рівня освіти різниця в мовленні стирається.

У жіночих групах обговорення однієї теми займає пів години й обмін інформацією стосується більшою мірою особистого, тобто сфери почуттів та стосунків; чоловіки ж, навпаки, відрізняються частими переходами з однієї теми на іншу, розповідають анекдоти та життєві історії, пов'язані з перевагами та агресією. Особиста інформація поступається місцем обізнаності в поточних подіях, мандрівкам та спорту. Керування розмовою також має ґендерну диференціацію. Жінки уважні одна до одної і стосовно участі в розмові й стосовно дотримання черги під час висловлення та схильні

вбачатися, якщо їхній виступ затягнувся. Члени жіночої групи переймаються тим, щоб усі брали участь у розмові та не схвалюють домінування з боку співрозмовника. У чоловічих групах, навпаки, змагаються за лідерство й згодом встановлюється стабільна ієрархія тих, хто домінує в розмові й інших, хто говорить мало. Чоловіки полюбляють публічні виступи, жінки ж надають перевагу розмові віч-на-віч.

Модель спілкування, запропонована Х. Саксом [4], може застосовуватися лише в чоловічій групі, адже за нею слід дотримуватися двох правил: один мовець в один час, далі відбувається зміна мовця. У жіночій групі така модель не спрацює, у ній одночасно може говорити декілька осіб.

Дослідники Д. Мальц і Р. Брокер, проаналізувавши різноманітні непорозуміння у мішаних розмовах, заперечують думку, що у чоловіків інші правила участі у розмові [10]. Проблеми в мішаній комунікації виникають із таких причин: 1) мінімальні відповіді жінок "Так" і "Мм" передбачають 'Я уважно слухаю та підтримую твоє право говорити', чоловіки ж використовують їх із значенням 'Я згоден', що призводить до серйозних проблем у комунікації. По-перше, чоловіки думають, що жінки з ними згодні й їх дуже дратує, коли це виявляється не так. По-друге, жінок спантеличує нечасте використання таких відповідей і вони засуджують чоловіків за неухважність; 2) різне значення для чоловіків та жінок мають запитання. Жінки використовують їх як частину стратегії для підтримання розмови. Запитання – це акти комунікації, які потребують послідовності в цих актах, тобто відповіді, адже використання запитань – це ознака продовження розмови. Жінки часто використовують риторичні запитання, які слугують ніби запрошенням приєднатися до її проблеми. Але чоловіки інтерпретують запитання як необхідність в отриманні інформації, тому й відповіді повинні містити цю інформацію. Відтак трапляються непорозуміння: чоловіки розуміють запитання як оцінку особи, а жінки як підтримку в потоці розмови; 3) зв'язок між чергою говорити. Коли новий мовець підключається до розмови, жінка може визнати його тематичний внесок, але потім продовжить тему, яка обговорювалася до цього. Чоловіки ж, навпаки, ігнорують усе сказане раніше.

Мовознавчі дослідження доводять, що гендерна лінгвістика розвивалася у напрямку від виділення гендеру як компонента ідентичності, який сам по собі визначає мовну поведінку та інші аспекти особистості, до визнання того, що гендер завжди діє в комбінації з іншими змінними (вік, статус, етнос, освіта та ін.), тобто до інтегративного розуміння і вивчення гендеру з урахуванням цих компонентів і конкретних практик його реалізації. Гендерні стереотипи моделюються суспільством, тобто прописуються інститутами соціального контролю та культурними традиціями. Системність лінгвістичного опису в цих умовах можна досягти в рамках двох моделей: когнітивно-прагматичної, що дозволяє пояснити механізм виробництва гендерних смислів з погляду їх породження та інтерпретації; і стилістичної, спрямованої на виявлення і опис мовних складових гендерних показників – набору семіотичних маркерів мужності і жіночності, характерних для того чи того суспільства і культури. Цими маркерами є: для чоловіків – упевненість, рішучість, сміливість, витривалість, раціоналізм та ін.; для жінок – емоційність, лагідність, пасивність, ірраціоналізм та ін. Для вираження цих маркерів чоловіки і жінки обирають для себе різні, інколи цілком протилежні засоби.

Отже, стислий огляд наукової літератури з гендерних досліджень показує, що розвідки і вітчизняних, і зарубіжних лінгвістів проводяться в різних напрямках. Особлива увага приділяється розбіжностям у мовній поведінці чоловіків і жінок, у використанні характерної для різних статей лексики. Висновки різних дослідників можуть відрізнятись, але разом вони, звичайно ж, презентують загальну картину особливостей розмовної мови і мовної поведінки чоловіків і жінок. Крім того, значний вплив мають особливості національної культури та менталітету. Такі нелінгвістичні чинники, як вік, виховання, освіта, темперамент, рівень загальної культури, професія та ін. також помітно впливають на мову і мовну поведінку людини, тому важко визначити, що саме є результатом впливу статі.

Лінгвокультурологічні дослідження останніх років демонструють, що лінгвістику гендер цікавить у плані більш ґрунтовного дослідження ментальності та етнокультурної специфіки. У межах комунікативно-дискусивного направлення вивчається лінгвістичне конструювання гендеру в комунікативній взаємодії індивідів у різних видах дискурсу, мовленнєвій поведінці чоловіків і жінок з позиції теорії соціальної ідентичності та комунікативної адаптації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горошко Е. И. Особенности мужских и женских вербальных ассоциаций (Опыт качественной интерпретации) / Е. И. Горошко // Gender, Language, Culture, Communication: Доклады Второй Международной конференции. – М., 2002. – С. 77–86.
2. Кирилина А. В. Гендерные аспекты массовой коммуникации / А. В. Кирилина // Гендер как интрига познания: Сборник научных трудов. – М., 2000. – С. 47–80.
3. Колосова О. Н. Когнитивные основания языковых категорий (на материале современного английского языка: автореф. дис. ... д. филол. наук: спец. 10.02.02 "Російська мова" / О. Н. Колосова. – М., 1996. – 51 с.
4. Сакс Х. Социологическое описание / Х. Сакс. – пер. А. Корбут. // Социологическое обозрение, 2006. – Т. 5. – № 1. – С. 43–53.
5. Слінчук В. В. Мовностилістичні засоби творення ґендерних образів молоді (за матеріалами друкованих мас-медіа): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.08 – "Теорія літератури" / В. В. Слінчук. – К., 2006. – 193 с.
6. Шевченко З. В. Результати анкетного опитування "ґендерні стереотипи сучасної студентської молоді" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/rezultati-anketnogo-opituvannya-gendemi-stereotipi-suchasnoi-studentskoi-molodi.html>
7. Cameron D. The language and gender interface: challenging cooptation / D. Cameron // Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice. – London and New York: London, 1996.
8. Coates J. Women, men and language / J. Coates. – London: Blackwell Publishers, 1986. – 513 p.
9. Labov W. Variation in Language / W. Labov // Carol E. Reed (Ed.). The Learning of Language. National Council of Teachers of English. – N. Y., 1971. – P. 187–221.
10. Maltz D. N., Borker R. A. Mißverständnisse zwischen Männern und Frauen – kulturell betrachtet // Günthner, Kotthoff (Hrsg) Von fremden Stimmen. Weibliches und männliches Sprechen im Kulturvergleich. – Frankfurt am Main, 1991. – S. 52–74.
11. Tannen D. You just don't understand. Women and men in conversation / D. Tannen. – New York: Harper Collins Publishers, 1991. – 358 p.
12. Tafel K. Die Frau im Spiegel der russischen Sprache / K. Tafel. – Wiesbaden, 1997. – 278 p.

Громко Т. В.

*Центральноукраїнський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка
(м. Кропивницький)*

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ МОДИФІКАЦІЇ НАРОДНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Народна географічна термінологія (далі і для *народний географічний термін* – НГТ) є значним пластом територіально обмеженої лексики, що означає різні об'єкти ландшафту. Вона є частиною лексичної системи, однієї з термінологічних систем мови або діалекту, тому їй повною мірою властиві будь-якого роду ономазіологічні і семасіологічні процеси, що протікають у сфері конкретної, денотативної лексики. В межах окремо взятого народного говору географічні терміни, як правило, однозначні, позбавлені переносно-образних значень і емоційно-експресивної функції, водночас НГТ має свою специфіку, зумовлену тісним зв'язком, по-перше, з реаліями географічного середовища, що динамічно змінюються, і, по-друге, з місцевим діалектним мовленням, тобто входить до говіркового словника окремого регіону.

Проведене нами дослідження НГТ Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) – монографія автора статті «Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини)» [1] на основі словника Т. В. Громко, В. В. Лучика,

Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999) [2], а також дані місцевих експедицій з 2000 до 2017 рр., за якими наводяться приклади в тексті статті – показало, що ця лексична група є досить чисельною (2500 лексем та їх варіантів) і важливою частиною загальнонародної мови. Діалектні й говіркові особливості зумовлюють значну варіативність ГТ за фонетичним та словотвірним оформленням, що спричиняється до їх синонімічного використання, уявлення місцевого мовлення тощо.

Становлення, розвиток і функціонування народної ГТ визначається рядом позамовних і власне мовних факторів, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Особливості рельєфу, гідрографії та природних умов Кіровоградщини як частини лісостепу і степу, а також ведення господарства знайшли своє відображення в семантиці досліджуваних ГТ. Загальна характеристика географічних умов регіону показує типові властивості рівнинного рельєфу [1, с. 5-6], що, у свою чергу, знаходить відображення в семантичній мотивації назв географічних об'єктів (далі – ГО).

Зафіксовані в говірках Центральної України ГТ становлять в основному сформовану термінологічну мікросистему, яка репрезентує відповідну сукупність понять і має складну внутрішню структуру. З огляду на значення лексичні одиниці утворюють певну систему, у межах якої виділяється 24 ЛСГ, об'єднаних на основі спільної узагальнюючої семантики (близько 270 сем) та протиставлених за рядом диференційних ознак (далі – ДО). Спільними для всіх ГТ виявляються такі основні ДО: 'розмір ГО', 'форма', 'наявність/відсутність рослинності', 'функціональне призначення'. До додаткових віднесені 'заболоченість/незаболоченість', 'місце розташування відносно інших ГО'.

НГТ входять до складу лексики, у якій зафіксовані уявлення народу про навколишній світ, його природно-географічні умови. Цікавими найменування географічних об'єктів є такі, що відображують у собі асоціативне мислення носіїв мови. Пояснюється це насамперед тим, що географічні об'єкти і поняття порівняно з іншими характеризуються більшою стійкістю і постійністю. Здавна для більш яскравої характеристики місцевості, для зображення її внутрішньої форми, люди використовували слова, які означали частини тіла людини й тварин, назви посуду, предмети домашнього вжитку тощо.

Дослідники НГТ на слов'янських теренах вказували на зв'язок географічних термінів із назвами частин тіла людини й тварини, і що подібний зв'язок властивий багатьом національним системам географічних назв, наприклад, Е. і В. Мурзаєви, [3, с. 10]. М. І. Толстой також відзначав, що анатомічні назви часто використовуються на позначення гідронімічних об'єктів та гірського рельєфу [4, с. 246]. Паралельне вживання термінів у двох термінологічних сферах – анатомічної і географічної – є універсальним, наприклад, *голова, устя, шия, перешийок, підошва, ріг* та ін. [4, с. 52].

Такий зв'язок на матеріалі НГТ Центральної України спостерігається в деяких досі не аналізованих групах лексики.

Важливим джерелом формування ГТ та їх семантичної структури виступає переосмислення основ, у зв'язку з чим виявлено ряд способів перенесення значень, семантичних ланцюгів, а також повторюваність останніх, що відносяться до різних ГТ, які, на перший погляд, логічно далекі один від одного, однак семантично пов'язані (*лелека, лотка, шарабан*).

Одним з основних джерел поповнення народної ГТ є перехід назви одного ГО на інший, так звані коливання значень у середині географічної лексики. Помічено, що серед аналізованих лексем побутують полісеми, у яких відбулися семантичні переходи за межі однієї ЛСГ. У деяких випадках ці найменування демонструють явище семантичного синкретизму. Семантичний синкретизм, яким позначена велика кількість найменувань, демонструє розмитість значеннєвих відтінків у народній географічній термінології. Проведений аналіз засвідчив ряд унікальних явищ.

По-перше, перехід назв макрореалій на ГТ, які позначають ГО незначного розміру (напр., *водоспад* 'падіння води на місці невеликого прямовисного уступу річища', *пристань* 'місце водопою', *шахта* 'місце добування глини, піску').

По-друге, семантичні ланцюги і моделі семантичної мотивації цих утворень в основному підтверджують закономірності розвитку ГТ, які виявлені й об'рунтовані в роботах інших дослідників (напр., 'яр'↔'ліс' – *байрак*, 'болото'↔'калюжа' – *багно, болото*), а також на місцевому ґрунті ('ліс'↔'долина' – *діброва*, 'тиха течія річки'↔'ділянка водойми'↔'мілина'↔'грядка городніх культур')

– *плесо*, 'підвищення' ↔ 'купа' ↔ 'насіп піску біля річки' ↔ 'мілина' ↔ 'острів' ↔ 'тверда дорога' – *насіп*).

Важливою для формування ГТ є нетермінологічна лексика і лексика інших термінологічних систем. Перетворення останніх у назви на позначення ГО відбувається переважно шляхом метафоризації або метонімізації, внаслідок яких реалізуються ряд продуктивних семантичних моделей, що в багатьох випадках підтверджує відомі в мові чи в інших діалектах семантичні закономірності (напр., 'ліс за породою дерев' ↔ 'дерево' – *береза, сосонка*, 'болото' ↔ 'рослиність' – *мох, баговиння*, 'поле після збирання певної рослини' ↔ 'рослина' – *картошка, пшінка*), а в деяких випадках є новими ('частина тіла людини або тварини' ↔ 'ознака рельєфу' – *лоб, ріг, зуб*; 'предмет побуту' ↔ 'ГО' – *дзеркало, петля*). Найбільш типовим і дуже продуктивним є вживання назв посуду в якості назв рельєфу (*бадя, котел, лійка*) і назв людського тіла на позначення гідрооб'єктів (*головиця, горловина*). Серед менш продуктивних такі семантичні моделі 'тварина, птах' ↔ 'ГО' – *баранці, гусак, журавель*, 'геометрична фігура' ↔ 'ГО' – *угол, круг*; 'частина будівлі' ↔ 'ГО' – *вікно, стінка*, 'одяг і його деталі (кравецькі назви)' ↔ 'ГО' – *рукав, клопоть, штани*.

У «Тематичній групі назв на позначення рельєфу» помічено цілий ряд семантичних зрушень. Серед них фіксуються вже досліджувані мовознавцями на базі ГТ інших регіонів семантичні моделі: 'верх' ↔ 'низ' (*балка, байрак*) та специфічні для досліджуваних говірок моделі: 'рівнина' ↔ 'низина' (*діл, низ*), 'поле' ↔ 'рівнина' (*степ, толока*). Деякі ГТ в плані семантичних переходів виходять за межі аналізованої тематичної групи: 'яр' ↔ 'джерело' (*ривчак*), 'прірва' ↔ 'вир у річці' (*круча*), 'рівнина' ↔ 'низина' ↔ 'ліс' (*левада*).

Спостережено також, що у межах тематичної групи назв на позначення рослинного покриву помічено ряд семантичних зрушень: напр., модель взаємопереходу 'ліс' ↔ 'гора', 'ліс' ↔ 'луг', що реалізуються в ГТ, які передають назви лісу за розташуванням відносно інших ГО, зокрема, з ознаками 'ліс розташований біля ГО' і 'ліс із переважанням певних ГО'. ГТ на позначення лугу також репрезентують семантичні переходи 'луг' ↔ 'інший ГО' (*берег, плавні, толока*), а лексеми зі значенням 'поле' функціонують на межі власне потіпа лосі та назв орорельєфу.

Проведений аналіз тельмо- і гідрографічних термінів показує ряд семантичних зрушень. Вони спостерігаються, по-перше, в середині тематичної групи (напр., 'річка, джерело' ↔ 'русло річки' ↔ 'течія річки' ↔ 'ділянка водойми' ↔ 'криниця' (*вода*); 'тиха течія річки' ↔ 'ділянка водойми' ↔ 'водна поверхня серед болота' ↔ 'мілина' (*плесо*). Крім вище вказаних метонімічних переходів виявлені назви на позначення ГО, утворені шляхом метафоризації, зокрема семантичний перехід 'частина тіла людини' ↔ 'ГО' (*головиця, горловина*), 'птах' ↔ 'криниця' (*гусак, журавель, лелека*), а також утворені способом синекдохи (напр., *камінь* 'кам'янистий берег').

На перетині різних термінологічних систем у центральноукраїнських говірках знаходяться лексеми, що отримали географічне значення в результаті метафоричного та метонімічного перенесення найменувань з різних понятійних сфер: назв частин тіла (*коліно, хребет, лусина*), назв посуду, господарського начиння і технічних виробів (*корито, бадя*), назв одягу (*рукав, матія*), ботанічних (*вітка, гілка, бур'ян*), зоологічних (*ріг*) назв. Дослідження зазначених найменувань показало: для того, щоб стало можливим перенесення назви будь-якого предмета на елемент ландшафту, достатньо із суми ознак, які характеризують цей предмет, побачити лише одну подібність, унаслідок чого й виникає можливість асоціювати цей предмет з деталлю ландшафту.

Дослідження показало, що виявлені семантичні мотиваційні моделі залежать від уявлень, які лежать в основі внутрішньої форми. Чіткої диференціації мотивів не доводиться спостерігати ні в народних поглядах, ні у принципах номінації ГО. У зв'язку з цим характерною особливістю народних ГТ досліджуваного ареалу є розхитування чітких семантичних меж. Це виявляється у переважному використанні назв, які позначають кілька ГО, що, у свою чергу, є ознакою полісемії. Кількість полісемантичних ГТ та їх форм сягає 1367 одиниць (близько 76,5 %). Відповідно моносемантичні одиниці становлять 420 ГТ (близько 23,5 %). При цьому семантична структура ГТ характеризується надзвичайно широкою амплітудою значень: набір сем коливається від 1 (*горбунки, затінь, теча*) до 12 (*балка, левада*).

Виявлені особливості семантичної модифікації у сфері народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) свідчать про неузальний характер багатьох зафіксованих одиниць, які ще не набули ознак спеціальних термінів і з функціонально-семантичного погляду становлять периферію власне географічної термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громко Т.В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т.В.Громко. – Кіровоград, 2000. – 175 с.
2. Громко Т.В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т.В. Громко, В.В. Лучик, Т.І. Поляруш. – Київ-Кіровоград, 1999. – 224 с.
3. Мурзаев Э. Словарь местных географических терминов / Э. Мурзаев, В. Мурзаев. – М. : Мысль, 1959. – 304 с.
4. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1969. – 260 с.

Срмоленко С.І., Іщук Г.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

СПЕЦИФІКА ПОРІВНЯЛЬНИХ КАНСТРУКЦІЙ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА)

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення порівняння, зокрема потребою детального висвітлення його сутності, різновидів, засобів вираження, структурних, семантичних характеристик.

Теоретичним підґрунтям роботи стали праці вітчизняних і зарубіжних учених із дослідження порівняння, таких як К. Аксакова, В. Арутюнної, В. Бартона, О. Бондарка, І. Вихованця, О. Грипас, С. Срмоленко, А. Загнітка, М. Заборної, О. Кубрякової, І. Кучеренка, Дж. Лакоффа, Н. Шаповалової, К. Шульжука та ін. (із лексико-граматичного боку); О. Барменкової, Г. Конторчук, Л. Мацько, А. Сващенко, Л. Ставицької, В. Чабаненка та ін. (із лексико-стилістичного боку).

Метою статті є визначення статусу порівнянь у сучасній українській літературній мові.

Останній відіграє вирішальну роль у реалізації компаративного змісту в чотириелементній моделі порівняльної конструкції (“суб’єкт” – “об’єкт” – “основа” – “показник”), оскільки забезпечує її цілісність. Тобто, між об’єктом і суб’єктом не існує реального зв’язку, він виникає лише у свідомості мовця, який прагне відтворити певну ситуацію дійсності. Так, у конструкції *Його партнери так і залишилися при столі, немов чекаючи нового приреченого* [3, с. 102] наявний суб’єкт – “його партнери”, об’єкт “новий приречений”, показник порівняння “немов”, без якого порівняльна семантика не реалізується, тобто поняття “його партнери” і “новий приречений” мисляться не як компоненти порівняльної конструкції, а як окремі факти дійсності. Порівняльна ж конструкція функціонує за умови специфічних семантичних відношень між суб’єктом і об’єктом порівняння, які не дають змоги отожденовати суб’єкт і об’єкт, і водночас не позбавляють мовця можливості сприймати їх як співвідносні одиниці. Обидва типи відношень зумовлюються показником порівняльної семантики. Багатоплановість феномена *порівняння* зумовило його розгляд у філософському (гносеологічному), логічному та лінгвістичному аспектах. Останній передбачає послідовну диференціацію порівняння як об’єкта граматики, лексикології, фразеології, стилістики.

Незважаючи на велику кількість досліджень (починаючи з античних часів), присвячених аналізу категорії порівняння, проблема залишається невирішеною, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з’являються нові аспекти її розгляду. Протягом останніх десятиріч у сучасній лінгвістиці запропоновано різні підходи до вивчення порівняння, встановлення його лінгвістичної сутності.

Чітко сформувались у мовознавстві концепції, за якими порівняння: 1) розглядається у співвідношенні з метафорою (Н. Арутюнова, В. Вовк та ін.); 2) з'ясовується специфіка вираження порівняльних відношень (Ю. Апресян, В. Кононенко, А. Прияткіна, Н. Широкова та ін.); 3) окреслюється порівняння як засіб формування авторського стилю (Л. Голоух, П. Морозов та ін.); 4) визначається статус порівняння у фразеологічному фонді (Л. Авксентьев, М. Алефіренко, Л. Лебедєва та ін.) [4].

Порівняння репрезентує явище надзвичайно різноманітне: це і структурні та значеннєві засоби відтворення семантики порівняння, це і синтаксична роль і стилістичні особливості означених конструкцій. Порівняння на формально-граматичному рівні співвідноситься з простим реченням (є підрядною порівняльною її частиною) або з його компонентом (є порівняльним зворотом). Пор.: порівняння з *подивом* є частиною простого речення, виступаючи обставиною способу дії: *Мартюфляк з подивом довідався ...* [3, с. 108]; тоді як порівняння *мов* у *сільце*, в *цю зотельню тишу* [3, с. 116]; порівняння як *ви* виступає у ролі уточнювальної прикладки: *Вас було дуже багато-сотні таких самих, як ви...*[3, с. 121]; порівняння *по-християнськи* виступає обставиною способу дії: *...і власти де-небудь по-християнськи...* [1, с. 12]; порівняння *ніби* *молоді тропічні дерева* у реченні виступає складеним іменним присудком: *а ноги – ніби молоді тропічні дерева...* [1, с. 16]; порівняльна конструкція *наче приклясна* виступає складеним іменним присудком: *... дурило, а борода в нього наче приклясна – велика дитина, бевзь, другорічник у школі життя* [3, с. 28].

Особливої значущості в сучасному мовознавстві набуло також питання граматичного статусу порівняльних конструкцій. Зокрема, дискусійною є проблема розмежуванням так званих порівняльних зворотів і підрядних порівняльних речень. Важко розрізнити неповне двоскладне речення з порівняльним зворотом від порівняльного компонента. Пор.: у конструкції *... а повз вас пропливають калюжами автомобілі й тролейбуси, здатні не так когось возити, як обтаплювати брудними струменями з-під коліс рідкісних дощових перехожих...* [1, с. 28] порівняння можна сприймати по-різному, але ми вважаємо, що це двоскладне неповне речення: у ньому пропущений підмет *автомобілі й тролейбуси*, який встановлюється за змістом головного в складнопідрядному реченні; у реченні *... вона поруч із ним, на передньому сидінні, як налижиться...* [2, с. 25] порівняльна конструкція *як налижиться* може сприйматися двоюко, але ми вважаємо, що це порівняльний компонент.

Значні труднощі в плані дослідження порівняння в українській мові спричиняються відсутністю універсального, загальновизнаного набору термінів. Так, термін *порівняння*, *порівняльна конструкція*, *порівняльна лексема*, *компаративема* тощо використовуються лінгвістами певною мірою довільно, то – як синоніми, то – як абсолютно різні поняття, то, навпаки, зовсім ототожнюються. Це призводить до неточності у трактуванні понять, співвідносних із мовним порівнянням, а нерідко спотворює розуміння авторської позиції загалом. У зв'язку з цим виникає необхідність опрацювання термінологічного апарату, зокрема, визначенні мінімального набору термінів, необхідних для дослідження в аспекті зазначеної проблеми. Тому ми пропонуємо надалі використовувати термін, який зазначений у темі дослідження, а саме: *порівняльна конструкція*. Отже, порівняльні конструкції сучасної української мови повинні бути детально вивчені у плані вироблення єдиної послідовної теорії на основі найбільш переконливих фактів, якими збагатилася лінгвістика протягом останніх років.

Якщо структурний компонент речення має імпліцитний показник порівняння і характеризується порівняльною семантикою, то вважається, що це і є порівняльний зворот. Пор.: у реченні *Яйце по-китайськи* [2, с. 42] порівняння *по-китайськи* виступає порівняльною конструкцією, яка виражена прислівником, або у реченні *Сараєво як цитата* [2, с. 41] порівняння *як цитата* виступає порівняльною конструкцією, в якій є порівняльна лексема *як*. У деяких працях перший варіант *яйце по-китайськи* подаються як порівняльні лексеми. Ми, зважаючи на праці останніх років, підтримуємо загальну думку вчених-мовознавців, що все ж у порівнянні *по-китайськи* виступає як конструкція утворена від прикметника + прикметника.

Отже, порівняльні слова і сполучники (*як*, *ніби*, *мов*, *наче* та ін.) у структурі різних порівняльних конструкцій бувають різноманітними за семантичними показниками, а також можуть утворювати цілі

порівняльні ряди у складних синтаксичних конструкціях. Пор.: у реченні *...це майже не вдавалося, вона гнала, як мантікора, вперед, вона вислизала, ніби вкрита лускою...* [2, с. 74] Юрій Андрухович “Перверзія” використав раціональний порівняльний сполучник *як* у структурі порівняльного звороту *як мантікора* на позначення міфічного чудовиська, а далі ірраціональний сполучник *ніби* у структурі іншого порівняльного звороту *ніби вкрита лускою*, таким чином вказавши на сумніви закоханого Стаха Перфецького до Ади, його перекладачки, у Венеції.

Важливим для порівняльного звороту є друга його частина – підрядна, яка репрезентує різні за будовою конструкції: припорівняльні, займенниково-співвідносні аналогічної семантики, а найчастіше – повні та неповні формально прості речення зі значенням порівняння. Напр.: у реченні *Ви єдині, ким може по-справжньому пишатися це наскрізь розкладене суспільство* [1, с. 101] є порівняльна конструкція *по-справжньому*, тоді як у реченні *Він повіявся так, як завжди...* [3, с. 117] є займенниково-співвідносні конструкції (*так – як*).

Останнім часом щодо порівняння існує безліч думок серед лінгвістів, які до цього питання підходять із різних наукових методологій, а саме: з’ясування функціонально-семантичної категорії порівняння, формально-граматичної природи порівняльних конструкцій, структурно-семантичних особливостей порівняльних конструкцій як формантів порівняльних відношень у межах простого і складного речення тощо. Через таку різноманітність підходів до теперішнього часу залишається не вивченим це питання.

Отже, актуальним залишається вивчення синкретичного потенціалу порівняльних конструкцій, адже треба з’ясувати такі питання, як визначення компаративної семантики через зіставлення явищ за подібністю чи схожістю денотатів. Щодо цього підходу, то порівняльні конструкції поділяються на уподібнювальні та зіставляювані. Пор.: у реченні *... голос із-за стіни мучить тебе світлою мукою, наче філіппінський масаж...* [1, с. 15] або у реченні *Люфторкують, мов коні...* [3, с. 17] є уподібнювальна семантика; у реченні *Більше, ніж самої крові* [1, с. 150] або у реченні *... його треновані довгі ноги вміли не менше, ніж руки...* [3, с. 112] є зіставляювана семантика. Специфіка реалізації порівняльної семантики за допомогою зіставлення або уподібнення, схожістю денотатів дає підстави розрізнати два різновиди синкретичних порівняльних конструкцій: уподібнювальні та зіставляювані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрухович Ю. І. Московіада. Роман жажів / Ю. І. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 152 с.
2. Андрухович Ю. І. Перверзія. Роман / Ю. І. Андрухович. – Львів : ВТНЛ-Класика, 2004.
3. Андрухович Ю. І. Рекреації. Роман / Ю. І. Андрухович. – Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2005.
4. Потебня О. О. Естетик і поетика слова / О. О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302 с.
5. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. П. Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.

Жигоренко І.Ю.,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ШЛЯХИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Специфіка соціально-політичних та соціально-культурних реалій початку ХХІ століття – розпад світової біполярної системи – призвела до кризи ідеології та, як наслідок, до кризи самоідентифікації, оскільки в контексті певної культури відбувається формування особистості, пошук «своїх» цінностей, залучення до традицій, формування характеру і світогляду.

В результаті процесів дивергенції, потім конвергенції на світовій арені з'явилися нові держави, що зумовило загострення міжнародних та міжетнічних стосунків. В той же час процеси посилення взаємодії різних націй та етносів між собою, детерміновані глобалізацією та потужними переселеннями цілих народів, ведуть до зіткнення національних стереотипів на ґрунті різного розуміння ідентичності.

Сьогодні німці, італійці чи французів не вважають, що вони одне ціле – європейці. У Німеччині, на відміну від Великобританії, готові прийняти європейську ідентичність, але вважають при цьому, що континентальна Європа повинна бути максимально німецькою. Ідею об'єднаних штатів Європи підтримують тільки 35% представників сучасного німецькомовного суспільства.

Актуальність дослідження пояснюється: загальносвітовою тенденцією росту національної самосвідомості етносів і народів світу, їх своєрідний етнічний Ренесанс, котрий особливо виразно виявляється на тлі процесів глобалізації. У зв'язку з цим зростає потреба представників різних культур в національній ідентичності, в осмисленні свого духовно-етнічного самозвельчення як основи для усвідомлення себе частиною свого народу, етносу і – одночасно – світу; як природного, «ґрунтового» середовища для подальшого духовно-етнічного розвитку людини, суспільства, для гармонізації людських відносин в системі «людина – сім'я – природа – суспільство»; як ефективного засобу для масштабного діалогу не лише окремих країн, але і всієї світової спільноти. Вирішення цих питань неможливе поза лінгвістично-культурологічного та соціолінгвістичного аналізу особливостей німецькомовного погляду на світ.

В світлі вищевикладеного сповна обґрунтованою є теза про духовну цінність повсякденних відносин (родинних, професійних, творчих), з яких постають традиції, котрі виявляють творчу сутність народу, сприяють формуванню естетичних, моральних, дидактичних основ функціонування сучасного суспільства.

Теоретичною основою дослідження слугуватимуть фундаментальні роботи у сферах сучасного мовознавства та суміжних наук. Оскільки повсякденність є найважливішим складником національної культури, то очевидно, що вона повинна вивчатися в рамках лінгвокультурології (Г. Гачев, О. Геніс [4] і П. Вайль, Вяч.Вс. Іванов [5], В.Д. Лелеко [6], Л.В. Беловінський [2], С. Т. Махліна [9], Б. В. Марков [8], К. Богданов [3], О. П. Бабушкін [11]) та семіотики, оскільки культура, як відомо, являє собою символічну знакову систему (В. П. Нерознак [10], В. І. Поставалова [11], А.М. Приходько [12], І.А. Стернін [13], В.Н. Телія [14], Є.І. Шейгал [17]).

Світ повсякденності – це соціальний світ, у якому яскраво проявляється суспільна сутність людини й достатньо чітка структуризація соціальних ролей і ситуацій їх функціонування. Тому, щоб знайти пояснення соціальної поведінки людини в повсякденному житті, треба буде звернутися й до соціолінгвістики (І. Гофман, Т. Лукман, Д. Лукач, А. Щюц, Л. Юнин). У повсякденності яскраво проявляється динаміка розвитку суспільства, тут маркерами є особливості взаємодії поколінь, типовість людських дій, своєрідність навколишнього предметного світу. Отже дослідження торкнуться і області історії мови.

Повсякденність – це й предмет філософських досліджень змісту людського життя у найважливіших категоріях буття (Г.С. Кнабе, А. Шюц). У локусі повсякденного життя відбувається нагромадження й зберігання величезного запасу знань і способів оперування ними, що становить предмет когнітивістики (Ю.Н. Варт, А.Н. Баранов, В.В. Красних, Г.Д. Гудків, А. В. Поліна, Г. В. Приходько, Ю. Н. Михайлова).

Повсякденне існування завжди національно маркіроване, саме в побуті яскравіше всього проявляється національна своєрідність етносу, тому досягнення етнолінгвістики також будуть залучені у розробку теми.

Початок досліджень повсякденності в лінгвістичних просторах європейських країн було покладено в роботах, присвячених розмовному мовленню (О.Г. Прохвачова, Н.М. Панченко, Т.В. Абрамова, Т.В. Шмельова, Н.Д. Арутюнова). Однак останні дослідження (Г.В. Кусов, О.О. Шибанова, Н.В. Крючкова, Н.О. Ашихманова) демонструють, що чисельні аспекти світу повсякденності не можуть бути описані повно й адекватно при використанні тільки лінгвістичних методів дослідження, а потребують виходу у змішані області лінгвістичної науки – психолінгвістику, когнітивну лінгвістику, лінгвокультурологію, соціолінгвістику й етнопсихолінгвістику.

Матеріал дослідження. У якості матеріалу можуть бути використані лексикографічні джерела, твори художньої літератури, періодичні джерела, публіцистичні добутки різних історичних відтинків.

Під «мовною свідомістю» в дослідженні буде розумітися, згідно з визначенням російського когнітолога Є.Ф. Тарасова, сукупність образів свідомості, сформованих і виражених за допомогою мовних засобів – слів, вільних і сталих словосполучень, речень, текстів і асоціативних полів.

Об'єктом дослідження є концептосфера *ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ*, вербалізована у німецькомовній літературі. **Предметом** – універсальні й специфічні характеристики структури лінгвокультурного концепту, способи й засоби його мовної реалізації.

Мета роботи: виявити в німецькому різножанровому тексті, проаналізувати й описати ключові змісти одиниць мовної свідомості пересічних носіїв німецької лінгвокультури, котрі стосуються повсякденності.

Досягнення зазначеної мети можливе шляхом вирішення низки **завдань**:

- виділити змістові характеристики концептосфери *ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ* в концептуальній картині світу представників німецької лінгвокультури;

- на основі положень шкіл конструкційної граматики Ч.Філмора [19-21] та когнітивної лінгвістики Р.Ленекера [22] визначити й класифікувати концептуальні ознаки лексем номінативного поля «*ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ*», скласти перелік типових семантичних ролей і фреймових структур, властивих інтерпретаційному полю концептосфери *ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ*;

- створити номінативне поле «*ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ*» та схарактеризувати асоціативну, синонімічну й антонімічну семантичні зони;

- установити закономірності реалізації концептосфери *ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ* в процесі метафоричної номінації, виділити стереотипи, гешталти, архетипи, які є основою для формування інтерпретаційного поля зазначеної концептосфери (за У.Чейфом [15-16] та У. Крофтом [18]).

Методи дослідження. Ключовим методом вивчення стане інтерпретативний аналіз – основний метод герменевтики, за допомогою якого передбачається встановити характер переломлення концептів в людській свідомості на основі різноманітних засобів його реалізації.

Фреймовий аналіз передбачається застосувати для розкриття змісту концептів в художньому тексті; поглиблений семантично-рольовий підхід буде використано з метою системного представлення всебічної реалізації значення «*ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ*» в структурі художнього тексту.

Контекстуальний аналіз сприятиме виявленню специфіки функціонування мовних засобів у тексті. Комп'ютерний аналіз текстів різних стилів і жанрів дозволить не тільки створити переконливий частотний словник лексики, виділити ключові аспекти світобачення, але й визначити специфіку вербальної репрезентації універсальї мислення на основі моделювання міжтекстового асоціативно-значеннєвого поля *ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ*.

Прийомом зіставлення того, як уживається слово в художньому мовленні, з одного боку, і в повсякденному мовленні, з іншого, стане концептуальний аналіз. На підставі аналізу словникових дефініцій передбачається виділення традиційних одиниць когнітивістики (фреймів, сценаріїв, скриптів), які характеризуються більш чіткою, ніж концепт, структурою.

Виявлення компонентів, що становлять структуру номінативного поля «*ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ*» буде проводитись при ретельному аналізі оцінної семантики лексичних одиниць, за допомогою яких концепт репрезентується в мові. Для опису семантичних полів буде використано прийом компонентного аналізу.

За допомогою методу моделювання передбачається створення схеми номінативного поля «*ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ*» та відтворення структури міжфреймових зв'язків.

Запропонований план розробки напрямку вивчення лінгвокультурних особливостей концептосфери *ALLTAGSLEBEN /ПОВСЯКДЕННІСТЬ* може бути використаний як для роботи над творчістю окремих митців німецької літератури, та і при аналізі дискурсу сучасних представників німецькомовного загалу – не тільки в плані аналізу окремих творів, а і для вивчення національної

скарбниці в діахронії. Умовами розгляду проблеми можуть бути як етнолінгвістичний, так і зіставний аспекти; зацікавленість представляє соціолінгвістична площина гендерного напрямку досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика: диссертация ... доктора филологических наук : 10.02.19. – Воронеж, 1997. – 330 с.
2. Беловинский, Леонид Васильевич. Культурно-исторические аспекты повседневности : Содержание, структура и динамика : диссертация ... доктора исторических наук : 24.00.01. – Москва, 2003. – 344 с.
3. Богданов, К. А. Повседневность и мифология : Исследования по семиотике фольклорной действительности. – СПб. : Искусство-СПб, 2001. – 438 с.
4. Генис, Александр. Географические фантазии / Александр Генис. – Москва : АСТ: CORPUS, 2014. – 512 с.
5. Иванов Вяч. Вс. Лингвистика третьего тысячелетия: Вопросы к будущему. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 208 с.
6. Лелеко В.Д. Культура повседневности. – СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет культуры и искусств, 2001. – 130 с.
7. Лелеко В.Д. Пространство повседневности в европейской культуре. – СПб.: Санкт-Петербургский гос. ун-т культуры и искусств, 2002. – 320 с.
8. Марков Б.В. Культура повседневности. – СПб.: Питер, 2008 – 352 с.
9. Махлина С.Т. Семиотика культуры повседневности. – СПб.: Алетейя, 2009. – 232 с.
10. Нерознак В.П. От концепта к слову : к проблеме филологического концептуализма / В.П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск, 1998.
11. Поставалова В. И. Лингвокультурология в свете антропологической парадигмы (к проблеме оснований и границ современной фразеологии) / В. И. Поставалова // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 25–34.
12. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
13. Стернин И. А. Контрастивная лингвистика : проблемы теории и методики исследования / Иосиф Абрамович Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 282 с.
14. Телия В. Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке / В.Н. Телия // Сущность, развитие и функции языка. – М., 1987. – С. 67–75.
15. Чейф У. Л. Значение и структура языка : Пер. с англ. Г. С. Шура; Послел. С. Д. Кацнельсона [с. 407–427]. – 2-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 426 с.
16. Чейф У. Память и вербализация прошлого опыта / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1983. – Вып. XII. – С. 35–73.
17. Шейгал Е. И. Тезаурусные связи и структура концепта / Е.И. Шейгал, Е.С. Арчакова // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж : ВГТУ, 2002. – Вып. 2. – С. 19–24.
18. Croft, W. Event Structure in Argument Linking // M. Butt and W. Geuder, eds., *The Projection of Arguments*. – CSLI Publications, 1998. – P. 21–63.
19. Fillmore Ch. J. Frames and the semantics of understanding / Ch. J. Fillmore // *Quaderni di semantica*. – 1985. – Vol. VI, no. 2. – P. 222–254.
20. Fillmore Ch. J. Types of Lexical Information / Ch. J. Fillmore // *Studies in Syntax and Semantics*. – Dordrecht, 1969. – P. 120–124.
21. Fillmore Ch. J. 1982c – Frame semantics // *Linguistics in the morning calm : Selected papers from the SICOL-1981*. – Seoul : Hanship, 1982. – P. 111– 137.
22. Langacker R. W. Grammar and conceptualization / Ronald W. Langacker. – Berlin [etc.] : de Gruyter, 1999. – XIII. – 427 p.

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КЛЮЧОВИХ КОНЦЕПТІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Універсальні категорії людської свідомості є основою для формування національної картини світу. Універсальними поняттями Андрій Гуревич називає простір, час, доля, земля, число, сонце та інші. Такі універсальні форми набувають національного змісту та відображають ментальність народу, у свідомості якого формується своєрідна "сітка координат". Це певна модель світу, через яку людина сприймає навколишній світ [1, с. 30].

Культура будь-якого народу має певні доміанти, що відображаються у словах-концептах. Однією з найважливіших загальнолюдських категорій виступає земля, що посідає серед інших концептів на позначення простору центральне місце [4, с. 249]. Цю лексему можна кваліфікувати як архетип, оскільки вона є наскрізним концептом розвитку ментальності [2, с. 140] у культурі кожної нації. На думку в системі символів певної етнокультурної спільноти наявні такі концептуальні центри, що створюють ментальну характеристику народу. Таким центром є концепт земля, що здавна впливає на розвиток ментальності українського народу [3, с. 22]. Свідомість народу формується насамперед під впливом географічних і кліматичних умов проживання, що зумовлює специфіку наповнення зазначеного архетипу. Так, в українській етнокультурній картині світу репрезентантами концепту земля виступають лексеми із семантикою локативності *поле, степ, нива, лан, луг*.

Загальний аналіз поетичного дискурсу ХХ ст. дає підстави стверджувати, що найширше (за кількістю символічних та образних значень, частотністю вживання й численністю можливостей використання) концепт земля репрезентує лексема поле (63% вживань). Менш частотним у поетичних творах виявився степ (27%). Степ – це "великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівний простір у зоні сухого клімату" [6, Т. IX, 686].

Мовно-поетична КС відрізняється від наукової більшою за кількістю метафоричних та символічних образів і значень. У поетичних творах Василя Симоненка лексема степ набуває різноманітного семантичного оточення й конотаційного змісту: *Там, у степу, схрестилися дороги, / Немов у герці дикому мечі*.

За традиційним уявленням у степу, як і в полі, українці вирощують зернові культури. Однак, аналіз наукової мовної картини світу дає підстави стверджувати, що ця особливість степу в ній не відбита. Досить рідко ділянкою для посіву **степ** виступає і в побутовій уяві. Особливістю використання лексеми **степ** є те, що найчастіше вона асоціюється у людей з дикою природою. Поетичний дискурс репрезентує досить вузький діапазон культурних рослин степу – це зазвичай пшениця, жито, колосся, і як результат кропіткої праці, зерно. В уявленні сучасного українця набагато біднішою, у порівнянні з полем, виявляється й степова фауна. У поетичних творах лексема степ нечасто використовується як значенням місця праці людей. У мовотворчості Василя Симоненка також підтримується це значення лексеми степ: *У степу не було нікого, / Тільки вітер та ми й ковила, / І мовчала струнка дорога, / Що, здавалося, в небо вела*.

Головне значення цієї лексеми – це елемент ландшафту: *І вітри на перепутті / Загрімили цілом, / Розірвали свої нута / І помчали степом*. Для підсилення емоційного забарвлення в контексті автор може використовувати вказівки, що наштовхують читача на сприймання саме українського степу. Для цього уживаються присвійні займенники, топоніми й гідроніми: Україна, Київ, Дніпро, Славути і под., означення, утворені від топонімічних назв, згадка про річкові пороги, а також про певні історичні події: *Тож не орда завзята і кривава / Нежданно появилася в степах, / Щоб у сплюндрованих і спалених містах / Шуміли орги і варварські забави*. Залежно від авторського задуму лексема степ може набувати негативної конотації, яка з'являється, якщо рідному протиставляється щось чуже. Частіше за все у таких випадках йдеться про іншу країну. У поезіях Василя Симоненка натрапляємо на зразки використання лексеми **степ** зі значенням глобальності. Автор використовує її на позначення цілого світу, усього живого: *О, не забудьте тих, що рвалися*

крізь багнети, / В степах поклали голови свої, / Щоб більше нашу голубу планету / Не шарпали розбійницькі бої, / Щоб не здригався всесвіт малярійно / І небо не стогнало від задрів, / Щоб нам годинник радісно й спокійно / Віки ясної дружби рахував.

Семантика концепту земля пов'язана одночасно як з початком життя, так і місцем поховання після смерті. Саме тому в етнокультурній свідомості українського народу цей концепт зберігає специфічні ознаки і особливості використання. Здавна ідею землі українці переосмислювали крізь призму біблійної легенди про зерно, де смерть стає початком нового життя, а не переходом в небуття. За притчею зерно, що впало в землю, може залишитися живим, однак буде одне, але воно може загинути, подарувавши життя новому врожаю [2]. Архетип земля в українській ментальності репрезентовано лексемами поле і степ. Однак між ними існує помітна різниця: головне символічне значення лексеми поле – це життя, поняття “смерть” тут є периферійним, протилежним є семантика лексеми степ, де провідною семією виступає саме “смерть”. Як символ життя людни лексема степ рідко використовується в сучасній поетичній картині світу. Однак часто її уживання супроводжується образами могил та курганів, що у народнопоетичній творчості є матеріальним втіленням смерті.

У традиційному розумінні українського народу **степ**, порівняно з коротким життям людини, є вічним. Ця лексема може вказувати на давнину, однак це значення, яке правило, виступає імпліцитно і реалізується через контекстуальне оточення. Семантика “давнина” у контекстах художніх творів Василя Симоненка найчастіше пов'язана зі значенням “щось справжнє, істинне”. У поетичній картині світу митця воно протиставляється штучним тимчасовим поняттям і цінностям.

Понятійне значення лексеми **степ** як великого рівного простору слугувало основою для утворення асоціативних зв'язків степ – небо, степ – море. Підґрунтям для виникнення таких образних паралелей стало уявлення про найбільші стихії та їх зіставлення. У свідомості українців степ – постає символом земної стихії, море – водної, а небо – повітряної. Однак, усі ці поняття об'єднані семією ‘безмежності, великого простору’, на основі якої виникають метафоричні перенесення й порівняння.

Стихія землі, а також значення безмежного простору, в українській мовній картині світу більшою мірою представлена лексемою **степ**. Ознакою **степу** часто виступає вітер й інші природні явища, які у контекстах творів не відзначаються особливою конотацією. Яскравим підтвердженням зазначених вище конотацій лексеми **степ** є вірш “Степ”:
*Трави в'януть під млосною спекою,
/ Крутить вихор серпневий пил, / Осокори за даллю далекою, / Підпирають в степу небосхил.
/ А до них між балками та нивами, / Вибігає закурений шлях, / Огинає химерними зв'язками / Жовті стерні на тихих полях. / Тут роботи нема обережному – / Де для нього тут межу найдеш? / Той господар в просторі безмежному, / Хто душею відрікся меж!*

Характеристикою **степу** можуть бути й експліцитні вказівки на певні пори року або й назви місяців: *Прийшла гроза – і знову літня проза: / Парує степ, і оживає ліс. / І горобці, неначе з-за куліс, / упали табуном на просо.*

Поняття і значення слова не збігаються з концептом, який має більш широкий зміст. Особливість концепту полягає в тому, що він відображає різноманітні зв'язки певного явища в картині світу та слова в мовній системі. Для встановлення та аналізу мовної картини світу недостатньо слів, що називають окремі її фрагменти і явища. Важливою є характеристика їх сполучуваність, яка допомагає більш детально пояснити відповідний елемент картини.

Спостереження над поетичною мовою Василя Симоненка дає підстави стверджувати, що для сполучуваності лексеми **степ** характерними є художні означення, що виражають простір і протяжність (безкрайї, неосяжний, безмежний), сезонні характеристики (серпневий, весняний, холодний), особливості рельєфу (відкритий, рівний, розлогий), кольорові ознаки (білий, рожевий, зелений), пахощі (пахучий, духмяний, запашний), характер та наявність рослинності (квітучий, голий), особливість тваринного світу (мертвий, порожній).

Частотним є вживання у творах митця прикметника степовий, що означає “притаманний степу, той, що знаходиться у степу”:
*Коли крізь розпач випнутья надії / І загудуть на вітрі степовім,
/ Я тоді твоїм ім'ям радію / І сумую іменем твоїм.*

В уявленні українців **степ** асоціюється зі свободою. Символіка цього значення виникла на основі поняття про великі рівнинні простори, де панує воля. На семантику цієї лексеми також накладається й стереотипне сприйняття, пов'язане з історією України. У південних степах панувала воля, ці території тривалий час не підкорялися Росії та Польщі. **Степ** нечасто вживається у сполученні з прикметником дикий. Утворене вільне словосполучення має неідіоматичну семантику і не виступає заміником топонімічної назви Дике Поле.

Тематично обмеженою в поетичних творах Василя Симоненка є й група іменників, з якими сполучається лексема **степ**:

- 1) назви рослин і тварин, притаманних зоні степів (*ковила, полин, жито, кулан, борсук, тур*);
- 2) назви елементів степового ландшафту (*долина, балка, нива, лан, луг, пустеля*);
- 3) назви погодних умов і природних явищ (*вітер, сонце, дощ, злива, сніг*);
- 4) власні географічні назви (*Вкраїна, Україна, Дніпро, Славута*);
- 5) просторові назви (*обрій, далечінь, небокрай, простір, безмежність*);
- 6) іменники, що містять емоційне забарвлення і відображають враження від степу (*привілля, дух, воля, доля, молитва, краса, смуток, печаль, чужина, життя*).

Периферійну зону лексеми **степ** формують наявність доріг, шляхів і стежок, ходіння степом, зв'язок з воєнними діями, які ширше представлені у семантичній структурі лексеми поле. Тут ідеться про спільні елементи. У структурі обох лексем наявні спільні елементи. Низька частотність уживання лексеми **степ** пояснюється більш рідкісним її функціонуванням в мовній картині світу українців. У свідомості нашого народу **степ** сприймається як ділянка землі, що належить рідній країні, і часто використовується як образ України, а самі українці в уявленні інших народів є мешканцями степів.

Отже, концепт земля в українській свідомості представлена однією з ключових лексем **степ**, яка широко використовується у поетичній мовній картині світу Василя Симоненка. Концепт степ має єдине понятійне значення, частіше пов'язується з необробленою вільною великою частиною землі, про що й свідчать символічні образні значення в структурі концепту й особливості функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры / А.Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984.
2. Корнієнко Н. Українська та російська ментальність : проєкція в сучасне / Н. Корнієнко // Слово і час. – 1991. – № 7. – С. 3-9.
3. Лобур Н. Культ землі в українській мові / Н. Лобур // Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 22-23.
4. Нетребчук Л.М. Особливості вираження концепту земля в романі Л.Костенко "Берестечко" / Л.М. Нетребчук // Мова і культура : наук. щорічний журнал. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. Т. IV. Ч. I. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 247-253.
5. Симоненко В. А. Твори : У 2 т. – Т. 1 : Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи / В.А. Симоненко / Упоряд. Г.П. Білоус, О.К. Лищенко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – 424 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / За ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970-1980.

Митяй З. О., Хомчак О. Г.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Сьогодні Україна пов'язане з бурхливим зростанням національної самосвідомості – «складної системи духовного процесу, детермінованого і взаємозумовленого, що постійно змінюється в умовах динамічної реальності» [5, ел. ресурс]. Проблеми культури, духовності, відродження національної самосвідомості є визначальними в житті кожної людини. Актуалізація

національної і релігійної самосвідомості, нові політичні реалії, модернізаційні процеси в суспільстві виступають потужними факторами впливу, в першу чергу, на сучасну молодь.

Питання національної самосвідомості широко висвітлені в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених: В. Андрущенко, Дж. Армстронга, А. Бичко, Ю. Бромлея, Е. Гелнера, І. Кресіної, І. Надольного, О. Потєбні, Л. Кулішенко, П. Ситника та ін. Більшість цих робіт присвячено соціально-філософському аналізу досліджуваного явища, аспекти визначення національної самосвідомості, простежено етапи її історичного розвитку.

Однак, існують невирішені питання становлення й деяких інших чинників національної ідентичності. Мета статті – з'ясувати на підставі проведеного контент-аналізу студентських творчих робіт сутнісні ознаки національної самосвідомості молодого покоління – майбутнього нації.

Компонентами національної ідентичності, як підкреслюють дослідники, є: самоідентифікація (віднесення себе до етнічної групи, національної спільноти), уявлення про свою групу – «образ *«Ми»* і зацікавлення, що пов'язують емоційно забарвлене ставлення до таких образів з поведінкою людей і груп (регулятивний складник ідентичності). До «образу *«МИ»* зараховуємо уявлення про мову, територію проживання, історичне минуле, державність. Весь цей набір присутній на груповому рівні самосвідомості (міфи, легенди, література, твори художньої літератури, виступи лідерів партій тощо). Вивчаючи феномен етнопонаціональної ідентичності, багато науковців як один з основних чинників її становлення виділяють власне мову (В. Васютинський, А. Гвоздева, І. Голубовська, І. Данилюк, Л. Масенко, З. Митяй, Л. Нагорна, Д. Позняк та ін.). Так, З. Митяй стверджує: «Саме в мові акумулюються ключові концепти культури, що транслюються в знаковому втіленні – словах; їхнє вивчення дозволяє виявити особливості світосприйняття народу, окреслити концептуальні й національні мовні картини світу» [6, с. 77].

На сучасному етапі вивчення картини світу в межах когнітивно-дискурсивної парадигми А.Гвоздева вважає перспективним напрям, що досліджує власне картину світу як вихідний глобальний образ світу, покладений в основу світогляду людини [2, с. 21]. І. Голубовська підтримує таку думку і продовжує: «Він акумулює пізнавально-духовну і практичну діяльність різних груп людей і є складною системою образів, що віддзеркалюють дійсність в колективній свідомості, а також в свідомості окремого індивіда» [3, с. 37]. Спільність культурного і природного середовища приводить до утворення загальної для певного етносу картини світу. Картина світу відображає вірування, комплекс концептів, соціальних тверджень і моральних принципів етносу, який є унікальним серед різних соціокультурних груп.

Однією з таких груп є студенти. Як саме студентська молодь співвідносить себе з дійсністю? В квітні 2017 р. серед студентів різних спеціальностей Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького проведено конкурс творів «Штрихи до портрету сучасного українця». У конкурсі взяли участь 106 осіб. Передбачалося, що цей захід дозволить з'ясувати, як сприймаються мовною особистістю процеси категоризації і концептуалізації світу, як вони відбиваються на свідомості окремого індивіда – носія національної мови, представника нового покоління, що зростає в умовах незалежності України, з'ясувати, що думають молоді люди про подальшу долю українського народу. Також метою було виявити особливості національної самоідентифікації молодих українців, відобразити ступінь впливу популярної масової культури на свідомість суспільства. У статті аналізуються отримані результати проведеного дослідження.

Із системою стереотипів пов'язаний такий феномен етнічності, як національний характер – сукупність специфічних психологічних рис, що виявляються в поведінці, мисленні, складі характеру. Різноманітні риси українця, виокремлені в творах шляхом контент-аналізу, складають такі групи (якості розташовані у напрямку зниження їх кількості):

- загальний стиль поведінки: *доброта, простодушність, прямота, позитивність, життєрадісність;*

- ставлення до людей: *чуйність, милосердя, великодушність, увагу до людей, співчуття, взаємодопомога, взаємовиручка, гостинність, безкорисливість, добродушність, душевність, сержентність, почуття ліття;*

- ставлення до себе: *впевненість у своїх силах, гідність, честь, совісність, честюлюбство;*

- якості характеру: *врівноваженість, покірність, витримка, стриманість, сила волі, відвага, сміливість, хоробрість, мужність, байдужість, неробство, терпіння, нерішучість, байдужість, стійкість, м'якотілість, самобичування, марнотратство, невибагливість, добродушність, завзятість, повільність, поблажливість, розв'язність, скупість в грошах, егоїзм, небалість, неухажність, працездатність, стійкість до ударів долі;*

- якості розуму: *освіченість, жага знань, кмітливість, допитливість, креативність, дурість, схильність до філософських міркувань;*

- емоційні якості: *чутливість, мрійливість, почуття гумору, меланхолійність, сентиментальність, романтичність, задума, схильність до ностальгії, депресивність, щирість у дружбі;*

- соціальні характеристики: *патріотизм, толерантність, відданість високим моральним ідеалам, національна гордість, нетерпимість до ворога;*

- інтегральні характеристики: *щирота душі, гуманність, мудрість, віра в сильну особистість, непередбачуваність, духовність, неробство, загадковість душі, свідомість, богобоязливість.*

Підведемо підсумки. Сучасна молодь не схильна до ідеалізації: в портреті українця присутні як позитивні ціннісні якості, так і негативні риси, хоча останні представлені слабше. Відзначається контраст позитивних / негативних якостей українця (напр. *чуйність / байдужість*). Це означає, що в межах однієї лінгвокультурної спільноти співіснують різні, іноді – протилежні за оцінкою стереотипи національної самосвідомості.

На індивідуальному рівні самосвідомості молоді автори творів ідентифікують себе в основному за мовою: українська мова – найбільша цінність українського народу. Один з центрів національної ідентичності в молодому поколінні становить українська культура, наука, освіта. Життєво важливим, що вимагає негайного вирішення, на думку опитуваних, є сфера моральності. Слід зацентрувати увагу на ключових словах у творчих роботах студентів: *Дніпро, Києво-Печерська лавра, Україна, сім'я, рідний дім, любов, Батьківщина, людина, земля, віра, український народ, українська пісня* тощо. У творах віддзеркалено повагу до великих українців: *Тараса Шевченка, Богдана Хмельницького, Лесі Українки, Івана Франка, Григорія Сковороди, Ліни Костенко* та ін. У творчих роботах студентів простежується настрій тривожності і занепокоєння за майбутнє країни. Сильні мотиви любові до природи рідного краю, до Бога.

Отже, підсумовуючи результати проведеного дослідження щодо національної самосвідомості сучасної молоді у мовній картині світу, робимо висновок: мовне прочитання студентською молоддю картини світу є національно специфічним, характерним для сучасної епохи з її духовними, культурними й національними цінностями. Матеріальною формою відображення об'єктивного світу виступає мова, що виконує функцію об'єктивації індивідуальної свідомості.

Перспективним є подальший розгляд питання: як картина світу відбивається в змістовому аспекті різних етносів. Такий аналіз допоможе зрозуміти, чим відрізняються національні культури і як вони взаємодіють.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность / Ю.В. Бромлей. – М.: Наука, 1987. – 333 с.
2. Гвоздева А.А. Языковая картина мира: лингвокультурологические и гендерные особенности (на материале художественных произведений русскоязычных и англоязычных авторов) / А.А. Гвоздева // Автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». – Тамбов, 2004. – 25 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітичний аналіз: монографія / І.Кресіна. – К.: Вища школа, 1998. – 390 с.
5. Кулішенко Л. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій українців / Л. Кулішенко. – Режим доступу: dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/.../27-Kulishenco.pdf
6. Митяй З.О. Етнокультурные особенности языка в национальной картине мира / З.О. Митяй // Психология безопасности, психологическая безопасность личности: человек и общество (за ред.

Далгатова М.М., Гаджимурадовой З.М., Муталимовой А.М.) (Материалы Всероссийской научно-практической конференции). – 2011 г. – Махачкала. Дагестанский государственный педагогический университет: ИП Овчинников (АЛЕФ). – С. 74-77.

7. Надольний І.Ф. Національна самосвідомість як чинник розвитку духовності українського суспільства / І.Ф.Надольний // *Наук. вісн. Держ. акад. статистики, обліку та аудиту.* – 2003. – Вип. 1. – С. 80-87.

8. Ситник П.К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: монографія / П.К. Ситник, А.П. Дербак. – К. : НІСД, 2004. – 226 с.

Стовбур Л.М.

Запорізький національний університет

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ПОРІВНЯНЬ У РОМАНІ В. ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ»

Метою пропонованої розвідки є аналіз порівняльних конструкцій, віднайдених у романі В. Лиса «Соло для Соломії», у семантико-стилістичному аспекті. Відповідно до поставленої мети, виділяємо такі **завдання**: охарактеризувати «порівняння» як структурну одиницю мови; якнайповніше зібрати, інвентаризувати порівняння, вжиті в аналізованому романі В. Лиса; класифікувати зібрані порівняння, розглянувши засади наявних класифікацій компаративних конструкцій; розкрити семантико-стилістичну роль порівнянь у художньому творі. **Актуальність** статті полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві побудовано типологію порівнянь роману В. Лиса «Соло для Соломії», яка відображає самотність ідіостилю письменника.

Порівняння – це структурна одиниця мови, яка є стилістичною фігурою і представлена різними синтаксичними конструкціями, що відображають мисленеву операцію поєднання обох предметів, явищ, ситуацій, ознак на підставі їхнього уподібнення, установлення аналогії між ними.

Порівняння, як правило, складається з трьох елементів: об'єкт порівняння – ознака (основа) порівняння – суб'єкт порівняння. Кількість формальних складників порівняльної конструкції може варіюватись. Н.П. Шаповалова пропонує таке формулювання: «Мовне порівняння являє собою чотирикомпонентне утворення (містить суб'єкт, об'єкт, основу й показник порівняння)» [5, с. 14]. Однак Л.В. Прокопчук заявляє про «трипозиційну структуру порівняльної конструкції», висновуючи, що це – «необхідний мінімум утворення порівняння на основі асоціативних зв'язків і відношень між предметами і явищами об'єктивного світу» і що цей мінімум «відтворюється сукупністю трьох мовних компонентів: предмета, образу та основи порівняння» [3, с. 6]. Цієї ж думки дотримується С.М. Рошко: «Порівняльна конструкція складається з 3-ох компонентів: суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння і основа порівняння, які сукупно складають єдине структурно-семантичне ціле» [4, с. 17]. Багатоманітність семантичного значення компонентів порівняльних конструкцій робить їх зручною і тому найпоширенішою підставою класифікації порівнянь. Всі компоненти порівняльної конструкції взаємозв'язані семантично, стилістично та в комплексі створюють нову художню образність. Саме семантична характеристика та аналіз стилістичної функції порівняльних конструкцій у художніх текстах є актуальним питанням української лінгвістики.

Аналіз художнього тексту виявив, що класифікація за семантикою об'єктів порівняльних конструкцій є доволі різноманітною. Образи порівняння, що належать до різних лексико-семантичних груп, здатні яскраво охарактеризувати ідіостиль письменника.

«Об'єктами порівняння, – зауважує Т. Павлюк, – можуть бути одиничні речі та явища, їх сукупності, загальні поняття, а також один і той самий об'єкт у різних просторових положеннях і часових станах, тобто порівнянню можуть піддаватись найрізноманітніші за своєю природою об'єкти» [2, с. 147]. Таке розмаїття спостерігаємо і в романі В. Лиса, що надає мові твору особливого звучання. Серед порівнянь художнього твору виділяємо такі групи за опорними лексемами об'єктів.

Перша група численніша за своїм складом, ніж інші. Сюди віднесено порівняння із **зоономенами**. Їх чисельність у досліджуваному творі становить 43 структурні одиниці: «Він би й лишив Соломію, та ж секретарша по тій, ідеології хреновій, уперлась, заладила, як *пташка заморська*, що в кіні бачив — аморальна поведінка, аморальна поведінка, ганьба для передової ланкової і колгоспу в цілому» [1, с. 307]; «У тебе руки, як у *вороняки крила...*» [1, с. 36]; «Але дивна річ, якоїсь миті отець Андроній відчуває себе великим волохатим *джмелем*» [1, с. 40]; «...схожих на два великих метеликів, брів...» [1, с. 104]; « І чоловік, що до весілля соколом до ніг падав та моріжком стелився, зробився зусім гиншим» [1, с.114]; «Тихо-тихо скрадаючись, мов *кішка*, стала відступати набік» [1, с. 126]; «Щасливою, мов *птаха в небі* чи квітка в полі, котру цілує сонце» [1, с. 135]; «І все ж вона вдихнула і видихнула повітря *Мовби риба, викинута на берег*» [13, с. 138]; «Соломія не сказала жодного слова, не було їх у неї, десь повідалися, як *восени птахи у вирії*» [1, с. 143]; «Тихий, на вечорницях-досвітках сидів, як *миша під мелом...*» [1, с.148]; «...і була схожа й на *пташку*, що *от-от* має злетіти увесь» [1, с. 160]; «Шморкнула носом, смішно пірхнула, мов *мале кошеня...*» [1, с. 215]; «Наближається, вдвляється у чоловіка поруч з головою, й серце усередині спочатку завмирає, *наче птах на льоту*, в якого щойно поцілили, та за мить оживає й починає шалений танок» [1, с. 221]; «*Мов маленький песик*, котрого зачинили ненароком у сінях, а воно на волю проситься» [1, с.230]; «...схожа, подумав Федось Петрович, на *драну кішку...*» [1, с. 256]. У всіх цих випадках опорною лексемою є назви свійських та диких тварин Лідируючими образами порівняння у цій групі виявились: на першому місці «птаха», на другому «кішка». Це зумовлено тим, що провідними персонажами роману є жінки. Здавна жінок за ласку, грацію, ніжність і хитрість порівнювали з кішками. У міфології різних країн є істоти, що поєднують ознаки жінки і кішки: Баст у Єгипті, Бакенко у Японії. Пташка в українській міфології є багатограним символом. Наприклад, голуб вважається символом непорочної чистоти, а також щирої любові, злагоди й ніжності; лебідь – символ вірності, краси та кохання; лелека – символ сімейного благополуччя, материнства. Вони є невід’ємними асоціаціями, які створюють образ жінки. Тому не дивно що автор часто використовує саме ці лексеми.

До другої групи віднесемо порівняльні конструкції з **фітономенами**. Нами було зафіксовано 34 структурні одиниці цього типу. Сюди відносяться назви квітів, трав, дерев та окремих частин рослин – плодів, насіння: «Щістячко, як *макове зернятко*» [1, с. 303]; «Петрусь був худішим, *гінким, наче лозина*, мав очі темно-карі...» [1, с. 34]; «...мов *пролісок крізь ранній сніг*, мов промінь крізь ще зимову хмару, проривається й зривається проханне з Соломіїних вуст» [1, с. 103]; «І сама-самісінька була тутка неїна душа, як *ото вишенька* чи *сливочка*, що, *бува*, з *насінини*, *оброненої серед городу, виростає*» [1, с. 114]; «Розсталися, а вона понесла свою тривогу, мов *цибулю в подолі*» [1, с. 118]; «...очі як *дві волошки серед макового цвіту*» [1, с. 17]; «Ії не викинеш, як *вирване зело*» [1, с. 199]; «У нього слів, як *насіння в пшениці*, анекдотами сипле, історіями» [1, с. 292]; «...*гарна*, як *яблуко налите*» [1, с. 184]; «Висіла одиноким яблуком посеред осені» [1, с. 185]; «Летить на тому потоці, як *листок*» [1, с. 239]; «Він струшує Соломію за плечі, як *грушу*» [1, с. 242]; «Надто зміїний язик має, советську облуду, як *плекоту*, ясно сіє» [1, с. 243]; «...щістячко, що зародилося й зріло в ній, як *зріє із маленької зав’язі плід*, щоб стати великим *червонобоким яблуком*, як з *мачинки виростає ціла маківка*, як *росте весна з маленької, беззахисної квіточки серед снігу*» [1, с. 248]. Варто зауважити, що найуживанішими образами порівняльних конструкцій цієї групи є квіти маку: «...а щоки спалахнули, *мовби хто приложив до них дві великі квітки маку*» [1, с. 15]; «Довкола було тихо, як у *маківці*» [13, с. 126]; «...паленіє увесь, *мовби маківка посеред поля*» [1, с. 12]; та плоди гороху: «...а кулі сиплються з неба, як *горох з дірявого решета*, вже з третього самольота» [1, с. 130]; «Перебірлива, як *дрібний горох*, кажуть про таких» [1, с. 59]; «А далі листи-трикутники посипалися, мов *горох із відра*» [1, с. 152]; «Великі, мов *горошини*, що *по сипалися з неба*, — на щоки, на її долю» [1, с. 156]. Порівняння цієї групи, головним чином, будується за такими спільними для суб’єкта і об’єкта ознаками: формою, кольором, розміром та властивостями.

Розглянемо третю групу об’єктів **порівняння з опорними лексемами на позначення людини**. Основні номени цієї групи позначають: належність людини до певного соціальної класу: «...було й *робило звіра* схожим на лісового розбійника» [1, с. 12]; «а бурячки оно витикаються, як *солдатики на паради*, сапати завтра будемо. » [1, с. 219]; «...крадькома, мов *зłodий з-за вугла*,

чорна думка визирає...» [1, с. 106]; за приналежністю до етнічної меншини: «Руфина ж, як на їхньому кутку казали, вже починала крутити хлопцями, як *циган сонцем*» [1, с. 59]; за родинними зв'язками: «...мав очі темно-карі, як у батька» [1, с. 34]; «Али тибє, видно, крепко любив, *геньби онучку свою*» [1, с. 53]; «Начеб давно Соломка була неїною *дочкою...*» [1, с. 104]; за віковими показниками: «Я геть все переплутала, як *стара баба*» [1, с. 52]; «Життє скінчилося, те, неїне життє, яким уміла жити, яке несла на руках, *мов дитя...*» [1, с. 173]; «Соломія хлипала, як *дитя*» [1, с. 117]. Провідним образом цієї групи є дитина, у творі він жививається 6 разів з варіаціями.

Наступна група **порівняння з назвами харчування**: «Звістка була солодка, як *мед...*» [1, с. 11]; «А сам спів ще здається схожим на *густючу сметану*, таку густу, що можна краяти ножем» [1, с. 33]; «— Ой, Соломко, бідна головко, *добра ти, як млинець з медом*» [1, с. 258].

До п'ятої групи відносимо **порівняння з опорними лексемами на позначення реалій життя та побуту**: «Ти *мов нова копійка...*» [1, с. 118]; «І тут, у лісі, тимчасовому пристановищі (як *циганський табір*, шуткували), стали звикати» [1, с. 124]; «Щось раптово, *мов жменю з вогню забраного приску хто силнув, у голові жаром наливається*» [1, с. 107]; «...спалахне, *мов копиця сіна, в яку сірника кинули*» [1, с. 59]; «Однак Маріїне бурчання та насторога погасли, *мовби вогник на сирій шкіці*» [1, с. 104]; «...Павлова, перемога, його здобуток, як *хата з піску*» [1, с. 106]; «Руфина йде поволі та пишно, стегами звично хилитає, ручкою помахує, *мовби серед базару, де щойно сім гусаків продала та десять перснів купила*» [1, с. 130]; «Стала рости, як *снігова баба*» [1, с. 131]; «Мама дивиться на сина так, *мовби найліпші пацьори у ньеньки...*» [1, с. 142].

Наступна група – **порівняння з опорними лексемами явищ природи і ландшафту**: «А в тім небі поміж клаптиками білих, як *прилізлий сніг* альбо лебедине пір'я, хмаринок...» [1, с. 103]; «*очей-озерець...*» [1, с. 102]; «...зникло, *мов запізнлий гість, що ступив до господи на хвилю дорогою кудись*» [1, с. 113-114]; «...вибухнула плачем, спершу ледь чутним, як *шелест весняного дощу, котрий ще тільки підходить — теплий і несмілий...*» [1, с. 117]; Натомість росло бажання — нестерпне, гаряче, *мов хвиля жару посеред Петрівки...*» [1, с. 154]; «А тоді він, як *тінь безшелесна, до неї ступив*» [1, с. 161]; «Замружилася од несподіваного *начеб легенького дощу* і, мов сліпа, стала шукати те яблуко» [1, с. 185]; «І тут обпекла думка, *мов блискавка, що на голє дерево падає...*» [1, с. 115]. Найчастіше письменник звертається до образу блискавки: «*Як блискавка, спалахнуло те, чим жила останні кілька місяців ...*» [1, с. 128]; «Соломія відчула це падіння, *блискавкою* майнула в голову — рись кинеться їй на плечі, в'ється зубами в шию» [1, с. 128]. Слід звернути, що у всіх трьох порівняннях спільними є суб'єкт, об'єкт і основа. У них думка (хоч в останньому суб'єкт словесно не виражений, однак зрозумілий асоціативно) порівнюється з блискавкою на основі спільної ознаки – швидкості. Відрізняються ці конструкції граматичним вираженням об'єкта: в останньому реченні іменник в орудному відмінку, тоді як два попередні у називному; та заміною одної з лексем на синонімічну у першій та другій конструкції, в третій ця лексема взагалі відсутня.

Порівняння за логіко-семантичними ознаками і за характером сприймання класифікують на два типи: порівняння з прозорою логіко-семантичною основою, які мають загальнономовний фольклорний характер, традиційну форму, помірну експресивність і сприймаються без особливого інтелектуального напруження. Зміст порівняльних конструкцій цілком доступний, однак це тільки натяк. Звісно, читач одразу його розуміє. Він сприймає закодовану інформацію автоматично, не замислюючись над фразою та її завершенням. Порівняння зі складною логіко-семантичною основою, які мають індивідуально-авторську основу, потребують активної асоціативної діяльності від реципієнта.

Дослідивши роман «Соло для Соломії», ми виявили, що майже всі компаративи, які автор вводить в текст, – це порівняння з прозорою логіко-семантичною основою. Наприклад: «Соломія йшла і йшла, тепер назад, над нею світив великий круглий, *мов млинець, спечений Богом, місяць*» [1, с. 126]; «Дударик звівся, червоний, як *рак...*» [1, с. 253]. Обидва порівняння побудовані на прямій семантиці, мають прозору логіко-семантичну основу. Їхнє декодування не потребує особливих зусиль. У першому небесне світло – місяць порівнюється з продуктом харчування – млинцем. Зіставляються вони на основі спільної та усім зрозумілої ознаки: круглої форми об'єкта і суб'єкта. У другому порівнянні людина та рак зіставляються на основі такої спільної ознаки як колір – червоний. Це порівняння настільки узвичаїлось, що стало частовживаним фразеологізмом.

Мова роману «Соло для Соломії» В. Лиса у цілому нагадує розмовне народне мовлення. Така мовна схема має неабияке значення для формування тексту, оскільки події твору відбуваються в селі, а значить і спосіб мислення, і мовлення персонажів тісно пов'язане із фразеологією, проте не позбавлене індивідуальності. Трансформовані порівняння допомагають створити відповідний фон, що надає мові твору нового забарвлення й сприяє зближенню читача з художнім світом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лис В. Соло для Соломії : роман / Володимир Лис ; передм. Т. Прохаська. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 368 с.
2. Павлюк Т. П. Семантична структура порівняльного звороту в поетичному тексті / Т. П. Павлюк // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2009. – № 1. – С. 146–152
3. Прокопчук Л.В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прокопчук Леся Василівна. – Вінниця, 2000. – 197 с.
4. Рошко С.М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Ужгород, 2001. – 21 с.
5. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький держ. ун-т. — Донецьк, 1998. – 180 с.

Чистяк Д.О.,

*Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка*

ПРИНЦИПИ ЛІНГВОЕСТЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ХОУДОЖНЬОЇ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ

Актуальність дослідження естетичного аспекту художньої концептосфери обумовлюється дедалі ширшою розробкою проблематики авторських картин світу як у межах когнітивної лінгвістики, так і суміжних наук із огляду на текстоцентричну парадигму сучасних постструктуралістських мовознавчих студій. Водночас досі не проявленим залишається як сам процес мовно-естетичного співвідношення, так і закономірності його дослідження, що розробляються нині низкою розпорошених підходів, а отже, вимагають інтегративного аналізу.

В. Виноградов визначав поетику як «науку про форми, види, засоби і способи словесно-художньої творчості, про структурні типи і жанри літературних творів» [3, с.206], пов'язану з естетичним фактом. Естетичний вимір художнього тексту Г. Винокур окреслював як низку структур авторської свідомості як складової «нової дійсності» [4, с. 28] – власне, авторської картини світу. Вочевидь, саме в такому плані слушно визначити функціонування запропонованої Р. Якобсоном поетичної функції як «інтровертного відношення до вербалізованих знаків як єдності означального і означуваного» [2, с. 35], хоча сам дослідник збивався на пошуки структур паралелізму, що лежали в основі «естетичної цінності». При цьому естетичний аспект художнього тексту слушно розглядати у діалектичній єдності когнітивної та образної комбінаторики, що формують авторську картину та образ світу. Як слушно зауважив В. Белянін, «між дійсністю та художнім текстом постає процес віддзеркалення, що полягає в логічній та емоційній інтерпретації дійсності» [1, с. 6]. Таким чином, «кут зору», обумовлений світовідчуттям автора, створює ідейну спрямованість тексту, тоді як стилістично-конотативний план тексту формує його емоційну домінанту.

При макролінгвопоетичному аналізі виявляються макросемантичні структури тексту, що беруть участь у концептуалізації нової дійсності (пор. концепцію «можливих світів» у синергетиці), з огляду на суспільно-історичний, жанровий, загальнокультурний та інші контексти художнього твору. Справді, як відзначила В. Задорнова [9, с. 127], роботи В. Виноградова фактично виявляли проблему образу автора, тобто моделі людського відношення до світу, або в новітній термінології – «авторську

картину світу» (О. Кагановська, Ф. Растєє та ін.), «авторське розуміння відносин між явищами» [6, с. 28]), «авторську інтенцію» (З. Тураєва) як складову «ідейно-тематичного змісту тексту» [21, с. 57] тощо. Саме ці категорії або їхні кореляти на інших рівнях узагальнення видаються нам релевантними для прояснення естетичної складової художнього тексту, що потребує інтеграції лінгвопоетичного, лінгвокультурного та лінгвокогнітивного підходів.

З 50-х рр. ХХ ст. спостерігається тенденція до посилення інтересу до студій його різноманітних імплікацій. Сюди відносимо «дальше значення», згідно з О. Потебнею, пов'язане зокрема з країнознавчою інформацією, тезу про наявність у слові «похідних сем», що притаманні денотату й генерують переносні значення в Й. Стерніна [20, с. 61–63], або «надденотативних сем» у Н. Купіної [13, с. 9], поняття «семантичного варіанту» у В. Звєгінцева як «сполучуваності латентного значення з контекстом» [10, с. 224], конотації як будь-якого латентного значення в К. Кербрат–Орекійоні [26, с. 186] тощо. На нашу думку, такі спостереження обґрунтовуються численними семними комбінаціями у мовному й мовленнєвому контекстах, що породжують, за А.Ж. Греймасом, ізотопії («низки семантичних категорій, що лежать в основі мовлення» [24, с. 10]). У такому ракурсі слушно пристати до думки Ф. Растєє [25, с. 68–70], який замість поділу на денотативне і конотативне значення, пропонує увести поняття семної поліізотопії на мікрогенетичному, мезогенетичному та макрогенетичному рівнях семантики.

Мова художнього тексту характеризується підвищеною ентропією денотативного значення. Це пов'язувалося з явищем авторської «індивідуальної конотації» [8, с. 12], «наявністю підтекстових зв'язків», «незводимістю значення цілого до суми значень його складових» [12, с. 25], тенденцією мовного знаку до «розширення своїх семантичних можливостей» (В. Задорнова) внаслідок макросемантичних потенцій на рівні тексту [9, с. 115], функціонуванню «кількох семантичних сіток» [27, с. 29], нових денотативних значень завдяки авторському словнику (П. Гіро: «кожен ідіостиль являє собою автономний вербалізований світ, і слово набуває в ньому нової значимості» [7, с. 51]) тощо. Варто зауважити, що широка дискретність семантичних процесів у художньому тексті обумовлюється образною структурою знакоутворення. Ще О. Потебня зауважував, що «поетичне слово характеризує відносна рухливість, багатозначність його внутрішніх форм за відносної стійкості його зовнішнього мовного еквівалента» [17, с. 15]. При цьому, як слушно зауважив В. Белянін, образний семіозис охоплює такі категорії художнього тексту як тема, проблема, характери, композиція, сюжет і стиль [1, с. 10]. Водночас довкола кожного висловлювання художнього тексту формується певний «ментальний простір» (В. Петренко [15, с. 21]), що обумовлює як власний смисловий контекст, так і власне емоційне забарвлення.

Смисловий контекст ментального простору на рівні тексту слушно розглядати в діалектичній єдності суспільного та особистісного смислів. Якщо суспільним корелятом образного й концептуального знакоутворення можна розглядати широкий культурно-історичний контекст, то, як доречно зауважила В. Піщальникова, авторська «естетична емоція» [16, с. 21] реалізується в елементах мовної форми, а саме набуває акцентуації у смислових домінантах глибинних семантичних потворях (передусім шляхом створення авторської метафоричної образної системи) та опозицій як вербалізатора авторських концептів. Підсилення асоціативних мовних зв'язків відбувається шляхом континуальності смислового процесу в образних вербалізованих структурах (символи, поетичні формули, стилістичні тропи тощо), що організуються в ширші семантичні простори згідно з нуклеарно-польовою структурою концепту.

Досі невирішеною залишається проблема класифікації рівнів художньої концептуалізації. Вочевидь, запропонований О. Кагановською [кага] поділ на мегаконцепти, макроконцепти, гіперконцепти, мезоконцепти й катаконцепти потребує суттєвого уточнення саме через недостатню увагу до образного компоненту художнього семіозису. Корелятом для такого уточнення може стати систематизація концептів, проведена А. Приходьком [18, с. 83–93] для культурно маркованих дискурсивних одиниць. Натомість проведений ним аналіз художньої концептуалізації німецького романтизму [18, с. 262] постає дискусійним з огляду на термінологічне неузгодження різноманітних рівнів ментальних просторів. Іншою важливою ознакою художньої концептуалізації постає міфопоетична маркованість як авторської мовленнєвої картини світу, так і картини світу етносу (Н. Слухай [19]). Має рацію Т. Вільчинська, відзначаючи близькість міфопоетичної та сакральної

картин світу, що «репрезентує інтерпретацію письменником навколишнього світу і себе в цьому світі, засвідчує поєднання народнопоетичної стихії й індивідуально-авторських концептів, що ґрунтуються на особливостях концептуальної та загальномовної картин світу» [5, с. 26]. При цьому саме народнопоетична концептуалізація може виступати моделювальною внутрішньою формою мовних одиниць авторського ідіостилію, передусім одиниць експресивно маркованих (зокрема символів).

На сучасному етапі структурна (А.Ж.Греймас) та інтерпретаційна семантика (Л.Ебер, Ф.Растье, К.Шольє), семіотичні студії (Б.Гаспаров, Ю.Лотман, Ю.Степанов) та інтертекстуальна теорія (Р.Барт, Ю.Крістева, Н.Кузьміна) дійшли висновку, що художній текст є динамічною інтерсеміотичною структурою. Так, Ю.Лотман, визначаючи художній текст як «вторинну моделювальну систему» над первинною – мовною, розглядав її як «ієрархію мов, взаємно співвіднесених, та не однакових» [14, с. 33]. Суголосний йому й А.Ж.Греймас: «текст завжди виявляє декілька систем» [24, с. 93] та З.Тураєва, яка відзначила, що «асоціативні зв'язки, в які вступає текст, практично нескінченні й імпліцитні» [21, с. 14–15] через включення текстового знакоутворення у широку культурні контексти.

Таким чином, лінгвостетичний аналіз мови художнього тексту має провадитися в комплексному розгляді, передусім шляхом інтегрування мікро-лінгвопоетичного (аналіз особливостей образних мовних елементів, передусім okazіональних тропів метафоричного та метонімічного полів, із залученням здобутків мовної та літературної стилістики) та макро-лінгвопоетичного підходів (аналіз зв'язків цих елементів із естетичною функцією твору, а також із концептуальною картиною світу автора). Під естетичною функцією варто розуміти синтез образного ідейно-тематичного та концептуального рівня знакоутворення, взятого як у культурно-історичному (зокрема інтертекстуальному, із потужним міфопоетичним субстратом), так і в психофізіологічному авторському контексті як на рівні певного твору, так і на рівні циклу творів, авторського доробку та в контексті певного літературного напрямку (в певній національній традиції чи в ширшому, навіть у міжнародному контексті, як у сфері побутування певної лінгвокультури, так і поза нею). Успіх такого дослідження видається нам обґрунтованим лише шляхом широкого міждисциплінарного гуманітарного підходу в антропоцентричному та культуро-центричному ключі, але водночас і з уважним проникненням у текстову структуру, яка має слугувати рушієм та індикатором релевантності проведених студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белянин В.П. Психолінгвистические аспекты художественного текста // Валерий Павлович Белянин. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 120 с.
2. Бурбело В.Б. Лінгвопоетика французької словесності IX–XVIII ст. / Валентина Броніславівна Бурбело. – К.: Київський університет, 1999. – 251 с.
3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / Виктор Владимирович Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 3–201.
4. Винокур Г.О. Филологические исследования. Лингвистика и поэтика // Григорий Осипович Винокур. – М.: Наука, 1990. – 452 с.
5. Вільчинська Т.П. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII–XVIII ст. / Тетяна Пилипівна Вільчинська. – Тернопіль: Джура, 2008. – 424 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
7. Гиро П. Разделы и направления стилистики и их проблематика / П. Гиро // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. IX. [под ред. И.Р. Гальперина]. – М.: Прогресс, 1980. – С. 35–68.
8. Говердовский В.И. Теоретический и практический аспекты лексической коннотации (морфологический подход): автореф. дисс. на соискание научн. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.12 «теория языкознания» // В. И. Говердовский. – М., 1990. – 46 с.
9. Задорнова В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста / Велта Яновна Задорнова. – М.: Высшая школа, 1984. – 152 с.
10. Звегинцев В.А. Контекстная семантика / Владимир Андреевич Звегинцев. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1957. – 324 с.

11. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / Олена Марківна Кагановська. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002.
12. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / Ирина Михайловна Колегаева. – Одесса: Областное правление по печати, 1991. – 122 с.
13. Купина Н.А. Структурно-смысловый анализ художественного произведения / Наталья Александровна Купина. – Свердловск: Уральский гос. ун-т, 1981. – 93 с.
14. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера / Юрий Михайлович Лотман. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
15. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 208 с.
16. Пищальникова В.А. Концептуальный анализ художественного текста / Вера Анатольевна Пищальникова. – Барнаул: РИО Алтайского государственного университета, 1991. – 88 с.
17. Пищальникова В.А. Проблемы лингвостетического анализа художественного текста / Вера Анатольевна Пищальникова. – Барнаул: РИО Алтайского государственного университета, 1985.
18. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
19. Слухай (Молотаева) Н.В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосемиотический аспект): дис. ... доктора филол. наук: 10.02.01, 10.02.02. / Слухай (Молотаева) Наталья Витальевна. – К., 1996. – 466 с.
20. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1978. – 156 с.
21. Тураева З.Я. Лингвистика текста (Текст: семантика и структура) / Зинаида Яковлевна Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
22. Чистяк Д.О. Лінгвоміфопоетичний аналіз художнього тексту: навчальний посібник / Дмитро Олександрович Чистяк. – К.: Журнал «Радуга», 2015. – 138 с.
23. Чистяк Д.О. Методика аналізу давньогрецької міфичної ізопоії у франкомовному художньому тексті / Д.О.Чистяк. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / гол. ред. О.І. Чередищенко. – 2013. – Вип. 1 (46). С. 44–47.
24. Greimas A.J. Sémantique structurale / Algirdas Julien Greimas. – Paris: PUF, 2002. – 264 p.
25. Hébert L. Introduction à la sémantique des textes / Louis Hébert. – Paris: Honoré Champion, 2001.
26. Kerbrat-Orecchioni C. La connotation / Catherine Kerbrat-Orecchioni. – Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1977. – 256 p.
27. Molinié G. Eléments de stylistique française / Georges Molinié. – Paris: PUF, 1997. – 215 p.

Юрченко О.В., Солодкіна А.О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

СЛОВОВІРНА СЕМАНТИКА КОНЦЕПТУ *СТЕП* (НА МАТЕРІАЛІ АВТОРІВ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ)

Серед актуальних питань українського мовознавства останнього десятиліття особливого значення набувають дослідження поетичних концептів на позначення природних реалій, важливість яких спричинена докорінною зміною ставлення суспільства до довкілля, екологічними проблемами, новими засадами державотворення, а відтак і специфікою національного мовомислення, пошуком ментально зумовлених складників семантики в мовній картині світу. З'являються праці, присвячені вивченню мовно-ментального світу українців, зокрема О. Єфименко, А. Приходька, М. Скаб, В. Чабаненка та ін.

Як відомо, мова художнього твору в лексичному плані є складним утворенням, у якому тією чи тією мірою і в різних формах знаходять своє відображення найрізноманітніші сторони загальнонародної мови, що проходять через світобачення письменника та виступають у різній взаємодії в авторському висловлюванні [1; 4; 7]. Поділ системи словотвірних типів на галузь синтаксичної і лексичної деривації вважається основним принциповим поділом усієї системи словотвору, а відтак не менш важливим при аналізі дериваційних особливостей будь-якого елемента концептосистеми взагалі і поетичного концепту зокрема [1; 3; 5].

На сьогодні не викликає сумнівів той факт, що українська дериваційна система має потужний потенціал для творення субстантивів та ад'єктивів, зокрема й лексем, які в культурно-національних контекстах репрезентують концепти природи Запорізького краю, зокрема й концепт *степ*.

Лексичні деривати своїм значенням відмінні від твірних слів, наприклад: *порожистий* (від пороги), *дніпровський* (від Дніпро), *степовий* (від степ), *великолузький* (від Великий Луг), *хортицький* (від Хортиця).

Спостереження над мовним матеріалом запорізьких авторів свідчать, що в сферу синтаксичної деривації входять такі словотвірні типи: 1) віддієслівні іменники зі значенням абстрактної дії (*цвітіння, клекіт*); 2) відприкметникові іменники зі значенням абстрактної ознаки (*радість, сум, міць, синява*). Пор. у контексті: "*Гуде, нуртує міць Дніпрова*" (В. Чабаненко); 3) відіменникові прикметники, що позначають загальне, неконкретизоване в похідному утворенні відношення до того, що названо твірною основою (*пташиний, сонячний*).

Звертаємо увагу, що на сучасному етапі формування поетичного концепту *степ* існують дериватами, утворені різними способами словотвору, однак активізуються вони по-різному – одні використовуються більшою, а інші – меншою мірою. Дериваційний потенціал концепту *степ* як природної реалії Нижньої Наддніпряччини має розгалужену будову, в системі якої виокремлюємо словотвірні типи та словотвірні моделі.

Спираючись на праці згаданих вище авторів і на власні міркування, виокремлюємо дериваційну семантику концепту *степ*, що актуалізується в словотвірних типах на зразок: **степ – степовичка – степовий – степовик; поле – польовий – трипілля – водопілля – поляни**, а також в окремих іменниках **лан, нива**, які в аналізованих контекстах не репрезентують нових похідних утворень, на відміну від сучасної української літературної мови. Словники фіксують узуальні лексеми, утворені за продуктивними моделями, напр: лан – ланок – ланочок – лановий; нива – нивонька – нив'я – нивка тощо, суфіксальне походження яких не викликає сумніву.

Базовою лексико-граматичною основою концепту *степ* є іменники **степ, пол(е), лан, нив(а)**, утворені морфологічним способом. У контекстному оточенні поетичного твору всім цим лексемам притаманна знаковість і навіть нормативність. Напр.: *Як йому раді трави і птиці, Мареву степу й вітри супутні!* (ПЗК: 133); *І все м'яка гуляйпільська говірка Вчувалася із любих уст мені. І все ціла волошка і сокирка У полі тім, де стежка в тумані* (ПЗК: 134); *...тіль твоє, острівце чорноземного степу, насподі з важучим мовчанням прапрадідівських могил* (ПЗК: 293); *Я ходжу в осінні поле Зустрічати вечори, Віддається в серці болем Лебединий шерех крил* (ПЗК: 299); *Мов буїна повінь, половіє лан!* (СПП: 26); *Я мимохить заціплював уста Окрай Дніпра, на лівім узбережжі: В міцних обіймах дикої пожежі Палали ниви, села і міста* (СПП: 79); *"Золотою віків оздобою Сяє радісно кожен лан"* (СПП: 198).

Іменник поле як семантичний дериват.

Сучасні запорізькі поети не обмежуються традиційним уживанням іменника *поле* у значенні "лан, нива". У досліджуваних контекстах актуалізується давня традиція вживання лексеми **поле** в значенні "Половецька земля". Пор.: *"...загородите полю ворота"* (СопІ: 307); *Із диким поклоком край Базавлука Югнув ординець і розплився, як дим; Гаряча кров – потоком помітним, І Дике Поле пойняла розпука* (СПП: 61). Концептуальні ознаки лексеми **степ** доповнює й іменник **поляни**, напр.: *Кружляє гурт полян; очам незнані, Пливають боги над мерехтотом вогнів* (СПП: 40).

Прикметники зі значенням загальної відносності: степ-ов-(ий) – поль-ов-(ий) – лан-ов-(ий).

Загальнови́зною є думка, що у складі віді́менникових відно́сних прикметників виділяється численна група похідних, не об'єднаних за характером прикметникових значень у відповідні семантичні підгрупи.

Апелюючи до загальної типологічної ознаки слов'янських мов – можливості категоріальної транспозиції іменник → прикметник, А. Грищенко кваліфікує не об'єднувані в окремі семантичні підгрупи прикметникові похідні “як такі, яким властиве значення загальної відносності” [2, с. 177]. Основними засобами творення відіменникових відно́сних прикметників в історичному становленні української мови мовознавець виокремлює суфікси **-н-**, **-ськ-/цьк-**, а також задекларований вище у слові **степовий** суфікс **-ов/-ев-**. У дослідженні А. Грищенка, присвяченому проблемам історичного становлення прикметника в українській мові [2], наводиться приклад вживання аналізованого прикметника **“степовая пожежа”**, датований 1720 роком (“Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самуил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского”, 1720, Т. 1 – 4. – К., 1848 – 1864).

Прикметники зі значенням загальної відносності, що репрезентують концепт *степ*, відзначаються високою активністю в мові поетів Нижньої Наддніпрящини. Напр.: *Ні гохий Майн, ні Райнові щедроти, Ні косогорів пишнобарвна гра Не нагадають степові широти І не заступлять рідного Дніпра* (СПП: 115); *Над тобою ніч свистить арканом, Сплетеним зі степових вітрів* (ПЗК: 479); *Повите в зорі, Місто Запоріжжя Переді мною спало – на виду, А я стояв, як статуя в саду, І пахіт пив з-над польового збіжжя* (СПП: 32).

Слід відзначити також, що морфологічний (зовнішній) словотвір не обмежує дериваційний потенціал прикметника **лановий**. Пор. у вірші Тараса Шевченка: *“А щоб дожать до ланового, ще копу дожинать пішла”*. Тут, безперечно, має місце субстантивація, коли прикметник перестає виражати ознаку і набуває предметного значення.

Відприкметникові іменники – назви осіб: степовик, степовичка.

Напр.: *І майдани, й люди – як святі! Аж вібує готика струнка. Та в моєму серці біснுவатім Не вмieras дух степовика* (СПП: 110).

Ці лексеми мотивуються прикметником *степовий* і утворюються додаванням до твірної основи **степов-** суфіксів **-ик-** або **-ичк(а)**.

Складні іменники – назви місця дії (перебування), місцевості.

Сюди відносимо композити **водопілля** та **Трипілля**. Словотвірні ознаки цих похідних такі:

1. Іменник + іменник у формі родового відмінка множини, закріплені спеціальним елементом **-о-** (**водо-пілля**).

2. Числівник + іменник у формі родового відмінка множини (**Трипілля**). Пор. у контексті: *Я снув голубе водопілля, Смарагдову радість дерев І запах цілючого зілля Під крильми заобрійних мев* (СПП: 134); *Прибульче, корчуй і плужань Цю давню, як світ, глухомань. Дали ж тобі радість і біль Нащадки Трипілля* (СПП: 196).

Подальша проєкція аналізованого явища на індивідуальну мовотворчість зумовлює ідентифікацію традиційного та оказіонального слововживання; у досліджуваних контекстах іменник *поле* кваліфікуємо як семантичний дериват. Наприклад: *Із диким покlichem край Базавлука Югнун ординець і розпливсь, як дим; І Дике Поле поїняла розлука* (Яр Славутич). Тут актуалізується давня традиція вживання лексеми **поле** у значенні “Половецька земля”. Концептуальні ознаки лексеми “степ” доповнює й іменник *поляни*. Наприклад: *Кружляє гурт полян; очам незнані, Пливають боги* (Яр Славутич).

Відтак прикметники зі значенням загальної відносності, що репрезентують концепт *степ*, відзначаються високою активністю в мові поетів Нижньої Наддніпрящини. Словотвірну семантику концепту *степ* реалізують також відприкметникові іменники-назви осіб: (*степовик, степовичка*), складні іменники – назви місця дії (перебування), місцевості. Сюди відносимо композити **водопілля** та **Трипілля**.

Отже, в індивідуальній мовотворчості автори використовують не тільки словотвірні засоби з властивою їм семантикою й функціонально-стилістичними особливостями, але й розвивають приховані можливості цих словотворчих елементів, що набувають завдяки автору нових виражальних, комунікативних відтінків і неповторного індивідуального забарвлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабакова О.В., Хомчак О.Г. Словотвірно-когнітивна модель концепту “барвінок” в українській мовній картині світу / О.В. Бабакова, О.Г. Хомчак // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2012. – № 1. – С. 23 – 28.
2. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові: [відп. ред. В.В. Німчук] / А.П. Грищенко. – К.: Наукова думка, 1978. – 206 с.
3. Єфименко О.Є. Афіксальне словотворення слів ЛСГ “степ” / О.Є. Єфименко // Лінгвістичні дослідження: [збірник наукових праць]. – Харків, 2004. – Вип. 13. – С. 112 – 115.
4. Єфименко О.Є. Семантичні зв'язки слова “степ” в українській мові / О.Є. Єфименко // Лінгвістичні дослідження: [зб. наук. праць]. – Харків: ОВС, 2002. – Вип.8. – С.15-19.
5. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Скаб М.В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери: [монографія] / М.В. Скаб: [відп. ред. А.П. Загнітко]. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
7. Чабаненко В.А. Українська Атлантида / В. Чабаненко. – Запоріжжя, 2006. – 405 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ПЗК** – Письменники Запорізького краю. – Запоріжжя: Хортиця, 2002. – 580 с.
- Сопі** – Слово о полку Ігоревім / Упорядн. та примітки О. Мишанича. – К.: Рад. шк., 1986. – 310 с.
- СПП** – Славутин Я. Поезії та поеми. – Едмонтон “Славута”, 2004. – Поезії – 484 с.: Поеми – 172 с.

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК ФЕНОМЕН АВТОРСЬКОЇ МОДЕЛІ СВІТУ

Атрошенко Г. І., Георгієва А. С.
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ФІЛОСОФІЯ ЛЮБОВІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ (ДО ОСЯГНЕННЯ ДУХОВНОГО В ІНТИМНІЙ ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО)

Одна з основних граней методологічної бази нашого дослідження – надбання у галузі психології та філософії любові, а, найперше, ті, які належать до розгляду духовності кохання.

Філософія любові в Україні характеризується своїми специфічними національними рисами. Варто звернутися до того етнічного емоційного психотипу українця, який сформувався упродовж століть. Саме в ньому почуттєвість відіграє важливу(та, певно, і головну) роль, а також, при цьому «зверхність надається духовному над тілесним, що визначає й страждання любові» [1, с. 7]. Тому українські дослідники в процесі вивчення та визначення сутності кохання акцентували на головному аспекті почуття – серці.

Г. Сковорода – геніальний український філософ-мислитель – уперше обґрунтував поняття «філософію серця» [20]. Послідовником розвитку цієї галузі був П. Юркевич, у наукових працях якого Н. Полохова виділяє найголовнішу та незаперечну «першість серця», але при цьому «почуття переважають на фоні логічних роздумів» [17, с. 77–78].

«Філософія серця», аналізуючи «дух», «духове» й «духовне», підтверджує існування таємничого світу, проте він є абсолютно реальним, таким, який Г. Сковорода поданий як клерикальний, але не тонкоматеріальний (іншими словами, який не сприймається зовнішніми відчуттями) [16]. Раціональну обмеженість фіксує і П. Юркевич, але все ж свою увагу він зосереджує не на психічному аналізі, а на духовному [7, с. 17–18].

Осягаючи «філософію любові», не можемо не акцентувати увагу на багатогранному фрейдівському «воно», яке в свою чергу «лімітується нижче поясу, на щаблі найвищої нервової функціональності, що наявне у підкорці» [1, с. 7]. Отже, Г. Сковорода і П. Юркевич іменують місце духовного сконцентрування – серце. Саме те серце, яке «не локалізоване величиною грудної клітини» [6, с. 11]. Прибічниками Г. Сковороди і П. Юркевича стали О. і М. Періхи, які досить оригінально іменували поняття серце: «міжнародним органом» [6, с. 12].

Зваживши на дійсно космічну природу цієї філософії, можемо дозволити собі досить упевнено узагальнити, використавши вже загальновідоме, що серце – це важливе (а то й найважливіше!) знаряддя в «космічному ансамблі». Це є співзвучним історико-культурній концепції, відповідно до неї, щоб наблизитись до з'ясування внутрішнього «Я» людини, потрібно вийти за грані самого організму і, шукаючи істину, знаходити взаємовідносини індивіда із середовищем [4].

Отже, маємо знову ж таки сквородинівське: джерело духовності відтворює прояви не в індивіді, бо світоч вищих духовних аспектів є соціальним (відповідно до історико-культурного світогляду) і космічним (відповідно до «філософії серця»). Отже, серце – сполучення різних почуттів, жаги та зворушень [15, с. 34]. Саме цим пояснюється своєрідна сентенція Г. Сковороди:

Не лїзь в Коперниківські сфери,

В серця свого поглянь печери! [19, с. 56].

У психологічній науці любов характеризується як найпіднесеніші, найвищі пориви душі, це можливість людини до самовдосконалення, та, у свою чергу, досить своєрідний зразок стосунків на особистісному рівні. Це здатність, насамперед, віддавати, часто навіть не очікуючи зворотного «віддавання», роблячи кроки усвідомлено й радо. Психолог Р. Немов зазначає, що «в моменти любові даруючи свою життєдайну силу та енергію іншому, людина розподіляє з нею свою радість, збільшуючи й власну, при цьому розширюючи та збагачуючи особисте світосприймання... Людина, яка кохає, щоб одержувати, віддає, й навпаки, одержує, щоб віддавати» [14, с. 605].

Традиційна українська культура розглядає любов як «двоєдине – земне і духовне» [18, с. 57]. О. Лаврик зауважує, що любов – то сенс існування людини, вважаючи найвищим виявом її родинне життя, зрештою, не применшуючи «романтизації почуттів» [18, с. 40–41].

Сучасні українські науковці, зокрема Г. Грабович, В. Малахов, О. Малахова, Н. Хамітов, наголошують, що «для української традиційної культури цілком експозиційним є визначення образу давнього «материнського права», що підкреслює вірогідну «десексуалізацію» кохання і відносну перевагу парадигми материнської (належно дочірньої та синівської), братерської любові...» [12, с. 353].

Психолог-теоретик Р. Немов висловлює своє бачення, розуміння проблеми «родинної любові» в традиційній українській звичаєвості, наголошуючи, що братерська любов – це любов між рівними, яка ідентично рівно поширюється на усіх рідних та близьких; а от материнська любов – це любов сильнішого до слабшого, захищеного до беззахисного. Саме тому ця формула кохання вважається безкорисною та доступною для усіх [14, с. 606].

У нашій розвідці, вивчаючи основні позиції теоретиків філософії і психології любові, ми зосередились на дослідженнях представників саме напряму духовності. Учені досліджують натуралістичність любові як феномен внутрішнього світу людини; для них любов – продукт мистецтва, підсвідомого і свідомого, це продукт активізації душі. З одного боку, ми розглядаємо любов, як примхливий інстинкт, як підсвідомий поштовх, як некеровану міць, і з другого – як одухотворене тяжіння до прекрасного, як культуру генерації, як філософський розсуд особистого світу і як усвідомлений вольовий акт.

Ліна Костенко у своїй любовній поезії, як сама називає себе устами однієї зі своїх яскравих і неповторних героїнь, – «дитя любові». І для правильнішого розуміння додає: «Мені без неї білий світ глевкий» [11, с. 293].

Як зазначає Г. Ключек, для Ліни Костенко любов – «явище духовно піднесене». Виключно фізіологічні, еротичні мотиви – не для неї. І зауважує, що це «не старомодність, не занудство, а глибоке сприймання святості почуття.... ..вона знає краще за інших, що таке любов, і тому не допускає зневаги до цього почуття» [11, с. 239].

Основою інтимної лірики Ліни Костенко є мотиви духовності, які підкреслюють особливості сприймання почуття любові між чоловічим та жіночим дискурсами, де чітко відображена динаміка переживань та страждань, які тільки ушляхетнюють людину. Існуючі позиції кохання пронизані співвіднесеними аспектами раціоналізму та емоцій [2, с. 65].

Саме мистецьке виконання – домінуюча жилка художньої манери Ліни Костенко. У чому ж полягає краса та довершеність цієї риси? Задля відповіді скористаємося однією з поезій авторки, що має досить промовисту назву – «Свято любові»:

*Ти пам'ятаєш, ти прийшов із пристані.
Такі сади були тоді розхристані. [...]
Плакучі верби не могли журитися,
Такі були у іволг голоси! [9].*

Так, з першого погляду про любов ніби й немає жодного слова. Проте це хибний висновок. Насправді ж, у кожному слові поезії – сама любов, адже мова йде про свято кохання, суто особисте й таке палке, про яке може сказати тільки картина природи, ніби «захмеліла від щастя», де «розхристались сади», «бентежно-радісно» заспівали птахи [3, с. 231–232]. Проте пік розкриття задуманого читач відчуває, як повсякчас буває, у фіналі поезії, де простежується поетична досконалість поетеси:

*А під вікном цвіли у нас троянди,
Не вистачало трішечки доби,
А на дошку прозорі веранди
Ходили то дощі, то голуби... [9].*

У фінальному акті відкривається інше сприйняття світу, де люди, що удвох стали сп'янілими від щастя, але, на жаль, їм не вистачає часу побути більше наодинці, бо «не вистачало трішечки доби». Проте останній вираз надає зовнішній сфері простоти, а поезії – довершеності [3, с. 234].

Звернувшись до любовної лірики Ліни Костенко, констатуємо дві перехресні лінії: перша – наповнена значно змістовнішою емоційною гамою, де почуття розкриваються від найвищої точки підйому, коли кохання можна порівняти навіть із божевільям, нав'язаністю, друга ж, навпаки, – спокійна, пригасаюча [5, с. 7].

О. Ковалевський, аналізуючи творчість Ліни Костенко, наголошує, що в її інтимній ліриці чітко вибудовується мистецька модель світу письменниці, в якому головні ролі призначені абстрактно-умоглядним визначенням, які, в свою чергу, підкреслюють значущість чуттєвої суті: сон, фантазія, жадання, уява, марення, магія, чудо, тасмнічність, спогад та омана. Але і дійсність не відкинута на другий план, вона переплітається з аспектами абстрактності у своїх вимірах: реальному та поетичному (авторському) [10, с. 89].

Інтимна лірика – досить актуальна тема в українській літературі другої половини ХХ-го століття, яка представлена різними іменами (М. Вінграновський, І. Драч, Ліна Костенко, Оксана Забужко, Ганна Світлична і т.д.) [8, с. 2–3]. Але із всього цього творчого масиву чітко простежується значимість яскравої представниці – Ліни Костенко, поезії якої виражають найсокровенніше, яке тонко закоринилось у любовній ліриці як гуманістична цінність.

Художні світогляди кожного поета, що відтворював в різних аспектах інтимної лірики свої відчуття, відображали типовий образ національної натури: емоційність, чуттєвість, романтичність та переживання [10, с. 92].

Дослідження науковців (філософів, психоаналітиків, літературознавців) в аспектах інтимної лірики підтверджує думку, що тільки різнобічний інструментарій теорії надає можливості розкрити таїнство слова у вирі почуттів, емоцій та переживань. Митці акцентують увагу на людській концепції, яка здатна доповнювати інші, цим розчиняючись одна в одній, створювати щось нове, загадкове, але все ж людський концепт при цьому залишає свою унікальність, в якій людина може налаштувати свій пил душі не лише на об'єктивну любов, але й на навколишнє середовище, що тільки збагачує його барвистістю та мелодійністю душі [13, с. 62].

Наше дослідження допомогло нам наблизитись до розгадки таїнства слова, духу та любові, які чітко відображені у творчому масиві інтимної лірики. Поезія про любов – один із багатоаспектних матеріалів для вивчення та аналізу, тому необхідність прочитання української поетичної скарбниці, наповненої коханням, донині залишається актуальним. Буття духовної першооснови в творчому самовираженні митців слова дає осяйну неперевершеність українському кохання [2, с. 66–67]. І творчість Ліни Костенко є тому незаперечним доказом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атрошенко Г. І. Теоретичні аспекти філософії любові (до осягнення інтимної лірики М. Вінграновського) / Г. І. Атрошенко, О. М. Зінченко // Нові виміри сучасного світу: Збірник матеріалів ІІІ Міжнародної наукової Інтернет-конференції 26–29 листопада 2007 р. – Мелітополь : МДПУ, 2007. – С. 6–8.
2. Барабаш С. Пам'ять розуму і серця в ліриці Л. Костенко / С. Барабаш // Література. Діти. Час. – Вип. 14. – К. : Веселка, 1989. – С. 65–70.
3. Барабаш С. Філософія хронотопу в поезії Ліни Костенко («І засміялась провесінь») / С. Барабаш // Наукові записки. Вип. 47. Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. – С. 231–237.
4. Відлуння десятиліть. Українська література другої половини ХХ ст. : Навчальний посібник / Упорядник М. О. Сорока. – К. : Грамота, 2001. – 463 с.
5. Горячева О. Інтимна лірика Ліни Костенко / О. Горячева // Українська мова і література. – 2000. – № 11. – С. 7.
6. Дудар В. Памфіл Юркевич і «філософія серця» / В. Дудар, В. Перчилло // Духовність українства. – Житомир : ПЦ ЖДПІ, 1998. – С. 10–14.
7. Духовність. Ментальність. Україна і її народ / За заг. ред. А. Макарова. – Львів : УПЛ, 2003.
8. Ільницький М. М. Біль, обернений у слово / М. М. Ільницький // Дивослово. – 2000. – № 8.
9. Ключек Г. Д. Ліна Костенко: Навчальний посібник-хрестоматія / Г. Д. Ключек. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 319 с.

10. Ковалевський О. Екзистенціалізм і кордоцентризм у «тихій ліриці» Ліни Костенко / О. Ковалевський // Київ. – 2002. – № 1–2. – С. 88–95.
11. Ліна Костенко : Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
12. Малахов В. А. Етика / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2000. – 384 с.
13. Миронюк Л. В. Категорія часу у філософській ліриці Ліни Костенко / Л. В. Миронюк // Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2001. – С. 61–64.
14. Немов Р. С. Психологія : [в 3 кн.] / Р. С. Немов. – Кн. 1. – М. : Владос, 2009. – 688 с.
15. Пізнай себе : Філософія : [енциклопед. / словник]. – Львів : УстОРМО, 2003. – 203 с.
16. Поезія : Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус / Укладач А. Я. Бельдій. – 2-ге вид., доп. – К. : Наукова думка, 2000. – 272 с. : портр.
17. Полохова Н. Філософія любові в українській літературі / Наталя Полохова // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 24. – Ч.1. – К. : Акцент, 2006. – С. 76–88.
18. Скарбниця народної мудрості. Свята, традиції, прислів'я, приказки / Авт.-укл. О. В. Лаврик. – Х. : Аргумент Принт, 2012. – 256 с.
19. Сковорода Г. С. Твори / Г. С. Сковорода. – К. : Акцент, 2001. – 157 с.
20. Сковорода Г. С. Філософ і митець / Г. С. Сковорода. – Львів : УстОРМО, 2003. – 123 с.

Батанцева Т. А., Атрошенко Г. І.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ОБРАЗНЕ ОСЯГНЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА СІРКА В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Дослідження особливостей менталітету, своєрідності історії, культури народу є пріоритетним у досить складному процесі відродження і державного, і духовного, у формуванні національної самосвідомості. У кращих зразках історичної літератури для дітей вбачаємо гарну можливість висвітлення й інтерпретації історії та постатей, які відігравали значну, а, почасти, навіть вирішальну роль у минулому.

Ще за його життя ім'я Івана Сірка було поціноване в окремих жанрах фольклору. Народ про кошового отамана складав перекази й легенди, пісні, звеличував мужність козацького проводира, звитягу в боротьбі проти чужоземних поневолювачів. А в історії за радянського часу ім'я Івана Сірка було майже викреслене, про нього згадували, та все ж побіжно, бойові подвиги замовчувались. Саме тому постать легендарного героя потребує ретельного дослідження, осмислення й аналізу, і не лише з погляду літературознавства, фольклористики, а, насамперед, і в літературі, яка найпершим, визначальним аспектом свого призначення вбачає виховання молоді людини, формування її характеру, смаків, уподобань. Саме у творах для дітей «з'ясовуються нез'ясовані» сторінки історії українського козацтва, зображуються події доби Руїни, окреслюються постаті окремих гетьманів та кошових отаманів Війська Запорозького, зокрема Івана Сірка, його роль у розвитку держави.

Літературознавці, фольклористи, історики у своїх працях розглядали постать Івана Сірка в історичному процесі, застосовуючи принципи та методи історичної психології, художнього історизму (Л. Александрова, В. Алеутов, С. Андрусів, Д. Багалій, А. Гуляк, Н. Зайдлер, М. Ільницький, Г. Ленобля, В. Мельник, Б. Мельничук, В. Оскоцький, М. Сиротюк, М. Слабошпицький, В. Чабаненко, В. Чумак, Н. Щербан). Проте не маємо праць, окрім одної (Г. Атрошенко і Т. Батанцевої) [1], які були б присвячені змалюванню образу славетного кошового у дитячій літературі.

Метою нашої розвідки є з'ясування специфіки образного бачення історичних подій, естетизації моделювання образу Івана Сірка засобами художнього слова в окремо взятому творі, призначеному для дитячого читання, – повісті Ірини Коваль «Сіркові скарби».

Іван Сірко, як ніхто інший, ще за свого життя міг похвалитися, що його ім'я не сходить з уст дуже багатьох людей: як друзів, так і ворогів, як бойових побратимів, так і поневолювачів рідної землі, малого і старого, українця і турка, ляха й татарина. Образ кошового отамана зазнав фольклорної канонізації, ідеалізації, гіперболізації. В уснопоетичній традиції він наділений найпривабливішими рисами легендарного героя. Це – воїн-оборонець, який за найскладніших ситуацій зберігає відданість рідній землі, народові.

Сприймаючи фольклорні твори як вірогідне фактологічне джерело, описуючи дії отамана, твори для дітей теж надають йому рис легендарного героя. Оцінюючи важливі події, вони поділяють народне захоплення Сірком і, вдаючись переважно до тих фольклорних творів, що найбільш імпонують їх поглядам, переносять відповідне ставлення до його особи та діяльності. У творах оповідь підсилюється прямими запозиченнями уснопоетичних елементів – прислів'їв, приказок, образних порівнянь. У візіях козацької доби більшості прозаїків, твори яких віднесені до кола дитячого читання, відчутний безпосередній вплив пісень, героїчного епосу, легенд, фольклорних символів, що естетизують епічну розповідь, надають їй своєрідного, дитячого колориту.

Звернувшись до творчого доробку українського письменства на історичну тематику для дітей, зауважимо, що він включає такі прозові версії образу Івана Сірка, які позбавлені тотальної ідеалізації, характерної для уснопоетичної творчості та літописних пам'яток. Легендарний кошовий постає живою людиною, якій не чужі свої пристрасті, вади, чесноти: у В. Домонтовича і С. Черкасенка Іван Сірко ніби допомагає створити відповідне історичне тло; В. Кулаковський досліджує риси людського характеру; Г. Бабенко у пригодницькій повісті «Шляхом бурхливим» зображує отамана жорстокою і свавільною людиною, що не належить ані собі, ані народові; про хибні дії Сірка читаємо в «Юрасі Хмельниченку» О. Пахучого; В. Чередниченко у «Фастові» передала стан душі кошового відповідно до настроїв природи, яка його оточує і змальована з надзвичайною експресивністю; А. Кащенко у «Запорозькій славі» прагне зберегти для нащадків фольклорні твори про Івана Сірка і долучає авторське художнє бачення історичних фактів; пригодницька тетралогія В. Малика «Таємний посол» подає колорит епохи, деталізує уявлення народу про справжнього козацького ватажка. Одним з основних джерел прози про Сірка для дитячого читання є уснопоетична творчість.

Діалог фольклору і письменства відчутний і у повісті Ірини Коваль «Сіркові скарби». Автор звертається до легенд про Івана Сірка, які розповідають про його надприродну силу, і намагається по-новому їх трактувати, на чільне місце виставляючи, насамперед, думки, почуття, переживання героя «в собі самому» [3, с. 4].

І. Коваль спирається на фольклорну традицію у зображенні народного героя, малює ватажка козацького війська справедливою, чуною, мужньою людиною. Подаючи історичні події, автор насичує зображення різноманітними пригодами, наділяючи героя провідними рисами національного характеру. Іван Сірко – романтичний герой, співзвучний своєму часові, носій етнічного духу. Автор, витворюючи художньо переконливу візію минувшини, показує стосунки між Сірком і політичними лідерами поруч із картинами народного побуту, розкриває родинні взаємини, січові традиції.

У повісті не переповідаються народні легенди й задокументовані історичні факти, розбіжно потрактовані в різних джерелах. І. Коваль прагне відтворити колорит доби, по-науковому висвітлити події, що стали Історією, але й не цурається власної інтуїції, свого внутрішнього голосу, «архетипної пам'яті, духу століть і тисячоліть, закладеного у піснях, переказах, легендах, усних оповідях, особливостях національного менталітету» [3, с. 5]. Епоха та історичні події є для автора виразним тлом, але його заповнює ще й художня уява.

Головними героями повісті є конкретні історичні постаті – Іван Сірко, його дружина Софія, сини Петро і Роман. Вони виступають як символи для втілення певних ідей: розкриття боротьби в людині духовного та звірячого первнів, проблеми морального становлення. Та поряд з цілком конкретними героями, які живуть і діють у визначеному історичному часі, у повісті, жанр якої визначаємо як пригодницьку, є й вигадані персонажі, ситуації, що демонструють знання автором історії, певних фактів, які дійсно мали місце, визначають політичну добу. Пригодницький жанр не вимагає поглибленого історизму, але тим більш виправданим для дитячого сприйняття є те, що не відбувається аксіологічної переполіаризації постаті Івана Сірка як історичної. І. Коваль прагне подати

панораму історичного минулого України XVII ст., і це їй вдається. Митець не порушує традиційних оцінок дійсної історії, а історичну особу наділяє усіма рисами ідеальної людини, про яку знаємо з фольклорних зразків.

Іван Сірко – добрий, чуйний, відданий справі великої любові до своєї Вітчизни, народу, смілива, безстрашна людина. Читач простежує хід думок ватажка разом із оповідачем, задумується, зможе збагнути причини, що спонукають козацького полководця до тих чи інших дій. Головну роль у розвитку сюжету пригодницької повісті все ж відіграють історичні події, але автор значну увагу приділяє любовній лінії, що загострює ситуації, робить їх більш напруженими.

Івана Сірка називають найвизначнішим характерником. Такі люди, як правило, не можуть мати родини, дітей. Але І. Коваль розповідає про закоханого Великого Характерника, створює образ людини, яка знається не лише на шаблі, а й на жіночій красі, вдається до особливої й спеціально підкресленої умовності, не залишаючи поза увагою й побутові подробиці. І ця умовність допомогла подати широку панораму подій, охопити багатющий матеріал про кошового, показати сутність характеру та вчинків отамана.

І. Коваль показує Івана Сірка і звичайним чоловіком, який має свої спогоди, мрії. Бойові побратими захоплюються кошовим, віддаючи йому свою шану. Письменниця зосереджується довкола тих цінностей і цілей, які відігравали в житті отамана і всього козацтва провідну роль, простежує діяльність кошового, не ідеалізуючи образ народного улюбленця, в реалістичному ключі розкриває характер персонажа.

В основу повісті покладена ідея боротьби проти агресії південних сусідів, намагання об'єднати під керівництвом одного гетьмана всі українські землі. Автор не просто переносить читачів у минуле, а ніби запрошує їх, як і належить у творі для дітей, відчитувати думки та вчинки кошового отамана, робити самостійні висновки щодо діяльності легендарного героя. Біографія Івана Сірка подається не у хронологічному порядку, від народження до старості, а в період становлення характеру, політичної діяльності, духовного і психічного змужніння, подружнього життя. Естетично осягаючи добу, за якої жив і діяв кошовий отаман, І. Коваль подає образ людини з усталеними релігійними, моральними, правовими та естетичними поглядами, узгоджуючи їх із художнім стилем доби та власною творчою манерою.

Досить цікавим є художнє втілення у канві пригодницької повісті відомих битв козаків під Очаковом, під Перекопом, під Ладжижим, похід на Крим 1667 року, розгром білгородської орди, напад турецько-татарського війська на Січ. Сірко переміг у 55 битвах, виходив звитяжцем у багатьох спонтанних сутичках із ворогом. Автор описує добу Руїни, глибоко переймається історичними подіями, доносить до читача те, що рельєфно увиразнює епоху: болючі питання розрізненості країни, відсутність одного гетьмана, виснажливі війни із зовнішніми ворогами та постійні громадянські сутички. Іван Сірко добре розуміє, яку небезпеку для зовнішнього становища країни становить неврегульованість внутрішніх справ, намагається продовжити ідею єдиної держави, запроваджену Богданом Хмельницьким. Та, на жаль, кажуть, що, маючи винятковий талант полководця, він був кепським політиком і дипломатом. Саме це, на думку сучасних істориків, стало причиною багатьох дій кошового, які наражали країну на небезпеку [2, с. 7].

Прочитуючи історію Івана Сірка сторінку за сторінкою, читач-дитина доходить висновку: кожен крок кошового отамана був підпорядкований єдиній меті – служінню Україні. Стоячи на чолі Війська Запорізького, Сірко намагався допомогти тому, хто дбав би перш за все про інтереси країни. Важко було отаманові приймати рішення, нелегко спостерігати за наслідками невинуваних надій, бути непохитним, не здаватися, боротися, вбачаючи у цьому своє життєве призначення.

І. Коваль уникає довгих описів, читач дістає змогу самому оцінювати дії персонажів, вирішувати ступінь правомірності вчинків. Це допомагає охопити величезну кількість різноманітного матеріалу.

Отже, звертання до історії було і лишається постійно актуальним під кутом зору індивідуальної і національної самоідентифікації, а також досить вагомим елементом певної патріотично-дидактичної програми. Саме у творі для дітей читач створює власну картину минулого.

Естетичне висвітлення перипетій історії, долі особистостей і цілого народу, які народ підніс до рівня національних ватажків, морально-етичні підходи до з'ясування національних, соціальних,

культурних та психологічних передумов державницьких змагань, проблем вибору шляхів розвитку – ці питання постають у тексті, призначеному для дитячого читання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атрошенко Г. І. Естетизація моделювання образу Івана Сірка в історичній літературі для дітей / Г. І. Атрошенко, Т. А. Батанцева // Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм: Матер. Міжнародн. наук.-практ. конференції. – Львів : ГО «Наук. філол. орг. «Логос», 2017. – С. 75–79.
2. Білобрицький О. Вічно жива легенда Запоріжжя : [Про І. Д. Сірка] / О. Білобрицький // Демократична Україна. – 2004. – 14 жовтня. – С. 7.
3. Коваль І. Сіркові скарби / Ірина Коваль. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. – 177 с.

Ванденко О. А.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

АКТУАЛІЗАЦІЯ РОМАНТИЧНОЇ СПАДЩИНИ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ НІМЕЧЧИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

1960–80-ті роки в Німеччині були періодом інтенсивного зацікавлення письменників, діячів культури, науковців минулим своєї країни – романтичною художньою спадщиною, яка набула нового змісту й дістала нове прочитання у творчості сучасних митців слова. Притому жанр художньої біографії окреслює надзвичайно примітну й змістовну ланку загальної тенденції відродження набутків духовно-історичного та літературного досвіду нації. На наш погляд, існує безпосередній і суттєвий зв'язок між сплеском уваги до яскравої й бурхливої епохи романтизму в Німеччині і загостренням політичної та соціокультурної ситуації в країні наприкінці ХХ ст. На тлі визрівання нової соціальної свідомості генерації художня біографія діячів-романтиків слугує своєрідним духовним важелем та стимулом, оновленням, вираженням опірності механічним програмам повсякдення і виступає знаковим передвістям майбутніх доленосних подій, нібито певною передмовою до кардинальних зрушень в історії країни, що призвели до славетного об'єднання 1990–91 рр. Тенденція, яка до тих пір була витиснута на периферію літературного життя, набула нових точок зіткнення з сучасністю, стимулювала естетичні пошуки німецьких митців слова. Тим самим твори письменників ХХ ст. втілили принципово новий рівень засвоєння досвіду романтиків, а саме прагнули відкрити та висвітлити неосяжні духовні можливості романтично налаштованої особистості.

Причиною звернення як науковців, так і митців слова саме до традицій романтизму слугували схожі історичні обставини, які склалися в зазначені періоди: у ХІХ ст. – це зневіра в ідеях Французької революції, нездійснені очікування щодо змін життя на краще, у ХХ ст. – розчарування у новому ладі. Вони шукали точки зіткнення між двома епохами, намагалися зрозуміти, які досягнення романтичної доби зможуть збагатити культуру ХХ ст. Дослідник літератури Г. Ю. Геєрдтс у статті «Романтизм і дослідження романтизму в дискусії» [6] зауважує, що у дослідженнях, присвячених вивченню доби романтизму, на черзі дня залишається ще багато невіршених проблем, притому причини зацікавлення письменників 1970-х рр. добою романтизму науковець вбачає у тому, що у цей період митці слова знаходять відповідності та перегук з романтичними традиціями, мотивами, загальним духовним кліматом: «...seit Beginn der siebziger Jahre deutlich zu beobachten, wie Schriftsteller der DDR sich produktiv mit romantischen Traditionslinien, mit romantischen Motiven und Konstellationen auseinandersetzen» [6, с. 151]. На необхідності більш глибокого дослідження доби романтизму наполягає і науковець Г. Гартунг [8], який пояснює поживлення інтересу до романтизму його незмінною актуальністю, яка постійно зростає для наступних поколінь Німеччини. Сучасний літературознавець Х. Хаазе вбачає причини даного явища в тому, що на початку 1970-х років ХХ ст. окреслюється та посилюється тенденція звернення письменників до найважливішої також і для романтиків проблеми

мистецтва: «Проблематика мистецтва у літературі НДР набуває різних форм, письменники звертаються до найрізноманітніших її аспектів» [1, с. 504]. Помітним було те, що більшість митців слова намагалися знайти безпосередню духовну спорідненість з діями минулого часу, тобто вони спробували проєктувати ідеї, порушені ще попередниками, на сьогоdnішній день і підхопити їх, знайти спільні мотиви, загальні теми, резонуючі ситуації. Усе це актуалізує проблему сучасного значення спадщини німецької літератури XIX ст.

У 1960–70-ті рр. в зарубіжному і вітчизняному літературознавстві з'являється багато ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню на основі об'єктивного опрацювання архівних документів різних аспектів епохи романтизму, на перший план виходять: історико-теоретичні питання, творчість окремих митців, видаються твори німецьких романтиків, здійснюються численні переклади. З'являються різноманітні підходи до романтичної спадщини, які пояснюються внутрішньою диференціацією і суперечливістю, що властиві романтичному руху Німеччини. У цих значних розвідках висвітлюються основні положення провідних літературно-критичних концепцій щодо естетики епохи романтизму. Важливо, що романтизм досліджується також з позицій філософії, релігії, а не тільки літературознавства. Так, процесу втримання ранньоромантичних тенденцій, аналізу закономірностей розвитку перехідної доби кінця XVIII – початку XIX ст. присвячена ґрунтовна праця Л. Пікуліка «Ранній романтизм: епоха – твори – результат» [10], у якій детально проаналізовано причини виникнення романтизму, теоретичне підґрунтя. Професор Г. Шульц у дослідженні «Романтизм: історія та поняття» [15] розглядає історію створення романтизму, аналізує формування термінів зазначеної доби, називає провідні теми романтизму.

Детально проаналізована історія епохи романтизму у ґрунтовному дослідженні германіста Р. Сафранскі «Романтизм: німецька справа» [13]. Автор пояснює причини виникнення романтизму саме в Німеччині, прослідковує його вплив на інші літературні напрями, а також політику, релігію, філософію. У праці В. Прайзенданца «До поетики романтизму: відмова від принципу природної імітації» [12] визначені основні складові поетики романтизму: фантазія, хаос і ерос, жарт. Науковець зауважує, що романтизм суттєво вплинув на митців, особливо поетів, ХХ ст., а саме Ф. Кафку, Дж. Джойса, Г. Аполлінера та ін. У той же час Х. Гокел [7] досліджує роль міфологізму у формуванні поетики романтизму. Автор детально зупиняється на процесі зародження цього явища, на специфіці фольклорно-міфологічної сфери сприйняття світу митцями-романтиками.

Вплив Французької революції на становлення німецького романтизму простежується у наукових працях Р. Брінкмана [3] і Е. Белера [2]. Р. Брінкман підкреслює, що могутнім ідейним підґрунтям європейського романтизму була революціонізація свідомості митців. Е. Белер у дослідженні «Безкінечна досконалість: європейський романтизм і Французька революція» [2] вивчає вплив історичних подій на формування світовідчуття та естетики романтизму, простежує тісний зв'язок між ними, а також приділяє увагу післяромантичній реакції на знахідки та відкриття попередників-романтиків.

У цей період з'являються праці, автори яких розглядають наукову філософсько-естетичну концепцію романтизму та її динаміку. Г.-Й. Мел у статті «Філософський хіліазм. До утопічної рефлексії у ранніх романтиків» [9] звертає увагу на те, що суттєву роль під час розгляду романтизму відігравало вивчення утопічного проєкту. Автор констатує, що поняття «романтизм» до цього часу залишається предметом спеціальних дискусій. В. Фрювальд у розвідці «Примус до зрозумілості» [5] трактує коло питань про зародження романтизму і пов'язує витоки напрями з ім'ям А.В. Шлегеля, оскільки саме він детально обґрунтував теорію романтизму у своїх наукових працях.

В етапному збірнику наукових праць «Ранній літературний романтизм», виданому за редакцією проф. С. Віетти [4] простежуються різні методологічні підходи щодо порушеної проблеми, а саме: історичний, порівняльний, поетологічний. У вступній статті «Ранній романтизм і Просвітництво» С. Віетта, розглядаючи періодизацію романтизму, історію дослідження, проблеми датування, аналізує психологічно-соціологічний, політичний, духовний аспекти романтичного руху. Дослідник переконаний, що саме німецький ранній романтизм мав змінити світ, «зробити його більш людяним» [4, с. 66], саме у цей час відновлюються і осмислюються як самозначимі ґрунтовні права людини. Центральною проблемою розвідки проф. Г. Заудера «Сентименталізм і ранній романтизм» [14] є категорія чуттєвості, яку, на думку науковця, слід вважати однією з найважливіших у колі понять раннього романтизму. Автор

зауважує, що поняття «чуттєвість» і «сентиментальність» розрізняються у моменті сили уяви і на прикладі творів Тіка, Вакенродера доводить, що саме сила уяви в романтизмі виступає вирішальним засобом утілення ключових романтичних ідей. Науковець Л. Пікулік у розвідці «Ранній романтизм в Німеччині як кінець і початок» [11] на матеріалі творів Л. Тіка та Ф. Шлегеля досліджує проблему генези романтизму і доводить, що у творах даних авторів проявлялися характерні риси раннього романтизму: намітилися схильність до розробки поетики таїни, загадкової пристрасті, поетизації дива. Виникнення нових критеріїв сприйняття дійсності свідчило про вичерпаність старого часу й знаменувало зародження нового.

З даних спостережень слідує, що літературна класика XIX ст. активно бере участь у житті нації XX ст., впливаючи на свідомість німців, їх культуру, формує світоглядний вимір менталітету поколінь другої половини XX ст. У час підвищеного інтересу до історичного досвіду, ваги культурної спадщини, до істинних духовних цінностей XIX ст. вона виявляється цікавою і потрібною для широкого кола читачів і відкриває можливості для моральних шукань, формування справжнього естетичного смаку. Ті досягнення, які відзначало літературознавство у сфері вивчення епохи німецького романтизму, є достатньою основою для подальшого вивчення цієї частини літературної спадщини Німеччини. Отже, у 1960–80-ті роки в культурному колі німецьких письменників спостерігається тенденція до свідомого засвоєння та введення до естетичного обігу сучасності літературного доробку минулого. Для нас важливо, що дискурс художньої біографії розгортається паралельно з науковим романтизмомознавством. Таким чином, у цей період намітилися не поодинокі, а системні активні спроби прямого мистецького звернення до осягнення людських доль німецьких романтиків на перетині з органікою їх творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хаазе Х. Литература первой половины 70-х годов / Х. Хаазе // История литературы ГДР / ред. – М. : Наука, 1982. – С. 495 – 509.
2. Behler E. Unendliche Perfektibilität : europäische Romantik und Französische Revolution / Ernst Behler. – Paderborn; München; Wien; Zürich : Schöningh, 1989. – 320 S.
3. Brinkmann R. Deutsche Frühromantik und Französische Revolution / Richard Brinkmann // Deutsche Literatur und Französische Revolution : sieben Studien. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1974.
4. Die literarische Frühromantik / mit Beitr. von Wolfgang Frühwald; Hrsg. von Silvio Vietta. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983. – 223 S.
5. Frühwald W. Der Zwang zur Verständlichkeit. August Wilhelm Schlegels Begründung romantischer Esoterik aus der Kritik rationalistischer Poetologie / Wolfgang Frühwald // Die literarische Frühromantik / Hrsg. von Silvio Vietta. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1983. – S. 129 – 148.
6. Geerdts H.J. Romantik und Romantikforschung in der Diskussion Hans Jürgen Geerdts / Hans Jürgen Geerdts. – Weimarer Beiträge. – 1977. – № 2. – Jg. XXIII. – S. 151 – 153.
7. Gockel H. Die alte neue Mythologie / Heinz Gockel // Die literarische Frühromantik / mit Beitr. von Wolfgang Frühwald / Hrsg. von Silvio Vietta. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1983. – S. 192 – 207.
8. Hartung G. Zum Bild der deutschen Romantik in der Literaturwissenschaft der DDR / Günter Hartung // Weimarer Beiträge. – 1976. – № 11. – Jg. XXII. – S. 167 – 176.
9. Mähl H.-J. Philosophischer Chiliasmus. Zur Utopiereflexion bei den Frühromantikern / Hans-Joachim Mähl // Die literarische Frühromantik / mit Beitr. von Wolfgang Frühwald; Hrsg. von Silvio Vietta. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1983. – S. 149 – 179.
10. Pikulik L. Frühromantik : Epoche – Werke – Wirkung / Lothar Pikulik. – 2 Aufl. – München : Beck, 2000. – 345 S.
11. Pikulik L. Die Frühromantik in Deutschland als Ende und Anfang. Über Tiecks William Lowell und Friedrich Schlegels Fragmente / Lothar Pikulik // Die literarische Frühromantik / mit Beitr. von Wolfgang Frühwald; Hrsg. von Silvio Vietta. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1983. – S. 112 – 128.
12. Preisendanz W. Zur Poetik der Romantik : Die Abkehr vom Grundsatz der Naturnachahmung / Wolfgang Preisendanz // Preisendanz W. Wege des Realismus. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1977.
13. Safranski R. Romantik : Eine deutsche Affäre / Rüdiger Safranski. – 6 Auflage. – München : Carl Hanser Verlag, 2009. – 416 S.

14. Sauder G. *Empfindsamkeit und Frühromantik / Gerhard Sauder // Die literarische Frühromantik / mit Beitr. von Wolfgang Frühwald; Hrsg. von Silvio Vietta. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.*

15. Schulz G. *Romantik. Geschichte und Begriff / Gerhard Schulz. – 3. Auflage. – München : C.H. Beck, 2008. – 145 S.*

Веретюк Т.В.

*Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди*

ТЕМА КОХАННЯ В ПОЕТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ІГОРЯ МУРАТОВА

Ігор Муратов (1912–1973), поза сумнівом, належить до кола найяскравіших українських письменників ХХ століття. Його багатогранний талант знайшов свій вияв у різних ділянках літературної творчості – у художній прозі, драматургії, публіцистиці, дитячій літературі, перекладах. Та чи не найповніше й найорганічніше Муратов виявив себе як поет-лірик. Маємо на думці, зокрема, його інтимну лірику.

Попри те, що творчість Ігоря Муратова досліджувало чимало критиків та істориків літератури, у їхніх роботах, як правило, йшлося про окремі нюанси інтимної лірики поета, про її художню вартість, часом зринали певні паралелі з українською та світовою любовною поезією. Однак окремого спеціального дослідження, де б аналізувалися особливості поезій митця, присвячених темі кохання, на сьогодні не існує. Таким чином, актуальність нашої розвідки вбачаємо в розгляді любовної лірики Муратова як духовного феномена, що за своїм художнім рівнем, за досконалістю поетичної техніки, глибиною інтелектуального наповнення, за висотою морального ідеалу й за неповторною силою почуттів посідає, на наш погляд, гідне місце серед здобутків української інтимної поезії ХХ століття. Не даремно ж його вірші неодмінно входять до складу колективних збірок любовної лірики, як-от упорядкована Віктором Бойком книга 2000 року «Слобожанська муза: Антологія любовної лірики Слобожанщини XVIII–XX ст.» [див.: 8, с. 293–298].

Відомо, що феномен любові є найважливішим складником у процесі формування ментальних структур будь-якої культури. Так, іще за часів античності тема любові посідала значне місце. Джерелом для більшості концепцій кохання була теорія Платона, в якій філософ визначав любов за допомогою поняття “ерос”, де пріоритетним є прагнення душі до блага. Крім того, він стверджує, що “таїна будь-якого кохання – туга за вічністю, прагнення людини протистояти руйнівній дії часу” [цит. за 6]. У східній філософській думці любов трактується як основа життя, зокрема в конфуціанській етиці, індійських “Упанішадах”, Корані, “Саді пахущому” Шейха аль Нефсаві [4]. Схожої ідеї дотримувався й німецький поет та філософ Фридрих Шиллер, який зазначав, що “любов дає життя, без неї світ і природа мертві” [цит. за 4]. Тим часом Стендаль, автор відомої теорії “кристалізації” кохання, стверджував, що любити означає “переживати насолоду, коли ти бачиш, відчуваєш усіма органами чуття і на якомога ближчій відстані істоту, яку ти любиш і яка любить тебе” [9].

Утім, нас цікавить передовсім дослідження феномена кохання як явища свідомо-підсвідомого внутрішнього світу людини, тобто як явище існування опозиційних понять: свідомих дій (фізичне) і підсвідомих поривань (духовне) у єдиному естві. У цьому сенсі вадливою є концепція кохання Ериха Фромма, згідно з якою любов розкривається через різноманіття притаманних людині фізичних і духовних якостей. Як наслідок, Фромм виокремлює дві протилежні форми кохання: за принципом буття й за принципом володіння. Слід зауважити, що в українських філософів, які розглядали проблему “тілесного-духовного” в коханні, завжди домінувало почуттєве, духовне начало, де в центрі була “філософія серця”, започаткована Григорієм Сковородою.

Інтимна лірика Ігоря Муратова – це своєрідний спосіб буття ліричного героя, своєрідний світ, де все фізичне й матеріальне згодом перевтілюється в духовне, вражаючи своєю неординарністю і глибиною філософічності думки.

Інтерпретація теми кохання у творчості митця відзначається особливою концептуальною стрункістю, адже через усю любовну лірику поета проходить його прагнення донести до читача своє розуміння любові. Інтимна літка Муратова вирізняється свіжим поетичним поглядом, набуває нових художньо оформлених вражень.

Поезії раннього періоду його творчості позначені легким, проникливим романтичним колоритом, що поєднаний з меланхолійною філософічністю. Романтичне розуміння любові як пошуку ідеального зразка неминуче зіштовхується з проблемою розмежування дійсного та можливого: *"Коли від сну зимового / Розбудить гай весна – / Зрости б мені черемхою / Коло твого вікна, – / Щоб мовою незвичною / Всю правду розповів – / І тихий шелест віт моїх, / І щебет солов'їв. / Коли ж роса вечірня / Спадає на траву – / Мені б упасти каменем / На стежку лісову, – / Щоб на високий камінь той / Ти набрела вночі, / Щоб ти з дороги збилася, / До іншого йдучи!"* [7, с. 25–26].

У любовній ліриці Ігоря Муратова поряд з платонічним, "безтілесним" коханням чи не завжди присутня його альтернатива – досить відверті еротичні переживання, щоправда, без брутального сексизму та непристойностей: *"І коли ти дримаєш на ріні / В час відпочинку, / І сонце солоне голубить / Груди молочні твої, / Пружкі твої стегна, – / В тиші співучих пісків / Чуть, як ворушиться плід / Рибальського вільного роду, / Що не буде йому переводу"* [7, с. 105].

У цих рядках – вираження щирого почуття любові, що підкріплюється безкорисливими мотивами.

Ліричний герой поезії Муратова відверто милується красою жіночого тіла, чуттєво захоплюється любовними віхами з магічними акордами душевних та тілесних переживань: *"Рафаель зупинився й сказав би: "Мадонна!" / Сивий Данте змовів би: "Це ти, Беатріче?" / Я ж безмовно стою і дивлюсь тобі в вічі. / У святі. У відьомські..."* [7, с. 105].

У вірші *"Боюсь: а що, як день буденний дійме..."* ми бачимо, як автор з обережністю звертається до слова "щастя", ніби боячись, що воно може вилетіти з його душі, як ненароком спіймана дика пташка. Бо щастя – це не тільки суб'єктивне поняття, а й стан людської душі, що залежить від духовної сутності людини, її життєвих потреб і реалізації сподівань. Так, згідно зі стоїчною концепцією, запорукою щастя є чеснота [4], яка є істинним благом і яка перебуває в душі людини: *"Боюсь: а що, як день буденний дійме / І витверезить свято двох сердець. / Боюсь: а що, як справді ці обійми / Не корінь щастя, а його вінець?"* [7, с. 353].

Людина стає щасливою, коли здійснює правильний моральний вибір. Виходячи саме з такого філософського тлумачення даного концепту, можемо розуміти всю драматичність ситуації і внутрішній стан ліричного героя, що сповнений невідомою пристрастю й бажання/небажання затаврувати кохання словом "гріх": *"Я не знаю, може, ти й не гарна, – / Ні, неправда, – краща від усіх! ...Деся над нами синява захмарна, / Золотого жайворонка сміх. / Я не знаю, може, ти й не вірна, – / Ні, неправда: лиш тобі одній / Вірю я без спогадів і мрії. / Я не знаю, може, ти й не справжня, / Ні ж бо, ні – живіша від усіх! / Ти – моя святиня, / Ти – мій гріх, / Навіть серце вигадці віддавши, / Я б таку придумати не міг"* [7, с. 222]. Як бачимо, вразливість і незахищеність позицій ліричного героя – це зіткнення романтичних ідеалів кохання з реаліями життя.

У світі ліричного героя конфлікт небесно-духовного й матеріально-земного сягає апогею, коли чистота кохання зіштовхується із забороненим фізичним плодом, за яким стоїть "первородний" гріх та неминуче покарання: *"Я не вірю, що можна за мить насолоди / В наші дні безоглядно на плаху піти. / Не тому, що лицарство / виходить із моди / І за ним царство бізнесу / папуть мости: / Надто щедро / На нашій планеті негоди, / Щоб не муку народу, не мрію народу, / А замріяне серце, як факел, нести / Для Прекрасної Дами. Й за мить насолоди / У розплату за неї – / на плаху лягти"* [7, с. 122].

Є у творчій спадщині Ігоря Муратова й вірші, сповненні прозорим смутком спогадів: *"Ніколи я листів не зберігав – / Ні ділових, ні дружніх, ні любовних. / Лишився не у сховищах альковних, / А в серці – спогадів моїх чудесний сплав... / Зате живою пам'яттю відзначу / Все, що було, щасливіший стократ, / Бо з вами я в думках сміюся і плачу, / Відмовившись безжалюно від цитат!"* [7, с. 101] чи терпкою ніжністю нерозділеного кохання: *"Якого кольору кохання? / Рожевого, мов те світання, / Що під вікном вартує в нас / Безмовно в наш таємний час? / А може, синього, як далеч,*

/ Що це в мандрівку молоду, / А може чорного, як галич, / Яка віщує нам біду? / Відкриє, мабуть, мить остання / Всі барви нашого кохання" [7, с. 102].

Однією з найхарактерніших ознак інтимних творів Муратова є використання елементів пейзажної лірики. Вони створюють барвисту інкрустацію, віддзеркалюють тонкий візерунок вразливої душі ліричного героя. Протягом усього життя людина взаємодіє з природою, живе у світі безмежного і незбагненного простору, для якого властивим є все те ж таки "єднання людського життя з життям природи, єдність їх ритму, спільна мова для явищ природи і подій людського життя..." [2, с. 259].

Тож, не дивно, що автор у своїх інтимних творах опоетизовує природні візії, котрі дозволяють зазирнути в глибину мистецького мислення: *"Ой добра осінь, терпляча осінь, / Ти маєш право не ждати – і ждеш, / Гудуть невчасно дрімливі оси, / А спать не сміють, а ти не йдеш" [7, с. 206].*

Варто зазначити, що природа в інтимних поезіях Ігоря Муратова функціонує як засіб висловлення психологічного стану. Завдяки тонко вписаному прийому паралелізму природи й почуттів людини, що базується на психологічній основі, ліричний суб'єкт висловлює тужливий ностальгійний настрій за марно витраченим життям: *"А літо вже на перевалі / Перепочило після жнив, / Утерло ніт і – далі, далі, / До вересневих щедрих див. / У небі синім до нестями / Стомились хмари від плави, / І молодими жолудями / В дібровах світяться дуби" [7, с. 84–85].* Так, крізь призматику образу осені, поет, як з порога життєвої осені, обіймає зором пережите та передумане, адже осінь – це час збирання "посяяного, перевірки набутого" [3, с. 210].

У поезії "Щедрість" зображується картина облітання золотого гаю, що щедро віддає "світлі мідяки й дукати" [7, с. 82] осіннього листа, асоціюється з душевною щедрістю людини, яка віддає іншим усі багатства душі, усі "скарби, що осінь нагромидала": *"Все прошум, прошум – дай та дай – / І у весни, і в літа, й в осені... / А цей золоточерхий гай / Віддав нам без жалю всього себе" [7, с. 82].*

Непересічним в інтимній ліриці поета є образ вогню, що, окрім свого прямого значення, стає виявленням внутрішнього, духовного вогню, яким зайнялась і палає душа, а тому – використання цього образу є способом відображення емоційно-психічного стану, котрий притаманний авторському світовідчуттю у певний час і в певних обставинах.

Французький філософ Гастон Башляр стверджував: "Коли почуття досягає найвищого прояву і перетворюється на пристрасть, що виражає себе через метафізику вогню, можна не сумніватись, що воно стає осередком суперечностей. Від цієї діалектики нікуди не втечеш і, розуміючи, що горіш, ти цим самим охолоджуєш полум'я, усвідомлюючи силу почуття, ти вже її послаблюєш. Потрібно бути силою, не відаючи про те! Така сумна закономірність людини діяльної" [1, с. 167]. Це судження доводить, що лексема "вогню" має важливе значення і викликає у творчій уяві пристрасний вир емоцій ліричного героя, де всемогутня сила кохання, сповнена незгасною життєвою енергією, схильна переборювати негативні почуття: *"... Мене ж тривожить восени / Вогненний шал горобини! / Все, що було колись зелене, – / Берези й вільхи, буки й клени, – / Повільно згасло, а вона / Уся в огні, горобина. / ... Що їй зими холодні риси! / Вона, як факел, серед лісу / В жаданні буїному одна – / Горобина, горобина..." [7, с. 102].* У цьому вірші панує "мужня сміливість і закоханість у шал буття, стійкість перед життєвими злигоднями, – легкий серпанок смутку не затьмарює основного бадьорого і воявничого настрою" [5, с. 8].

Кохання – це таємниче й гостре почуття, що набуває раз у раз нових обертів у небезпечних та кризових ситуаціях. Небажана розлука стимулює ліричного суб'єкта то до здійснення надлюдських звершень заради високого почуття любові, то викликає сумний меланхолійний настрій: *"Розлук не знають зовсім ті, що люблять, / В розлучну мить вони не рвуть, не гублять / Тієї ливви, що й за сине море / Простягається, тамуючи їх горе. / І хто б не прорікав їм: "Це навіки!", – / Вони не проливають слізні ріки; / І хто б не твердив: "Це без повороту", – / Вони не пускають розпач у ворота: / Адже туга, напнута болем в серці, / Бринить, аж стогне ливва, – та не рветься" [7, с. 143–144].*

Натомість у рядках з "Інтимних присвят" викристалізовується не лише причина внутрішнього конфлікту ліричного суб'єкта, а й його рефлексії щодо різнополюсних морально-етичних категорій любові та зради. Виникає враження, що авторові важко знайти одне правильне рішення: з одного боку на важелях – любов до коханої жінки, а з іншого – соціальний осуд таких стосунків.

Питання про моральність завжди було неоднозначним, бо у світі немає нічого сталого. Це стосується і людини, адже будь-який моральний принцип є відносним і може змінюватися протягом життя. Так, неможливість для ліричного персонажа віднайти жадану душевну гармонію через почуття власної неспроможності щось змінити змушує обернути любовні стосунки на стагнаційний стан: *“Я хотів би, щоб метелиця / Все минуле замела, / Щоб любов моя нежданая / Первозданою була, / Щоб горіли ми, не тліючи, Попеліючи дотла! / Я не знаю, не розпитую, / Не клянусь і не клену, / Хай на все накине віхола / непроглядну пелену / Хай про ніч цю не зостанеться / Ані спогаду, ні сну! / Тільки б дальні, тільки б зоряні / Тьмяні межі перейти. / Щоб ні кущика, ні каменя / На осяяній путі, – / Лиш метелиця за вікнами, / Тільки вічно – ніч ти!”* [7, с. 222].

Лірична поезія з промовистою назвою “Мінорна усмішка” відбиває напругу любовної пристрасності й сум’яття почуттів. Через тілесні доторки, які, здається, навмисно текстуально замовчуються, осягається духовна глибина справжнього людського почуття, котре прекрасне в усіх своїх проявах: *“От і стріпись. Руку дай, / Серце спогадом порадує, / Все приємне пригадає, / Неприємного не згадає. / Сподівався: час мине: / І здійзниться неймовірність – / Обереш з усіх мене / За мою наївну вірність. / Від фантазії та химер / Більш не гірко ї не тривожно. / Поцілуй мене тепер – / Хоч тепер! Тепер вже можна, / Бо довкола все цвіте, / А моя чуприна – біла... / Поцілуй. Хоча б за те, / Що мене ти не любила”* [7, с. 101].

Кожен рядок наступної поезії з вираженими ознаками еротизму відтворює не лише пристрасність почуттів, а й усю складність ситуації у відносинах між коханцями, набуваючи неоднозначних психологічних відтінків: *“Беру на себе все, / лиш поруч вічно йди, / Плече з плечем. / Не підведу, не зраджу / І на облудне свію не принаджу, / Лукаво не лишу на пів путі, / Розпущі не віддам, щоб ти на самоті / Конала десь. На це присяг не треба. / Повір: / і скруту, / й ризк, / І все / беру на себе”* [7, с. 250].

Отже, досліджуючи тему кохання в ліриці Ігоря Муратова, ми спробували розглянути особливості художньої репрезентації митцем цієї теми та специфіку духовного й тілесного в інтимному мелосі митця, висвітлити філософські аспекти любовної лірики поета. Загалом же, тема кохання у поетичному світі Ігоря Муратова відзначається новими вимірами мислення і об’ємними філософськими змістовними ландшафтами, що відкриває шлях до нового духовного бачення одвічних проблем земного кохання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башляр Г. Психоаналіз огня / Г. Башляр. – М., 1993. – 176 с.
2. Бахтин М. Літературно-критическіе статьи / М. Бахтин. – М., 1986. – 543 с.
3. Вишневська Н. Мудрість серця / Н. Вишневська // Вітчизна. – 1965. – № 2. – С. 210–211.
4. Жулан В. Любов як соціальна цінність особистості в суспільних відносинах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / В. Жулан. – К., 2004. – 20 с.
5. Кенігсберг М. І в кожній пісні – відгук бурі... / М. Кенігсберг // Радянське літературознавство. – 1968. – № 8. – С. 3–14
6. Маковей Г. Інтимна лірика як духовний феномен (чоловічий і жіночий дискурси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Г. Маковей. – Кіровоград, 2003. – 20 с.
7. Муратов І. Твори: в 4-х т. Т. 1 / Передм. М. Ільницького, Упоряд. Н. Білецька-Муратова / І. Муратов. – К., 1982. – 415 с.
8. Слобожанська муза: Антологія любовної лірики Слобожанщини XVIII–XX ст. / Упоряд. та ред. В. Бойка, передмова Л. Ушкалова. – Харків, 2000. – С. 293–298.
9. Стендаль Ф. О любви. Философия любви [Електронний ресурс] / Ф. Стендаль – Режим доступу: http://bookz.ru/authors/stendal/_stendal01/1-stendal01.html

ТОПОСИ МЕЖ У РОМАНІ Р. ІВАНИЧУКА «ЖУРАВЛИНИЙ КРИК»

Концепт межі багатогранний, тому оприявлює себе у різноманітних аспектах буття і формах його осягнення – у філософствуванні, науковій діяльності, мистецтві. Відносно творів літератури формально-змістові сенси образів меж так само широкі, як і їх концепт у глобальному вимірі. Одним із найактуальніших векторів художньої інтерпретації відповідного поняття сучасними письменниками, на нашу думку, є історичний. Межі самого історизму художнього твору, жанрові вирішення, стильові підходи до зображення давноминутих і недавніх подій, реалій, людини певної епохи / країни / ментальності у фокусі уваги дослідників є постійними, а тепер ще й акцентованими через відчутні зміни у сучасному світовому порядку – від стану природи до жорстких цивілізаційних викликів.

Відтворюючи ці процеси, автори дедалі частіше звертаються до розкриття проблем історичних меж, поєднуючи їх із проблемами меж національних, географічних, психологічних, особистісних тощо. За таких обставин поновлюється дискусія про «історичну» літературу, на особливу увагу знов заслуговує історичний роман, у якому, з погляду дослідників, концепт історичних меж – визначальний, їх наявність є вузловою, чільною ознакою жанру [6, с. 25].

Філософське осмислення історичних меж та їх художнє осягнення притаманне творчості українського романіста Р. Іваничука. Його прозу досліджували М. Жулинський, Д. Звенко, К. Каплюк, Н. Копистянська, А. Латоша та інші. Питанню історизму великої прози письменника присвятили свої розвідки О. Дудченко, А. Запорожець, З. Звенко, А. Кисленко та інші, однак топоси меж у творах письменника ще ніколи не були предметом наукового дослідження. Через це метою даної статті є аналіз означених художніх структур у романі Р. Іваничука «Журавлиний крик».

«Класичні» топоси як структурно-змістові складники художнього тексту характеризуються вченими-літературознавцями таким чином: це «регулярно повторювані у творчості письменника і в системі культури формули, міфи, мотиви та інші різновиди художнього образу, що мають особливі просторові характеристики» [1, с. 14]. Поєднаний спільним предметом зображення – простором української історії – з іншими текстами автора, роман Р. Іваничука «Журавлиний крик» репрезентував спробу художньо-історіософського осмислення минулого. Письменник намагався відтворити внутрішні суперечності історичної особи, сформовані під впливом складних суспільно-політичних обставин [7, с. 12]. Тому у цьому творі можна умовно виокремити такі групи топосів меж, як: історичні, географічні, психологічні, ментальні, особистісні. Топос історичних меж домінує, поєднує собою всі інші. Моделюючи їх, Р. Іваничук використовує прийоми авторського наративу, внутрішні монологи персонажів, потік свідомості, описи реальних і відтворених в авторській уяві подій, пейзажі, екстер'єри та інтер'єри. Картини вільного життя змінюються хронотопом неволі, який поступового набуває різноманітних обмежень, звужується, ущільнюється, деталізується. В образі держави проступають обриси тюремних мурів: Соловецького монастиря, каземату, замкненого простору монастирського подвір'я [4, с. 51]. Зовнішній час і простір замикаються стосовно героя, коли він потрапляє до в'язниці. Таке часопросторове ущільнення спостерігається щодо образів Калнишевського, Любимського, Пугачова, Синельникова.

У романі «Журавлиний крик» історичні межі розкриваються в топосах подій другої половини XVIII ст., зокрема селянської війни під проводом О. Пугачова, російсько-турецької війни, Коліївщини, зруйнування Запорізької Січі, переслідування вільнодумців тощо. Для творчої манери Романа Іваничука характерним є принцип філософського підтексту [5, с. 26]. Саме він увиразнює проблеми ставлення до історичних подій, національної самосвідомості, духовно-культурної приналежності, одвічних людських цінностей тощо, кожна з яких характеризується феноменом власних меж. Топоси меж у романі поєднуються не лише структурами хронотопів, а й надтекстом, що в кожному конкретному випадку прочитання твору формується через взаємозв'язок текстових образів і позатекстовою, не залежною від автора реальністю. Надтекст має найбільше можливостей

поєднати часопростори художньої дійсності, автора і власне читача. Зв'язок між ними у Р. Іваничука реалізується на рівні глобальних істин, морально-етичних норм та категорій людського буття, осягнення яких спонукає читача до власне творчої діяльності: ставити прочитане в контекст реальної історичної і сучасної йому дійсності [3, с. 39]. У такий спосіб у творі постають головні питання українського історичного буття, пов'язані з доленосним вибором: наскільки правильний вибір зробили козацькі ватажки? якими були наслідки їх рішень? до чого призвели вагання останнього козацького отамана Петра Калнишевського? У топосі життя головного героя автор показує, що, незважаючи на безмежну відданість Калнишевського українській ідеї, глибоку мудрість, здатність на самопожертву заради українського народу, його двоїста політика, небажання сваритись із Москвою фактично призвели до подальшого й остаточного розшарування козацтва і чергової втрати української державності. Тому й залишається після звільнення з в'язниці столітній, з вибіленим волоссям, сліпий Калнишевський дуже самотнім. Усі межі для нього зникають, але йому нікуди йти, на нього ніхто не чекає, лише вічність. Натомість українські землі на цей час уже давно обмежено російською імперією в територіях, політиці, правах [5, с. 92].

Змістова наповненість роману визначається зображенням обставин і умов історичних меж, за яких у поневоленого народу формується новий тип мислення. Особливого значення у романі набуває національний хронотоп, і в його межах проблема колоніальної залежності України виступає на перший план. Р. Іваничук осмислює її в образах героїв – прихильників різних визвольних стратегій. Одним із головних образів твору є архимандрит Соловецького монастиря Досифей. Він за своїм світовідчуттям не схожий ні на Калнишевського, ні на Любимського. Його омріяні межі – це межі влади над іншими. Архимандрит здається собі всесильним, це почуття він дуже важко виборів і міг насолоджуватися ним лише за товстими мурами чернечої фортеці. Поєднуючи у своїй діяльності духовні обов'язки та роль коменданта Соловецького острога, Досифей сумлінно виконує вказівки, але не є духівником.

Крізь призму свідомості людини XVIII ст. у романі Р. Іваничука «Журавлиний крик» багатогранно і, ми б сказали, калейдоскопічно розкривається тогочасне життя цілої імперії, а в ній – буття України. Щодо композиції роману, то про неї говорять, застосовуючи такі характеристики: складна, сповнена орнаментики, поєднує собою багато різночасових пластів тощо. Письменник переплітає щонайменше три сюжетні лінії, створює багатий разок різноманітних епізодів, подієвих рядів, у яких постають історичні образи цариці Катерини II, П. Калнишевського, культурних і освітніх діячів, письменників (Г. Державін, І. Котляревський, М. Новиков, М. Салтиков-Шедрін, О. Радіцев, Г. Сковорода та ін.). Так само переконливими є персонажі, створені уявою самого письменника, – Павло Любимський, його родина, Сисой Шалматов. Увагу приділено зображенню внутрішнього психологічного простору людини. Психологічні межі окреслюють особистісні переконання, складність і відповідальність вибору, душевну напругу, почуття та емоції.

Аналізуючи топоси історичних меж у романі Р. Іваничука «Журавлиний крик», акцентуємо увагу на тому, що письменник охопив великий проміжок часу: від повстання під керівництвом Пугачова до приходу на престол Олександра I. Перед читачем розгорнуто панораму історичних меж Російської імперії та частково Франції XVIII ст., зображено масштабні битви. Твір відзначається широтою, розмахом авторської думки. З обійстя простих селян читач переноситься до царського двору, із Росії, Соловків – до революційної Франції. Р. Іваничук виявив глибоке знання історії, у топосах зовнішнього і внутрішнього хронотопів вдало й оригінально передав різнорівневі історичні межі, втілюючи їх в описаних історичних подіях і образах своїх персонажів: Катерини II, Потьомкіна, Орлових, Суворова, духовенства, козаків, представників української, російської і навіть французької інтелігенції, простих селян. Питання історичного досвіду й історичних уроків є дуже нагальним для сучасної України, а виданий близько 40-ка років тому твір Р. Іваничука «Журавлиний крик» – суперактуальним.

Звернемо увагу на те, що топоси особистісних меж у Р. Іваничука майже завжди контрастні, побудовані на паралелях і протиставленнях. Цим можна пояснити, що «новий» для часу козаччини герой – Павло Любимський – діє у романі як антипод Калнишевського, хоч і є його наступником. На наш погляд, автор уводить образ Павла Любимського, щоб якнайглибше розкрити і осмислити українську історію. Саме ним об'єднуються всі частини твору, згруповуючись і вибудовуючись

у певних хронологічних межах. Його постать присутня у всіх важливих епізодах. І тому ця сюжетна лінія не тільки розкриває діяльність козацького ватажка, але й обґрунтовує перипетії двох інших. Таким чином, лінії козаччини, царської влади і особистої долі Любимського взаємопронимаються, межі між ними стираються, слугують тим тлом, на якому виразно проступає історичний простір України.

Вибудовуючи ту чи іншу сюжетну лінію, автор наповнює її думками героїв або самого оповідача, тим самим розширює межі внутрішнього хронотопу. Цьому слугує низка вставних новел, що пов'язані із життям Петра Калнишевського. Такою є розповідь про Сисоя Шалматова, духовного бунтаря, талановитого автора церковного живопису. З образом цього митця у романі зокрема пов'язаний релігійний топос. Глибоко віруючий, Сисой виступає проти церковних догматів, обмежень, що не мають нічого спільного зі справжньою духовністю. Інший приклад: перебуваючи у Соловецькому монастирі, в'язні відчувають свою несвободу, вони дуже пригнічені межами свого «зовнішнього» буття. Однак межі внутрішні розширюються за рахунок численних спогадів героїв. Особливо вони характерні для Петра Калнишевського і Павла Любимського.

З одного боку, Р. Іваницук використовує ретроспекції для розповіді про минуле своїх персонажів, а з іншого – саме через спогади передає їх внутрішній стан. Так, Павло Любимський щоразу поринає у думки про Уляну і знаходить у них розраду для своєї душі. Калнишевському ж болічі спогади допомагають проаналізувати й зрозуміти вчинене ним.

Велика роль належить топосам природи, просторовим пейзажним образам, за допомогою яких автор також передає стан персонажів. Розповідаючи про відчуття Любимського у момент його прибуття до Соловецького монастиря, Р. Іваницук звертає увагу читача саме на стан природи. Павло розуміє, що цей монастир може стати його останньою домівкою і намагається звільнитись. Стан природи відповідає настрою героя, його переживанням: море бурхливе, буря не дає можливості кораблю наблизитись до острова. Але природа може й допомагати. Так, коли Павло Любимський тікає з монастиря, він сідає у човен, який невідомо чому залишився на березі і навіть «хвилі допомагали човнові, гнали його на водний простір, подалі від берегів острова» [2, с. 204]. Природа також «радіє» і за Калнишевського, коли йому дарують волю. Погода цього дня стоїть сонячна і тиха, навіть коли «брязнув мідний шквал на тиху гладь озер... Студене море присмирило його» [2, с. 305]. В інших епізодах, описуючи природу, письменник відтворює настрій персонажа. Так, зимовий краєвид слобід козаків передає добрий настрій гетьмана, який дивиться на зорані степи і радіє, що козаки отримали вольності.

Упродовж усього твору Р. Іваницук змальовує образ-символ журавля, його крик, лет. Цей образ автор вводить для увиразнення особливостей характеру Петра Калнишевського. Адже, коли він приймав булаву на Січі, йому побажали лебединого віку й журавлиного крику. Відомо, що вік лебедя довгий, а крик журавля можна почути лише на волі. На противагу цьому читач «чує» крик отамана в казематі. Однак у романі читаємо: «Тож не правда, що журавель кричить лише у високості. Кричить він і у ямі зі зв'язаними крилами. Тільки ніхто його не чує, крик той зовсім інакший» [2, с. 185]. На наш погляд, назва твору – «Журавлиний крик» – теж символічна. Це образ, що виникає як нагадування про інше буття або є символом прощання зі світом, натяком на звістку з минулого.

Тож можемо стверджувати, що роман «Журавлиний крик» – твір про важке, сповнене смертельних ризиків долання меж українцями і пошуки ними свого земного раю, яким є вільне життя на рідній землі. Р. Іваницук художньо переконливо змалював важливі етапи української та світової історії, відтворив дух українців, їх національний характер і одвічне прагнення волі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгакова А. А. Топика в литературном процессе : пособие / А. А. Булгакова. – Гродно : ГрГУ им. Я. Купалы, 2008. – 107 с.
2. Іваницук Р. Журавлиний крик / Р. Іваницук. – Львів : Каменяр, 1989. – 375 с.
3. Каплук К. А. Теоретичні основи хронотопічного аналізу історичного роману [Текст] / К. А. Каплук. – Київ : ІОЦ Держкомстату України, 2006. – 180 с.
4. Каплук К. А. Діалогічний зв'язок просторів автора і його художнього тексту (на матеріалі історичної прози Р. Іваницука) [Текст] / К. А. Каплук. – Тернопіль : Астон, 2015. – 335 с.

5. Латоша А.М. Художній хронотоп як засіб посилення психологізму в історичному романі Р. Іваничука [Текст] / А.М. Латоша. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2012. – 201 с.

6. Мартинюк О. О. Міжчасовий діалог автора з читачем у історичній романістиці Р. Іваничука [Текст] / О. О. Мартинюк. – Київ : Міленіум, 2009. – 132 с.

7. Осипенко А. Б. Інтерпретація міфічних образів у історичних творах Р. Іваничука [Текст] / А. Б. Осипенко. – Київ : Міленіум, 2011. – 206 с.

Коноваленко Т.В., Перебийніс І.І.
*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ОБРАЗ «МАЛЕНЬКОЇ ЛЮДИНИ» В ОПОВІДАННЯХ О. ГЕНРІ

Літературна творчість О. Генрі вирізняється як своєю тематикою, так і поетикою. Теми його творів є різноманітними: це і світ злочинців, і життя техаських степів, ранчо, і екзотичний побут Центральної Америки, і побут провінції в США. Проте з усіх цих тем в О. Генрі одна є провідною – це побут звичайних людей, що живуть в такій великій країні як США. Незважаючи на переважання гумористичного тону оповіді, письменник «створює власний романтичний міф про «маленьку людину». Ретельно виписані, перейняті любов'ю до «маленького американця», його короткі оповідання відрізняються цікавим сюжетом і парадоксальною розв'язкою» [2].

Письменник чітко показує, що він симпатизує звичайним, пересічним громадянам своєї країни. В центрі його оповідань завжди перебувають представники найбуденніших професій: службовці, продавщиці, ковбої, біржові маклери невідомі художники, поети й акторки, а також звичайні авантюристи. Їхні життя зображені автором захоплююче і співчутливо, оскільки за словами письменника, найбільша книга – це повсякденне життя, в якому уважний погляд виявляє романтичне і повсякденне, смішне і сумне. Життя – не трагедія і не комедія, у ній вигадливо змішалася і те, й інше [3]. Саме ці переконання письменника визначили гуманістично-демократичну спрямованість його творчості.

Так, у збірках нью-йоркського циклу («Чотири мільйони», «Голос великого міста», «Запалений світильник», «Ділові люди») автор звертає велику увагу на проблеми суспільної моралі соціального характеру. Головна тема циклу – життя величезного чотиримільйонного міста Нью-Йорк. Увагу читача письменник зосереджує на «маленьких людях», замучених злиднями, проте багатих духовно. Першою збіркою нью-йоркського циклу є «Чотири мільйони», через назву збірки автор хотів протиставити різноманітне багатомільйонне населення міста тим чотирьомстам людям, які зосередили у своїх руках владу. О. Генрі говорить: «Я хочу, щоб наші чотиреста володарюючих побували в «шкірі» чотирьох мільйонів». Це – волоцюги, що не мають житла, офіціантки дешевих кафе, напівголодні молоді журналісти, художники, артисти. Всі ці «маленькі люди» є типовими представниками тогочасної американської нації, якій притаманними були певні індивідуально-національні риси характеру і життєдіяльності, спосіб мислення, помисли, ідеї та світогляд.

Крім героїв, що знаходяться «за межею бідності», автор у своїх творах показує ще людей, які є «володарями напханих гаманців» – це ділові люди зі світу капіталу. Тут О. Генрі показує деформацію людської особистості, що формується під впливом жадоби до збагачення. У короткому оповіданні «Роман біржового маклера» головний герой - власник маклерської контори – є повністю захопленим зміною цін на біржі, призводить це до того, що він забуває про власне весілля. У кінці робочого дня головний герой твору постає перед нами в кумедному вигляді: *“Maxwell stood by his desk with his hands full of telegrams and memoranda, with a fountain pen over his right ear and his hair hanging in disorderly strings over his forehead”* [4, с. 297].

До основних прийомів розкриття характеру нью-йоркського циклу належать – діалог, м'яка іронія, гумор, пародія. Саме завдяки даним літературним прийомам автору вдалося вміло розкрити

образ «маленької людини» та окреслити головні риси ментальності американського суспільства: заклопотаність, вірність, люб'язність, доброзичливість та дружельюбність.

Значна частка творів О. Генрі лежить в основі скандального циклу коротких оповідань про злочинців, злочинців, вбивць, хуліганів, в'язнів, бандитів. До цього циклу належать оповідання зі збірки «Благородний шахрай», головними персонажами яких є ті люди, що порушили закон, потрапили за ґрати або знаходяться на свободі і чинять свої «брудні справи». Мова оповідань є простою, розмовною, але подекуди з елементами книжкової та біблійної лексики.

У короткому оповіданні «Стрижений вовк» письменник прагне поєднати комічне з трагічним, говорячи про те, що у шахраїв виникають проблеми з власною совістю: *“Jeff Peters was always eloquent when the ethics of his profession was under discussion.” “The only times, – said he, – that me and Andy Tucker ever had any hiatuses in our cordial intents was when we differed on the moral aspects of grafting. Andy had his standards and I had mine. I didn't approve of all of Andy's schemes for levying contributions from the public, and he thought I allowed my conscience to interfere too often for the financial good of the firm”* [4, с. 528].

Отже, використовуючи іронію, гротеск, замовчування та діалог, побудований на незакінчених репліках або на взаємному непорозумінні, О. Генрі у циклі коротких оповідань про злочинців, хуліганів, в'язнів, бандитів зіставляє дві несумісні речі – грабіжництво та совість, для того щоб створити комічне враження. Створений образ «маленької людини», представника грабіжницького світу американського суспільства, дає можливість визначити риси ментальності, притаманні даному прошарку населення: жадоба до наживи, прагнення мати краще життя шляхом отримання грошей легким способом.

У циклі оповідань про Техас ключову роль відіграє протиставлення бездуховної атмосфери буржуазного суспільства і романтизоване життя людей Дикого Заходу. Головними героями циклу є вільні як степ ковбої.

Типовому герою циклу притаманні якості, властиві всьому населенню Техасу. Він з самого малку знає скотарську справу, вправно сидить в сідлі, є працювитою та сильною особистістю. Також О. Генрі описує ті якості, якими володіють жінки Заходу. Автор захоплюється їхньою унікальністю та неповторністю: *“McAllister had bequeathed to his daughter many of his strong characteristics - his resolution, his gay courage, his contumacious self-reliance, his pride as a reigning monarch of hoofs and horns. /Allegro/ and /fortissimo/ had been McAllister's temp and tone. In Santa they survived, transposed to the feminine key”* [4, с. 112].

У циклі коротких оповідань про Техас О. Генрі зображує «маленьких людей» Заходу, що керуються простими людськими почуттями – любов'ю, дружбою, честю. Населення техаських степів цінує більш за все свободу, безкраї рівнини своєї Батьківщини. У творах наголошено на працювитості героїв і їхній наполегливості у досягненні цілей. Простий народ в цих оповіданнях показано дещо ідеалізовано, проте О. Генрі не може обійтись без гумору та сатири. Пр цьому подоброму посміявшись зі своїх героїв, автор завершує ці оповідання позитивно – дає їм можливість почати нове життя.

Щодо циклу О. Генрі про екзотичний побут Центральної Америки можна сказати, що значна кількість коротких оповідань мають гумористичний характер. Це і смішні пригоди, і безглузді ситуації, в які потрапляє герой. Про життя «маленьких» американців О. Генрі пише з гумором і м'якою іронією. Автору вдається поєднати речі, які мають протиставлятися одна одній. Так, знаходимо в його творах образ «шляхетного шахрая» (Джефф Пітерс, Едді Такерс та інші). Письменник майстерно маніпулює почуттями читача, змушуючи спочатку презирливо ставитись до цих героїв, а потім відчувати жаль і співчуття до них, як стається у новелі «Вождь червоношкірик».

Описуючи в цьому творі звичайних жителів маленького містечка, автор показує риси ментальності американської «маленької людини»: богобоязність та обов'язковість у святкуванні державних свят. О. Генрі, створюючи портрети головного героя та його батька, показує читачеві звичайних людей із провінції Південної Америки. Він не наділяє їх якимись надзвичайними якостями, а лише описує те, що бачить – «маленьких людей»: *“The father was respectable and tight, a mortgage fancier and a stern, upright collection-plate passer and fore closer. The kid was a boy of ten, with bas-relief*

freckles, and hair the colour of the cover of the magazine you buy at the news-stand when you want to catch a train" [4, с. 601].

Щоб образ головного героя був більш цікавим та смішним для читача, О. Генрі використовує велику кількість непоширених порівнянь у творі: " *He started up a howl like a calliope and fastened himself as tight as a leech to Bill's leg*" [4, с. 612]; " *It ain't human for anybody to give up two thousand dollars for that forty-pound chunk of freckled wildcat*" [4, с. 607]; " *Perhaps, – says I to myself, – it has not yet been discovered that the wolves have borne away the tender lambkin from the fold. Heaven help the wolves!*" [4, с. 605]; " *Do you think anybody will pay out money to get a little imp like that back home?*" [4, с. 605]; " *That boy put up a fight like a welter-weight cinnamon bear; but, at last, we got him down in the bottom of the buggy and drove away*" [4, с. 605].

У циклі коротких оповідань про екзотичний побут Центральної Америки О. Генрі використав велику кількість порівнянь, іронію для того, щоб відобразити у комічній формі життя «маленької людини» Північної Америки, розкрити її богобоязність та обов'язковість у святкуванні державних свят. Також автор не залишив поза увагою шукачів легкої наживи, які іронічно ставляться до «священних» цінностей селян, мають чудове почуття гумору і є простодушними та довірливими людьми.

Отже, у наскрізному образі «маленької людини» в циклах коротких оповідань до характерних ознак ментальності американського народу, які О. Генрі розкрив за допомогою діалогу, порівняння, комічного гротеску, м'якої іронії, гумору та пародії, належать: богобоязність та обов'язковість у святкуванні державних свят, працьовитість і цілеспрямованість, спритність, діловитість, заклопотаність, вірність, любязність, доброзичливість, дружність та прагнення кращого життя. Представники американського суспільства є сильними, енергійними, мужніми особистостями, що керуються простими людськими почуттями – любов'ю, дружбою та честю.

Більшість коротких оповідань О. Генрі – це маленькі шедеври, в яких форма та зміст знаходяться в досконалій гармонії. У них чітко прочитуються кожне слово та кожний поворот сюжету. Адже, віртуозне володіння мовленнєвими засобами, яке завжди захоплювало читачів О. Генрі, було результатом важкої праці, невпинного пошуку нових форм виразності.

Безперечна заслуга О. Генрі – реалістичний опис великого міста, життя «маленької людини». Найбільш характерними особливостями художньої манери письменника є гумор і сатира, іронія, комічний гротеск. Оповідання мають динамічні сюжети, передані читач розмовною мовою з вкращенням жаргону, пародійних прийомів та несподіваних порівнянь. Ці літературні шедеври завжди залишаться актуальними і яскравими, адже популярність творів О. Генрі не згасає, вони продовжують користуватися любов'ю читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лесин В.М. Літературознавчі терміни: Довідник / В.М. Лесин. – К.: Радянська школа, 1985.
2. «Маленька людина» — герой новелістики О. Генрі [Електронний ресурс] // Портал про освіту в Київській області. – Режим доступу: <http://www.oblosvita.kiev.ua/4720/malenka-lyudina-geroj-novelistiki-o-genri/>
3. Петик Н. Дарунки мудрих сердець [Електронний ресурс] / Н. Петик // Духовна велич Львова. – Режим доступу: <http://velychliv.com/darunky-mudryh-serdets/>
4. Henry O. 100 Selected Stories / O. Henry. – Kent: Wordsworth Classics, 1995. – 737 p.

КОНЦЕПТИ-СИМВОЛИ ЯК ТЕКСТОТВІРНІ ДОМІНАНТИ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ Р. ІВАНИЧУКА

Художнє мислення Р. Іваничука з його „задушевністю, дзвінкою й прозорою кристалльністю” стилю, елегантністю вислову, сконцентрованістю фрази, що таїть, наче айсберг, вагомий підтекст”, [1, с. 43] стала об’єктом наукового зацікавлення таких учених, як С. Андрусів, Я. Гарасим, І. Денисюк, В. Дончик, М. Жулинський, М. Ільницький, М. Слабошпицький, В. Чумак, Г. Штонь. Важливі грані поетикальних особливостей прози означено в працях М. Беліченко, Н. Бічуї, А. Кричевого, Р. Кудлика, М. Ласло-Куцюк, О. Слоновьської, Р. Федоріва, А. Шевченка, В. Яворівського й ін. Певну увагу його історичній романістиці приділено такими сучасними науковцями, як В. Антофійчук, К. Каплюк, Л. Копейцева, С. Підпригора, С. Пушик та ін. Віддаючи належне авторитетним дослідникам, варто зауважити, що фахова рецепція філософського світовідчуття одного з видатних митців ХХ-XXI ст. під кутом зору сучасного літературознавства є доречною, що й становить актуальність нашого дослідження.

Завданням наукової розвідки є окреслення домінантних концептів-символів та форм їх художнього вираження, з’ясування авторської концептології на матеріалі романів Р. Іваничука „Мальви”, „Вогненні стовпи”.

В епічних творах Р. Іваничука особливо яскравими, багатограними є концепти історичної та культурної свідомості народу, які мають глибинний зв’язок із народними традиціями та звичаями. Концепт-символ є засобом вільного змістоутворення в свідомості автора і реципієнта [8, с. 94]. А відтак творчість письменника має надзвичайно багату концептуальну символіку. Адже слова-концепти містять у собі етнокультурні, етнографічні, етноісторичні, етнофілософські, етнопсихологічні аспекти, і, відповідно, стали народними символами.

Ракурс художнього пізнання світу митцем, безперечно, оригінальний.

Романний триптих Р. Іваничука “Вогненні стовпи”, на думку Л. Копейцевої, – яскравий приклад того, як митець майстерно, послуговуючись своєрідними художніми засобами (...риси-деталі, символіка, елементи кінематографізму) [5, с. 8], створює інтерпретаційне поле, яке максимально наближене до реципієнта.

Про використання символів-концептів у власному художньому дискурсі писав митець: „Для кожного твору я знаходив відповідну часову символіку – і не для заправки, не для „оживлення”, а в найглибшій природі тогочасного суспільного буття...” [3, с. 23].

Універсальними, самотніми конструентами є образи зі значним смисловим, текстотвірним потенціалом, які Р. Іваничук виносить у заголовки твору, назв книги: Переддуння, Рев оленів на розвідні, Вогненні стовпи, Космацький гердан, Мальви. Доречі лексема „мальви” стає лейтмотивною, впродовж розгортання подій у творі” [7, с. 68].

Р. Іваничук органічно включає в сюжетну канву назви птахів (шуліка), тварин (верблюд), які набули ознак образу, концепту в українському світобаченні та народній культурі; дерев (плющ, лозина), будівлі, явищ природи: *мужнє дерево, що витримує суховії, спрагу і безжалісне палюче сонце* [2, с. 5]; *плющ, якому природа присудила повзати по землі, непомітно всмоктувався в пори дерева, хитро снувався тоненькими жилами по стовбуру до самого верховіття, день у день висмоктував соки, поки в’явся мацальцями в коріння. А тоді запишався, забував, розпустивши листя по чужих гілках. Та не сідають на нього ні бджоли, ні метелики, ба навіть сарана не їсть його. Цупкий і ядучий. Він зеленіє, поки струхлявіє коріння старого дерева, роз’їдене плющем, доки воно завалиться і вкряє паразита своєю порохнею...* [2, с. 7].

Наскрізними у фольклорі, міфопоетичній свідомості письменника є символи „батьківський поріг”, „хата”, „дорога”, явища природи: *На східному обрії вибухли два возненні стовпи... виростали й дивували світ небувалим двоїнням, а завмерло заметене снігами село в напруженій тиші перед боєм* [4, с. 315]; *Іван і Марія спостерігали, як два сонця на небосхилі готуються до двобою... три*

постаті, освітлені двома вогненними стовпами, і один з них, міражний, чорнів, ніби на нього падала тінь обеліска [4, с. 326].

Вмотивованим у романах митця є концепт „дорога”. Особливо важливу роль відіграє тісний зв'язок мотиву зустрічі з образом дороги: *це колючий степ по бахчисарайській дорозі; наїжений злий степ, курна дорога, втоптана возами, копитами й ногами, шлях* [2, с. 111]. Дорога – переважне місце випадкових зустрічей. Дослідник творчості Р. Іваничука писав, що „на дорозі перетинаються в одній часовій і просторовій точці просторові і часові шляхи розгортання характеру різних людей – представників всіх станів, майна, віросповідань, національностей, віків” [7, с. 53].

І дійсно, спостерігаємо, що на дорозі поєднуються просторові й часові ряди людських доль, ускладнюючись соціальними дистанціями, які в цьому хронотопі долаються. У центрі подій час вливається в простір і сприяє метафоризації дороги: для Мирона (образ письменника) його шлях боротьби – це бути в літературі: *...тільки на її полі готовий покласти голову за Україну* [4, с. 163]; *Я ж підніму зброю мислі, чей же є різні види оружжя:езопівська мова, аналогії, підтексти* [4, с. 258]. Натомість актуалізуються накреслена головним героєм мета, яка слугує вектором поступу дорогою життя: *...Хто може знати, що то за остання мить, якої насправді не існує: життя пливе до неї і при ній спинається, і хто визначить стан людини в тому останньому плині...* [4, с. 406].

На думку Ю. Лотмана, лінійний простір стає зручною художньою мовою для моделювання темпоральних категорій („життєвий шлях”, „дорога” як засіб розгортання характеру у часі)” [6, с. 255]. Багатоскладова структура хронотопу дороги дає можливість трактувати цей образ як певний комплекс, у даному випадку – хронотопний комплекс. До того ж, параметр руху привносить ще один важливий елемент – спрямованість, рух до певної мети.

Р. Іваничук пише про шлях, опираючись на міфологічну і релігійну традиції. Головним параметром у категорії простору автор вважає рух як реальний, так і метафоричний. Дослідник описує шлях як рух до сакралізованого центру простору в міфопоетичній і релігійній моделях світу, як рух, що має свій початок і свій кінець, тобто „протилежний початку локусу тому відношенню, що він завжди – ціль руху, його явний чи таємний стимул” [7, с. 259].

Дорога в „Вогненних стовпах” наповнюється глибоким художньо-філософським смислом, коли з реальної дороги головного героя переростає в метафоричну тему дороги як особисту тему творчості письменника: *І ми вийшли на битву, щоб прокласти Дорогу Волі* [4, с.288]; *Нині треба писати прямим текстом про те, що пережив народ, щоб наші нащадки не подумали колись, бува, що вільна Україна народилася, немов Афродита з морської піни...* [4, с. 494].

Отже, концепт-символ дороги у творчості Р. Іваничука твориться двома способами: експліцитним і метонімічно-імпліцитним. У першому випадку просторовий образ дороги безпосередньо позначається лексичними інваріантами дорога, шлях, а також семантично-стилістичними варіантами – путь, стежка; а у другому випадку його можна відтворити із різних метонімічних образів, які мають відношення до дороги, руху, тобто зовнішній прояв руху дорогою є водночас відображенням руху шляхом внутрішнім, духовним.

У світобаченні письменника наскрізним є концепт „хата” – символ надійного родинного затишку, миру й достатку, оберіг від усіх життєвих нещастя і небезпек. Простежемо, чим є хата для персонажів роману „Вогненні стовпи”. Для письменника Андрія Чайковського (персонаж роману „Вогненні стовпи”) – це „викоханий будиночок, „палацик” на Адамівці, *де так часто збирався на серйозні й веселі розмови старші люди* [4, с. 18]. Для Мирона хата – рідний дім, хатній дух ударяє йому в обличчя і для нього *кращого духу на світі немає* [4, с. 231]; для Шполи – казенний дим-сиротинець *обгороджений високим парканом – где кусок хлеба, там дом родной* [4, с. 270].

Хата, її побут (для Ганни – героїні „Вогненних стовпів”) є поезію гуцульського життя: *убранство Ганниної домівки більше цікавило його (генерала Едварда), ніж власні згадки, він вряда-годи замовкав, подовгу приглядався до високої піраміди писанок на креденсі і ніяк не міг збагнути, чому ці люди так вшторно розмальовують звичайні курячі яйця... А для чого служать масивні підсвічники з дармовисами, порозставлювані на полицях і комодах, чому сволоки оздоблені хрестами, адже це проста хата — не церква і не музей... Та найбільше його дивувала висока, аж під стелю, гора вишиваних подушок на постелі: Едвард намагався збагнути, навіщо їх самотній*

жінці (Ганні) аж стільки. Ганна ж дає відповідь: *А на цих подушках, як би вам сказати, вишите таємне письмо* [4, с. 270].

Письменник переосмислює біблійну легенду, зображуючи вогненні стовпи, що виходять з крайнеба, а не з небес, тим самим підкреслюючи зв'язок цього дива із земним життям, людством та життєвими перипетіями.

У контексті смислового навантаження є образ вогнених стовпів, які є символом незнищенності людської віри, надії, духовності, продовження кращого життя: *...Вогненні стовпи виростили й дивували світ небувалим двоїнням, а заметене снігами село замерло в напруженій тиші перед боєм* [4, с. 315]. Вони також є втіленням прагнення людини до свободи, звільнення від соціального та національного поневолення. Це право на свободу, наголошує автор, потрібно відстояти, завоювати.

У своїй творчості Р. Іванчук активно використовує концептуальні, етнокультурні, етнографічні, етноісторичні образи-символи, які допомагають реципієнту краще усвідомити, сприйняти і зрозуміти спрямовані до нього інтенції. Саме ці концепти стають основним структурним компонентом презентованої моделі художнього світу письменника і забезпечують саме існування цієї моделі в її філософському вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бічуга Н. Горіння й не згорання: [Творчість Р. Іванчука] / Н. Бічуга // Дзвін. – 2004. – С. 41-45.
2. Іванчук Р. Мальви (яничари). Орда [Текст] : романи / Р. Іванчук. – Харків : Євроекспрес, 2000. – 416 с.
3. Іванчук Р. Благослови, душе моя, Господа... / Р. Іванчук. – Львів : Каменяр, 1993. – 114 с.
4. Іванчук Р. Вогненні стовпи: тетралогія / Р. Іванчук. – Харків: Фоліо, 2013. – 507 с.
5. Копейцева Л. Конструенти психологізму у романі Р. Іванчука „Вогненні стовпи” / Л. Копейцева // Художні модули хронотопу в культурно-мистецькому дискурсі: / Наукові записки. – Випуск 148. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. – С. 113-118.
6. Лотман Ю. Анализ поэтического текста / Ю. Лотман. – М.: Искусство, 1970. – 237 с.
7. Мельник О. Роман Іванчук: Не вірте, коли кажу, що написано останній роман... [Укр. письменнику Р. Іванчуку – 80 років] / О. Мельник // Упоряд. кур'єр. – 2009. – №101. – С. 56-63.
8. Хомчак Е. Символ как способ свободного смыслообразования в сознании реципиента (на материале текстов И.А. Гончарова) / Сборник научных докладов «Филология и культурология. Научные предложения» (27.02.2015 – 28.02. 2015) – Варшава: «Diamond trading tour», 2015. – С. 94-95.

Копейцева Л.П., Міц К.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
Університет імені Богдана Хмельницького*

ЧАСОПРОСТОРОВІ МОДЕЛІ У РОМАНІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ І. ФРАНКА (ЗА РОМАНАМИ “ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ” ТА “ПЕТРІЙ І ДОВБУЩУКИ”)

У другій половині XIX століття, для якого характерним було інтенсивне становлення української національної літератури, помітне місце займала постать І. Франка, який належав до когорти найбільш монументальних, „знакових” постатей [2, с. 17].

Вагомим внеском у системний аналіз художніх творів І. Франка є праці Т. Гундорової, А. Швець; до проблем світоглядно-філософських аспектів прози митця звернувся М. Гуняк. Окремі спостереження над психологічною майстерністю Франка-прозаїка містяться у статтях Л. Бондар, Ж. Букетової, Р. Гром'яка, І. Денисюка, М. Ільницького, М. Рудницького та ін.

Дослідженню часопросторової організації художнього тексту, романістики митця, різних її аспектів українські науковці присвятили цілу низку праць літературознавчого й літературно-критичного характеру: Б. Кир'ячук, А. Ковальчук, Л. Копейцева, М. Ткачук, Н. Тодчук.

Однак дослідження своєрідності хронотопу в романах „Перехресні стежки” та „Петрії і Довбушуки” залишається не вивченою проблемою, тому об’єктом аналізу часопросторових особливостей літературного твору було обрано названі твори, оскільки саме вони утілюють у собі оригінальність часопросторової поетичальності, творчу індивідуальність Франка-романіста.

На думку Л. Копейцевої, час та простір є висхідними величинами, за допомогою яких і відбувається формування індивідуально-авторської картини світу письменника [4, с. 161]. За словами літературознавця К. Дронь, “художній часопростір – це багатовимірне поняття, що функціонує на всіх рівнях системи прозової творчості І. Франка (на структурному – як сюжетно-подієвий, фабульний, соціально-психологічний і в межах підсистеми – хронотоп набуває смислороджувальної функції” [3, с. 11].

Роман “Перехресні стежки” належить до епічних творів І. Франка, у яких надзвичайно велике місце займають хронологічні зміщення, коли час стає художньо-зримим, а простір інтенсифікується, втягується в рух сюжету, історії. Ознаки часу розкриваються в просторі і простір осмислюється і вимірюється часом [3, с. 65]. Тобто маємо зразок художнього експерименту над хронологічним та топографічним часопростором як одним із ключових рівнів організації романного процесу.

Слушним є визначення дослідниці Н. Тодчук [5], яка наголосила, що для багатьох творів І. Франка ключовою основою є хронотоп дороги, що втілює у собі переживання персонажів та прийняття доленосних рішень. Застосування даного різновиду хронотопу автором у романі “Петрії і Довбушуки” послужили і для розвитку сюжетної канви. Таким чином наратор намагався донести до читачів, що життя кожної людини уподібнене дорозі: від народження – до смерті. Вдалим прикладом цього є образ життя Андрія, який після смерті своєї дівчини Олесі різко змінив свій характер та поведінку. Його батько, Кирило Петрій на це йому відповів: “*Так, синочку, так. Поступай лишень по своїй волі, по своїм розумі, я ти не бороню, но мого благословенства не получиш ти на таку дорогу!*” [7, с. 166].

Символічною є й назва роману “Перехресні стежки”, яка відіграє одну з ключових позицій і є важливим рівнем художньої організації роману, а саме з комплікативно сконструйованим образом автора, який подається як низка віддзеркалень. І. Франко здійснює проєкцію історії родини на історію всього соціуму в тих часових проміжках, які потрапляють в коло зображення. Символічний контекст назви виявляється через низку знакових зустрічей Рафаловича. Спочатку він побачився зі Стальським, який виявився чоловіком Регіни – його колишнього кохання, потім із самою Регіною. Третьою подією стала зустріч з селянином, яка сприяла роздумам Рафаловича про долю всього народу: “*...У його голові шибнуло дивне порівняння. Отсей старий, що заблукав у близькій сусідстві рідного села, що стоїть насеред гладкого, рівного шляху і не знає, в який бік йому додому, – чи ж се не символ усього нашого народу?*” [6, с. 325].

Не менш важливу роль у романі відіграє хронотоп дороги – це ті самі перехресні стежки, якими крокує головний герой. Метафоризація хронотопу дороги у життєвий шлях Євгенія Рафаловича позбавляє даний хронотопний комплекс чіткості руху, проте реципієнт може простежити реалізацію накресленої персонажем мети, зустрічей, а також подій, що слугують певними векторами його “життєвої дороги”. Перехресні шляхи головних героїв романів Андрія Петрія та Євгенія Рафаловича розбиваються на певні відрізки, які повні несподіваних зустрічей та подій, що відкривають внутрішні світи персонажів. У той же час вони є символом перетину долі людей у передбаченому просторі та у передбачений час.

Одним із яскравих виявів хронотопу, що втілений у творчості І. Франка, є “круглий” час, який, на думку літературознавців, у своїй основі є міфологічним і ґрунтується на ідеї циклічного розвитку буття та уявлення про колоподібний рух астральних світлil навколо світової осі” [3, с. 103]. Вдалим підтвердженням цієї тези є метафоризація образу сонця у романі “Петрії і Довбушуки”: воно “*обливало хмари кривавим світлом*” та “*грозило своїм червоним жаром запалити все...*” [7, с. 18]. К. Дронь зазначила: “І внутрішня, і зовнішня форми фіксації часоплину моделюють образи річного та добового циклів, що, своєю чергою, проступають в повному чи частковому вигляді” [3, с. 101]. Колообіг часу у романах “Перехресні стежки” та “Петрії і Довбушуки” утілює в собі двоаспектний вияв: внутрішній вказує на психологічний фактор особистості та зовнішній – об’єктивно-темпоральна фіксація часу.

У романі спостерігаємо, що з топографічним хронотопом тісно пов'язаний психологічний хронотоп персонажів, при цьому І.Франко використав засоби "відкритого" та "прихованого" психологізму. Це надало можливість читачам простежити внутрішній стан та переживання героїв твору. У II розділі автор застосовує ретроспекцію, аби дати детальну характеристику образу Стальського та повертає спогади Рафаловича на 25 років назад, в часи, коли він був його вихованцем. Після спогаду сцени з катованим котом та повернення у дійсність Рафаловича: "...Євгенію, не знати чому, в тій хвили причулося жалібно м'якотиння катованого kota..." [6, с. 185]. Таким чином Франко скористався можливістю розкрити "прихований психологізм" садизму Стальського. Це дає повні підстави вважати, що автор застосував зовнішній хронотоп.

Одним із векторів хронотопу твору І. Франка є соціально-історичний час роману. Нагадаємо, що окреслені автором події відбулися перед початком ХХ сторіччя, що вплинуло на свідомість усіх персонажів. Хоч у 1861 році було скасоване кріпацтво, життя селян від цього не полегшилось. У ХХІХ розділі роману реалістично зображено стан тогочасного села: "...Перед його очима потяглися села, бідні, сірі, з головатими вербами при дорозі, з обламаними садками, болотяними вигонами, обскубаними сірими стріхами, пообвалюваними тут і там плотами" [6, с. 291]. Перед нами постала картина справжньої кризи суспільства, яке отруєне злом, оманюю, садизмом, іраціоналізмом та передчуттям близького апокаліпсису. Згадаємо галюцинації Барана, його марення з приводу приходу антихриста, що викликало дику реакцію юрби та погоню за душевно хворим: "якийсь інстинктивний рух, у якому тонула індивідуальна свідомість кожного..." [5, с. 26]. На думку теоретика Т.Гундорової, роман "Перехресні стежки" відбив психологію життя "кінця століття" [2, с. 25].

Варто зазначити, що у романі "Петрії і Довбушуки" автор також окреслив соціально-історичну дійсність за допомогою метафоризації образу хати-пустки, використаної для відображення внутрішнього стану Довбушуків: "*Коли ввійшли до сіней, Андрієві перший раз стало чогось страшно, як побачив тую пустку, тії відлюднії, самотнії стіни, як побачив тую колоду серед хати, а на ній шнур, зрубне поліно, на обох кінцях запесане і закарбоване, і сокуру*" [7, с. 71].

Часопросторові межі роману розширюються Франком завдяки введенню у твір спогадів та передісторій життя головних героїв – Регіни та Євгенія. Читачам представлена трагічна доля безчасної жінки та "оптиміста", простежується трансформація характеру та свідомості образів. Митець майстерно послуговується таким різновидом ретроспекції як сон. Сон Рафаловича не лише дещо сповільнив перебіг подій у творі, а й ніс у собі певний задум, бо за іронією долі він виявився віщим: "... Се не дерев'яна колода, се біле тіло жіноче...! Євгенію здається, що він влізав сю втоплену нещасливу жінку..." [6, с. 262].

Завдяки віщим сновидінням наратор розширив часопросторові та сюжетні рамки й у романі "Петрії і Довбушуки". Яскравим прикладом цього став сон Олесі Батланівни, дівчини, яку кохав Андрій Петрій та сон Олекси Довбуша: "*Було се 1776 р. Я бачив такий сон. Мені здавалося, що я лежу на холодній камінній підлозі свої комнати, – а я і в - істі так спав, – коли нараз пукає підо мною підлога, а з-помежи каміння добувається велетна, як уголь чорна, рука, котра подає мені велике письмо. Я встаю, іду до свіла і читаю: „Жити будеш, поки рід твій не буде числити сім членів. Смерть твоя буде знаком, що надходить час діпанья. А тепер іди і покутай! До сповіді приступиш аж перед смертю*" [7; с. 43].

Не менш важливим є огляд просторових особливостей роману "Перехресні стежки". На думку Я.Грицака, для І.Франка "простір – усвідомлення сталості відношень між явищами, предметами, подіями та їх місцями..." [1, с. 400]. Велику увагу митець приділяє опису екстер'єру, що максимально підсилює враження читача. З перших рядків роману автор коротко окреслює місце, де відбулася зустріч головних героїв: "...Се було на вулиці, перед будинком карного суду, в однім із найбільших провінціальних міст..." [6, с. 178]. Гортаючи сторінки твору, перед нами відкривається меланхолійний опис долини, якою крокує головний герой: "*Ходить осінь по долині і снує свої сіті. Обснувала димами гори, заповнила маркою яри, потяглася сірою курявою за течією рік і потоків, вішається по гілляках дерев...*" [6, с. 289].

У романах "Перехресні стежки" та "Петрії і Довбушуки" автор надає надзвичайно важливе місце екскурсам з "колись" у "тепер". які характеризують напружений пульс роздумів письменника,

що намагається охопити життя персонажів не тільки через хроніку подій, а й пам'ять, що повертає нас до ключового символу роману – перехресних стежок. Саме хронотопічні вектори дозволяють читачам більш глибоше і багатогранніше дослідити особисті переконання образів та погляд автора на тогочасне життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886 / Я.Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
2. Гундорова Т. Франко – не Каменяр / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
3. Дронь К. Модель циклічного часу в художній прозі І.Франка / К. Дронь // Наукові праці. – Т.80. – Вип. 67. – С.101-107.
4. Колейцева Л. Теоретичні аспекти дослідження часопростору у вітчизняному і зарубіжному літературознавчому дискурсі / Л.Колейцева, К.Міц. Мова. Свідомість. Концепт : зб. наук. праць / відп. ред. О.Г.Хомчак. – Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. – Вип. 6. – С. 161–164.
5. Тодчук Н. Роман Івана Франка “Для домашнього огнища”: простір і час / Н.Тодчук. – Львів : вид-во Ін-ту л-ри ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2002. – 204 с.
6. Франко І. Збір. творів : у 50 т. – / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986. Т. 35. – 605 с.
7. Франко І. Петрії і Довбушуки. Повість в двох частинах. [Друга редакція] // І. Франко. Збір. творів : у 20 т. – К. : Наукова думка, 1951. – Т.5. – С. 7–148.

Мажара Н.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

“НЕЩОДЕННИЙ ЩОДЕННИК” РОМАНА ІВАНИЧУКА ЯК ФАКТОР ІСТИНИ ПИСЬМЕННИКА

Постать Романа Іваничука є знаковою для сучасного українського літературного процесу. Це людина зі значним життєвим досвідом, здатна донести до читача чимало злободенних тем, зворушити душу майстерністю художнього слова. Водночас, він є одним із тих письменників, котрі були об'єктивно переконані в актуальності й невичерпності можливостей літератури “non fiction”: “...Майбутньому читачеві достовірні свідчення будуть набагато цікавіші, ніж змодельовані під власний світогляд і досвід письменника сюжети, які не є документальним відбитком проминулого часу й представляють лише авторське артистичне вміння бачити світ у спектрі власних смислів, а не у світлі конкретної правди” [2, с. 4].

Метою нашої розвідки є дослідження “Нещоденного щоденника” Романа Іваничука як генологічного зразка української мемуаристики початку ХХІ століття, що сприятиме розкриттю ще однієї творчої грані цього талановитого митця.

Причини звернення до літератури факту сам письменник пояснював так: “...Буду в цьому жанрі працювати до кінця свого життя, оскільки романні теми для мене вичерпалися” [2, с. 4]. Переосмислюючи власні творчі здобутки, він характеризував художню творчість як можливість “зіставляти буденну реальність із заманливим, звабливим і розкішним обманом художнього мовлення”, наголошуючи, що найефективніше для кожного митця – “наближатись до істини” [2, с. 4].

Не погодимося з Романом Іваничуком щодо трактування мемуаристики як жанру, оскільки вона є метажанровим утворенням, що має власну розгалужену генологічну систему. Один із жанрів якої автор власне і використав у назві своєї праці – “щоденник”.

Якщо звернутися до підвалин теоретичного осмислення української документалістики, ґрунтовно розроблених професором Олександром Галичем, то щоденники – це “щоденні або ж такі, що не мають певної періодичності, записи автором подій, учасником і свідком яких він був” [1, с. 41].

Щоденник є різновидом приватних документів, оскільки містить досить особисту інформацію, котре автор занотовує виключно для себе. Однак, у процесі еволюції цей мемуарний жанр зазнав змін. І тому, сьогодні є щоденники, автори яких обдуманно пишуть з розрахунком на публікацію.

До останнього різновиду віднесемо й “Нещоденний щоденник” Романа Іваничука, оскільки серед рядків його спогадів доволі часто можна зустріти звернення до уявного майбутнього читача: “Пробач мені, мій читачу, що втомившись від політичних репортажів, я, у твоєї присутності, поговорю із собою про власне, бо тільки в силу екстремальних умов моє життя прилучилося до політики, сам же з крові й кості літератор, люблячий сім'янин і друг моїх друзів” [2, с. 193]; “Не звинувачуйте мене, дорогі читачі, в надмірній патетичності: ви, близькі й далекі мої нащадки, ніколи не зможете вникнути в той стан наших душ, коли ми напередодні можливої катастрофи почували себе так, немов той заробітчанин, який довгі роки гарував на тяжких роботах й із заробленими грішми опинився серед бандітів, що наважилися забрати в нього весь набуток, ще й відібрати життя” [2, с. 204].

Хронологічно спогади Романа Іваничука охоплюють 2 роки – 2003 і 2004 – та мають своєрідний “епілог”, що оповідає про події січня 2005 року. Вони є знаковими для автора, оскільки написані напередодні 75-річного ювілею. Повертаючись в думках у минуле, він намагається “хоча б пунктирно прослідкувати, які ж то події задемаркували пройдений шматок життя й залишили нестертий слід на рантуху души” [2, с. 5].

За обсягом і подією спогади за 2004 рік є масштабнішими та датованішими. Причину цього пояснює сам автор, оповідаючи про події 2003 року: “Як же мені набридли датування в моєму нещоденному щоденникові – і чому обрав для своїх мемуарів саме таку форму? Адже думки, що їх висловлюю, рідко коли призвані до конкретної дати, вони народжуються в непроглядних туманностях мислення й осягають своєю енергією не одну мить, а мільйон митей мого досвіду...” [2, с. 62-63].

Проте й записи за 2004 рік теж не цілком датовані: “Другу половину липня проводжу на курорті в Любені Великому – вирішив долікувати свою ногу” [2, с. 143]; “27 серпня. Мені щойно минуло сімдесят п'ять, а й далі відчуваюсь молодим, діяльним, тішуся доброю пам'яттю й працездатністю...” [2, с. 155].

Тому назва спогадової книги стає очевидною: щоденник Романа Іваничука є “нещоденним”, оскільки ведеться не в чіткій хронологічній послідовності (щодня), а навпаки – або з певною періодичністю, синхронно до подій життя автора, або ж повертаючи автора у спогадах у давні літа: “Щоранку прокидаюся з нутрою якоїсь пісні в душі або зі словами поезії, що бринять у моїй пам'яті, – й відповідно до гами їх звучань складається для мене настроєність усього дня: піднесена чи депресивна” [2, с. 204].

Певні записи у “Нещоденному щоденникові” є дуже особистими. Так, саме в цій праці він вперше пише про свою родину – “таку поважну частку моєї сутності, мого життя...” [2, с. 162].

Роман Іваничук тепло, і водночас з батьківською гордістю, характеризує дочку: “Наталія повністю зреалізувала себе в житті: має славу і сякий-такий матеріальний достаток, бо працює, мов та бджілка, не лише в галузі перекладу, а й очолює Центр країн Північної Європи у Львівському національному університеті імені Івана Франка, викладає норвезьку й шведську мови, а тепер, уже третій рік, займає посаду аташе з питань культури в українському посольстві в Гельсінкі. А досягла вона такого успіху не лише філологічними здібностями, а передовсім невтомною працею” [2, с. 162].

Пишається батько й сином: “Мій син Ярема – людина зовсім інших, ніж Наталія, зацікавлень... З перших свідомих літ життя виявив пристрасний потяг до техніки, дизайну, спорту, туризму..., в нього золоті руки: здається нічого на світі нема такого, чого б він не зумів зробити – на господарстві, в електротехніці, біля машини, зрештою, цим умінням він чесно заробляє собі й своїй сім'ї на хліб, і я вбачаю в цьому його повноцінну реалізацію, хоч не пішов він ні в літературу, ні в науку, ані в політику... Ці здібності успадкував, напевно, по своєму дідусеві Федорові Денезі з Войнилова – знаменитому сільському столяреві, кого в селі шанобливо називали Майстром. Та особливо ціну в Яремі – його батьківське начало” [2, с. 163-164].

Знаходимо щоденникові записи й щодо продовження роду Іваничуків – онуків – це двоє малих діток Яреми: “Орестик вдався в тата нахилом до техніки, кожну вільну хвилину просиджує у батьковій майстерні і щось там маніпулює, і як на свій отрочий вік непогано визнається в електрофізиці. Софіяка ж вдалася у мене – пише вірші й оповідання” та двоє дорослих синів Наталі: “Старший

Данило закінчив Львівський університет і нині працює на комп'ютерах в університетській бібліотеці, а Василько успішно закінчує гімназію, займається карате й належить до Пласту" [2, с. 164].

"Всіма чотирма внуками опікується невтомна бабуся Софія Теодорівна, моя дружина, допомагаючи невістці Галі й дочці Наталі їх виховувати," – із ніжністю зазначає автор, додаючи: "Я ж сповнений незмірною любов'ю до своєї великої сім'ї, завжди маю – від тієї любові – добрий настрій до праці" [2, с. 164].

Щоденникові записи відтворюють оточення письменника, розкривають перипетії політичного та літературного життя, є джерелом вивчення світоглядних позицій автора-наратора, бачення ним соціуму й свого місця в ньому.

Роман Іваничук завжди був патріотом, переживав за долю Батьківщини, був народним депутатом України: "19 грудня... Нині день святого Миколая. Пам'ятаю, як колись мене, ще дитину, спитав батько: "Якого ти хочеш подарунка від Миколая?" – "Хай принесе волю Україні!" – відказав я, не задумуючись" [2, с. 202]. І тому не міг залишатися осторонь політичних подій: "Такого здвигу народу, як 23 жовтня в Києві, Україна не бачила з часів оксамитової революції 1991 року... до двох тисяч народу заповнило майдан біля Центральної виборчої комісії, щоб застеретти владу від фальсифікації виборів" [2, с. 180]; "21 листопада. Не вибори, а смерч пронісся над Україною" [2, с. 184]; "25 листопада. Сьогодні, як і кожного ранку протягом цих чотирьох днів Помаранчевої революції, долуное в мій кабінет уперте скандування..." [2, с. 188]; "25 грудня. Завтра відбудеться третій тур вельми драматичних виборів Президента України, й можливо, це останній запис у моєму нещоденному щоденникові за 2004 рік" [2, с. 203].

Подібних записів у щоденнику дуже багато, однак всі вони спрямовані на репрезентацію аксіологічного ставлення автора до аспектів буття, зокрема до політичної ситуації в державі. Ці спогади стосуються важливих, на його думку, побачених, почутих та внутрішньо пережитих подій, які щойно сталися, свідком і учасником яких він був, та які спонукали його до роздумів, переоцінки істин.

Образ автора-наратора у щоденникових записах Романа Іваничука розкривається як відкрито – завдяки автобіографізму, системі роздумів, коментарів, оцінок, так і опосередковано – політична ситуація в Україні 2003-2004 рр., портрети сучасних авторів громадсько-політичних діячів, літераторів тощо.

Автор постає відкритим у своїх пристрастях, трагедіях: "Хай вибачить мій читач, якщо такий ще є, що я так часто згадую про смерть: щоденник відбиває життя автора, а воно, в сім'ї мого батька, скоротилося до мене – наймолодшого..." [2, с. 98]; "26 лютого. Сьогодні моїй добрій сестриці Наталці виповнилося би вісімдесят літ, не дожила вона до свого ювілею кілька тижнів..." [2, с. 109]; "За три роки не стало любієї коломийської родини: вуйця Нуська, тетки Наталки, вуйка Віктора, тетки Марійки... З тієї великої родини залишився тільки я й тому прошу в Бога довгого життя, яке все до крихти хочу розтратити на любов до власної сім'ї – дружини, дочки, сина, невістки, зятя, без яких не уявляю свого існування" [2, с. 193].

Болючі роздуми про політику гнітили Романа Іваничука: "Господи, як мене втомила політика!.. Нарешті я сягаю рукою по томик і квапно тікаю від політики в літературу – у мій затишок, у мою камеру душевних мук, у мій буколічний світ, на страховане поле битви – в те середовище, яке є для мене найбільш натуральним і визначає мій властивий спосіб існування" [2, с. 176].

Порятунок він дійсно знаходив саме в літературі: "10 січня... То моє дихання, і без неї, як дельфін у сітях, який без повітря гине в глибинних водах. Так і я втрачаю свою сутність у тенетах чистої політики" [2, с. 96], порівнюючи свою долю письменника і громадянського діяча з життєвими стежками Івана Драча, Володимирова Яворівського, Павла Мовчана.

Роман Іваничук на сторінках щоденника розмірковує про свою творчість. Цікавим є те, що письменник так і не зміг збагнути чому його перший історичний роман "Мальви" так полюбили читачі, хоча і він, і критики вважають найдосконалішими в його доробку романи "Манускрипт з вулиці Руської" і "Четвертий вимір": "Дивна то письменницька доля! Вона абсолютно незалежна від авторської волі й уподобань, хоч спородив її, звичайно, автор своїм талантом і працею й за логікою речей мав би він сам розпорядитись, який його твір є найкращим, а отже, очікує від нього заслуженої популярності..." [2, с. 161].

Він цікавиться сучасним літературним процесом, окреслюючи якою має бути професійна сфери життя письменника: “12 лютого. Мій приятель Василь Габор, як уже мовилося, вчинив нечуваний, як на нинішній день, подвиг: заліз по вуха у борги й видав у видавництві “Піраміда” антологію вибраної української прози та есеїстики ХХ століття...” [2, с. 109]; “Й стає мені нестерпно боляче, коли читаю неврастенічні постмодерні творіння сучасних псевдоавторів, з яких прозирає чужа (а на своєму західному ґрунті геніальна) модерна матриця блідим яловим відбитком, – і ойкають і охають літературні псевдосмакуни, мовляв, виривається наша загумінкова література на європейський простір!” [2, с. 177]; “...Чомусь замовкли наші новатори від Бога й серед них Юрій Коваль, Ніна Бічужа, Василь Портяк... А чому замовкли – чи то не зуміли пробитися крізь піняву вторинності й штукарства із своїм чистим словом, – ніхто не знає...” [2, с. 177].

Безумовно, “Нещоденний щоденник” Романа Іваничука є формою самопізнання, самоаналізу, самоспоглядання, самотерапії та репрезентації життєвого досвіду талановитого митця. Кожна записана ним думка, окреме слово, допомагають чіткіше зрозуміти хід його мислення, емоції та настрої. На сторінках щоденника долі сотень людей, яких змінювали події та час – вони ставали інакшими, як, власне, і сам автор, дошукуючись “істини життя”.

Виходячи із вище зазначеного, наголосимо на потребі більш детального дослідження проблематико-змістової, жанрової, композиційної, наратологічної та стильової природи доробку Романа Іваничука-мемуариста, для якого щоденницький жанр української мемуаристики став варіантом літературної творчості, оскільки зв’язок літератури “non fiction” і “fiction” є досить бінарним та двобічним на рівні змісту й поетики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич О.А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, ґенеза, перспективи [монографія] / О.А. Галич. – Луганськ: Знання, 2001. – 246 с.
2. Іваничук Роман. Нещоденний щоденник / Роман Іваничук. – Львів: Літопис, 2005. – 216 с.

ПЕРЕКЛАД ЯК ЯВИЩЕ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Бондарчук Л.Й.

Львівський національний аграрний університет

СЕМАНТИКА ТЕРМІНА ЯК ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМА

Питання семантики слова (загальнонавчального й спеціального) є особливо важливим у перекладацтві. Неточно визначене значення слова, особливо ключового, для письмового чи усного повідомлення, може руйнувати адекватність всього змісту. Дослідження термінологічної семантики розвивається особливим шляхом через особливість функцій і вжитку цього розряду лексики, а також через те, що в різних країнах термінознавство як галузь лінгвістики розвивається на різних засадах.

Підсумовуючи теоретичні дослідження в галузі лексичної семантики на основі праць радянських лінгвістів середини ХХ ст., З. Комарова визначила такі ознаки семантики терміна: цілісність; комбінаторно-ієрархічний характер; структурність; варіантність; відносність; динамічність; функціональність; входження до систем вищого порядку [2, с. 23]. Значним здобутком термінологів зазначеного періоду стало розуміння того, що семантика терміна значною мірою зумовлена його місцем у системі понять даної галузі знань і тому значення кожного окремого терміна скоординувало значення інших термінів цієї ж системи. На семантику терміна впливають насамперед класифікаційна системність, тобто його належність до однієї з категорій [2, с. 25].

Специфіку терміна нерідко розглядають на основі того, що він виражає наукове поняття, яке володіє логічним спектром і понятійною структурою. У новітній же лінгвістиці термін все частіше стали розглядати як семантичний конденсат наукової дефініції, тобто як наслідок формального спрощування синтаксичної конструкції наукової дефініції [7, с. 17].

Спостерігаючи за дискурсотворчим потенціалом дефініцій, С. Рибачок дійшла висновку, що їхні семантичні складники (головні інформаційні характеристики) є динамічними актуалізаторами когезійного потенціалу терміна в тексті – його здатності передавати інформацію в дискурсі за допомогою системи взаємозв'язаних і взаємозумовлених засобів у комплексі їх формальних, когнітивно-семантичних і комунікативно-функціональних параметрів [4, с. 50–51].

На думку Т. Борисової, у дефініції терміна звичайно перераховують основні, істотні ознаки того поняття, яке стоїть за даним терміном [1, с. 9]. Для прикладу розглянемо дефініцію лексеми *“audit”*: *“AUDIT: the examination of the books of account, vouchers, invoices, etc., by an auditor, to ensure that the final accounts represent a “true and fair view”* [3, с. 8].

На основі наведеного тлумачення, можна визначити найсуттєвіші ознаки поняття *“audit”*, які, в свою чергу, будуть ключовими чинниками у відтворенні аналізованого терміна цільовою мовою: It is an examination; It deals with books of account, vouchers, invoices, etc.; It controls the final accounts; It is conducted by an auditor.

Дефінітивний спосіб семантизації термінів реалізує ідею того, що термін є особливим типом слова: він зіставляється з поняттям і вступає в системні відношення з іншими одиницями такого ґатунку, утворюючи разом терміносистему.

Семантичний аналіз дефініцій ліг в основу роботи з виявлення та наведення значень термінів, яку виконав Е. Скороходько [6]. З допомогою представленого ним методу семантичних сіток в процесі аналізу дефініцій кожний термін зіставляється з багатьма іншими термінами, поєднаними з ними дефінітивно. Семантична сітка, за Е. Скороходьком, - це граф, вершину якого зіставлено з семемами, а ребра – з семантичними зв'язками між ними. Користуючись методом сіток [6, с. 20], спробуємо збудувати семантичну структуру терміна *“audit”* на основі вже наведеного його тлумачення та визначених раніше ключових семантичних ознак (рис. 1). На думку Е. Скороходька, семантичні сітки властиві багатьом термінологіям, в основі яких лежить одна вихідна семема, яка належить цій термінології. Довкола вихідної семема групуються її похідні. Деякі з них, в свою чергу,

є складовими нових вихідних семем. Наприклад, у наведеній моделі семантичної сітки, визначившись із дефініцією слова “**auditor**” чи будь-якого іншого слова із структури, можна зробити подальші семантичні розгалуження із залученням нових елементів.

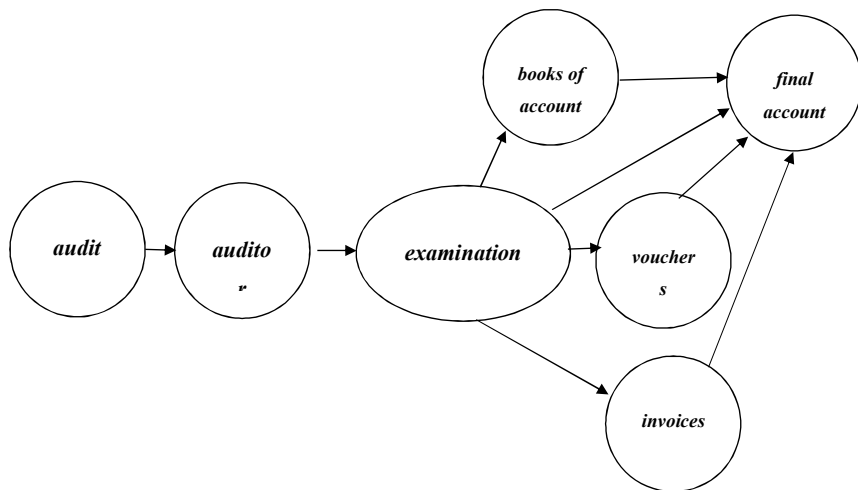

Рис. 1. Семантична структура терміна “**audit**” за методом семантичних сіток

Методом семантичних сіток, описавши зв'язки між різними лексемами, можна отримати цілісну семантичну структуру терміносистем окремих напрямів досліджень, зіставляти їх і з'єднувати з сітками інших галузей. Від семантичної структури термінолексми можна вийти до семантичної структури терміносистеми галузі, яка допоможе зрозуміти суть зв'язків між словами та словосполученнями, їхню підпорядкованість і наблизитися до можливості адекватного відтворення і окремої лексичної одиниці, і речення чи й ширшого контексту. У своїх наступних дослідженнях Е. Скороходько розвинув ідею семантичних сіток до рівня експлікації теми наукового тексту, запропонувавши поняття тематичної сітки (Т-сітки) [5].

Т-сіткова модель дискурсу, яку запропонував Е.Скороходько, передбачає визначення мікрореферентів тексту й побудову схеми з вершинами (вузлами), що символізують терміни-елементи тексту, а їх ребра – семантичні зв'язки між цими термінами. Напрямок стрілок в Т-сітці – від терміна до його безпосереднього деривата. Різні відношення підпорядкованості позначають по-різному. Гіпонімічні – подвійною лінією, метонімічні – одинарною суцільною, асоціативні – пунктирною. Центральний референт тексту позначають вершиною, окресленою грубими лініями. Користуючись запропонованими підходами визначення тематики наукового тексту, спробуємо побудувати Т-сітку наступного тексту: “**BANKRUPTCY: a declaration by a Court of Law that an individual or company is insolvent, that is, cannot meet debts on the due dates. A bankruptcy petition may be filed either by the debtor or by their creditors. An inquiry into the debtor's affairs is then conducted by, in the U.K., the official receiver. The debtor's assets are then realized and distributed among the creditors either by the receiver or by a trustee appointed by the creditors. U.S. procedures are similar to those of the U.K., but under Chapter 11 of the Bankruptcy Reform Act 1978 a firm may apply to the court for protection from its creditors while it carries out a reorganization of its affairs so as to be able to pay off its debts**” [3, с. 14].

Визначивши мікрореференти тексту: 01 bankruptcy; 02 bankruptcy declaration; 03 Court of Law; 04 bankruptcy petition; 05 creditors; 06 insolvent individual; 07 insolvent company; 08 debts; 09 debtor's assets; 10 receiver; 11 trustee, – розміщуємо вершини сітки (мікрореференти) і з'єднуємо їх стрілками (семантичними зв'язками).

На нашу думку, в аналізованому тексті переважають асоціативні зв'язки між мікрореферентами, а тому лінії між семантичними вузлами головно пунктирні (див. рис. 2).

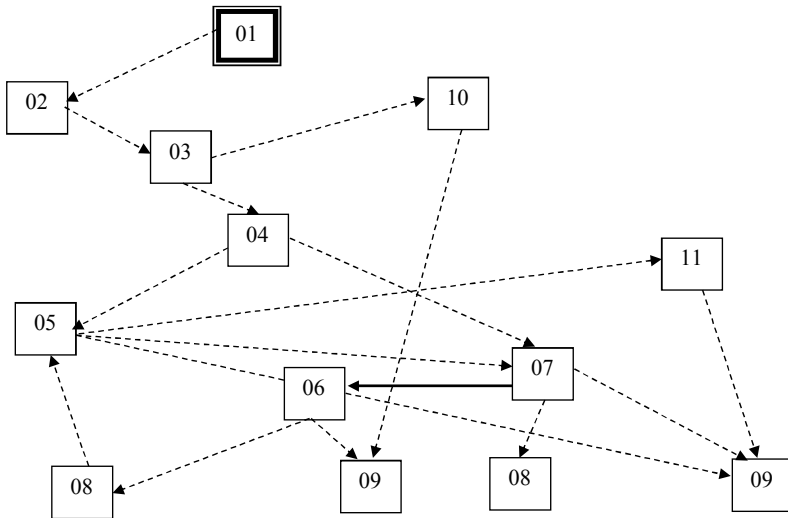

Рис. 2. Т-сітка розширеної дефініції терміна **“bankruptcy”**

Методи семантичних сіток та Т-сіток допомагають перекладачеві наукової та науково-технічної літератури побудувати схему інформаційних та асоціативних зв'язків між базовими елементами тексту, щоб адекватно зрозуміти текст оригіналу (іноді ускладненого додатковими інформаційними потоками, метафоричними асоціаціями, численними відступами тощо) і уникнути семантичних помилок.

Потреба в розробці механізму визначення теми абзацу, розділу, тексту є особливо відчутною, коли мова йде про науковий текст, адже саме в роботі з такого роду текстом неминуче виникають суттєві практичні проблеми. Виокремлюючи базові лексеми (у науковому тексті це головні терміни), перекладачі часто наштовхуються на слова, досі не описані у лексикографії. Саме на основі зазначених вище асоціативно-інформативних зв'язків в тексті, автори перекладу й визначають адекватний відповідник такій лексемі у цільовій мові.

Отже, як зазначає О.Чердніченко: “Найперше завдання перекладача, критика чи редактора перекладу полягає у глибокому проникненні у семантичну систему цілісного тексту, виявленні явних і прихованих семантичних зв'язків його одиниць, розуміння змістовності його форми” [8, с. 7]. Різні терміни, як і терміносистеми різних галузей, мають різну семантичну структуру, а, відтак, різні можливості формувати словосполучення і речення. Визначення семантичної структури має суттєве значення у перекладі, а надто: у відтворення цільовою мовою складних лексичних і синтаксичних конструкцій і адекватному розумінні цілісного змісту тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борисова Т. Л. Исследование системно-семантических особенностей научной терминологии на материалах отраслевых словарей / Т. Л. Борисова // Терминография и перевод научного текста : межвуз. сб. научн. тр. – Горький : Горьковск. гос. ун-т, 1989. – С. 4-13.
2. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. И. Комарова. – Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1991. – 156 с.
3. Короткий англо-український тлумачний словник з фінансового менеджменту / [уклад. Л. Й. Бондарчук, В. В. Бондарчук, І. М. Теплий]. – Львів : Українські технології, 2004. – 74 с.

4. Рибачок С. Когезійний потенціал термінологічної лексики у фаховому дискурсі / С. Рибачок // Вісник : Проблеми української термінології. – Львів : Нац. ун-т "Львівська політехніка". – 2006. – № 559 [відп. ред. Л. Полюга]. – с. 49-53.
5. Скороходько Е. Ф. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) / Е. Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.
6. Скороходько Э.Ф. Семантические сети и автоматическая обработка текста / Э.Ф. Скороходько. – К.: Наук. думка, 1983. – 218 с.
7. Функціонально стилевий аспект перекладу : навч. пос. / [Гураль М.І., Дашенко О.І., Новосьолова А.Г., Сорвілова Т.В., Германівська Т.В.]. – Чернівці : Рута, 2005. – 96 с.
8. Чередниченко О. І. Теоретичні основи удосконалення практики перекладу та двомовної лексикографії / О. І. Чередниченко // Теория и практика перевода.– К. : Вищ. Школа. – 1987. – Вып. 14 [отв. ред. А. Чередниченко, В. Колтилов]. – С. 6-12.

Денисенко Н.В., Єрмолова М.А.

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

ВІДТВОРЕННЯ ЗНАЧЕНЬ АНГЛОМОВНИХ ЕМФАТИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Одним із найважливіших питань сучасного перекладознавства є вирішення проблеми перекладної адекватності, співвідношення смислу вихідного та цільового текстів і мовленнєвих засобів, які виражають цей смисл. У рамках даної проблеми значної ваги набуває питання про відтворення значень емпатичних мовних елементів, які є невід'ємним складником авторської стилістики. Наша робота присвячена дослідженню способів відтворення емпатичності англійських художніх текстів в українському перекладі. Важливість такого дослідження зумовлена необхідністю вирішення як теоретичних, так і практичних проблем художнього перекладу.

На різних етапах формування наукової думки на проблему перекладу художнього тексту звертали свою увагу дослідники в галузі перекладознавства, серед яких слід зазначити Л. С. Бархударова, Є. В. Бреуса, В. В. Виноградова, Г. Гачечиладзе, Д. І. Єрмоловича, Т.О. Казакову, В.І. Карабана, О.І. Клішина, В.М. Комісарова, Я.Й. Рецкера, О.В. Федорова, О.Д. Швейцера та ін. Надзвичайно вагомий внесок у теорію художнього перекладу зроблено українськими вченими Р.П. Зорівчак, М.О. Новиковою, Л.В. Коломієць, В.В. Колтиловим, І.В. Корунцем, О.М. Фінкелем, О.І. Чередниченко. Їхні дослідження разом із розвідками перекладознавців інших країн – С. Басснет, С. Влахова, І. Левого, А. Лефевра, А. Поповича, А. Федорова, С. Флоріна, К. Чуковського та ін. – є міцним фундаментом для подальшого розвитку цієї науки.

Новітні дослідження в цій галузі, незважаючи на свою актуальність, специфіку та глибину, все ще не повною мірою відображають усі аспекти розгляданого питання, зокрема існує найгостріша необхідність у вивченні передачі лексичних, синтаксичних, лексико-граматичних та інших емпатичних засобів у перекладі саме на матеріалі художньої літератури.

Актуальність теми визначається зростаючим інтересом до вивчення комунікативного аспекту мови, до проблем інтерпретації виразно-зображальних, словотвірних і синтаксичних засобів тексту оригіналу в тексті перекладу. Необхідно також урахувувати недостатню вивченість комунікативного та стилістичного аспектів перекладу, зокрема передачі емпатичного навантаження комунікативного змісту художнього твору в перекладі. Актуальність цього дослідження полягає також у тому, що тут вперше здійснено спробу застосувати зіставний підхід у вивченні функціональних параметрів тексту з погляду відтворення емпатичного потенціалу в перекладі. Опис емпатичного потенціалу та художньо- зображальних функцій лексичних, граматичних і синтаксичних емпатичних засобів та прийомів їх відтворення в перекладі ще залишається недостатньо повним і вичерпаним. У перекладознавстві, як і в лінгвістиці, не завжди розмежовуються емпатичні, експресивні та

емоційні засоби, не зазначаються особливості їх використання в оригіналі та особливо в перекладі. Вивчення цих засобів є важливим як для теорії, так і для практики художнього перекладу загалом, оскільки недостатнє врахування прийомів і засобів вираження емпатичності в тексті часто призводить до неадекватного перекладу та спотворення задуму автора.

Метою роботи є з'ясування особливостей відтворення та функціонування емпатичних засобів англійської мови в українському художньому перекладі та їх цілісний аналіз.

Висвітлення поставлених завдань передбачає залучення різних мовленнєвих рівнів – лексичного, морфологічного, синтаксичного, семантичного, прагматичного та стилістичного аспектів речень і застосування окремих елементів літературознавчого аналізу, оскільки при розгляді перекладу художніх текстів не можна нехтувати літературознавчими аспектами перекладу.

Об'єкт аналізу – емпатичні засоби англійської мови, ужиті в художній літературі, та їх переклади українською мовою. **Предметом** дослідження є особливості та прийоми перекладу українською мовою емпатичних засобів в англомовних прозових творах.

Попри інтенсивний розвиток вітчизняного перекладознавства, різновекторність і багатоаспектність наукових пошуків теоретиків перекладу, багато питань ще залишаються не висвітленими. Так, останнім часом значно зріс інтерес до стилістичного аспекту перекладу, що передбачає вивчення способів відтворення емоційного забарвлення оригіналу засобами цільової мови. Значна частка експресії, емоційності, якими характеризується діалогічне або полілогічне мовлення персонажів художнього твору, великою мірою створюється різними емпатичними засобами: граматичними, лексичними та графічними, а іноді й тими та іншими разом [2, с. 84].

Наразі питання щодо способів відтворення англійської емпфази засобами української мови є однією з лакун вітчизняного перекладознавства, на заповнення якої спрямована ця робота.

Емпатичність в англійській мові зазвичай відтворюється інтонацією та особливими синтаксичними структурами (повтор, еліпс, інверсія тощо). Прислівники англійської мови *even/ навіть, only/ тільки, just/ тільки, лише, просто, same, alone/один, тільки, yet(все) ще, still/ще; never/ніколи, так і не* також належать до емпатичних засобів. Емпатичності висловлюванню надають і частки та підсилювальні займенники, зокрема *myself, herself* тощо, які вживаються для акцентування уваги на суб'єкті дії і перекладаються відповідною формою займенника *сам* [3].

Крім того, емпатичність відтворюється словами та фразами, які втрачають своє денотативне (предметно-логічне) значення, унаслідок чого набувають емпатичного забарвлення. До таких слів належать вульгарні шари лексики: лайливі слова, прокляття й т. п., наприклад: *damn, bloody*, що в перекладі мають зберігати своє конотативне значення й передаватися відповідними засобами української мови: *у біса, заради Бога* та іншими, які перекладач уважатиме адекватними відтворювачами експресивної тональності оригіналу. Посилювати речення можуть і фрази на кшталт *upon my word*.

В українській мові емпатичні засоби не такі різноманітні, як в англійській, аналітичність якої дає змогу акцентувати увагу читача не тільки лексичним способом, як це переважно відбувається в українській мові, але й синтаксичним, завдяки чому розсуваються межі дистрибутивних комбінацій і, у свою чергу, розширюється діапазон емпатизаторів. До підсилювальних засобів української мови належать також підсилювальні частки *same, якраз, же (ж), лише (лиш), тільки, а*. Прикладами підсилювальних слів є *абсолютно, цілком, зовсім, дуже, занадто* тощо, а підсилювальних фраз – словосполучення *в біса, у чорта, заради Бога* та ін. Лексичні повтори, уточнення, ступені порівняння, де є підсилювальний префікс – *най*, також є емпатичними засобами української мови. Графічні засоби, зокрема виділення курсивом або напівжирним шрифтом, використання знаків оклику тощо, теж притаманні українській мові. До підсилювальних конструкцій належать *той, хто... та те, що....* А ось такі емпатичні засоби, як інверсія, заперечувальні конструкції, конструкції логічної емпфази, підсилювальне *do* вже є переважно англійськими, аломорфність яких у перекладі компенсується за допомогою лексичних трансформацій, додавання або контекстуальної заміни.

Для зручності сприйняття представимо розгляданий матеріал у вигляді порівняльної таблиці:

Засоби вираження англійської емплази	Засоби вираження української емплази
Підсилювальні прислівники: <i>even, only, just</i>	Підсилювальні прислівники та частки <i>ще, саме, якраз, навіть, лише, же (ж), а</i>
Лексичні посилювачі <i>really, perfectly, absolutely</i>	Лексичні посилювачі <i>дійсно, справді, абсолютно, цілком</i>
Емплазичні займенники <i>himself, itself, herself</i>	Підсилювальні займенники зі значенням <i>сам</i>
Словосполучення ... <i>the hell, in the world, upon my word</i>	Емплазичні словосполучення <i>якого біса, заради Бога, заради всього святого</i>
Лексичні повтори	Лексичні повтори
Ступінь порівняння	Ступінь порівняння прикметників з префіксом <i>-най</i>
Графічні засоби	Графічні засоби
Конструкції логічної емплази	Емплазичне <i>саме</i>
Початкові <i>whoever, whatever</i>	Підсилювальні конструкції <i>той, хто..., те, що..., хто б ні..., щоб ні...</i>
Інверсія	Відтворюється лексико-фразеологічними відповідниками, зрідка перестановкою членів речення
Емплазичне <i>do</i>	Відтворюється лексико-фразеологічними відповідниками
Подвійне заперечення	Відтворюється стверджувальною емплазичною конструкцією
Заперечувальна конструкція	Лексичне додавання до заперечувальної конструкції частки <i>звсім</i>
Емплазичні словосполучення	Сталі відповідники, сполучення частки „ж” із вказівним займенником
Риторичні запитання	Риторичні запитання та констативи із запереченням пресупозиції риторичного запитання

Як видно з таблиці, спектр емплазичних засобів у системі сучасної англійської мови більш різноманітний, ширший, ніж відповідний спектр у системі української мови.

Перспективою дослідження ми вважаємо подальше вивчення питання емплазичних засобів англійської мови та їх переклад українською.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко В.М. Художній переклад: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В.М. Бабенко. – Кіровоград, 2007. – Ч. 1: Українська перекладацька школа. – Кіровоград, 2007. – 325 с.: іл.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли; [пер. с франц. К.А. Долинина; под ред. Е.Г. Эткинда; вступит. статья Р.А. Будагова]. – М.: Изд-во иностр. лит., 1961. – 393с.
3. Долинин К.А. Интерпретация текста. Французский язык: учеб. пособие для студ. по спец. “Иностранные языки” / К.А. Долинин. – Изд. 3-е. – М.: URSS. ЛКИ, 2007. – 299 с.
4. Дроздова Т.Ю. English Grammar: Reference and Practice / Т.Ю. Дроздова, А.И. Берестова, В.Г. Маилова. – СПб.: Химера, 2000. – 360 с.
5. Зайковські С.А. Сторінками англійської граматики / С.А. Зайковські, Л.М. Адамовська. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 144 с.

СТРАТЕГИИ МУЛЬТИФРАКТАЛЬНОГО ПЕРЕВОДА: «ПОМИНКИ ПО ФИННЕГАНУ» ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА В ПЕРЕЛОЖЕНИИ КИРИЛЛИЦЕЙ

Хотя иероглифика не помешала японским и китайским переводчикам войти в элиту избранной дюжины завершенных или близких к завершению версий «Поминок по Финнегану» Дж. Джойса, полный перевод этой своеобразной книги кириллицей остается делом будущего. Из славянских языков лишь польский, свободный от смены оригинальной латиницы, обогатился переложением уэйковского наречия [2]. Имеющиеся переводы «Поминок» расходятся даже в одном языке, но при этом разделяют общий недостаток – вульгаризацию в передаче комического [7, p. 228]. Скромный опыт перевода «Поминок» на русский язык исчерпывается первыми шестью главами в переложении Анри Волохонского [1] и переводом нескольких страниц из знаменитого эпизода «Анна Ливия Плюрабель», принадлежащего Константину Беляеву [8, p. 20]. Не умаляя переводческих усилий Волохонского и Беляева, отсутствие стратегии, от чего отступить можно и чем поступиться нельзя, бросается в глаза. Применив мультифрактальный анализ к длине предложений в «Поминках», специалисты польского института ядерной физики установили, что «Поминки» являются практически идеальным математическим мультифракталом, как и другие тексты потока сознания, среди них трилогия Джона Д. Пассоса и «Волны» В. Вулф [4]. В английском языке мультифрактальных текстов немного, но к ним однозначно относятся «Поминки» и «Улисс» Джойса [5]. Признание «Поминок» мультифрактальным текстом имеет далеко идущие последствия для стратегии перевода, что усложняется сменой алфавита.

Актуальность освещения проблемы перехода с латиницы на кириллицу в переводе «Поминок» обусловлена необходимостью стратегически определиться, как быть с гибридизацией, индивидуально-авторской пунктуацией, аллюзиями, каламбурами, словоформами-отклонениями, фонетическими модуляциями и цикличностью необычного текста. Например, инициалы имени персонажа Хамфри Чимпден Ирвикер становятся Х.Ч.И (H.C.E. в оригинале), что не дает возможности обыграть формулу «None Comes Everybody». Следуя принципу разложенной аббревиатуры, переводчик вынужден подобрать нечто подобное, сохраняющее инициалы Х.Ч.И., скажем, *Хохот Человеку Искомый*. Аналогично требуется аналог для триад, дублирующих инициалы Анны Ливии Плюрабель (А.Л.П.).

Цель статьи – выявить стратегии, способствующие переводу «Поминок» Джойса на языки, пользующиеся кириллицей.

Рассмотрим перевод четвертого абзаца «Поминок», выполненный Анри Волохонским. Выбранный абзац привлекает внимание аллюзией на Василия Буслаева, разбитного малого, героя новгородского былинного эпоса, который смертельным прыжком поперек камушка вписался в падение Финнегана с лестницы и падение Шалтая-Болтая со стены:

«Из первых он имел доспех, и звали его Вассайли Буслаев фон Ризенгеборг. Его герб в зеленом поле, с клейнодами, серый, серебряный, за двух дев козловый, борзовый, ужасный, рогноносный. Трепалкум перекладиной, с лучниками, натягивающими тетиву, и солнце, это вотворых. Надпись: Хлебороб. Хлейбай-Хамогон. Хре-хо-хо, г-н Хвинн, опять быть тебе Финнопятым, Финовеином быть придется! Придешь наутро – ты там вино, а в воскресенье к вечеру – вино горелое, горелка, ты уже укусу! Хрю-ха-ха, пан Фанн, петь тебе поопятнанным! [1]

Проверим вышеприведенный перевод Волохонского на (1) сохранение количества предложений, наполнение предложений словами и следование индивидуально-авторской пунктуации; (2) отношение к оригинальным повторам, вовлекаемым в самоподобие, (3) передачу двусмысленности фонетических созвучий и (4) эквивалентность гибридизации.

(1) Прежде всего, переводчик уменьшает число оригинальных предложений (восемь) до семи. Например, Джойс завершает абзац четырьмя восклицаниями, а переводчик принимает решение

совместить два восклицательных предложения в одно. Иными словами, переводчик заменяет оригинальную последовательность повествовательных и восклицательных предложений 4+4 на 4+3. Далее, учитывая, что мультифрактал определяется размерностью длины предложений, распишем оригинальную длину предложений по количеству слов: 1 (15), 2 (15), 3 (10), 4 (7), 5 (9), 6 (6), 7 (6), 8 (9). Проявляется рисунок: первые два предложения длиной в 15 слов заменяются двумя предложениями в 10 и 7 слов, после чего четыре завершающие восклицательные предложения образуют зеркальную структуру 9-6-6-9. В переводе от зеркальности не остается и следа: 1 (12), 2 (16), 3 (10), 4 (4), 5 (10), 6 (16), 7 (6). Переводчик резко уменьшает четвертое предложение до четырех слов (у Джойса семь), а потом вместо понижения числа слов в предложении, как у Джойса, искусственно совмещает предложения в одном, чем увеличивает его до 16 слов. Наконец, переводчик манипулирует индивидуально-авторской пунктуацией. В первом предложении «Of the first was he to bare arms and a name: Wassailly Booslaeugh of Riesenborg» [6, p. 5.5-6] он заменяет двоеточие запятой, но компенсирует ее в «Hootch is for husbandman handling his hoe» [6, p. 5.9] переводом «Надпись: Хлебороб, Хлейбай-Хамогон» [1]. В третьем предложении переводчик опускает запятую, зато в предложение «Hohohoho, Mister Finn, you're going to be Mister Finneagain!» [6, p. 5. 9-10] вводит еще одну. Он заменяет запятую на тире в предложениях «Comeday morn and, O, you're vine!» [6, p. 5.10-11] и «Sendday's eve and, ah, you're vinegar!» [6, p. 5.11]. Нарушение индивидуально-авторской пунктуации не только меняет чувствительную ритмику оригинала, но и смещает задуманные Джойсом самоподобные структуры.

(2) Проверка на повторы указывает на неоправданное отклонение переложения от оригинала. В частности, переводчик вульгаризирует «Hohohoho» [6, p. 5 9] и «Hahahaha» [6, p. 11], необоснованно заменяя четырехкратные «хо» и «ха», которые вторят, как эхо, четырем оригинальным восклицательным предложениям, на «Хре-хо-хо» и «Хрю-ха-ха». Замена первого элемента на «хре» и «хрю» вызывает недоумение. Переводчик явно предпочитает тройные, а не четвертные структуры, отказываясь, хотя и последовательно, от четырехкратного повтора в пользу трехкратного. Такое смещение чревато сбоем самоподобия в объеме полного перевода «Поминок». Аналогично переводчик отказывается от повтора слова господин, которое усекает, почему-то, до «гн», хотя у Джойса mister дважды пишется полностью. Замена в повторе «господина» на западославянское слово «пан» неуместно, потому что приведет к смещению в «paneriwog» [6, p. 611.22] (паньэпимир).

(3) Передача в переводе двусмысленности фонетических созвучий проверяется по их сквозному употреблению в оригинале «Поминок». Согласно [3], слово «bare» отдельно или в составе других словоформ встречается 65 раз. В анализируемом абзаце переводчик передает «Of the first was he to bare arms and a name» [6, p. 5.5] эквивалентом «Из первых он имел доспех, и звали его [1]. Учитывая, что речь идет о Василии Буслаеве, интересна в переводческом плане ослышка bear arms (медвежьи лапы, носить оружие, иметь герб), что имеет выход в славянизмы «Поминок» через русского Мишу и медведя: «My name is **Misha Misha** but call me Toffey Tough» [6, p. 249.29]; «the grizzliest manmichal in **Meideveide**» [6, p. 340.21] (гризлейши мужомиша в Медведеве). Медведь изображен на гербе многих городов. В гербе Новгорода Великого, откуда родом Василий Буслаев, изображены два стоящих на задних лапах черных медведя. Джойс говорит об отважном забяеке, одним из первых обнажающем оружие, на котором герб, носящий имя обладателя медвежьих по хватке лап родом из города с гербом, где два медведя (Василий Буслаев). Доспех предназначен для защиты (кольчуга, латы); Джойс же создает образ смельчака, хватающегося за оружие при первом поводе, но по статусу вассала собственного герба не носящего. Повтор возникает на расстоянии, когда лексема bare повторяется в других частях текста. Уравновешение вербализации в повторе должно стать заботой переводчика. Например, «bare arms» рассеивается в искаженную цитату из второй сцены первого акта «Гамлета»: «would take her **bare godkin** out» [6, p. 79.20] (Джойс превращает шекспировский обнаженный кинжал в паству). Самоподобие создается визуализацией боевого щита (герб и оружие, щит и паства). В других местах «Поминок» лексема «bare» обозначает «без обиняков», как в «her **bare** statement reads» [6, p. 79.36], или «выносить», как в «shall not **bare** full sweetness against a nighbour's wiles» [6, p. 615.33]. В любом случае, все 65 случаев включения

Джойсом лексемы «bare» требуют проверки повтора на самоподобие в полном объеме перевода «Поминок».

(4) Гибридизация требует сохранения интернациональных корней либо перевода слов с других языков на русский язык. Стратегически должно соблюдаться неприкосновенное правило: все английские слова переводятся, а слова с других языков переводятся, когда это уместно и целесообразно. Например, замена «helio» [6, p. 5.8] на русскую лексему «солнце» противоречит гибридации «Поминок», ведь сам Джойс выбирает греческую лексему вместо английского слова *sun* «солнце». Более того, в английском языке «helio» является первым компонентом слов, например, *helio*phobia, *helio*tropе; Джойс имеет в виду не солнце, а натягивание тетивы рассвета, что соотносит с финалом «Поминок»: «Sandhyas! Sandhyas! Sandhyas» [6, p. 593.1] (Рассветанье! Рассветанье! Рассветанье!) В другом случае место рождения героя переводчик путает со знатностью: «Вассайли Буслаев фон Ризенгеборг» [1]. В оригинале говорится «из Ризенгеборга» (искаженное географическое название Riesengebirge – Гигантские горы в Судетах на границе Богемии и Силезии). Немецкая лексема «Riesen» обозначает гиганта, т.е. является аллюзией на трехчастный цикл Вико – век богов, век героев, век людей. Проявляя небрежность к ключевым аллюзиям на виконианские циклы, переводчик обедняет Джойса. А ведь через лексему «bare» можно выйти на английское дублирование немецкой лексемы со значением гигант в упоминании о цикличности гигантского древа жизни: «the clad pursue the bare, the bare the green, the green the frore, the frore the cladagain, as their convoy wheeled encirculingly about the gigantig's Lifetree» [6, p. 55.25]. Обратным ходом через повторяемую лексему «green» в приведенном предложении возвращаемся к французскому цветообозначению «vert» («in vert with ancillars» [6, p. 5.6]) в абзаце с аллюзией на Василия Буслаева. Гибридизация проявляет свойства цикличности, дублируя английское слово иноязычной лексемой, как в случае цветообозначения зеленый.

Вышеприведенные замечания учтены в нашем переводе четвертого абзаца, где стратегически соблюдается индивидуально-авторская пунктуация, сохраняются повторы, не отбрасываются словоформы-отклонения и одомашнивается гибридация оригинала. Более того, в нашем переводе выдержана зеркальная структура в четырех восклицательных предложениях: крайние предложения содержат по семь слов (у Джойса девять), а внутренние – по шесть слов (как и у Джойса). Однако уменьшить число слов от первого к четвертому предложению с подъемом в пятом нам не удалось. Для усиления аллюзии на Буслаева в словаре Даля было подобрано новгородское диалектное выражение «в утрях». Значение «again» (опять, снова) передается заимствованным у Даля словом «ещёжды». Вместо возможного перевода «за солнцем вращаясь» выбор делается в пользу греческого корня «гелио», что эксплицирует свойство цветков гелиотропа поворачиваться за солнцем. Водку, изготовляемую индейским племенем хучину (*hoochinoo*) с Аляски, одомашниваем самоплясом (синоним самогонки), учитывая, что «hootch» [6, p. 5.9] указывает на самогон, бражку домашнего приготовления. Что касается герба, то, очевидно, Джойс обыгрывает герб Дублина, на котором две женщины держат в руках зеленую ветвь (при этом читатель через Василия Буслаева волен одновременно вообразить и новгородский герб с парой медведей). Слово «рогателый» содержит указание на рога как тип наשמника и прямо не говорит о наставлении рогов. Из синонимов слова хлебобор (хлебопашец, сельчанин, землероб, селянин и крестьянин) отбираем лексему «селянин». «За двух дев козловый» [1] заменяем на «козлодубравный», сохраняя оригинальную словоформу-отклонение «hуeoaok» [6, p. 5.7], включающую в себя неискаженную лексему со значением дуб, которая подсказывает английское слово *goat* (козел). Аналогично сохраняется словоформа-отклонение «hуoldry» [6, p. 6], соединяющая смыслы «геральдический» и «рогоносец, обманутый муж». Джойс обыгрывает шлем с наשמником в виде рогов у воина, наставляющего мужланам рога. Наш выбор «герб герогальдичный» таит намек на завоевания хабреца на любовном фронте. Написание фамилии Финнегана с искажением, усиленным наречием со значением «снова, опять», мы одомашниваем, заимствуя у Даля среди синонимов «опять» лексему «ещёжды». Вариант перевода «Финнещёжды» оправдан, потому что «Finnadain» [6, p. 5.6] употребляется в «Поминах» однократно [3], причем необычность выделена абсолютным концом восклицательного предложения и приложением «мистер». Наконец, специальных усилий требует перевод имени Финна в искажении «Funn» [6,

р. 5.12], совпадающее по условиям включения в текст с «Финнещёжды». Веселье, подразумеваемое «Funn», выводит на инициалы Х.Ч.И (Хохот Человеку Искомый). Остается интегрировать «хохот» в имя Финн, получив «Фхохотн». Слово «хохот» легко вычленяется из новообразования, а по первой и конечной буквам читатель может догадаться, опираясь на параллелизм синтаксических структур, что речь идет о том же Финне. Лучшего варианта нам подобрать не удалось.

Сравните перевод Волохонского [1] и предлагаемый нами перевод того же абзаца. Из выделенных слов следует, что совпадений практически нет.

<p>«Из первых он имел доспех, и звали его Вассайли Буслаев фон Ризенгеборг. Его герб в зеленом поле, с клеинодами, серый, серебряный, за двух дев козловый, борзовый, ужасный, рогоносный, Трепалкум перекладиной, с лучниками, натягивающими тетиву, и солнце, это во-вторых. Надпись: Хлебороб, Хлейбай-Хамогон. Хре-хо-хо, г-н Хвинн, опять быть тебе Финнопятым, Финвейном быть придется! Придешь наутро – ты там вино, а в воскресенье к вечеру – вино горелое, горелка, ты уже укус! Хрю-ха-ха, пан Фанн, петь тебе попятнанным! [1]</p>	<p>Из первых самых обнажил щит и имя: Вассайли Буслаев с Гигантогор. Герб герогальдинный, с зеленью в женских руках, бедовой, серебрённый, козлодубравный, настигающий, ужасный, рогастый. Щит его ягодился, взбрындив лучников, гелиотропно, вращательно. Самопляс для сельчанина с мотыгой в руках. Хохохохо, Мистер Финн, воскресаешь в Мистера Финнещёжды! В утрых спозарань и, О, наклюкался! На вечерках исходе и, ах, заукусился! Хахахаха, Мистер Фхохотн, сулено мается ещёжды проштрафиться!</p>
---	--

Отдельно следует остановиться на словоформах-отклонениях, типичных для выдуманного Джойсом уэйковского наречия. Анри Волохонский пренебрегает ими в первой же замене начальной словоформы-отклонения «giveggun» [5, р. 3.1] словосочетанием «бег реки» [1] (вместо рекобега). Пятый абзац, следующий за вышерассмотренным, открывается предложением «What then agentlike brought about that **tragoady thundersday** this municipal sin business?» [6, р. 5.13-14], где употреблены две словоформы-отклонения. Произвольно введя обособленный сравнительный оборот, переводчик даже не намекает на искажения, соединенные в оригинале в субстантивное словосочетание: «Что же донесло до нас, словно гром в полдень, столь трагедийное извещение?» [1].

Словоформа-отклонение «tragoady» строится искаженной греческой лексемой tragodia «козлиная песнь», которая «раздвинута» вставленной лексемой goad «бодец, стрекало». Переводчик останавливает свой выбор на прилагательном «трагедийный», не передавая дополненного искажением значения мучительного истязания. Наше переводческое решение – усечение слова «трагедия» до первых двух слогов в сложном слове со вторым компонентом прилагательным «стрекавый», которое заимствовано у Даля: трагистрекавый. Переводчик заменяет словоформу-отклонение «thundersday» сравнительным оборотом «словно гром в полдень». Джойс десять раз передает в «Поминках» раскаты грома, общее количество букв которых соответствует числу сказок, рассказанных Шехерезадой. Поэтому игнорировать громодень, день Геруна (очевидно, речь идет о четверге, названного в германских языках в честь громовержца), никак нельзя. У кельтов богом грома был Таранис, или Громовник; в его пользу наш вариант – громовникодень, подчеркивающий ирландскую идентичность Джойса. Данный вариант сохранится в переводе предложения «Hora pro Nubis, **Thundersday**, at a Little Bit of Heaven» [6, р. 514.22], где «Thundersday» является приложением к искаженному латинскому изречению ora pro nobis (молиться за нас) с аллюзией на бога Анубиса, проводника в загробный мир.

Упоминание о грехе переводчик опускает вовсе, замалчивая словосочетание, составленное стандартными английскими словами «this municipal sin business», что настораживает в тексте, насыщенном искажениями. Русское слово «грех» (как славянизм, это слово встречается в «Поминках» в написании латиницей) заставляет отказаться от интернациональных корней в традиции приверженности славянскому корнеслову А. Белого и В. Хлебникова. Перевод «municipal»

лексемой «самоуправляющийся» подчеркивает мультифрактальность «Поминок». Вариант «бизнес» отклоняется в пользу русского слова «занятие».

Наш перевод данного предложения следует индивидуально-авторской пунктуации, длина предложения соответствует оригиналу, две словоформы-отклонения сохранены, а указательные местоимения «that» и «this» обыгрываются взятыми у Даля соответствиями «оный» и «сие»:

Что тогда посреднически вызвало в оный трагистрекавый громовникодень сие самоуправляющееся греховное занятие?

Итак, устраниения в полном переводе «Поминок», вызывают (1) стратегически уязвимое разбалансирование индивидуально-авторской пунктуации; (2) стратегически ложное игнорирование оригинальных словоформ-отклонений; (3) стратегически неоправданная недооценка повторов, рассеянных по «Поминкам» в экспликациях самоподобия. Применительно к переводу кириллицей переводчик решает для каждого отдельного случая, в зависимости от возможностей тех или иных фонетических созвучий, сохранять интернациональные корни или заменять их славянским корнесловом.

На примере нашего перевода фрагмента [6, p. 596.36-597.22] из финала «Поминок», не имеющего русской версии, применим стратегии, улучшающие качество переводческих соответствий.

(1) Сохранение количества предложений, наполнение предложений словами и следование индивидуально-авторской пунктуации: фрагмент интересен повтором пяти параллельных синтаксических структур, предворяемых односложным вопросительным предложением «Why?» (Почему?), а также резкой сменой длины предложений, как в оригинальном чередовании 1-42-1-33-1-29-1-16-1-17-1. Наш перевод преломляет стратегию сохранения количества предложений с оригинальной индивидуально-авторской пунктуацией.

(2) Сохранение самоподобных повторов: В предложении «It is just, it is just about to, it is just about to **rolywholyover**» [6, p. 597.3] тройная анафора «it is just» подготавливает словоформу-отклонение, разлагаемую на три двусложных лексемы. Элемент «roly», скорее всего, является первым компонентом Roly-Poly «Колобок». Назойливо простой синтаксический параллелизм требует подбора варианта, сохраняющего трехкратный ритмический рисунок. Наш выбор – подбор в словаре Даля синонимов «вот» для имитации рассказа, топчущегося на месте: Вот вота восе, вот вота восе за, вот вота восе заколобурился.

(3) Передача двусмысленности фонетических созвучий: в «Totalled in toldteld and teldtold in tittletell tattle» [6, p. 597.8-9] эффект раскачивания маятника усиливается аллитерацией. В переводе возможна аллитерация «с»: Слиток сказанносболтнутого и сболтнутосказанное с сахарком судачства.

(4) Эквивалентность гибридизации: прежде всего, гибридизация проверяется на наличие слов кельтского происхождения. Из гэльских слов выделяются три: «Loughlin's» [6, p. 596.36] (O'Lochlainn обозначает Скандинавию), «La!» [6, p. 597.1] (лексема со значением «день»), «Lamfadar's» [6, p. 597.1] (Lamhfhada – Длиннорукий Луг, бог света в кельтской мифологии). Предложение «**Loughlin's** Salts, Will, make a newman if anywom» [6, p. 596.36-597.1] рекламирует слабительную соль. В переводе названия соли выбор делается в пользу глауберовой соли. Гэльская лексема «La!» вводит предложение, в котором речь идет о кельтском божестве света Луге: «Lamfadar's arm it has **coco**incidences» [6, p. 597.1]. Выделенная словоформа-отклонение составлена просторечным французским словом сосо «башка» и французским заимствованием латинского происхождения coincidence «одновременность, совпадение, равновеликость». С 1680-х годов в трудах сэра Томаса Брауна лексема coincidence употребляется для обозначения несвязанных одновременных событий. Поскольку длиннорукий в истории был не только кельтский Луг, принимается решение в пользу конкретизации его имени для выведения смысла: Лугова длиннорукость **башковеликая**. Опускание «Loughlin's» [6, p. 596.36] (принадлежность Скандинавии) компенсируется в переводе предложения «You mean to see we have been **hadding** a sound night's sleep?» [6, p. 597.1-2], где сохраняется в нарицательной форме имя героя германо-скандинавского эпоса Хаддинга. В словоформе-отклонении «Svapnasvar» [6, p. 597.4] употребляется санскритская лексема сварпа «сновидное состояние», которая указывает на область сознания, обладающей дуализмом субъекта и объекта. Поскольку концепт свапна употребителен, он сохраняется, но его усеченный повтор уточняется

переводом: Свапнасон. Такое решение оправдано, поскольку лексему свапна употребляется в «Поминках» однократно и в дальнейших рассеяниях в санскритской форме не участвует [3].

Ниже приводится наш перевод [6, p. 596.36-597.22], в котором обыгрывается формула «Хочет человеку искомый»:

Глауберова Слабительная, Уилл, отделеает обветшалого как только залил. Морская? Денская. Лугова длиннорукость башковеликая. Волите зреть нас хаддингами в глубоком ночном сне? Посему бывать. Вот вода восе, вот вода восе за, вот вода восе заколобурился. Свапнасон. Чудеса чудные почище круглостольных да пустоблескно гожих тысяча однонощных иль эдд да саг из Одди, гансам да томам да иванам хохотнуса! Слитноусталь житибьтия есть субстранция потокостановления. Слиток сказанносболтнутого и сболтнутосказанное с сахарком судачества. Почему? Потому, славьтесь Гад и чудо прорекатели, в чих словах начало начал, что пара знаком означена, заход и восход, самоочевидный и ошибочный, сонность и явь, и то, и сё. Почему? На болотной стороне Москюск Джинпалац с двоимыми пристройками, баня да базар, аллахаллахаллах, а на речной алькован и розарий, безумие неуменое, прелесь стихоплетства. Почему? Век вековала у брода птаха чисты перышки наскока увертка соломка в гнездовье да прозябали птахи в уключинах и старье, маясь и спора на спеке, в состязании и вражде. Почему? Вправду всяко слово, заверяет Воскресший, и все сновидности мыслимые возвратно вещие. Почему? Зигзаг ломания, систомия дистомия, когда-либо кто-либо где-либо наяву грезил. Почему? Искомый я.

Таким образом, мультифрактальный перевод «Поминок» должен быть стратегическим. В-первых, переводчик не должен отклоняться от индивидуально-авторской пунктуации и не должен менять число предложений, чтобы не нарушать ритмику оригинала разбалансированием ритмического рисунка. Во-вторых, переводчик должен осваивать повторы во всем объеме «Поминок» и не допускать замен, если Джойс привлекает внимание повтором. В-третьих, переводчику следует работать над фонетическим звучанием текста, находя эквиваленты, гармоничные русскому языку; сокровищницей редких вариантов является словарь Владимира Даля, который должен стать настольной книгой переводчика «Поминок». В-четвертых, переводчик должен рассматривать каждый случай гибридизации, чтобы принять обоснованное решение, оставлять интернациональный корень или предпочесть ему славянский корнеслов.

Следуя вышеперечисленным стратегиям, можно подготовить перевод, трепетный к самоподобию Джойса, на костяке которого поэтически одаренный художник слова вдохновенно воплотит уэйковское наречие кириллицей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Волохонский А. Джеймс Джойс в переводе Анри Волохонского. Из Финнеганова Уэйка / А. Волохонский // Митин журнал. – 1996. – № 53. – С. 138-146.
2. Bazarnik K. A Polish translation of *Finnegans Wake* in Progress / K. Bazarnik // *James Joyce Quarterly*. – 2010. – 47 (4). – Pp. 567-577. Doi: 10.1353/jjq.2010.0002.
3. *Finnegans Wake* ConcordeX [Electronic version]. – Retrieved from: <http://www.lycaem.org/mv/Finnegan/finnegan.cgi?mode=new&simple=boolean&kwor=aube&kwnot=&wordmode=fragment&>window=2>
4. Flood A. Scientists find evidence of mathematical structures in classic works [Electronic version] / A. Flood. *Guardian*. – 2016. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/books/2016/jan/27/scientists-reveal-multifractal-structure-of-finnegans-wake-james-joyce>
5. Grabska-Gradzinska I., Kulig A., Kwapien J., et al. Multifractal analysis sentence lengths in English literary texts [Electronic version] / I. Grabska-Gradzinska, A. Kulig, J. Kwapien, et al. Retrieved from: <https://pdfs.semanticscholar.org/7724/7d3b066fc0416f79e7c64e3c7362c8f516f2.pdf>
6. Joyce J. *Finnegans Wake* / J. Joyce. – L.: Penguin, 1992. – 628 p.
7. Lernout G., Mierlo, W.V. (eds.). *The Reception of James Joyce in Europe* / G. Lernout, G. Mierlo. – NY: Thoemmes Continuum, 2004. – 539 p.
8. O'Neill P. *Impossible Joyce: «Finnegans Wake»* / P. O'Neill. – Toronto, Buffalo, London: The University of Toronto Press, 2013. – 325 p.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Баранцова І.О., Ткач М.В.,
*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДИНИ КУЛЬТУРИ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ВІТЧИЗНЯНОГО І ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Розробка теоретико-методологічних основ проблеми формування якостей особистості людини культури в системі освіти базується на філософському і психолого-педагогічному аналізі концептуальних підходів, на виявленні основних понять, умов, вихідних передумов вирішення даної проблеми. Історико-педагогічний аналіз дозволяє знайти початок сучасних назрілих питань і виявити напрямки їх вирішення. Це дає можливість простежити, як розвивалася проблема формування якостей особистості людини культури в педагогічній науці та освіті.

Вивчення літературних джерел показало, що існувала з найдавніших часів і була актуальною протягом усієї історії людства проблема вдосконалення особистості для кращого улаштування соціального життя. Філософи античності розглядали людину вищою природною істотою, ставили її в центр світобудови та світосприйняття. Тим самим вони визначали її цінність і значимість у світі. По суті вони намагалися вирішувати проблему виховання людей «гідних цивільних вдач відповідно с традиціями етносу» (етики, виробленої культури поведінки та взаємовідносин) [6, с. 17]. Таким чином, в античні часи робилися первинні спроби виховання окремих якостей людини, які в їх єдності становили цілісний образ людини епохи античності. Однак для більшості філософів людина була об'єктом впливу.

Особливістю епохи середньовіччя є звернення людини «всередину себе», до духовності, яке реально виражалось у розвитку релігійності. В центр всесвіту був поставлений Бог, який розуміється, як вища сила, яка тяжіє над людиною. Людина перестала розумітися як цінність. Розумовому вихованню, освіті протиставлялася віра. Будь-яка думка, що йде врозріз з церковними догматами, придушувалася [6; 2].

З періодом середньовіччя в Європі збігся початок християнського періоду в нашій країні - час розвитку Київської Русі. Згідно філософським уявленням, людина, як і на заході, розумілася як гріхозна істота, яка не знає істинного Бога, якій належить стати на шлях божий і знайти віру в нього. Ідеалом людини в Київській Русі була віруюча в Бога, моральна, працьовита людина, громадянин і патріот своєї Вітчизни. Цінностями-чеснотами людини проголошувалися совісність, милосердя, співчуття, повага до іншої людини, надання їй необхідної допомоги [1].

В епоху Відродження вчені-гуманісти звернулися до культурного надбання античності та середньовіччя - філософських трактатів, літератури, мистецтва, що сприяло формуванню нової самосвідомості, істотно вплинуло на розвиток людини в Європі [4].

Що стосується нашої історії та культури, то якщо на початку християнського періоду пріоритетом було виховання людини, звернення до її внутрішнього світу, то надалі спостерігається поступовий перехід до її навчання з метою передачі функціональних знань. Образ людини змінюється: вона постає як соціально корисна особистість, націлена на розвиток держави. У той же час морально-релігійні якості стають менш затребуваними в соціумі, а завдання духовного, внутрішнього розвитку є актуальним. В результаті цього відбувається руйнування цілісності в освіті людини, односторонній її розвиток.

Наступна епоха в Європейській культурі - епоха Нового часу (Просвітництва), відображена в працях Д. Локка (Англія, 17-18 ст.), Я. А. Коменського (Чехія, 17 ст.), Вольтера (18 ст.), І. Г Песталоцці (Швейцарія, 18-19 ст.), Ж.-Ж. Руссо (Франція, 18 ст.), А. В. Дістервега (Німеччина,

19 ст.), Д. Дідро (Франція, 18 ст.) та ін., які, спираючись на історичний гуманістичний філософсько-педагогічний досвід, сприяли еволюції уявлень про людину і формуванню якостей її особистості.

Особливо важливою у цей період була розробка Ф. А. В. Дистервегом принципу культуровідповідності, згідно з яким виховання людини відбувається на основі загальнолюдських цінностей, об'єднання загальнокультурного і національного, згідно соціокультурним умовам місця і часу, в яких він народився [3]. З позиції цього принципу культура була осмислена як загальнолюдська цінність.

Таким чином, у закордонній педагогічній теорії та практиці в епоху Нового часу робилися спроби прийняття ідеї самостійності і свободи у розвитку людини, пріоритету виховання, розробки та інтеграції принципів природовідповідності і культуровідповідності, введення особистісного підходу, що сприяло розвитку поглядів на людину як на соціальну та культурну особистість, розширювало уявлення про її ціннісні якості. Проте основним засобом формування особистості був розумовий розвиток і пізнання законів навколишнього світу, що поставило на другий план етичне, естетичне, фізичне виховання. Цілісний розвиток особистості знову був порушений. Розвиток педагогіки і практики освіти у нас в країні в християнський період загалом йшов тим же шляхом, що і за кордоном. Таким чином, в епоху Київської Русі був сформований морально-релігійний ідеал людини.

На початку ХХ ст. людина характеризувалася такими якостями: релігійність, освіченість, любов до своєї землі, працьовитість, соборність, смиренність, простодушність, доброзичливість, милосердя, чуйність, націленість на принесення користі державі. Їх можна назвати основними якостями людини християнського періоду.

Особливо необхідно виділити в дослідженнях педагогів Новітнього часу формування суб'єкт-суб'єктних відносин, співпраці вчителя і учня, внаслідок цього, зміна ролі вчителя, який все більше ставав координатором самостійної діяльності учнів.

Аналіз історичного розвитку теорії та практики зарубіжної гуманістичної педагогіки від найдавніших часів до кінця ХХ століття показав, що образ людини складався як образ соціально корисної особистості, у зв'язку з чим розроблялися і впроваджувалися відповідні підходи та принципи освіти.

У кожному епоху складався певний моральний ідеал людини свого часу. З переходом від одного тимчасового періоду до іншого уявлення про світ і людину збагачувалися досвідом попередніх поколінь, об'єднуючи цінні людські якості. Це розширювало і поглиблювало образ людини з кожною наступною епохою.

Орієнтація на загальнолюдські цінності, культуру міжособистісних відносин, бачення людини як творчого начала в розвитку соціуму, простежується в педагогічних установах С. Т. Шацького, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського. Вони пропагували моральне виховання, що полягає у виробленні таких якостей, як любов до людей, дружба, товариство, нетерпимість до зла, повага до представників всіх національностей, турбота про слабких, милосердя.

Однак ці якості у своїй цілісності не були втілені в життя, тому що основні зусилля педагогів були спрямовані на формування соціальних якостей людини на шкоду індивідуально-особистісному, духовно-моральному розвитку. Основою розвитку підрастаючих поколінь були суб'єкт-об'єктні взаємини, які не сприяють виробленню самостійності, формуванню особистих життєвих сенсів і цінностей. Процес розвитку особистості був позбавлений цілісності, був одностороннім, тому формування цілісної особистості людини було проблематичним.

Образ соціально-корисної особистості в Україні - це духовна, гуманна, моральна, фізично, розумово, етично, естетично розвинена, працьовита особистість. Критерієм визначення корисності особистості людини у вітчизняному філософсько-педагогічному досвіді є духовність, багатство внутрішнього світу особистості. Цим вітчизняний образ людини кардинально відрізняється від закордонного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалько, В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения [Текст] / В. П. Беспалько – М.: Изд-ство Института профессионального образования МО России, 1995. – 336с.

2. Библер, В. С. Нравственность. Культура. Современность. (Философские размышления о жизненных проблемах) [Текст] / В. С. Библер // Этическая мысль: Науч.-публицист. чтения. М., 2000.
3. Дистервег, А. Руководство к образованию неметких учителей (Публ. фрагм. Из трудов нем. Педагога, 1834г.) [Текст] / А. Дистервег // Народное образование, 2001. - № 1.
4. Крысько, В. Г. Психология и педагогика: Схемы и комментарии [Текст] / В. Г. Крысько – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. – 368 с.
5. Сухомлинский, В. А. Как воспитать настоящего человека [Текст] / В. А. Сухомлинский – М.: Педагогика, 1990. – 288 с.
6. Философия культуры. Становление и развитие /Под ред. М. С. Кагана и др. [Текст]. – СПб.: Лань, 2008. – 448 с.

Денисенко Н.В., Фуклева В.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В АНГЛОМОВНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена особливостям функціонування в мові гендерних стереотипів в сучасному англomовному суспільстві. У даній роботі розглянуто основні компоненти поняття «гендер», що останнім часом стало особливо актуальним.

Це соціолінгвістичний термін, і він асоціюється зі статевою диференціацією і ознаками, за якими і утворюється дихотомія «чоловіче - жіноче». У суспільстві завжди існував поділ соціуму на дві групи - чоловіків і жінок, оскільки така диференціація за критерієм біологічної статі є найбільш очевидною. Таким чином, за кожним індивідом в соціумі закріпилася гендерна роль чоловіка або жінки. На їх основі пізніше сформувалися якісь узагальнені уявлення про особливості поведінки чоловіків і жінок, про реакції та дії, які від них очікують, про прийнятні тільки для чоловіків або тільки для жінок види діяльності - іншими словами, в суспільній свідомості сформувалися гендерні стереотипи. Ця стереотипізація стосується багатьох сфер життєдіяльності суб'єкта: соціальної диференціації, культурного фону, освіченості та рівня наукового знання, мовної стратифікації тощо.

Мета нашої роботи - дослідити лінгвістичні аспекти гендерних стереотипів, проаналізувати явища, які виникають на основі гендерних стереотипів гендерна асиметрія, а саме мовні докази маскулінності англomовної картини світу. У зв'язку з різкомінливими функціями жінки в сучасному суспільстві виникає гостра необхідність позбавлятися від гендерних стереотипів вже на рівні мовної діяльності з метою здійснення цивілізованого акту комунікації. Отже, об'єктом нашої статті є основні гендерні аспекти сучасного англomовного суспільства, а предметом – відображення цих стереотипів у мові.

Проблемою гендеру займалися з початку 20-го століття такі зарубіжні лінгвісти, як Маутнер, Есперсен та інші, проте основні зусилля до розробки поняття доклали вчені в середині 60-х років - Лакофф Дж. ІР., кінці 80-х - Халеєва І.І., Кириліна А.В., Малишевська Д.Ч. та інші.

Згодом стать людини з біологічної характеристики трансформувалася в характеристику соціально-психологічну. Таким чином, виникло поняття «гендер», що означає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство зобов'язує виконувати людям залежно від їх біологічної статі.

Поняття «гендер» давно вже вийшло за рамки граматики. Це явище широко розглядається як соціокультурний, дискурсивний і психолінгвістичний феномен.

Вперше фактор статі в зв'язку з мовою виник в античності при осмисленні категорії граматичного роду. Найдавнішою і довгий час єдиною гіпотезою про причини появи і функціонування в мові категорії роду стала символіко-семантична, яка базувалася на співвіднесенні природного біологічної категорії *sexus* з граматичної *genus*. Прихильники цієї гіпотези вважали, що граматичний

рід виник під впливом природної даності - наявності людей різної статі (Гердер, Гумбольдт, Грім та ін.) При цьому для пояснення екстралінгвістичної мотивованості категорії роду дослідники використовували свій немовний досвід. Це призвело до появи оцінковості в інтерпретації категорії роду: чоловічий рід опинявся першорядним через приписування імен, що належать до нього, семантики сили, активності, енергії. Імена жіночого роду, навпаки, характеризувалися пасивністю, підлеглістю. Таким чином, умови соціальної реальності екстраполювалися на закони розвитку мови, що підтверджується фундаментальними гендерними дослідженнями Е. Борнеман, де питання аналізується з точки зору міждисциплінарного підходу. Удар про символіко-семантичної гіпотезі завдало відкриття мов, в яких категорія роду відсутня. Наступним стимулом дослідження гендерного фактора в мові стало відкриття в 18 ст. екзотичних первісних мов, де можна говорити про поділ на чоловічу і жіночу мови. При цьому, чоловічий варіант розглядався як власне мова, а жіночий - як відхилення від нього.

На початку 20 ст. тема «Мова і стать» привернула увагу Маутнера і Есперсена. Маутнер обґрунтовував гендерні відмінності в мові соціальними та історичними причинами. За Маутнера, творче використання мови - прерогатива чоловіків, а жінки здатні лише засвоїти мову, яку створили чоловіки. Есперсен же вважав, що жінки консервативні у вживанні мови, що ілюструється на прикладі мови мігрантів, де зберігається рідна мова і одночасно засвоюється нова. При цьому чоловіки швидше засвоюють нову мову. Однак, не враховувалося, що вивчення іноземної мови чоловіками було продиктовано необхідністю працювати і давати пояснення нового [1].

На наступному етапі (1900 - кінець 1960-х рр), відповідно до класифікації Кліва Грея (Clive Grey), робота велася за наступними напрямками: гіпотеза про кардинальну відмінність чоловічого і жіночого типів мовлення; питання валідності нових словоформ, таких як *doctress*, *authoress* (в українській мові лікарка, вчителька, кухарка і т.д.).

Ще на початку ХХ століття Зигмунд Фрейд заявив: «Анатомія - це доля», маючи на увазі те, що фізіологічні відмінності між статями зумовлюють їх відмінність як суб'єктів історії. Але в 1949 році у Франції виходить у світ книга Сімони де Бовуар «Друга стать», де автор говорить про те, що в історії затверджуються стереотипи, що пов'язують з чоловіком сфери «конструювання сенсу життя» - культури і суспільства, а за жінкою - закріплюють сферу відтворення життя, сферу природи.

В кінці 60-х - початку 70-х років гендерні дослідження в мові отримали потужний імпульс, завдяки Новому жіночому руху в США і Німеччині, в результаті чого в мовознавстві виник своєрідний напрямок - феміністська лінгвістика. Основною стала робота Р. Лакофф, яка обґрунтувала андроцентричність (орієнтованість на чоловіка) і ущербність образу жінки в картині світу, що відтворюється в мові. Тут проглядаються два напрямки: перший відноситься до дослідження мови з метою виявлення мовних асиметрій, спрямованих проти жінок - мовного сексизму. Йдеться про патріархальні стереотипи, зафіксованих у мові і нав'язують його носіям певну картину світу, в якій жінкам відводиться другорядна роль і приписуються в основному негативні якості, що сприяє ігноруванню жінок в картині світу. І проходження мови в цьому напрямку ґрунтується на теорії Селіра-Уолфа: мова не тільки продукт суспільства, а й засіб формування його мислення та ментальності. Це дозволяє вченим стверджувати, що всі мови, які зараз існують - чоловічі мови, і будуються на основі чоловічої картини світу.

Другий напрямок досліджень - гендерні особливості комунікації в одностатевих і змішаних групах. Аналізу піддалися найрізноманітніші комунікаційні аспекти: телевізійні ток-шоу, діалоги лікарів і пацієнтів, мовнеспілкування в сім'ї тощо. В основі дослідження лежить припущення про те, що на базі патріархальних стереотипів, зафіксованих у мові, розвиваються різні стратегії поведінки жінок і чоловіків. В рамках цього напрямку досліджується також вплив статі на мовну соціалізацію особистості.

Так чи інакше, дослідники зіткнулися з суперечливим ставленням до результатів своїх досліджень, оскільки багатьох вчених збентежила відкрита політична ангажованість феміністок. При вивченні гендерного фактора в мові - багатьма лінгвістами називається лінгвокультурологічний підхід, що передбачає вивчення мовності і жіночності як базових культурних концептів. Суспільна значущість категорії "гендер" виправдовує його застосування до всіх мовних явищ, що мають відношення до проблем статі.

Істотний внесок в розробку лінгвістичної гендерної проблематики внесла наукова школа, вчені якої вперше висунули і верифікувати ряд гіпотез, що дозволили переосмислити ранні положення гендерної теорії, що стало можливим завдяки дослідженню деяких слов'янських мов, раніше в аспекті гендеру не вивчалось, або вивчалися несистемно. Важливо підкреслити, що названа школа заперечує перманентну присутність категорії гендер в мові та мовленні (комунікації). При вивченні комунікації, мовної поведінки та інших феноменів, пов'язаних з мовленням, дослідники визнають гендер "плаваючим" параметром, тобто фактором, що виявляється з однаковою інтенсивністю, аж до повного його зникнення в ряді комунікативних ситуацій. Така постановка питання є найбільш сучасною і відповідає даним, отриманим в новітніх дослідженнях з соціальної психології і соціології [3, с. 37 - 42].

Лише в 60-і роки ХХ століття темою мови та статі зацікавилися лінгвісти. Це відбулося багато в чому завдяки тому, що на перше місце в лінгвістичному описі став висуватися соціальний план, який би розглядав мову в зв'язку з суспільством і знаходяться в ньому людиною. Виникли нові напрями в мовознавстві - соціолінгвістика, прагматика, психолінгвістика, теорія дискурсу і комунікації, коли пильну увагу дослідників привернув вплив на мову гендерного фактора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кирилина А.В. Развитие гендерных исследований в лингвистике // Филологические науки. – 2003. - №5. – С. 51 – 56;
2. Горошко Е., Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике сегодня // Гендерные исследования. – 1999. - № 1. – С. 34 – 36.
3. Кирилина А.В. Особенности и тенденции развития гендерных исследований в российской лингвистике // Гендер: язык, культура, коммуникация. - М.: МГЛУ, 2001, С. 32-47.
4. Халеева И.И. Гендер как интрига познания // Гендер как интрига познания. Сборник статей. - М., 2000. - С. 9-18.

Мілько Н.Є.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПОНЯТТЯ «МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ»

У контексті розвитку у студентів здатності до полікультурного діалогу важливого значення набуває міждисциплінарний підхід, реалізація якого передбачає включення до змісту навчання міжкультурного контенту через різноманітні соціальні завдання-ситуації, історичну і прикладну складові. Зміст навчання в логіці міжкультурного діалогу має будуватися за зіставним принципом, з урахуванням рідної історії та культури здобувачів вищої освіти і на основі взаємодоповнюваності національних культур [2].

Особливого значення набувають міждисциплінарні науково-прикладні проблеми, що мають глобальний або регіональний характер. До них можна віднести глобальні проблеми людства (руйнування природного середовища, виснаження ресурсів, демографічний вибух і ін.), проблеми «сталого розвитку», ефективного управління економікою і ресурсами на рівні окремої країни і світу в цілому. У процесі вирішення таких проблем студентами усвідомлюється необхідність діалогу наук (або навчальних дисциплін), а також діалогу культур. Так, зокрема, В.Краєвський підкреслював, що концепція діалогу культур не може не знайти відображення в процесі навчання [1].

Усе це, по-перше, висуває певні вимоги до педагогічних компетенцій викладача по встановленню міждисциплінарних зв'язків між соціально-гуманітарними, природничо-науковими і загально-професійних дисциплін, по-друге – обумовлює більш широке використання викладачем активних форм і методів навчання, включаючи комунікативні методики. Це сприятиме набуттю

студентами реального досвіду взаємодії і міжкультурного діалогу, прийняття рішень в ситуаціях соціально-культурного розмаїття.

Варто також зазначити, що головною з проблем в умовах масовості і полікультурності освіти залишається її якість, а найважливішим критерієм якості вищої освіти в сучасному розумінні є соціально-професійна компетентність випускника вузу, сформованість якої відповідно до вимог компетентнісного підходу виступає кінцевим інтегрованим результатом вищої освіти.

Міждисциплінарний і компетентнісний підходи у вищій освіті породжують нову стратегію підготовки кадрів, орієнтовану на формування у студентів компетенцій, заснованих на гнучких, багатофункціональних, цілісних знаннях і узагальнених умінь. Сформованість таких знань і умінь сприяє синтезу досягнень в суміжних дисциплінах, використання теорії і методів різних наук, діалогу культур, а головне – розвитку у студентів перспективного бачення проблем, глобальної і системно-аналітичного мислення. Все це забезпечує, як уже зазначалося, кінцевий інтегрований результат професійної підготовки у вищому навчальному закладі – сформованість соціально-професійної компетентності випускника. Її компонентний склад включає знання, вміння і досвід, ціннісно-сміслові орієнтації особистості і особистісні якості, які забезпечують цільову здатність випускника до відповідального рішення різноманітних соціально-професійних і особистісних завдань, в тому числі в умовах, що змінюються, полікультурних умовах.

Інтеграція навчання і виховання у ВНЗ є найважливішою умовою розвитку у студентської молоді, зокрема майбутніх учителів іноземної мови, здатності до полікультурного діалогу. Дійсно, гуманістичні та демократичні цінності і традиції, способи ведення міжкультурного діалогу, вирішення складних проблем не можуть ефективно освоюватися студентами тільки вербальними методами в процесі навчання. Вони повинні бути підкріплені реальною виховною практикою.

Не можна навчити навичкам демократичного життя поза практики демократичної участі в повсякденній життєдіяльності вузу. Неможливо ефективно оволодіти способами вирішення різноманітних проблемних ситуацій, зокрема в умовах культурного розмаїття, не будучи включеним в ці ситуації. Зазначені положення актуалізують необхідність доцільного поєднання теоретичної й практичної підготовки майбутніх фахівців і передбачають створення в освітньому процесі ситуацій, які моделюють актуальні соціально-професійні проблеми в умовах соціально-культурного різноманіття. Подібна стратегія забезпечує набуття студентами різноманітного досвіду (комунікативного, проектувального, рефлексивного та ін.), на основі якого розвивається соціально-професійна компетентність.

Варто зазначити, що підготовку майбутнього фахівця, зокрема учителя іноземної мови, важливо здійснювати на засадах культурологічного підходу. У сучасному світі не тільки обізнаність майбутнього фахівця стосовно особливостей різних культур, а й володіння іноземними мовами вважають ознакою високого рівня культури професіонала, адже мова є найважливішим засобом діалогічної комунікації і взаємодії представників різних мовних спільнот.

Не можна не зважати на той факт, що міжкультурний діалог як форма безпосередньої комунікації характеризується непередбаченістю, спонтанністю, а тому вимагає доволі високого ступеня автоматизму та готовності до творчого використання мовного матеріалу. Дотримання однієї мови у діалозі забезпечує розуміння людиною і є умовою людських взаємовідносин. Знання мови партнера з комунікації є умовою готовності до встановлення і продовження контакту та успішної подальшої співпраці. Але в деяких випадках вибір мови визначається практичною і зручною ситуацією для обох сторін діалогу.

Розгляд культурологічного аспекту поняття «міжкультурний діалог» зумовлює необхідність проаналізувати багатоаспектне поняття «культура», її вплив на розвиток особистості у процесі засвоєння нею соціального досвіду суспільства. У працях науковців (А. Арнольдів, А. Кармін, Ю. Лотман та ін.) обґрунтовано й схарактеризовано основні концепції культур: інформаційну, аксіологічну, діяльнісну, діалогічну. Згідно з інформаційною концепцією культури, людині необхідно засвоїти соціальну інформацію, що зберігається й накопичується в суспільстві за допомогою знакових систем, а також створювати нові знання для перетворення навколишнього світу.

Хоча у засвоєнні культурних універсалій навколишнього світу індивід спирається на традиції, норми, звичаї своєї національної культури, загальнолюдські цінності забезпечують підґрунтя для

сумісного існування людей (норми, звичаї, поведінка) і взаєморозуміння між людьми. У процесі обміну цінностями формується культура спілкування людини, що дозволяє їй духовно збагачуватися. У діяльнісній концепції (А.Кармін) культура розглядається як специфічний спосіб діяльності людини, що змінює навколишній світ і саму людину. У такому розумінні поняття «культура» відображає спрямованість людини на набуття досвіду у певній сфері діяльності, перетворення своїх інтелектуальних і духовних якостей.

Набуття бажаних навичок і вмінь відбувається саме під час виконання творчої діяльності, тож її результатом має стати розвиток творчої культури діяльності особистості, формування її компетентності в певній сфері. Творчий процес міжкультурного діалогу розвиває людину, допомагає проявити засвоєні знання щодо особливостей представників інших культур, їх культурні норми, відображає розуміння життєвих цінностей, робить професійну діяльність цікавою і різноманітною. У творчому процесі проявляється особистісний рівень активності людини, а у діалозі вчені (М.Бахтін, М.Бубер) вбачають організацію найпродуктивнішої розвиваючої взаємодії з представниками різних культур.

Отже, розглянуті концепції культур дозволяють виокремити єдність партнерів різних культур у діалозі, що підтверджує думка про відображення у культурі діалогу відповідних компонентів змісту міжкультурного діалогу майбутніх фахівців, зокрема учителів іноземної мови, які необхідно засвоїти для успішного формування досвіду міжкультурного діалогу та плідної співпраці представників різних культур у процесі міжкультурного діалогу.

Інформаційна, аксіологічна, діяльнісна концепції створюють підґрунтя для діалогічної концепції культури, сутність якої становлять суб'єкт-суб'єктні відносини у процесі соціальної взаємодії, що ґрунтуються на загальнолюдських цінностях. З позицій цієї концепції, успішність процесу взаємодії визначається рівнем засвоєння знань щодо особливостей представників інших культур з міжкультурного діалогу, розвитку культури діяльності індивіда, сформованістю професійно-особистісних якостей.

Культурологічний підхід щодо вивчення міжкультурного діалогу уможливує висновок про те, що компоненти змісту підготовки до міжкультурного діалогу мають відтворювати складники загальнолюдської культури як способу передачі соціального досвіду: когнітивний, комунікативно-творчий і ціннісний. У зв'язку із цим з метою набуття досвіду міжкультурного діалогу студентам необхідно бути обізнаним стосовно питань національної складової культур близького й далекого зарубіжжя, сутності міжкультурного діалогу (когнітивний компонент); набуття творчих комунікативних умінь і навичок у ситуаціях професійної діяльності на засадах діалогічної взаємодії (комунікативно-творчий); бути здатним сприймати, усвідомлювати й поважати відмінності партнерів різних культур світу, усвідомлювати й дотримуватись універсальних цінностей (ціннісний).

Характеризуючи навчальний діалог через призму культурологічного підходу можна виділити такі важливі аспекти освітнього процесу як: спілкування одного суб'єкта з іншим суб'єктом; партнерство, співробітництво, співтворчість вчителя і учнів, які в просторі діалогу привласнюють і відіають певні позиції, ролі; багатоплановість уроку-діалогу; використання ігрових методик.

При цьому основним структурними елементами навчання діалогу у процесі підготовки учителя іноземної мови можуть стати: а) занурення учасників діалогу в особистісні смисли, психологічна адаптація до майбутньої естетичної та пізнавальної діяльності; б) позначення теми уроку і його установок (здається культурний простір діалогу); в) усвідомлення учнями своїх власних вражень, думок про досліджуване, виникнення у свідомості школяра питань до себе і інших, підтримування навчальної ситуації, що забезпечує включення учня до культурного простору уроку; д) виникнення нових навчальних ситуацій в сфері багатоголосся думок, суджень, спостережень, відкриттів у процесі розуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кошманова Т.С. Культурологічний підхід до навчання іноземної мови: [Електронний ресурс] / Т. С. Кошманова. – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/monograf/14/10/pdf
2. Багатокультурність і освіта. Перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України. Аналітичний огляд та рекомендації / [за ред.О. Гриценка]. – К.: УЦКД, 2001.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ НАСТАНОВИ В ЕСТЕТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ

Визначальною рисою сучасної шкільної освіти є спрямованість її змістово-цільових аспектів у бік гуманізації, що означає глибокі якісні перетворення в стратегії й тактиці навчання з урахуванням передусім особистісного чинника. Основна увага зосереджена на створенні сприятливої обстановки для кожної дитини, її вихованні як вільної цілісної особистості, здатної до самостійного вибору цінностей, самовизначення в світі культури.

Наразі актуальним стає формування в школяра естетичної культури, що забезпечує ціннісне відношення до довкілля, емоційно-образне осягнення реальності, розвиток здатностей сприймати красу у всьому її розмаїтті й створювати прекрасне в навколишній дійсності. Не викликає сумнівів той факт, що естетична культура сприяє формуванню соціальної позиції, заснованої на гуманістичних цінностях, гармонізує емоційно-комунікативну сферу учня, оптимізує його поведінку. Сформованість естетичної культури підсилює особистісне ставлення до вибору професії, приводить у відповідність власні потреби суспільним ідеалам, уявленням про цінності, активізує внутрішні ресурси, забезпечуючи таким чином самореалізацію особи. Все це ставить перед учителем школи важливе завдання естетичного виховання учня. Причому в цьому процесі мають бути задіяні абсолютно всі предмети, адже кожна дисципліна має свої можливості щодо реалізації естетичних настанов, які мають глибоке філософське підґрунтя: естетика як наука вивчає два взаємопов'язані кола явищ (сферу естетичного як специфічний вияв ціннісного ставлення людини до світу й сферу художньої діяльності людей) [4, с. 773].

Проте окремі дисципліни дають учителеві широкі можливості щодо виховання естетичних сприйнятів та почуттів учнів, зокрема література, музика, образотворче мистецтво. Значення культурно-художнього текстового матеріалу в процесі націо- та державотворення, в особистісному бутті розглядається на міжгалузевому рівні в працях українських учених минулого і сьогодення: А. Бичко, М. Брайчевський, П. Голубенко, Н. Горбач, М. Коцюбинська, Є. Маланюк, І. Огієнко, А. Погрібний, М. Попович, О. Потебня та інші.

Щоб досягнути поставлених освітніх цілей, процес пізнання художнього мовлення має бути організований як дослідження, експеримент (В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, Г. Токмань, А. Хуторської, І. Якиманська, О. Сирко, Л. Варзацька). Первинним стає не вивчення мовного матеріалу, а організація словесної творчості [1, с. 362].

На думку дослідників, гармонійний, усебічний розвиток особистості неможливий без її естетичної вихованості. У сучасній педагогіці естетичне виховання тлумачиться як „педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси” [1].

Видатний український педагог Василь Сухомлинський писав: „Краса – могутній засіб виховання чутливості душі. Це вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння і почуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкривається істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримирним. Краса вчить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі, вона виправляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання. Краса – це дзеркало, в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому ти так чи інакше ставишся сам до себе” [3, с. 414].

На наше переконання, естетичне – всеоб'ємне поняття, що відображає те спільне, притаманне естетичним явищам. Сюди відносимо: об'єктивно-естетичне в природі, в продуктах матеріального і духовного виробництва; естетична діяльність, а також творчість за законами краси; суб'єктивно-естетична, або естетична свідомість (естетичні почуття, сприйняття, потреби, оцінки, ідеали тощо). У поняття естетичного увіходить, природно, і художня культура.

Відтак метою естетичного виховання є високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності. Естетична культура – це сформованість у людини

естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, зберігати природну красу. Рівень естетичної культури виявляється як у розвитку всіх складників естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, смаків, потреб, ідеалів), так і в розвитку умінь і навичок активної перетворювальної діяльності у мистецтві, праці, побуті, людських взаєминах.

Естетична свідомість – це форма суспільної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні сприйняття, судження, смаки, ідеали і виражається в естетичних поглядах та мистецькій творчості.

Для розуміння психологічних особливостей естетичної свідомості як результату естетичного виховання слід розглянути її структуру:

1. Естетичні сприйняття, що виявляються у спостережливості, умінні помітити найістотніше, що відображає зовнішню й внутрішню красу предмета, явища, процесу, відчувати радість від побаченого, відкритого.

2. Естетичні почуття – почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в оточуючій дійсності, творах мистецтва.

3. Естетичні судження, що передають ставлення особистості до певного об'єкта, явища. У педагогічній практиці є недопустимим нав'язування учням вчителем своїх міркувань. Навпаки, він повинен допомагати їм виявляти самостійність при з'ясуванні естетичної вартості предметів.

4. Естетичні смаки, що постають як емоційно-оціночне ставлення людини до прекрасного. Вони мають вибірковий, суб'єктивний характер. Стандартних смаків не існує, вони пов'язані з індивідуальним баченням і сприйняттям.

5. Естетичний ідеал – своєрідний зразок, з позиції якого особистість оцінює явища, предмети дійсності. Естетичний ідеал відображає уявлення про красу, її критерій [4, с. 775].

Зміст естетичного виховання конкретизується в програмах з кожного предмету. Звичайно, деякі предмети, зокрема література, музика, образотворче мистецтво тощо мають дуже великий потенціал щодо естетичного виховання учнів завдяки специфіці об'єктів вивчення – творів мистецтва. Проте вчителі всіх дисциплін мають враховувати естетично-виховне навантаження програм та намагатися використати в цьому аспекті кожну можливість, яку дає той чи той предмет. Окрім уроків, естетичне виховання реалізується у різних самодіяльних об'єднаннях учнів (хори, оркестри, ансамблі, літературні, драматичні, хореографічні гуртки, кіно- і фотогуртки), у роботі студій, під час факультативних занять з етики, естетики, різних видів художньої творчості, історії мистецтва тощо. Серед цих шляхів реалізації естетичного виховання учнів важливе місце посідає естетичне виховання на уроках зарубіжної літератури.

Спираючись на зазначену вище структуру естетичної свідомості, доходимо висновку, що найважливішим завданням естетичного виховання є формування й розвиток естетичного сприйняття, яке складає основу естетичного почуття. Більш складні компоненти – почуття, судження, смаки, ідеал формуються в учнів на базі естетичних сприйнятів у процесі естетичного освоєння світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варзацька Л. Метод проєктів у структурі особистісно зорієнтованого уроку / Л. Варзацька // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 361 – 373.
2. Сирко О. Художнє слово як важливий засіб морального й естетичного виховання учнів / О. Сирко // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 434 – 438.
3. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 672 с.
4. Философский энциклопедический словарь / [Редкол.: С.С.Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичёв и др.]. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия. – 1989. – 815 с.

БЪЛГАРСКИТЕ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ДЕЙЦИ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ТУРСКИ ЛИТЕРАТУРЕН КРИТИК

Приемането през 1908 г. на Втората конституция и либерализацията на печата водят до сериозно увеличаване на количество вестници и списания в Османската империя¹. Сред тях най-популярно е илюстрираното списание «Шехбал»¹, издавано в Истанбул от 14 март 1909 г. до 23 юли 1914 г. от известния музиковед, правист и интелектуалец Хюсеин Саадеддин Арел (1880-1955) с цел повдигане на културното равнище на османското общество и съдействие за модернизацията.

Наистина, по страниците на двумесечното списание се публикуват материали за изкуство, философия, медицина, технологии, женски права и по други обществени и научни теми, заимствани предимно от Запад. Литературните теми са засегнати в подразделите «Литературни беседи» и «Литературна критика». Читателската публика се запознава с творбите на известните отечествени и чужди автори. Не остават без внимание също така първите опити на начеващите автори, което допринася за популяризиране на имената им.

През периода на съществуване на списанието в раздела «Литература» са публикувани 46 поетически, 52 прозаически и 59 драматически творби от известни майстори на словото от родната и световната литература. Литературно-критическите статии са 26. [5] Две от тях със заглавие «Българските писатели и българската литература», написани от Хюсеин Ариф, излизат в бр. 97 и 99 (1914) на «Шехбал» и представляват предмет на настоящата разработка.

Темата на първата статия «Българските писатели и българската литература» експлицитно се уточнява в подзаглавието – «Паисий – първият историк и писател».

В уводната част се напомня фактът, че развитието на нацията е комплексен процес, в който всички сфери на обществения живот са длъжни тясно да си сътрудничат. Най-важни от тях според автора са езикът и литературата като «главни аспекти на националната идентичност и важни фактори за националното пробуждане, тъй като се явяват носители на паметта за важните исторически събития, които благодарение на езика и литературата стигат до ума и сърцата на младите поколения». [2, с. 7] Ариф смята, че равнището на езика и литературата свидетелства за степента на развитие на мястото, на което принадлежат: «Колкото по-високо е равнището и съзнанието на хората, толкова по-развита е нацията. А върху съзнанието на хората може да се подейства с перо. С него може да се съхрани паметта за големите събития в историята на народите, да се съдейства за пробуждането на националния дух и съзнание». [пак там]

Възхитен от приноса на българските писатели в развитието на страната им, Ариф прави обект на текста си българския език и литература. Той подготвя турския читател за един екскурс в историческото развитие и корените на българския език и литература: «Това ще бъде не само предаване на сведения в повествователен план, а изследване – отначало корените и историческото развитие на българския език и литература, а след това – индивидуалните портретни характеристики на тези, които са служили на делото на просвещението, с указване както на силните, така и на слабите страни в творчеството им». [пак там]

След като информира читателите, че най-знаменателният период в историята на българската литература се явява втората половина на XVIII в. (особено първите години), Ариф извършва ретроспективен екскурс в периода на създаване и разпространение на българската азбука на

¹ Докато между 1888-1907 г. излиза средно по едно издание годишно, в 1907 г. общото количество на периодиката в Империята възлиза на 120. От тях 52 (от които 16 на турски) се издават в Истанбул. Месец и половина след обявяването на Младотурската революция и възстановяването на Конституцията се правят постъпки за получаване на разрешение на 200, а в първите седем месеца – на 730 нови издания. За 6 г. е дадено разрешение за 730 (от които 308 на турски) издания. Отделно, има вестници и списания, издавани без официално разрешение. В 1909 г. в пределите на Османската империя се издават 730 (от които 213 на турски) вестника. [4, с. 120-121].

¹ Думата «шехбал» означава най-дългото перо от пгичето крило, което служи за ускоряване на полета.

Балканския полуостров от братята Кирил и Методий. Той подчертава значението на писмеността в зараждането и развитието на българската нация, след което подробно се спира върху гръцката културна и църковна хегемония над българите, на активното преписване на книги в някои манастири: «Ако не бяха се съхранили българската азбука и българският език, нямаше да съществува български народ. Наличието на писмен език, въпреки силния гръцки натиск, и голямото количество на неграмотното население, способстват за съхраняването на българската нация». [пак там] По-нататък Ариф отбелязва, че нито широкоразпространеното гръцко църковно влияние, нито османското господство в региона, не са могли да възпрепятстват активната книжовна дейност в някои старинни манастири. Правителството на Османската империя не оказвало натиск върху тях, което способствало съхранението им. В качеството на живи центрове на книжовността са упоменати Рилският⁵ манастир и Атон (Света гора), съхранили образци на славянската култура и традиции.

През втората половина на XVIII в. П. Хилендарски (1722-1773), представен от Ариф като «български монах и писател», написва известната си «История славянобългарска», в която се предлага накратко историята на българския и другите славянски народи, царе и духовни мъже, като представлява началото на новата българска литература. Впоследствие се описва целта и процесът на написване на въпросното съчинение: «Паисий бил голям родолюбец. Обичал много историята. Размислите по време на дългите години, проведени в уединение, събудили у него неизменна любов към родината и народа. Със задълбочаване на изследванията върху миналото на България все повече нараствало неговото искрено безпокойство. Той радеел да види България свободна и независима. С цел да внесе своя принос в осъществяването на тази мечта, започнал на търси материали за историческото минало на своя народ, за да ги събере на едно място». [2, с. 8]

Ариф определя книгата на Паисий като «първа стъпка по пътя към националното пробуждане». Въпреки че тя, по неговите думи, «няма голямо научно значение и притежава много недостатъци, бързо се разпространява по цяла България и събужда у българите небивали до тогава патриотични чувства. Паисий отговаря на такива въпроси като: «Какво е отечеството?», «Какво е народът?» Той запалва ненавист и вражда към всичко гръцко». [пак там] Завършена през 1762 г., «История славянобългарска» се явява не само първата голяма творба на новата българска литература, но съдържа и програма, която цели възраждането на българския народ и указва пътя му на развитие. Ето главните пунктове, върху които, по мнението на тънкоуловилия тези особености на «Историята» Ариф, поставя акцент Паисий: «Да се внуши на българите да не използват гръцки език, да не следват гръцките традиции и да не се подчиняват на наложените от гърците норми. Да се покаже на българите, че като народ те трябва да се гордеят с миналото си и че е време да се вслушат в древния шепот на българската земя. Да се запали в сърцата им чувство за национална гордост, а в очите им – пламъка на радостта». [2, с. 8-9] За най-голям успех на Паисий Ариф смята използвания прост, разбираем за всички и достъпен език.

Статията завършва с размисъл за това, че всички писатели, които служат с перото си на народа, на неговото пробуждане и развитие, се придържат към същите принципи, както и Паисий: да се пише просто и разбираемо, поради което и най-необразованите ги разбират и следват. По такъв начин Ариф поставя Паисий сред големите световни просветенци.

Точно след един месец, на 28 юни 1914 г., в брой 99 на «Шехбал» излиза втората статия на Хюсеин Ариф за българската литература. Тя е под същото заглавие, както и първата: «Българските писатели и българската литература. Езикът в служба на прогреса и пробуждането», като тук обект на изследване са последователите на Паисий – «писатели, поети, учители, търговци, които увенчават българската история» – и тяхната дейност. Подчертавайки съществената роля на Паисий и труда му в пробуждането на национално съзнание у българите, с което «вписва името си със златни букви в историята на народа», Ариф отбелязва, че той е богат също така и с многочислените си последователи и ученици. [3, с. 44]. Първият и най-активен сред тях, когото по-нататък авторът нарича «вдъхновител на българското национално възраждане», е Стойко Владиславов⁶ (1739-1813). Тук трябва да се отбележи, че никъде в текста Ариф не отбелязва църковното име на Стойко

⁵ В текста – Рило.

⁶ В текста – Стовико. Стойко Владиславов е светското име на Софроний Врачански.

Владислав Софроний Врачански⁷, което той приема при ръкополагането си в духовен сан и под което е повече известен в България и другите страни. Той е представен като «пламенен радетел и борец за свобода, което често поражда негодуванието на църковните власти». [пак там] Видимо, това е послужило да бъде арестуван от видинския паша Осман Пазвантоглу⁸. «По време на двегодишния затвор, както и в следващите години от живота си, той напълно се посвещава на книжовна дейност, като преследва целта да просвети и въздигне духовния ръст на своите съплеменници». [пак там] Авторът отбелязва, че той издава първата си книга в 1806 г. в Букурещ, но не указва заглавието ѝ. Целта на написването ѝ Ариф определя като «опит на гражданина и просветителя Стойко Владислав да покаже на българския народ неговия труден и безнадежден живот, да развълнува младите с очаквания ги подобен живот и заедно с това да раззелени семената, посети от Паисий, и с това да въздейства на техните патриотични чувства, да внуши противоборство и идеята за независимост». Според Ариф, «книгата е отговор на потребността на времето, в съответствие с неговите очаквания. Тя е написана на разбираем и в същото време призоваващ към противоборство език и получава голяма популярност». [3, с. 44] Веднага след това се подчертава, че с художествения си език, стил и светоглед Софроний се явява истински последовател на Паисий. [пак там]

В посочената от Ариф 1806 г. в Римник (Румъния) излиза първата новобългарска печатна книга на Софроний – сборник с неделни и празнични проповеди – «Кириакидромион, сиреч Неделник». Но, изхождайки от следващите разсъждения, че в тази книга Стойко Владислав «описва своя и на съплеменниците си живот» [пак там], може да се предположи, че Ариф греша, тъй като става дума за друга книга – «Житие и страдания на грешния Софроний», завършена около 1804-1805 г. и издадена в 186 г.

За широкото разпространение на «Житието» спомагат учениците на Стойко Владислав, които той възпитава по време на учителстването си. Те «посрещат книгата с голям възторг и с ентузиазъм се заемат с разпространението на идеите на своя учител».

Ариф със съжаление отбелязва, че голяма част от населението е било неграмотно, поради което идеите и призивите на Паисий и Софроний не били възприети от всички, а само от образованото малцинство. Да се пишат книги за пробуждането и вдъхновяването на народа не е било достатъчно, нужно е било той да бъде научен на четмо и писмо. Това става и главната цел на някои меценати и търговци от Габрово и Котел, които поддържат търговски връзки с Румъния.

По-нататък читателите се информират за издаването през 1825 г. на «първия български буквар с илюстрации, които се отнасят до историята и цивилизацията». [3, с. 45] Името на автора Петър Берон (1800-1871), издал през 1824 г. с помощта на мецената Антон Иванов «Буквар с различни поучения», известен и като «Рибен буквар», не се упоменава. Заедно с това за него се пише, че в Букурещ е създал славянска школа.

В последващите абзаци на статията се говори за появилите се веднага след изданието на Буквара преводи на учебници и пособия за началното образование. Читателите подробно се запознават с дейността на Георгий Хуц (Юрий Венелин)⁹, Васил Априлов (1789-1847), Неофит Рилски (1793-1881), а така също с историята на създаване на първото българско светско училище и с неговата програма.

Деецът на славянското национално възраждане, историк и публицист Георгий Хуца се появява пред турските читатели като учен-романтик, който «смята за лично дело репутацията и честта на българския език и уважението към него». Ариф пише, че «внимателно и задълбочено изучил славянските езици в Кеймбридж, Сегедин и Москва, той публикува в 1829 г. първия том на «Древните и сегашни българи в политическо, народописно и религиозно отношение към руснаците».

⁷ На 31 декември 1964 г. Българската православна църква обявява Софроний за светец.

⁸ Осман Пазвантоглу, който предвожда въстанието на кърджалиите, заедно с еничарския гарнизон се обявява за независим паша на укрепения Видин и владетел на земите в северозападните български предели и Източна Сърбия, поради което получава името Хайдут Пазвантоглу.

⁹ Роденият в Закарпатие (Украйна) Георги Хуца е с руско-румънски произход, син на православен служител. Тъй като не желае да се замонаши, за да не го открият, сменя фамилията си на Венелин-Венелинович. Когато се установява в Русия, сменя името си и става известен като Юрий Иванович Венелин. На места Ариф го споменава като Жорж Гоч, а на други – като Венедин.

След това, за да състави граматика и речник на българския език, а така също сборник с народни песни, обикаля из Бесарабия, където живеят изселили се от Румелия българи. В 1839 г., неосъществил намеренията си, той умира на 37-годишна възраст». [3, с. 45]

Образованият търговец и меценат Васил Априлов е представен от Ариф като продължител на делото на Венелин. Впечатлен от историческите открития на Венелин, до края на живота си той остава ревностен проповедник на българското образование и деен радетел за културната независимост на българския народ. Венец на неговите усилия се явява откриването на с поддръжката на други меценати първо светско училище в Габрово, което се превръща в истински оазис на просвещението, гражданското възпитание и книжовната дейност сред българите.

Като учител в Габровското училище е бил назначен монахът от Рилския манастир Неофит (в текста Теофит). За да овладее новите методи на преподаване, той отива в Букурещ, където донася необходимите за новото училище учебници и други учебни материали.

Гимназията е открита през 1835 г.: «120 ученици започват да учат на четмо и писмо на български език, изучават математика, география, религия и пр.» Ариф се учудва от въвеждането в училищната програма на гръцки език и обяснява тази необходимост с неговото широко приложение. [3, с. 46] Като подчертава нарастването на потребността от просвещение, Ариф информира читателите за откриването на 50-ина нови училища за десетина години, за издаването на хиляди книги на български език. От 1841 г. постоянното книгопечатане активизира процеса на развитие и съзнателното разпространение на просвещението в страната.

Ариф изказва мнението, че «благодарение на усилията на първостроителите на Българското възрождане Паисий и Софроний, Венелин и всички търговци и меценати, които не се страхуват да пожертват богатството си в името на народа, България не е далече от окончателното си пробуждане». [пак там]

В заключение, и в двете статии на Хюсеин Ариф, публикувани в бр. 97 и 99 на сп. «Шехбал» за българските възрожденски дейци от XVIII в., се чувства крайно положително и топло отношение към самите тях, а също така и към българската литература и култура. Смята се, че Хюсеин Ариф е бил в България и поддържал контакти с българските културни среди. Изхождайки от подреждането на литературните дейци, допуска се, че той е ползвал «История на българската литература» (1904) на Димитър Маринов. Двете статии открито показват колко широка е била географията на търсенето на идеи за модернизацията на турското общество. Авторът е съвършено прав като обръща внимание на неоченимата роля на езика и литературата в духовното възрождане на нацията. На някои места Ариф сравнява положението в България и Турция, привежда примери за безкористните усилия на българските обществени дейци, насочени за просвещението на народните маси, и напътства турската интелигенция да следва този пример.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ahmetoğlu, S. *İttihatçı Aktüaliteden Kitlesele Popülariteye: Şehbal Mecmuası (1909–1914)* [монография] / S. Ahmetoğlu. İst.: Libra Yayınları, 2010. – 447 с.
2. Arif H. Musâhabe-i İçtimâiyye. Bulgar Muharrirleri ve Edebiyatı. İlk Tarihşınaf ve İlk Muharrir Paîçi // *Şeh'bâl*, № 97, 28 май 1914. – с. 7-9.
3. Arif H. Musâhabe-i İçtimâiyye. Bulgar Muharrirleri ve Edebiyatı. Paîçî'nin Takipçileri // *Şeh'bâl*, № 99, 28 юни 1914. – с. 44-46.
4. Ataman B., Pekman C. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Basınında Bir Baskı Şampiyonu: Şehbal Dergisi. // *Müteferrika*. Güz 2008/2, № 34. – с. 119-132.
5. Dağdelen, İ. *Fotoğraflarla Şeh'bâl Dergisi; Katalog ve Diziner* [альбом] / İ. Dağdelen. İst.: I.B.B. Kütüphanesi ve Müzeler Müdürlüğü, 2006. – 586 с.

ПОНЯТТЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ

Всеохоплююча глобалізація, яка проникла в усі сфери економічного, політичного, культурного та громадського життя, ставить нові вимоги до фахівців різних галузей. Така ситуація зумовлена процесами залученням багатьма державами закордонної робочої сили, делегування співробітників і керівників у відрядження до зарубіжних країн, збільшення кількості інтернаціональних робочих груп і корпорацій, а також міграцією та інтеграція іноземців. Нові умови висувають нові вимоги до вирішення повсякденних ситуацій, особливо в професійній сфері діяльності і зумовлюють реальну необхідність розпізнавати культурні відмінності та розуміти їх значення.

Аналогічні вимоги стоять перед українськими фахівцями, а їх належна підготовка – це одне із основних завдань вузів, що забезпечить успішну інтеграцію майбутніх українських фахівців у світовий соціум. Це, перш за все, зумовлено приєднанням України до Болонського процесу, що створює нові можливості для професійного формування майбутніх фахівців, передбачає академічну та професійну мобільність українських студентів і спеціалістів. Разом із тим, запровадження Болонської моделі в системі вищої освіти України супроводжується певними труднощами, зокрема студентська мобільність (навчання в європейських вищих навчальних закладах) та професійна мобільність фахівців обмежується, у першу чергу, через проблеми міжкультурної комунікації. Таким чином, міжкультурна комунікація – це затребуваний теоретичний і практичний науковий напрямок, що активно розвивається та перебуває на стику лінгвістики, культурології, антропології, комунікативної лінгвістики, соціології і психології [4, с. 76].

Явище міжкультурної комунікації виникає в процесі усвідомлення суб'єктами взаємодії культурних відмінностей один одного. Так, на думку Ю.Тен: «Міжкультурна комунікація – це комунікація, яка виникає у ситуації усвідомлення культурних відмінностей, що проявляються у мові, цінностях, традиціях, звичаях і звичках» [7, с. 123].

Традиційно, курс міжкультурної комунікації орієнтований на спеціалістів з туризму. Проте, реформування вітчизняної системи вищої системи освіти також передбачає поліпшення фахової підготовки майбутніх аграріїв з фокусом на полікультурне виховання студентів, формування їхньої громадянської позиції, національної та гуманістичної самосвідомості, ініціативного та відповідального ставлення до майбутньої професійної діяльності.

Наукові публікації останніх років висловлюють ідею, що ефективність сучасної фахової підготовки студентів у вищих навчальних закладах залежить не тільки від сформованості професійних, але й різноманітних загальнокультурних компетентностей. Серед таких дослідників Є. Бондаревська, В. Введенський, І Голованова, Г. Коптельцева, Ю. Рот, В. Руденко, Ю. Татур та ін.

Низка науковців обирають принцип нерозривної єдності освіти і культури методологічною основою формування культурної компетентності, серед них О. Арнольдов, В. Біблер, П. Щедровицький, а також ідеї про сенс освіти (М. Бердяєв, О Новіков, А. Флієр) як унікальний процес становлення особистості.

Поняття «міжкультурної компетентності» має міждисциплінарний характер і існує велике різноманіття дослідницьких підходів до визначення його змісту, що обумовлено не лише складністю даного феномена, але і його багатоплановістю. Дослідники визначають міжкультурну компетентність як «погляд і проникнення у чужу культуру» (Г. Нейнер), «досвід спільного міжкультурного взаємобуття, синергії» (М. Томас), «позитивне ставлення до присутності в суспільстві різних етнокультурних груп» (Т. Грушевицька), «комплекс соціальних навичок і здібностей» (Ю. Рот, Г. Коптельцева), «інтеграційну якість особистості» (І. Переходько), «інтегральне особистісне утворення» (Т. Парфьонова), «сукупність знань, навичок і вмінь, загальних для всіх учасників спілкування, необхідних для досягнення взаєморозуміння» (О. Садохін) тощо. Ідея Г. Єлизарової [3, с. 276] в тому, що міжкультурна компетентність – це здібності, які дозволяють мовцю вийти за

межі власної культури й набути якості медіатора культур, не втрачаючи при цьому власної культурної ідентичності.

Знання у цій сфері студенти отримують, передусім, завдяки дисциплінам лінгвофілологічного та історичного циклів [9, с. 155]. К. Ерлі та Е. Мосаковські, провівши тренінги із менеджерами з 60 країн світу з виховання культурної компетентності, визначили причини труднощів адаптації особи до нового культурного середовища. На їхню думку, ці труднощі пов'язані з трьома складовими культурної компетентності: когнітивною (вивчення вірувань, традицій, табу чужої культури), фізичною (манера поведінки, жестикуляція) та емоційною (довіра, вмотивованість вивчення іншої культури, її прийняття). І саме знання у цих трьох напрямках забезпечать досягнення цілей та успішного вирішення поставлених задач.

Термін «міжкультурна комунікація» широко охоплює усі форми спілкування між людьми різних груп, так само як і більш вузько окреслену сферу комунікації між різними культурами (міжрасова комунікація, спілкування між етнічними групами, між релігіями, спілкування між підлітками та людьми старшого покоління і т. д.). Міжкультурна комунікація відбувається кожного разу, коли інформацію, передану представником однієї культури, розуміє представник іншої культури, тобто це спілкування між представниками різних культур. Важливою характеристикою міжкультурної комунікації є те, що один із партнерів, який бере участь в ній, повинен використовувати іншу мову, яка може бути (чи не бути) варіантом його власної.

Значне розширення міжнародних контактів у бізнесі, освіті та повсякденному житті спричинило появу поняття «культурного шоку», що виражається у відсутності знань і нерозумінні особливостей іншої культури (традицій, звичаїв, мови тощо). Це призводить до комунікативного бар'єру, який унеможливує досягнення комунікативної мети й зумовлює стресову ситуацію. Стрес стає причиною неохайного сприйняття комунікативної (не лише мовної) ситуації, а це призводить зрештою до відмови від наступних прямих контактів (культурного шоку). Для того, щоб уникнути подібної ситуації, необхідно мати повне розуміння комунікативного контексту і його культурних відмінностей.

Комунікація професіоналів має свої особливості і свою специфіку. Тому, говорячи про слово в міжкультурній комунікації, виникає необхідність виділити поняття прецедентного імені і прецедентних висловлювань. У зв'язку з цим цікавий приклад К. Менерта, який говорить про неможливість адекватного перекладу на європейські мови (а значить і сприйняття європейцями) назви повісті Шукшина «калина червона» (в цьому ряду - українська пісня «Одна калина» та ін.), хоча в більшості європейських мов є слово, що позначає цю рослину. Ці слова подані у особливий характер і обумовлені міфологічними і культурними традиціями, які у росіянина і українця, звичайно, інші, ніж у європейців [8, с. 129].

В ряду інших цікавими є зооморфні характеристики значень слів, їх національна детермінованість. Наприклад, слова різних мов, орієнтовані на одну і ту ж тварину, можуть представляти її еталоном різних якостей і властивостей: «жаба» в українській мові означає «огидна людина», а в чеській - стосовно до миловидної дівчини; «свиня» - для українця, насамперед - «непорядна людина», для японця - «товста людина» тощо [8, с. 147].

Відмінності в культурі можуть спричиняти виникнення непорозумінь, бар'єрів і труднощів у спілкуванні. Культурні розбіжності між учасниками комунікації функціонують як межі або бар'єри, які суб'єкти спілкування повинні подолати [7, с. 128]. Тому, міжкультурна компетентність є вирішальною умовою виховання полікультурної особистості, такої особистості, яка зможе успішно та ефективно співпрацювати і вести діалог у сучасному мнливому світі.

Майбутні фахівці аграрної галузі, як і усі інші спеціалісти, потребують міжкультурної компетентності, яка є необхідною передумовою для адекватної, успішної та прийнятної всіма сторонами комунікації і співпраці. Студенти-аграрники із достатнім рівнем міжкультурної компетентності здатні самостійно визначити допустиму міру адаптації стандартів власної культури до соціальних норм, традицій, засад чужоземної культури. Так, Л. А. Новікова доцільно зауважує, що «знання своїх і чужих культурних стандартів, уміння поводитися з ними створює умови для реалістичного сприйняття інокультурної поведінки і культурно-адекватного розуміння характерних ознак своєї і чужої культурної системи орієнтації. Особливості різних культур обумовлюють сприйняття міжкультурної взаємодії їхніми представниками. Таким чином, – продовжує автор, –

ситуації перетину різних культур є умовами, в яких культурно-специфічні особливості стають значимими для партнерів за комунікацією» [6, с. 23].

Беручи до уваги все вище сказане, важливе значення набувають ідеї принципово нового підходу до вивчення іноземних мов в професійній комунікації майбутніх фахівців. Для ефективного спілкування з представниками інших культур недостатньо досконало володіти іноземною мовою. Більше того, чим краще людина володіє іноземною мовою, тим ймовірніше виникнення ситуації взаємного непорозуміння й навіть конфлікту з носіями мови. Тут доречно навести слова Є. Верещагіна: «Справа в тому, що, навіть під час спілкування тією самою мовою, люди не завжди правильно розуміють одне одного, і причиною часто є саме відмінність культур» [1, с. 30]. Тому викладання іноземних мов повинно обов'язково включати викладання культури того народу, мову якого вивчають. На підтвердження цієї думки подаємо цікаву характеристику відмінностей у культурі різних націй і народностей, запропоновану І. Еренбургом: «Європейці, вітаючи, простягають руку, а китаєць, японець... буде змушений стиснути кінцівку чужої людини. Житель Відня говорить «Цілую ручку», не замислюючись про зміст цих слів, а житель Варшави, коли його знайомлять з дамою, машинально цілує їй руку; англієць, обурений діями свого конкурента, шле йому листа: «Шановний сер, ви шахрай», без «Шановного сера» він не в змозі почати лист... Християни, входячи до церкви, костюлю або кірхи, знімають капелюха, а євреї, заходячи до синагоги, покривають голову. В католицьких країнах жінки не повинні заходити до храму з непокритою головою... Якщо до європейця приходять гість та захоплюється картиною на стіні, вазою чи іншою річчю, то господар задоволений. Якщо європейець починає захоплюватись річчю в домі китайця, господар дарує йому цю річ – того вимагає ввічливість. Мати мене вчила, що в гостях не можна залишати нічого на тарілці. У Китаї до чашки сухого рису, який подають у кінці обіду, ніхто не торкається – треба показати, що ти ситий. Світ різноманітний, і не варто ламати голову над тим чи іншим звичаєм: якщо є чужі монастирі, то, таким чином, є й чужі статуї...» [5, с. 10].

Дослідники називають дві основні причини, які ускладнюють комунікацію взагалі, а іноземною мовою особливо. Перша причина — лексико-фразеологічні обмеження, що регулюють використання мови. Лексико-фразеологічне регулювання мови означає, що кожне слово мови має свою, притаманну тільки даній мові сполучуваність (лексичну валентність). Ми не замислюємося про «одновалентність» слів, коли говоримо, що перемогу можна тільки здобути, а поразки — зазнати, для нас звичним є те, що увагу звертають, а компліменти роблять, заходи вживають, а участь беруть, в оману вводять, а до втрат призводять. Або навпаки, дієслова сідати, йти є «багатовалентними»: сідати на стілець, сідати за роботу, сідати на дієту, сідати за ґрати, сідати на голову (поводитися нахабно); людина йде, час іде, дощ іде, потяг іде та ін. Важко пояснити студенту, чому німецькою мовою *die Vorlesung halten* дослівно перекладається «тримати лекцію», тоді, як українською ми говоримо «читати лекцію», чому словосполучення висока трава, міцний чай, сильний дощ, англійською мовою звучать як «довга трава» (*long grass*), «сильний чай» (*strong tea*), «важкий дощ» (*heavy rain*)?

Зрозуміло, що лексична сполучуваність є національною, а не універсальною. Саме тому, під час вивчення іноземної мови, необхідно запам'ятовувати слова не окремо за їх значенням, а в найбільш стійких поєднаннях, притаманних даній мові.

Другою причиною, більш прихованою, ніж складнощі лексико-фразеологічної сполучуваності, є конфлікт між культурними уявленнями різних народів про предмети і явища дійсності, між їхнім розумінням комунікативної ситуації. Наприклад, питання «¿Como estas?» (іспан.) «Wie geht's?» (нім.) «How are you?» (англ.) у перекладі на українську мову означає «Як справи?». Відповіддю на це питання у західній культурі буде «Дякую» або «Все гаразд». Для нашої культури характерне скарження на долю, здоров'я, стосунки з родичами, ставлення до чинної влади, брак грошей тощо. Із точки зору англомовних культур, такі розмови можуть видатися не тільки недоречними й нетактовними, але й такими, що забирають час, душевні сили та енергію співрозмовника, а то і як натяк на очікувану матеріальну допомогу. Важливим у навчанні майбутніх спеціалістів ділової комунікації є розуміння ними того, що міжкультурне спілкування буде значно продуктивнішим, якщо сторони прагнуть опанувати культуру партнера, дотримуватимуться на практиці звичних для нього норм. Такий підхід сприятиме усуненню непорозуміння і конфліктів.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що міжкультурна компетентність майбутніх фахівців, в тому числі аграрної галузі, – це здатність індивіда здійснювати міжкультурну комунікацію у стилі співробітництва. Ефективність такої комунікації визначається рівнем цінностей та низкою особистісних характеристик, а саме відкритістю іноземному досвіду, толерантністю, взаємопорозумінням та гнучкістю мислення. Очевидно, що ця здатність ґрунтується на знаннях, уміннях і практиці міжкультурного спілкування. Тому, майбутні фахівці повинні володіти достатньою гнучкістю щодо стратегій функціонування у чужій культурі, проявляти креативність у розвитку інтеркультурних відносин, а також формувати спільну стратегію, яка дозволяє їм успішно переносити перевірені на практиці форми міжкультурної взаємодії на нові ситуації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верещагин Е. М. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1990. – 269 с.
2. Городецкая Л. А. Лингвокультурная компетентность личности как культурологическая проблема : автореф. дис. на здобуття наук.ступеня док. культурол. наук : 24.00.01 «Теория и история культуры» / Л. А. Городецкая. – М., 2007. – 42 с.
3. Елизарова Г.В. О природе социокультурной компетенции / Г.В. Елизарова // *Studia Linguistica: Слово, предложение и текст как интерпретирующие системы.* – СПб.: Тригон, 1999. – С. 274-281.
4. Жижина М. В. Медиакультура: Культурно-психологические аспекты / М. В. Жижина. – М.: Вузовская книга, 2009. – 188 с.
5. Кубрак О. В. Етика ділового та повсякденного спілкування : навчальний посібник з етикету для студентів / О. В. Кубрак. — Суми : ВТД «Університетська книга»; К.: Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. – 222 с.
6. Новикова Л. А. Развитие межкультурной компетентности студентов педагогического университета на основе использования телекоммуникационных технологий : дис. канд. пед. наук : 13.00.08/ Людмила Анатольевна Новикова. – Омск, 2007. – 226 с.
7. Тен Ю. П. Символ в межкультурной коммуникации: дис. док. філософ. наук : 09.00.13 / Юлия Павловна Тен. – Ростов-на-Дону, 2008. – 334 с.
8. Тер-Минасова Ц.Р. Мова та міжкультурна комунікація: навчальний посібник для студентів, аспірантів та здобувачів за спец. "Лінгвістика і міжкультурна комунікація" / Ц.Р. Тер-Минасова. - М.: Слово, 2008. - 262 с.
9. Флиер А. Я. Культурная компетентность личности: между проблемами образования и национальной политики / А. Я. Флиер // *Общественные науки и современность.* – 2000. – № 2. – С. 151–165.
10. Deardorff D. K. Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization / Darla K. Deardorff // *Journal of Studies in International Education.* – 2006. – № 10. – P. 241–266.
11. Fischer E. Peoples and Cultures of the World / Edward Fischer. – Washington : The Teaching Company, 2009. – 148 p.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ НАВЧАННЯ МОВИ Й ЛІТЕРАТУРИ

Бондарєва Т. П., Харківська А. В.

Вовчанський технікум
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка

БІНАРНІ ЗАНЯТТЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЗАЦІКАВЛЕНOSTІ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИМИ ДИСЦИПЛІНАМИ

Зі зміною нормативно-правової бази вищої освіти заклади I-II рівня акредитації опинилися в досить складній ситуації, адже при професійній орієнтації освітнього процесу та домінуванні фахових дисциплін викладачі загальноосвітньої підготовки (це підготовка студентів до отримання ними атестату про повну загальну середню освіту) мусять забезпечити високий якісний рівень знань студентів із дисциплін, з яких молодь складатиме зовнішнє незалежне оцінювання. Ясна річ, що українська мова та література посідає тут значне місце. Проте конкурентоспроможний молодший спеціаліст мусить добре володіти й іноземною мовою, яка є ознакою високоосвічених громадян.

Отже, перед викладачем-словесником постає досить складне завдання: зацікавити студентів-технарів вивчати філологічні дисципліни.

Одним із досить продуктивних мотивуючих засобів є, на наш погляд, бінарні та інтегровані заняття.

Проблема інтеграції навчальних занять та міжпредметних зв'язків у навчанні опрацьовувалася як викладачами-практиками, так і науковцями, зокрема Є. Глінською, Б.Тітовою, Г. Максимовим, І. Козловською, А. Коломійцем, В. Максимовою та ін. Аналіз психолого-педагогічної літератури [2-5] дав можливість зробити висновки, що інтегроване заняття – це таке заняття, що проводиться з метою розкриття спільних закономірностей, правил, теорій, відображених у різних навчальних предметах.

За визначенням І. Кучеренко, інтегроване заняття «ґрунтується на поєднанні знань, здобутих з різних навчальних предметів, яке допомагає сприймати навколишній світ як єдине і неподільне ціле» [7].

Відповідно, бінарне заняття – це навчальне заняття, побудоване на тісних міжпредметних зв'язках, яке проводиться спільно двома викладачами відповідних дисциплін [1].

Варто зазначити, що для якості проведення бінарного заняття викладача, які залучилися до цього, необхідно врахувати такі вимоги:

- об'єкти вивчення повинні збігатися або бути достатньо близькими (наприклад, при вивченні теми «Мистецтво монологічного мовлення: похвальна, самозахисна, агітаційна промова» з української мови в нагоді стануть знання про стратегію самозахисту підсудного, про яку якнайкраще розкаже викладач правознавства);

- в предметах використовуються однакові або близькі методи дослідження (ця вимога є менш регульованою, адже методи дослідження у більшості предметів загальноосвітньої підготовки збігаються, що дає можливість інтегрувати українську мову навіть з математикою за наявності близького об'єкта дослідження, наприклад, префікси одиниць вимірювання в контексті морфемного аналізу слова);

- предмети, які інтегруються, будуються на загальних закономірностях.

Ще у 17 столітті Я.А. Каменський сформулював так зване «золоте правило»: «Нехай предмети відразу схоплюються кількома почуттями, замальовуються, щоб закарбуватися через зір і дію руки ... усіма засобами потрібно запалювати спрагу знань і палку старанності до навчання» [цит. за: 6].

Наведемо приклад бінарного заняття, проведеного у Вовчанському технікумі ХНТУСГ викладачами української літератури та іноземної (англійської) мови.

Тема: «Поезія 20-х р. XX ст. П. Тичина — найбільший модерніст 20-х років. Literature as a kind of art. Description of a painting. London of the XX century».

Навчальна мета: допомогти студентам зрозуміти основні тенденції української поезії 1920-х років, її «вітаїстичність», усвідомити трагізм творчої долі письменника;

- *розвивати* навички аналізу ліричних творів, уміння висловлювати власні думки та враження, підтверджувати їх цитатами з тексту.

to enrich students' knowledge about famous Ukrainian writer; *to broaden* knowledge about the literature; *to widen* students' knowledge about London; *to find out* the ways of description of paintings;

to develop students' speech habits, logical thinking and language intuition; *to develop* listening and reading skills; *to practice* performance skills.

Цілі розвитку особистості: виховувати гордість за художні досягнення нашого народу; сприяти усвідомленню суспільного призначення національної літератури, виховувати любов до поезії, оптимістичне світобачення, естетичний смак; *to cultivate* pride for our compatriots; *to develop* socio-linguistic and cultural competence.

Хід заняття.

I. Оргмомент

1. Привітання, перевірка присутніх (рапорт чергового).

2. Психологічна розминка (викладачі просять студентів намалювати те, що їм заважає працювати чи розвиватися, а потім порвати цей аркуш з малюнком).

II. Мотивація навчальної діяльності

1. Вступне слово викладача української літератури.

Уявіть, що ви – юні дослідники. Для кожного дослідника подорож у часі – це нездійсненна мрія, адже саме таким чином ми зможемо доторкнутися до минувшини, побачити на власні очі епоху, в яку творили відомі митці, та почути на власні вуха голос письменника чи поета, твори якого вивчаємо. Отже, уявіть, що ми сьогодні подорожуємо машиною часу і потрапили у рік прийняття Декларації про державний суверенітет України.

- В якому році було прийнято Декларацію про державний суверенітет України ?

(*Очікувана відповідь:* Декларацію про державний суверенітет України було прийнято у 1990 році)

2. Робота з відеоматеріалом.

(Відео № 1 – про таємні скарби гетьмана Павла Полуботка)

3. Коментар викладача та обговорення відеоматеріалу.

- Як ви думаєте, чи була тема таємних скарбів, які заховані у банках Великобританії, новою для українського суспільства?

(*Очікувана відповідь:* Імовірно, що спроби повернути таємничі скарби гетьмана Павла Полуботка були і раніше, але Україна не була незалежною)

- До прийняття незалежності повернути скарби було неможливо, проте їх міг забрати лише нащадок Павла Полуботка. Таким нащадком був відомий поет, талановитий митець Павло Тичина. Отже, сформулюймо тему та мету заняття, виходячи з побаченого на відео (студенти самостійно формулюють тему та мету заняття, зазначаючи, що під час дослідження біографії Павла Тичини їм стане в нагоді знання іноземної мови та відомості про Лондон минулого століття, який відвідував поет).

III. Основний зміст роботи

1. Вступне слово викладача

(Мелодія № 1 – Подорож у часі). Ми продовжуємо подорож у часі. Відомий філософ Жерар Бює колись сказав, що голос – це друге обличчя. І зараз ми зустрінемося з самим Павлом Тичиною, який через 100 років звертається до нас зі своїм віршом «Ідемо з Великої Багачки».

2. Робота з відеоматеріалом (відео № 2 – Живий голос Павла Тичини)

- Скажіть, яке враження про поета викликає його голос? Який психологічний портрет митця ми можемо скласти за його голосом?

(Очікувані відповіді: голос Павла Тичини – це голос людини вразливої, лагідної, можливо, навіть схильної до чужого впливу. Разом з тим про таку людину можна сказати, що він чудовий митець).

- Щоб краще познайомитися з постаттю цього великого поета, пропоную вам попрацювати з кейсами у групах.

3. Робота в групах

Студенти завчасно об'єднані у чотири групи для виконання таких завдань:

I група – біографи: опрацювати біографію Павла Тичини, скласти хронологічну таблицю або опорний конспект (викладач української літератури).

II група – актори: інсценувати ті фрагменти біографії Павла Тичини, які зазначені у вашому кейсі (візит Тичини до Лондона). Звернути увагу на граматичний матеріал (викладач іноземної мови).

III група – читці: опрацювати поезії Павла Тичини та їх переклади, вміти проаналізувати поетику творів, виразно прочитати їх (обидва викладачі).

IV група – мистецтвознавці: опрацювати матеріал кейса, презентувати репродукції картин із приватної колекції Павла Тичини іноземною мовою (обидва викладачі).

4. Презентація результатів роботи

(представники груп почергово виходять та ознайомлюють з результатами роботи над матеріалами кейсів).

IV. Заключний етап

1. Рефлексія

2. Оцінювання

3. Домашнє завдання

Висновки. Спостереження, опитування викладачів ВНЗ I-II рівня акредитації, а також власний педагогічний досвід дозволяють стверджувати, що бінарне заняття, що об'єднує діяльність викладачів різних дисциплін, значною мірою активізує освітній процес у технікумі, сприяє встановленню дієвих міжпредметних зв'язків. Ми вбачаємо головну перевагу інтеграції в навчанні — це створення передумов для формування не вузькоінформованого фахівця, а творчої особистості, яка цілісно сприймає світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бінарні заняття [Електронний ресурс] / О.Ю. Красик. Режим доступу: oles.at.ua/statti/binarni_uroki.doc
2. Глинская Е. А. Межпредметные связи в обучении / Е. А. Глинская, Б. В. Титова. – Тула, 1980. – 44 с.
3. Данилюк Д. Я. Учебный предмет как интегрированная система / Д. Я. Данилюк // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 24-28.
4. Козловська І.М. Теоретико-методологічні аспекти інтеграції знань учнів професійно-технічної школи: дидактичні основи : монографія / за ред. С.У.Гончаренка / І.М. Козловська. – Львів : Світ, 1999. – 302 с.
5. Коломієць А. М. Міжпредметні зв'язки у контексті проблеми інтеграції / А.М.Коломієць, Д.І.Коломієць // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Львів, 1999. – № 2. – С. 61-66.
6. Психологія та педагогіка [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://psihelp.com/storya-pedagogki/29-pedagogchna-dyalnst-ta-teorya-komenskogo/176-didaktichnvmogi.html>
7. Інтегровані уроки як вид нестандартної організаційної форми навчання української мови [Електронний ресурс] / Ірина Кучеренко. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/umlsh/2011_3/

ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ З ЧИТАННЯ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Постановка проблеми. Читання текстів іноземною мовою є основним засобом отримання інформації, а також основою для формування та формулювання учнями власного висловлювання. Тому цей вид мовленнєвої діяльності посідає значне місце у формуванні комунікативної компетенції з англійської мови. Зважаючи на те, що читання потребує значного часу для опрацювання учнями, необхідно вводити та поширювати методи читання, що прискорюють швидкість читання без втрати розуміння змісту, а також методи та прийоми контролю читання, які допомагають оцінити кожного учня в класі максимально об'єктивно.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема навчання та контролю читання не є новою. Науковцями та методистами розроблено багато стратегій та методів навчання та контролю навичок і вмінь читання, серед яких важливе місце посідають роботи М. В. Балакіревої, Н. Д. Гальської, С. К. Фоломкиної та інших [1; 2; 9]. Дослідниками визначено психологічні основи навчання читання як виду мовленнєвої діяльності, з'ясовано зміст і форми навчального читання, запропоновано тести з контролю розуміння прочитаного, визначено роль художнього тексту в навчанні іноземних мов, описано методику навчання читання англійською мовою та вимоги до текстів та ін. Проте, аналіз підручників з англійської мови для старшої школи під редакцією Л. В. Калініної, О. Д. Карп'юк, А. М. Несвіт [3; 4; 5] та спостереження за навчальним процесом у старших класах гімназії №19 м. Мелітополь доводять, що для роботи з текстами для читання відводиться дуже мало аудиторного часу, що пояснюється специфікою даної форми роботи. Але, в той же час, це часто призводить до часткового або повного нехтування контролем та оцінюванням досягнень учнів з читання. У зв'язку з цим, постає проблема пошуку ефективних та оптимальних засобів контролю та оцінювання результатів роботи учнів з читання в умовах сучасного стану освіти.

Мета статті – винайти й теоретично обґрунтувати форми і засоби контролю й оцінювання досягнень учнів старшої школи з читання, визначити їх якісні і кількісні еквіваленти.

Задля досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку **завдань**, як-от: розкрити сутність читання як виду мовленнєвої діяльності та оцінити сучасний стан навчання та оцінювання вмінь читання учнів; проаналізувати науковий фонд з означеної проблеми та визначити літературні джерела, необхідні для обґрунтування власної наукової позиції; визначити ефективні форми та засоби контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів старшої школи з читання.

Виклад основного матеріалу. Читання іноземною мовою як вид мовленнєвої діяльності є однією з найважливіших ланок для учнів всіх рівнів загальноосвітньої школи. Сучасний стан розвитку комунікації надає школярам доступ до культурних та літературних надбань людства, і вони мають змогу читати художні твори, пресу та інші автентичні матеріали самостійно.

Згідно з чинними критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, при визначенні рівня навчальних досягнень учнів з читання враховуються не лише навички техніки читання, але й розуміння отриманої інформації, здібності учнів виділяти основну думку, визначати основні події тексту, давати оцінку вчинкам героїв та подіям, що відбуваються, робити відповідні висновки тощо [7].

В традиційній методиці зазвичай виділяють три етапи роботи над будь-яким текстом: дотекстовий, текстовий та післятекстовий. С.Ю. Ніколаєва виокремлює три види даного виду діяльності: читання з розумінням основного змісту тексту (ознайомлювальне читання); читання з повним розумінням тексту (вивчаюче читання); читання з метою пошуку необхідної інформації чи інформації, яка цікавить (вибіркове читання) [6, с. 199-203].

Читання з розумінням основного змісту тексту (ознайомлювальне читання) (skimming reading). Цей режим/вид читання є найбільш розповсюдженим у всіх сферах життя і здійснюється на матеріалі

автентичних текстів, які несуть інформацію про побут, традиції, культуру, історію країни, мова якої вивчається. Це читання про себе без вказівки на обов'язкове наступне використання здобутої інформації. Особливостями цього способу читання є: високий темп ознайомлення з усім текстом; точність розуміння основного змісту та найбільш суттєвих деталей. Для досягнення цієї мети, за даними С. К. Фоломкиної, цілком достатньо розуміння 75% основного змісту за умови, якщо решта 25% не містить ключових положень, суттєвих для розуміння змісту всього тексту [9, с. 102].

Аналіз літературних джерел з теми дослідження та сучасних підручників англійської мови для учнів основної школи [3; 4; 5] надає можливість стверджувати, що однотайності щодо питання визначення послідовності роботи над текстом серед науковців і методистів немає. Так, М. О. Балакірева пропонує починати роботу над текстом зі словникової роботи, вправ на розуміння та обговорення змісту, виконання письмових завдань (Vocabulary work, Comprehension, Discussion, Writing) [1, с. 15].

С.Ю. Николаєва вбачає роботу над текстом у п'ять етапів. На першому етапі вчитель налаштовує учнів на читання і розуміння тексту, ознайомлює школярів з певними фактами з життя автора та його творчою діяльністю. Другий етап роботи над текстом – це етап зняття мовних та смислових труднощів, який реалізується через виконання передтекстових вправ, які значно полегшують сприйняття й розуміння мови тексту. Третій етап передбачає постановку вчителем завдання з читання тексту учнями. Слід зазначити, що завдання має бути сформульованим таким чином, щоб вмотивувати учнів на його успішну реалізацію. Наступний етап роботи над текстом передбачає контроль розуміння прочитаного, що є логічним для подальшого використання отриманої в тексті інформації. П'ятий етап має на меті розвиток репродуктивних мовленнєвих умінь учнів у вигляді переказу прочитаного тексту [6, с. 204].

Таким чином, проаналізувавши усі зазначені підходи до організації перевірки читання, можна виокремити таку загальну послідовність роботи над текстом: I - виконання мовних вправ на зняття труднощів сприйняття і розуміння тексту, II - використання завдань, спрямованих на контроль: 1) розуміння загального змісту тексту та його обговорення; 2) засвоєння важливих деталей тексту.

Аналіз програм та підручників довів, що їх автори приділяють увагу розвитку в учнів умінь самостійного читання. Проте, вони, по-перше, не можуть врахувати рівень мовленнєвого розвитку всіх учнів без виключень; по-друге, обмежена кількість сторінок підручника не дозволяє їх авторам вмістити всі можливі вправи з навчання читання та перевірки розуміння прочитаного. Різноманіття жанрових та стильових варіантів текстів, які використовуються для читання у старшій школі, ускладнюють розробку єдиного комплексу вправ для навчання та контролю, а тим самим оцінювання, читання. Отже, важливість розвитку вмінь учнів самостійно читати і розуміти автентичні англійські тексти – з одного боку, і недостатня кількість вправ у чинних підручниках – з іншого, вимагає додаткової розробки комплексу вправ з навчання школярів читання та обґрунтування вибору його завдань.

При розробці нашого комплексу вправ ми намагалися об'єднати всі етапи роботи над текстом, виділивши такі типи вправ: мовні вправи, вправи для розвитку стратегій швидкого читання, вправи для контролю основного змісту тексту та вправи для контролю важливих деталей тексту. Виходячи зі специфіки читання в старшій школі, ми використали тексти різних стилів, що дозволяє ефективно підібрати вправи власне на уроці, а також зробити оцінювання досягнень учнів більш об'єктивним.

Виходячи з того, що в старших класах вміння читання повинні удосконалюватись та поглиблюватись, ми запропонували вправи, які не лише дозволяють перевірити розуміння учнями прочитаного тексту, а також дозволяють впроваджувати в навчальний процес стратегії швидкого читання, розвивати в учнів навички для таких типів читання.

При розробці фрагментів уроку ми врахували виконання всіх типів вправ учнями, надавши час для перевірки виконання мовних вправ та вправ для контролю основного змісту прочитаного. Основний хід фрагменту уроку будується на обговоренні змісту прочитаного, враховуючи важливі деталі тексту, що передбачає відповіді на питання за текстом, різні типи переказу та висловлення власної думки щодо подій або персонажів тексту. Кожне завдання має кількісний еквівалент контролю, при чому на достатньому та високому рівні оцінюються ті вправи, що виконуються на третьому етапі роботи над текстом.

Проведений експеримент показав, що при використанні запропонованого нами комплексу вправ поліпшується проблема оцінювання навчальних досягнень учнів з читання, оскільки вказані нами методичні рекомендації містять детальний опис та обґрунтування якісного і кількісного еквівалентів оцінювання учнів старшої школи з читання, що допомагає значно зекономити час, прискорюючи етап читання тексту на уроці без втрати розуміння учнями прочитаного.

Висновки та перспективи подальшого наукового пошуку. Отже, на сьогодні достатності серед науковців щодо методики контролю та оцінювання досягнень учнів з читання немає, але багато з них погоджуються з тим, що робота над текстами для читання має відбуватися в три етапи. Враховуючи вимоги до знань, вмінь та навичок учнів з цього виду діяльності, контроль та оцінювання мають відбуватися на уроці з використанням головного методу – обговорення, але додаткові вправи та завдання сприятимуть кращому розумінню учнями автентичного матеріалу текстів та допоможуть вчителю якомога об'єктивніше оцінити досягнення учнів з читання.

На нашу думку, подальше впровадження результатів нашого дослідження передбачає розробку комплексу уроків для повного навчального року та експериментальну перевірку його ефективності в умовах довготривалого застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балакирева М.В. Использование книги для чтения на уроках иностранного языка / М.В. Балакирева // Приложение к газете «Первое сентября». «Английский язык», 1998. – № 8.
2. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Учебное пособие / Н.Д. Гальскова. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
3. Калініна Л. В. Англійська мова. Your English Self: підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Л. В. Калініна, І. В. Самоїлюкевич. – К.: Наш час, 2011. – 367 с.
4. Карп'юк О.Д. Англійська мова: підруч. для 10-го класу загальноосвіт. навч. закл. / О.Д. Карп'юк. – Тернопіль: «Видавництво Астон», 2014. – 223 с.
5. Несвіт А. М. Англійська мова: підруч. для 10-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / А.М. Несвіт. – К.: Генеза, 2010. – 304 с.
6. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у сер. навч. закладах: підруч. вид. 2-е / С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
7. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України №329 від 13.04.2011.
8. Селиванова Н.А. Литературно-страноведческий подход к отбору текстов для домашнего чтения / Н.А. Селиванова // ИЯШ, 1991. – №1. – С. 60-64.
9. Фоломкина С. К. Текст в обучении иностранным языкам / С. К. Фоломкина // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 3. – С. 18–22.

Добровольська С.Р.

Львівський національний аграрний університет

ВІДЕО – СУЧАСНИЙ ТА ЕФЕКТИВНИЙ МЕТОД ОВОЛОДІННЯ КОМУНІКАТИВНОЮ НАВИЧКОЮ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Використання відеозаписів вже давно стало звичним явищем у процесі вивчення іноземної мови. Зараз більшість мовних курсів містить відео матеріали, і викладачі часто використовують їх на заняттях з іноземної мови.

Останнім часом зарубіжна школа особливу увагу приділяє досягненням в галузі сучасних технологій. Поступово створюються загальнонаціональні розгалужені структури ресурсів інформатики, аудіо- та відео засобів для навчальних закладів, з використанням яких перед ними відкрилися небачені досі перспективи у розв'язанні важливих завдань підвищення ефективності навчального процесу. Потенціал відео методу для комунікативного викладання мови очевидний.

З усіх доступних засобів він забезпечує найточніше відображення мови у користуванні, тому що вона вживається конкретними мовцями, тісно пов'язана з певною мовною ситуацією, а її комунікативна мета підсилюється цілим рядом візуальних закодованих немовних характеристик (пози, міміка, жести).

Для деяких людей відеозапис є лише „благороднішою” версією аудіозапису, а використання відео в аудиторії є лише слуханням „із картинками”. Натомість є багато причин, чому відео може мати особливий додатковий вплив при вивченні мови. Відео дає змогу спостерігати за мовою у її використанні: студенти не лише слухають мову, вони її також „бачать”. Це дуже допомагає розумінню, оскільки, наприклад, загальне розуміння передається за допомогою міміки, жестів та інших візуальних засобів. Таким чином, ми можемо спостерігати, як інтонація відповідає виразу обличчя. Такі паралінгвістичні характеристики допомагають глядачам бачити те, що вони чують і таким чином глибше інтерпретувати текст [2, с. 37].

Відео часто допомагає студентам бачити ситуацію поза аудиторією, тобто дозволяє побачити культуру іншої країни. Крім того, використовуючи відеокамеру, вони стають режисерами та операторами, відчуваючи, що вони „створюють щось нове іноземною мовою”.

З усіх згаданих плюсів більшість студентів демонструє підвищений рівень зацікавленості, якщо має можливість бачити мову в її використанні, так само як і чути її, коли це поєднано з цікавим завданням [3, с. 263].

Якщо ми хочемо успішно використовувати відео на заняттях, нам необхідно зважити на деякі потенційні проблеми. Обравши відеоматеріали, ми повинні забезпечити відеодіяльність, яка буде новою та цікавою, а не лише повторити побачене. Вирішивши використовувати відеооплівку чи диск, ми маємо перевірити її якість, бо неякісний матеріал не сприйматиметься добре студентами та не викличе у них зацікавленості. Крім цього, викладач повинен забезпечити добрі умови перегляду: студенти, які сидітимуть у кінці аудиторії, повинні добре бачити екран. Під час перегляду не слід занадто часто вмикати та вимикати відео, оскільки це дратуватиме глядачів і перешкоджатиме їх увазі; добре було б показати закінчення історії (хоча цей момент може залежати від завдань, які ставитиме викладач перед студентами). Якщо відео триватиме близько 4 хв, варто розробити низку завдань. Таким уривком легко маніпулювати, і він може бути дуже мотивуючим. Під час перегляду довгих відеоматеріалів слід розробити такі завдання, щоб увага студентів не розсіювалась. Важливо також, щоб викладач добре орієнтувався у відеоматеріалі сам, щоб швидко міг повернутися до необхідного моменту [1, с. 127].

Існує три базові типи відео, які можна використовувати в аудиторії: „неживі” програми, відео „реального світу” та відео для мовного навчання.

„Неживі” програми – це програми, записані з телебачення. Слід зважати на доступність таких програм. Деякі з них можуть бути дуже складними для розуміння, особливо якщо в них використовується сильний акцент, багато сленгу чи регіонального діалекту.

Відео „реального світу” – це використання на заняттях художніх фільмів, комедій, документальних фільмів про дику природу. Вибір слід робити, базуючись на тому, на скільки доступною та захоплюючою буде ця програма.

Відео для мовного навчання: зараз виробляється багато відео для вивчення мови або відео до підручників. Перевагою спеціально розробленого відео є те, що такі матеріали підходять для певного етапу навчання, є доступними і розроблені для певних студентських інтересів.

Викладач може використовувати короткий відеорулик як один із компонентів заняття або для ілюстрації теми, яка опрацьовується, або щоб виділити мовні моменти, або для релаксації, як перехідний місток від одного виду діяльності до іншого [5, с. 211].

Існує багато технік навчання, які можна використати на занятті з відеоматеріалами. Досить поширеною є техніка перегляду, яка, за допомогою певних вправ, допомагає розбудити в студентів цікавість. Перегляд може бути швидким: викладач демонструє студентам відео в прискореному режимі, а вони після такого перегляду повинні здогадатися про що був уривок. Може бути перегляд без звуку (для мови): викладач вмикає відео у звичному режимі, але без звуку, а після перегляду студенти повинні здогадатися, про що розмовляли персонажі; тоді викладач вмикає відео зі звуком

для зіставлення та порівняння. На будь-якому етапі відео ми можемо зупинити кадр. Це дуже корисно для опитування студентів, що, вони гадають, станеться далі або що персонаж скаже далі.

Одним із способів викликати цікавість студентів є дати їм можливість переглянути лише частину кадру на екрані. Можуть бути різні варіанти часткового перегляду. Наприклад, якщо викладач використовує великий екран, його можна поділити так, щоб частина студентів могла бачити лише праву частину, а інша частина – лише ліву. Потім вони повинні припустити, що могли бачити студенти іншої частини [4, с. 60].

Для перегляду відеоматеріалів широко використовуються техніки слухання, які теж розроблені для зацікавлення студентів і розвитку мислення. До них належать: а) слухання без зображення: викладач закриває екран, а студенти слухають діалог і повинні здогадатися, що відбувається на екрані і між ким; б) зображення чи мова: викладач ділить аудиторію так, щоб лише половина студентів могла бачити екран. Студенти, які можуть бачити екран, повинні описувати те, що відбувається на екрані, студентам, котрі не бачать екрана. Через деякий час групи повинні помінятися. Такий прийом спонукає студентів швидко розповідати те, що вони бачать, а це є хорошим способом поєднання сприйняття та відтворення розмовної іноземної мови [7, с. 73].

Залежно від певної ситуації, мети заняття викладач може використати різні види діяльності, пов'язаних із переглядом відео. Розвиток загальних мовних навичок організовується, коли студенти переглядають відео для того, щоб зрозуміти головну ідею. Після повторного перегляду студенти повинні видати якомога більше інформації про те, що вони бачили. Найкраще це зробити у формі бесіди. Такий вид діяльності значно сприяє розвитку усного мовлення студентів.

Організація студентів у монологічні групи дає змогу сфокусувати увагу на мові відеоматеріалу. Викладач може розпочати дискусію щодо субтитрів, звертаючи увагу на їх точність, а також на момент, коли кілька мовців говорять, перебиваючи один одного. Під час повторного перегляду викладач зупиняє фільм після кожного титру, а студенти повинні записати слова, які, на їх думку, вимовляються правильно.

Відеоматеріал може виступати хорошим „трампліном” для творчості студентів. У цій діяльності викладач просить студентів переглянути відео знову, але уявити, які зміни відбудуться, якщо події відбуватимуться не влітку (як у фільмі), а взимку. Обговорити це вони можуть у парах або в групах. Такі види діяльності допоможуть студентам не лише зрозуміти більше про мову, яка використовується у відео, й допоможуть зрозуміти глибинний зміст мови [8, с. 432].

Важливе місце серед різних видів діяльності, пов'язаних із використанням відео, займає діяльність, щодо його створення. Тут камера стає центральним засобом навчання і як результат студенти співпрацюють разом, використовуючи широкі можливості мови як у процесі створення відео, так і в самому відеоматеріалі. Відео виявляється більш стимулюючим тому, що студенти можуть зразу проаналізувати себе та оцінити свою роботу. Однією з найбільших переваг для студентів у створенні відео є те, що вони мають змогу показати те, що створили, і отримати аналіз своєї роботи від одногрупників та від викладача.

Використання відео на занятті іноземної мови сприяє розвитку уяви та творчості, вносить новизну та незвичайність у процес вивчення мови, сприяє розвитку загальних мовних навичок, діалогічного та монологічного мовлення, збільшенню словникового запасу студентів.

Викладач на занятті іноземної мови, використовуючи відео, має можливість звернути увагу студентів на різні аспекти мови: фонетику, граматику, лексику тощо.

Велике значення має аналіз відеоматеріалів, створених студентами. Оскільки цей процес відіграє велику роль у навчанні, викладачеві слід ставитись до цього з не меншою увагою, а ніж до письмових робіт. Слід проаналізувати кожне відео, звертаючи увагу на те, що найкраще в ньому, виправляючи помилки та зробивши конкретні пропозиції щодо його поліпшення [6, с. 65].

Підводячи підсумок викладеного, можна стверджувати, що навчальні відеокурси і мультимедія розкривають широкі можливості для активної роботи в процесі формування мовних навичок та вмінь і роблять навчальний процес оволодіння іноземною мовою більш привабливим. Ефективність використання відео при навчанні мови залежить не тільки від точного визначення його місця в системі навчання, а й від того, наскільки раціонально організована структура відео-заняття, як погоджені навчальні можливості відео із завданнями навчання. Створення якісних навчальних та

контролюючих програм – складний процес, що вимагає великих затрат сил і часу викладачів іноземних мов, лінгвістів та методистів, що передбачає активну участь в роботі фахівців в області комп'ютерної техніки. Результат цієї творчої праці – мультимедійні програми – можуть використовуватися як в традиційній методиці навчання іноземним мовам, так і в дистанційному навчанні. Ми проаналізували багато джерел і прийшли до висновку, що навчання іноземної мови за допомогою відео – це дуже ефективний метод. В даний момент він прогресує і доводить своє право на існування. Доведено, що заняття з використанням відео дуже добре привертають увагу, розвивають багато аспектів мовної діяльності, а також дають можливості творчого прояву особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Allen M. *Teaching English with Video*. Pearson Education Ltd, 1986. — 340 p.
2. Cooper R. Video, fear and loathing: self-viewing in teacher training // *The Teacher trainer*. — 1993. — 7/3. P.35-42.
3. Cooper R., Lavery M., Rinvolutri M. *Video*. Oxford University Press. — 1991. — 420p.
4. Laycock J. and Bunnag P. Developing teacher self-awareness: feedback and the use of video // *ELT Journal*. — 1991. — 45/1. P.54-63.
5. Stempleski S., Tomalin B. *Video in Action*. Pearson Education Ltd, 1989. — 265p.
6. Vanderplank R. The value of teletext sub-titles in language learning // *ELT Journal*. — 1988. — 42/4. P. 58-66.
7. Vanderplank R. Really active viewing with teletext sub-titles // *Modern English Teacher*. — 1996.
8. Williams A., Calow D., Higham N. *Digital Media, Rights and Licences* (2nd edn). Sweet & Maxwell, 1999. — 520 p.

Єрмоленко С.І., Шевчик Г.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

НООСФЕРНА ОСВІТА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (НА РІВНІ ФОНЕТИКИ)

Метою статті є аналіз ноосферної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах на рівні фонетики. Досягнення поставленої мети зумовлює необхідність вирішення таких конкретних **завдань**: демонстрація мовної реалізації ноосферної освіти на фонетичному рівні; опис вправ як зразків.

У сучасному світі стираються грані між окремими науками, тому, якщо покликатися на В. Вернадського, можна вважати, що ми дедалі спеціалізуємося не за науками, а за проблемами. А такий підхід дає змогу заглибитись у дослідження будь-якого явища й розширити охоплення його з усіх поглядів. Методика української мови перейняла філософські погляди вченого, це дало змогу навчати в комплексі – відповідно до філософії ноосферного світосприйняття. “Ноос” – це розум, який керує сферою, тобто Всесвітом. Вчення В. Вернадського про об'єднувальний людство простір – ноосферу стало тим підґрунтям, яке розвинуло концепцію стійкого розвитку людства, а саме: у майбутньому біосфера повинна перетворитися на ноосферу, тобто перейти в такий стан, коли людська думка виступить як одна з основних сил, що визначають її розвиток. Послідовником В. Вернадського є В. Карелін, який наприкінці ХХ ст. запропонував учення “геологію інтелекту”. Група науковців на чолі з В. Кареліним підтвердила правильність вчення В. Вернадського. Висновок групи підтверджує величезний потенціал біокомп'ютерних технологій, які відкривають ученим можливість у кожній галузі знань вивчати і використовувати весь досвід, накопичений людством за всю його історію [1].

Актуальність дослідження полягає у тому, що ноосферна освіта лише набирає обертів розвитку в Україні: маємо констатувати тенденцію до міждисциплінарних зв'язків між філософією, психологією, педагогікою та лінгвістикою. Спробуємо знайти цей зв'язок на рівні фонетики.

Завдання ноосферної освіти – створення структури навчання української мови, яка б відповідала запитам сучасних учнів. Основний компонент мови, структуру й логіку якого діти повинні засвоїти в 5-му класі, – це фонетика й пов'язаний з нею правопис. Але, щоб у подальшому свідомо сприймати й розуміти мовні явища, учні перед тим мають дістати цілісне уявлення про структуру мови. Отже, якщо покликатися на І. Ющука, лінгвістичні теми в 5-му класі відповідно до ноосферної освіти логічно розглядати, починаючи з найскладнішого і найочевиднішого мовного утворення і кінчаючи найелементарнішим складником: текст – потім речення – потім словосполучення – далі члени речення – слово (лексика) – після цього морфеми (будова слова) і нарешті фонетика (й правопис). Саме така ієрархічна організація виражальних засобів мови – від тексту до фонеми – і забезпечує економне й точно виражене змісту. І це мусять збагнути учні, інакше вони не зрозуміють суті мови як інструменту мислення й спілкування.

Щоб ноосферна освіта мала місце у сучасній загальноосвітній школі, ми рекомендуємо програму “Українська мова” (5 клас) [4], в якій пропонується виразне читання текстів з дотриманням правил орфоєпії, виявлення й аналіз помилок у наголошуванні слів у своєму мовленні та мовленні інших людей, складання й розігрування діалогів з використанням слів, у вимові яких часто трапляються помилки тощо. Програма передбачає такі теми з фонетики, графіки, орфоєпії та орографії: звуки мови й звуки мовлення (голосні й приголосні звуки; приголосні тверді й м'які, дзвінкі й глухі; вимова звуків, що позначаються літерами *ʀ* і *ʒ*), позначення звуків мовлення на письмі (алфавіт, абетка, азбука; співвідношення звуків і букв; звукове значення букв *я, ю, є, ї* та *щ*), склад, наголос (орфоєпічний словник і словник наголосів; орфоєпічна помилка; вимова наголошених і ненаголошених голосних; ненаголошені голосні [e], [и] та [o] перед складом з наголошеним [y] в коренях слів; орфографічний словник; орфограма; орфографічна помилка, її умовне позначення), вимова приголосних звуків (уподібнення приголосних звуків; вимова і правопис префіксів *роз-*, *без-*; спрощення в групах приголосних), найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків (чергування [o] – [a], [e] – [i], [e] – [и], [o], [e] з [i]; [и] – [i] після [ж], [ч], [ш], [шч] та [ж], [ч], [ш] – [з], [ц], [с]); основні випадки чергування *у – в, і – ї, з – із – зі* (правила милозвучності); вимова і правопис префіксів *з-* (*зі-*, *с-*), *роз-* (*розі-*); позначення м'якості приголосних на письмі буквами *ь, є, ю, я*; основні правила переносу; правила вживання знака пом'якшення; правила вживання апострофа). У 5 класі на фонетику авторами програми виділяється 30 + 2 години на повторення. Гендерно пропонується варіант: учень (учениця) – і знанневий, діяльнісний і ціннісний складники. Знанневий складник містить: учень (учениця) знає, що вивчає фонетика, графіка, орфоєпія, орфографія; знає українську абетку; розуміє та пояснює співвідношення між звуками і буквами; знає правила переносу слів із рядка в рядок; записує правильно слова з вивченими орфограмами; обґрунтовує написання слів відповідними орфографічними правилами; знає й пояснює особливості будови розповіді та елементарного роздуму. Діяльнісний складник містить: учень (учениця) розрізняє у словах тверді й м'які, дзвінкі й глухі приголосні, ненаголошені й наголошені голосні звуки; пояснює звукове значення букв *я, ю, є, ї* та *щ*; поділяє слова на склади, правильно переносить з рядка в рядок; вимовляє звуки в словах відповідно до правил орфоєпії; використовує логічний наголос для виділення слів зі смисловим навантаженням; дотримується чергувань голосних і приголосних звуків; користується орфографічним словником і словником наголосів; помічає й виправляє орфоєпічні й орфографічні помилки, керуючись вивченими правилами; розпізнає у словах явища уподібнення, спрощення, чергування звуків. До теми авторами програми “Українська мова” (5 клас) передбачено обов'язкові види робіт: докладний усний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами роздуму; письмовий твір-роздум на тему, пов'язану з життєвим досвідом учнів, у художньому стилі за колективно складеним планом (орієнтовні теми: “Чому людина має бути чемною”, “Чому потрібно захищати слабших”, “Чому потрібно вивчати іноземну мову”); аналіз письмового твору; есе (розміркування в довільній формі) про красу й милозвучність української мови.

Для успішної реалізації навчальних завдань у процесі вивчення фонетики потрібно запроваджувати наявні в методичному арсеналі активні методи навчання, що стимулюють позитивну

мотивацію роботи, забезпечують розумову і мовленнєву активність. Основне місце у системі роботи над фонетикою належить вправам, оскільки засвоєння знань на теоретичному і практичному рівнях проходить одночасно, доповнюючи одне одного. Вправи повинні бути різноманітними, з кожної теми подані в ієрархічній послідовності, містити елементи новизни, що потребує самостійного обґрунтування, певних інтелектуальних зусиль.

На уроках фонетики мають переважати усні вправи, і виконання будь-якої з них супроводиться роботою з орфоєпії. Напр.: *Прочитайте виразно текст Володимира Самійленка "Дбаймо про фонетичну красу мови". Визначте, які види милозвучності зазначені автором. Створіть усно власний роздум про красу української мови: "У першу чергу я хочу говорити про фонетичну красу нашої мови, про те, чим вона цується, та нагадати ті засоби, які має жива народна мова, щоб додержувати тієї краси. Відомо було досі, що українська мова своєю доброзвучністю займає одно з перших місць (може, третє або четверте) між усіма європейськими мовами. Цю думку дуже легко пояснити фактами фонетики. Наша мова (в основному своєму діалекті) має тільки чисті, виразні голосівки (vocalis) а, е, і, u, о, у. Глухих і невиразних голосівок, таких, як, наприклад, англійські голосівки, або як німецьке *ö*, або французькі *eu, ip, op* і т. п., зовсім немає. Вона не любить такого поєднання шелестівок (consonans), яке тяжко вимовити (німецькі: *pferd, kopf* або вірменське *Міхет*. Вона має кілька засобів до урівноваження вокалізму з консонантизмом, себто кількості голосівок з шелестівками, в цілях більшої ефонічності, засобів, цілком аналогічних мові італійській. І коли не займає першого місця по ефонічності, то тільки через те, що в кількох словах, – небагатьох, але часто живаних, – допускає негармонійне з'єднання шелестівок: *бг, пхн, ткн – бгати, пхнути, ткнути* і взагалі порушує фонетичну рівновагу в бік консонантизму трохи частіше, ніж мови італійська й іспанська" [5, с. 28].*

Як відомо, чи не найпоширенішими помилками в усному мовленні є помилки в акцентуації слів. Тому в центрі уваги під час вивчення наголосу стоїть завдання – формувати навички правильного наголошування слів. Серед вправ належне місце повинен посісти аналіз наголошення слів у художніх, зокрема відомих з уроків літератури поетичних, текстах, які переконують учнів, що рівномірне поєднання наголошених і ненаголошених складів є основою ритмомелодики мовлення. Вивчення наголосу в 5-му класі ведеться в основному на практичному рівні. Шляхом спостереження над мовленням знання учнів поповнюються відомостями про роль наголосу в українській мові: він фактично об'єднує слово, виконує смисло- і форморозрізняльну функцію, визначає мелодику мовлення. Пізнавальне завдання на визначення наголосу в різних словах та формах того самого слова дає учням можливість самостійно зробити висновки про те, що український наголос вільний, бо може припадати на будь-який склад, і рухомий, оскільки при словозміні багатьох слів пересувається з одного складу на інший [3].

Напр.: *Прочитайте слова-антоніми, правильно їх вимовляючи. Постаєте наголоси.* Корисно – шкідливо, веселий – сумний, високий – низький, гнеться – піднімається, рідкий – густий, друг – ворог, темрява – світло, глибокий – мілкий, хвалити – гудити, охолоджувати – нагрівати, проводити – зустрічати, легко – важко. Напр.: *Постаєте іменники в множині. Зробіть висновок про наголос в іменниках II відміни:* Брат, яр, край, час, вік, ворон, стовбур, тулуб, допис, голос; лиман, кавун, казан, рушник, моряк; поле, море, весло, село, яйце, серце; веретено, коромисло, маляtko [2].

Отже, ноосферна освіта спрямовує авторів сучасних навчальних програм, посібників та підручників на комплексне вивчення структури української мови. У наведених вправах, ми спостерігаємо міжмовні рівні (фонетика і лексика, орфоєпія і синтаксис, орфоєпія і морфологія). Такий підхід до вивчення фонетики в 5 класі розширює обрії пізнання учнів, змушує їх працювати над собою, цікавитися не тільки цим предметом, але й іншими дисциплінами. Ноосферна освіта навчає учнів вільно володіти мовою, самостійно поповнювати знання і підвищувати свій культурний рівень, готує до активної виробничої і суспільної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мех. Н. Концепт розум у контексті вчення про ноосферу В. Вернадського // Українська мова / Н. Мех. – 2007. – № 2. – С. 77–84.

2. Миронюк Н. Ф. Орфоєпія в 4-8 класах // Посібник для вчителів / Н.Ф. Миронюк. – К. : Рад. шк., 1986. – 144 с.
3. Передрій Г. Про вивчення фонетики у 5 класі // Дивослово / Г. Передрій. – 2004. – № 11.
4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів Українська мова 5-9 класи (5 клас) // Українська мова і література в школі. – 2017. – № 4. – С. 10–29.
5. Самійленко В. Дбаймо про фонетичну красу мови // Урок української / В. Самійленко. – 2003. – № 2. – С. 28–29.
6. Ющук І. П. Шляхи до пізнання мови (Про викладання рідної мови в 5 класі) // Дивослово / І. П. Ющук. – 2005. – № 10. – С. 2–4.

Ляшенко К.М.
Запорожская гимназия № 11

ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В МЛАДШЕЙ ШКОЛЕ

Модернизация обучения английскому языку и обновление содержания образования в младшей школе делают актуальным обращение к предметно-языковому интегрированному обучению (CLIL). Весьма успешное в Европе, предметно-языковое интегрированное обучение обеспечивает развитие речевой, языковой, межкультурной, компенсаторной и учебно-познавательной компетенции, поскольку интегрирует культурный, социальный, языковой, предметный и обучающий аспекты [4, с. 33]. Предметно-языковое интегрированное обучение постепенно внедряется в национальные системы образования благодаря мотивации, погружению в культурную языковую среду, возможности параллельному обучению иностранного языка и другой дисциплины [1, с. 182]. Стратегическими для такого обучения являются стандартизация (использование языковых клише), визуализация материала, всесторонняя поддержка обучаемых, их мотивация [2]. Предметно-языковое интегрированное обучение ставит перед собой интеграционные цели, которые подразумевают развитие навыков межкультурного общения, изучение тематических дисциплин на иностранном языке, увеличение мотивации и применение разнообразных педагогических технологий [6, с. 77]. Основные составляющие такого обучения – содержание, понимание, коммуникация и культура – требуют постепенной интеграции в учебный процесс, чему способствуют информационные технологии.

На современном этапе предметно-языковое интегрированное обучение интенсивно проникает в высшую школу [3; 5], в то время как его внедрение на ранних этапах обучения, в младшей школе, недооценивается. Вместе с тем опыт применения CLIL в Нидерландах свидетельствует о том, что CLIL развивает междисциплинарное мышление и говорение на английском языке без страха перед ошибкой [7, с. 296]. На сегодняшний день обучающий потенциал CLIL, повышающий мотивацию и углубляющий процесс обучения иностранному языку в развернутой перспективе, начиная с ранних этапов обучения, осваивается недостаточно. Формируемые компетенции на иностранном языке по-прежнему ограниченно соотносятся с предметным полем единого учебного процесса.

Обучение младших школьников информатике, в частности, овладение ими технологией Power Point Presentation (PPP) на третьем году обучения, позволяет учителю иностранного языка применять проектную методику для закрепления грамматических структур и тематических полей, направляя творческую деятельность младших школьников на визуализацию и построение собственных текстов на английском языке с опорой на клише и паттерны, изученные в классе. Создавая мини тексты на основе заданных грамматических структур и тематических слов, школьники не только переводят автоматизацию их употребления в долговременную память, но и развивают творческое начало на ранних этапах обучения через задания на иностранном языке.

В запорожской гимназии №11 в течение четырех лет внедряется семиуровневый учебный комплекс «Super Minds» [8], интегрирующий CLIL методологию CLIL. Нынешние четвероклассники,

завершающие изучение второго уровня данного комплекса, развивают навыки PPP для небольших творческих проектов с четко заданными грамматическими структурами и предметным полем.

Цель статьи – выявить проектный потенциал CLIL в контексте персонализированного обучения младших школьников английскому языку.

Проекты объемом до десяти предложений (восемь-десять слайдов) предлагаются учащимся для закрепления грамматического материала в развернутом предметном поле. Проектная методика используется двумя сотрудничающими учителями параллели, т.е. охваченными оказываются шестьдесят четвероклассников. Все CLIL проекты выставляются на учительском блоге автора данной статьи (<https://liashenkoinnovation.blogspot.com>). Выполнение проекта предполагает самостоятельный поиск информации, персонализированное планирование на основе мыслительной карты, активизацию грамматических конструкций и речевых клише. Проектное задание выкладывается на учительском блоге выкладываются, как и все текущие домашние задания. Каждый проект подготовлен языковыми конструкциями и речевыми клише. Приведем пример задания к проекту Family Holiday Project: 1. Проект о моих каникулах с родителями (друзьями) или о каникулах моего друга, папы, мамы, брата или сестры. 2. Каждый слайд должен содержать фото и предложение в Present Continuous. 3. Подберите музыку, созвучную вашей презентации. 4. Отправьте презентацию на Innovative English Magic. 5. Подготовьте устную презентацию проекта. 6. Просмотрите проекты других школьников и прокомментируйте их на англ. языке. 7. Спасибо за Ваш труд и желание удивить!!!

Получая проектное задание, учащийся приступает к определению предметного поля, которое поддерживается отобранными ими визуализациями (фотографиями, слайдами). Если не оговорено количество требуемых предложений, ученик вправе определить самостоятельно, какое их количество требуется для презентации. Школьники имеют в своем распоряжении предложения, конструкции, тематические карты, которые они переводят в свой материал, работая над собственным текстом на английском языке. Составляемый текст состоит из цепочки предложений к слайдам. Например, ученица описывает свое путешествие в Турцию предложениями: 1. I'm on a plane. 2. I'm swimming in the sea. 3. I'm sunbathing on the beach. 4. I'm doing gymnastics. 5. I'm riding a horse. 6. I'm playing with a robot. 7. I like the weather, sea, mountains, Nature! Объем текста составляет до десяти предложений.

Мониторинг проекта Family Holiday Project показал следующее: 1. Все учащиеся, выставившие на учительский блог свои проекты, выполнили задания: справились с PPP (до десяти слайдов с предложением на английском языке, подобрали музыку по стране или месту семейного отдыха (звуковая дорожка длительностью от 32 секунд до 1.5 минуты), построили к слайдам от пяти до десяти предложений в Present Continuous. Приведем предложения (без исправлений), составленные учеником, рассказывающим о поездке во Львов: We are in Lviv now. We are travelling by train. The weather is great. The sun is shining. I am pointing to the old man. I am touching the model of the tower. I am standing under the lion. My sister Masha is smiling. My mum is taking photo of me. I am sitting on the chair. We are looking at the lion. I am having fun. My holidays are the best. 2. Проектное обучение с применением CLIL является персонализированным, потому что каждый ученик самостоятельно определяет свое предметное поле, очерченное местом семейного отдыха. Ученики показали разнообразие семейного отдыха, поделившись через проект путешествием в Карпаты, на Азовское море, в Турцию, Египет, Австрию, Италию, Чехию, Болгарию и Польшу. Например, один ученик избрал путешествие своей мечты, Бразилию. В его предложениях, осваивающих изученные клише, содержится поисковая информация: I'm taking photos of the Jesus statue. I'm eating acaraje. Еще пример из путешествия в Карпаты: I am walking on the viaduct on Vorokhta. 3. Ученики проявили навыки раскрытия путешествия (средство передвижения, место, где остановились, погода, времяпрепровождение, национальные особенности, самые радостные впечатления, общение с друзьями). Повторяющиеся предложения: The sun is shining. I am (we are) swimming in the sea. We are staying at a nice hotel. I am (We are) having fun. 4. Персонализированные проекты раскрывают особенности личностного развития каждого школьника. Поскольку надо рассказать о семейном отдыхе, учащиеся подбирают яркие слайды, включающие членов их семьи. Например, ученица, рассказавшая о семейном отдыхе в Буковеле, выбрала цепочку мы – мама – папа – сестра – я: We

are in Bukovel. My mum is walking with her friend. My father is making dinner. My sister is making photos. I am looking for mushrooms. Характерно, что многие слайды, изображающие членов семьи, поясняются предложением с акцентом на рассказчика, т.е. от первого лица. Например, слайд «I'm going to the sea» изображает мальчика, его сестру и маму. 5. Проектное задание, включающее ученика в окружении семьи и друзей, активизирует рефлексию на отдых и впечатления, научает говорить не только о себе, но и других членах семьи. Например, ученица вспоминает брата: But my brother is not in Turkey. He is taking photos in New York. 6. Младшие школьники мотивированы поделиться опытом путешествия по-английски. Они становятся авторами своего проекта, рассказывающего об их уникальном опыте. Поэтому каждый обучаемый делает собственный шаг вперед, закрепляя материал персонализированным контекстом. 7. Развитие личностных качеств младших школьников при выполнении проектов с применением предметно-языкового интегрированного обучения выражается в отборе материала и активизации лексики и грамматики, пройденной в рамках данного предметного поля. Предметное поле путешествия включает в себя изученные ранее степени сравнения прилагательных и настоящее длительное. Приведем пример персонализированного отбора: We are staying at a nice hotel. Our room is the biggest. It is the most comfortable in the hotel. Как мы видим, один слайд (визуализация комнаты в отеле) сопровождается одним обязательным предложением (в Present Continuous) и двумя дополнительными, отобранными с рефлексией на сравнение. 8. Проекты с применением CLIL развивают навыки межкультурной деятельности. Сообщая о деталях своего путешествия, иллюстрируемого фотографиями на слайдах, учащиеся преломляют их через приоритеты своего виденья путешествия. Например, ученица описывает словесно свою фотографию на горнолыжном курорте: I am wearing pink gloves and a black helmet. We are eating Apfelstrudel. I am drinking hot chocolate. It is yummy. Другая ученица, рассказывая о путешествии в Польшу, вербализует слайды так: My dad is snorkeling. I am buying a new dress. We are eating traditional food. My friend is eating pop corn. We are having fun. Несколько учащихся говорят о катании на лодке под парусом: We are sailing a boat (ученик о путешествии в Турцию); We are sailing a yacht. В проектах словесно оформляются увлечения: I am taking selfies. Одни учащиеся рассказывают без упоминания о друзьях, другие уделяют внимание окружающим им людям. Проект становится аутентичным, наделяясь индивидуальным содержанием, формирующим опыт сообщения о путешествии (где останавливаются, что делают, что едят, что приносит радость отдыха, кто участвует в разделении радости отдыха и т.п.). Таким образом, интеграция CLIL в проектные задания ориентирует младших школьников на закрепление и активизацию предметного поля, обеспечивает гибкость социально-образовательного содержания, развивает творческие способности младших школьников, персонализирует их усилия, направленные на одновременную презентацию визуализированных образов (слайды, фотографии), их вербализацию и музыкальное сопровождение.

Подведем итоги. Мотивация на уроках английского языка на младшем этапе обучения возрастает, когда творческая деятельность становится персонализированной. Проектная методика не только вырабатывает навыки рассказывания истории и о себе в заданном предметном поле, но и развивает идентичность школьника. В рассмотренном проекте школьники составляли предложения не только о себе, но и окружающих людях (родители, брат или сестра, друзья). Они научились включать в сферу радостного события отдыха других людей, постепенно выходя на «нас» через призму «меня». Работа над проектом раскрывает потенциал персонализированного обучения в гармонии со школьными предметами музыка и информатика, поскольку учащийся (1) самостоятельно определяет культурную направленность своей презентации в зависимости от места семейного отдыха, выделяя яркие впечатления, самобытные для посещаемого места; (2) сам отбирает музыкальное сопровождение в соответствии со своим вкусом как иллюстрацией полученного впечатления; (3) становится компетентным в изложении значимого события в своей жизни; (4) работает над дизайном, эстетикой своей презентации, вызывая положительные эмоции; (5) выносит на общее обозрение свой проект, поэтому стремится выполнить задание качественно.

Перспективным является дальнейшее раскрытие проектного потенциала CLIL в адаптации учебного комплекса [8] к украинской действительности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гулая Т.М., Романова С.А. Предметно-языковое интегрированное обучение с использованием информационно-коммуникативных технологий в неязыковом вузе / Т.М. Гулая, С.А. Романова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2016. – Ч. 2. – С. 181-184.
2. Зарипова Р.Р., Селехова Л.Л. К вопросу о лингвистических и когнитивных преимуществах интегрированного предметно-языкового подхода в обучении (CLIL) / Р.Р. Зарипова, Л.Л. Селехова // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 8. – С. 9-13.
3. Локтюшина Е.А. Реализация моделей предметно-языкового интегрированного обучения в российской образовательной практике / Е.А. Локтюшина // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2017. – № 7 (120). – С. 29-33.
4. Макурина М.А., Симонова А.В. Предметно-языковое интегрированное обучение в средней школе (из опыта работы) / М.А. Макурина, А.В. Симонова // Педагогические технологии. Филологический класс. – 2017. – № 2 (98). – С. 32-40.
5. Пичкова Л.С. Роль предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL) в формировании новых образовательных технологий в высшей школе / Л.С. Пичкова // Человеческий капитал. – 2017. – № 8 (104). – С. 71-74.
6. Филипович И.И. Предметно-языковое интегрированное обучение: новый шаг в развитии компетенций / И.И. Филипович // Научный вестник ЮИМ. – 2015. – № 4. – С. 74-78.
7. Denman J., Tanner, R., de Graaff R. CLIL in junior vocational secondary education: challenges and opportunities for teaching and learning / J. Denman, R. Tanner, R. de Graaff // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. – 2013. – № 16 (3). – P. 285-300.
8. Puchta H., Gerngross G., Lewis-Jones P. Super Minds Level 2 / H. Puchta, G. Gerngross, P. Lewis-Jones. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 128 p.

Матюха Г.В., Опара Н.С.,

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

САМОСТІЙНА РОБОТА СТАРШОКЛАСНИКІВ З ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Постановка проблеми. Кожній людині необхідні певні навички мислення і якості особистості. Уміння аналізувати, порівнювати, виділяти головне, вирішувати проблему, здатність до самовдосконалення і вміння дати адекватну самооцінку, бути відповідальним, самостійним, вміти творити і співпрацювати – ось із чим дитині необхідно увійти в цей світ. Отже, завданням педагога є так побудувати процес навчання, щоб допомогти розкритися духовним силам молодій людині. Вчителю необхідно не тільки доступно все розповісти і показати, а й навчити свого учня мислити, прищепити йому навички практичних дій. Цьому можуть сприяти не лише активні форми і методи аудиторного навчання, але й завдання для самостійного виконання.

Аналіз психолого-педагогічної літератури допоміг визначити вікові характеристики учнів старшої ланки навчання, які суттєво відрізняють їх від школярів основної школи. Це, насамперед, прагнення старшокласників до самоствердження та самовираження, до самостійного вирішення проблемних завдань, самовдосконалення. Важливою для них стає можливість відстоювати власні переконання та погляди, виражати думку, демонструвати власну індивідуальність. Цілеспрямованість учнів старшої школи впливає на розвиток їх психічних процесів, які набувають довільного характеру, а логічний спосіб запам'ятовування і вибірковість не вимагають значних зусиль від старшокласників у вивченні навчального матеріалу. В. П. Кутіщенко вважає, що вони схильні до теоретизування, здатні робити абстрактні узагальнення і навіть захоплюються

філософськими побудовами [1, с. 64]. Визначальною віковою характеристикою учнів старшої школи є їх зосередження на питанні професійної орієнтації, визначенні свого покликання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема організації самостійної роботи учнів з вивчення англійської мови є не новою. Її вирішували сучасні і зарубіжні науковці. Дослідниками В. К. Буряк, Р.Т. Лапан, С.М. Кардаш, С. Тернер та ін. розглянуто самостійну роботу школярів як вид навчальної діяльності, Р.Ю.Мартінова досліджувала самостійність старшокласників у розширенні словника англійської мови, Н. І. Бойко, А. Цюприк та ін. вивчали основні педагогічні аспекти використання інформаційних технологій в самостійній роботі студентів, Г. Гібс розглядав самостійну роботу учнів як ефективний шлях покращення якості освіти в умовах обмеженого часу аудиторної роботи.

Метою статті є визначити види самостійної роботи з навчання англійської мови і, враховуючи психологічні характеристики і запити учнів старшої ланки, довести важливість самостійної діяльності старшокласників з оволодіння англійською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з необхідністю реформування системи освіти в Україні і пошуку шляхів більш якісної шкільної освіти виникає нагальна потреба змінити підходи до організації навчання школярів, зокрема і самостійної роботи. Методисти [4; 6; 7; 8] стверджують, що ефект від самостійної роботи може бути отриманий тільки в тому випадку, коли вона буде організована і реалізована в навчально-виховному процесі як повна система, що проникає у сферу української освіти на всіх рівнях, зокрема на старшому етапі в закладах середньої освіти.

Ми переконані, що на сьогодні така система повинна містити інформаційно-комп'ютерну підтримку. Впровадження інформаційних технологій дозволяє вирішити такі фактичні нюанси навчання іноземних мов як: інформаційне забезпечення й доступ до джерел будь-якого характеру, організація і проведення різних видів контролю, забезпечення індивідуалізації та комфорту навчання іноземних мов; створення мовного оточення та багато інших. За А. Цюприк, до традиційних та інноваційних форм організації самостійної роботи учнів належать: конспектування теорії, виступи на семінарських заняттях, підготовка до іспитів, написання повідомлень та рефератів, участь в інтелектуальних іграх, дискусіях із проблемних питань, прослуховування повідомлень засобів масової інформації, робота в Інтернеті, виконання проектних робіт, виконання завдань, пов'язаних із майбутньою професією та інші [5, с. 107].

За слухним висловлюванням І. І. Базелюк, нагальною потребою сучасної школи є створення умов, за яких кожен учень мав би змогу навчитися самостійно здобувати необхідну інформацію і використовувати її для власного розвитку, самореалізації, для розв'язання існуючих проблем. Цілеспрямований розвиток у школярів умінь та навичок самостійного здобуття знань – це один із пріоритетів підвищення якості освіти [1, с. 49].

Науковці [1; 2; 3] визначають умови виникнення освітньої самостійної платформи при вивченні іноземної мови, серед яких виділяють прагнення виконувати завдання, що вимагають відображення інтелекту та уяви, бажання учнів отримувати знання і самоудосконалюватися. Саме ці умови необхідно враховувати у навчанні іноземних мов та будувати навчально-виховний процес відповідно.

Важливого значення, на сьогодні, набуває введення якісно нових видів, форм та методів організації самостійної роботи на уроках англійської мови, орієнтованих на творчу діяльність учнів старшої школи. Одним з таких методів, на думку Н. Бойко, є використання мережевих технологій та телекомунікацій, що надає доступ старшокласникам до значного обсягу інформаційних ресурсів. Розгалужені пошукові можливості мережевих систем дають змогу оперативно знаходити потрібну інформацію, допомагають перейти від звичайного отримання інформації до активної участі в її пошуку [2, с. 64].

Розглянемо можливості використання деяких інформаційних технологій у самостійній роботі учнів старшої школи. Провідними цілями використання цих технологій є: використання веб-браузерів, баз даних, користування інформаційно-пошуковими й інформаційно-довідковими системами; використання електронної пошти, синхронних і відстрочених телеконференцій; використання html-редакторів, ftp, web-браузерів, графічних редакторів.

На увагу вчителів-практиків заслугоує використання електронних контролюючих програм з метою діагностики, контролю, моніторингу якості навчальних досягнень під час самостійної роботи, що скоротить витрати часу на перевірку завдань, сприятиме більшій об'єктивності контролю, забезпечить зворотній зв'язок і, загалом, підвищить ефективність самостійної роботи.

Залежно від виду самостійної роботи розрізняють три рівні діяльності учнів: репродуктивний (тренувальний), реконструктивний, творчий (пошуковий). Цікавим методом самостійного навчання англійської мови, на нашу думку, є метод проєктів, який вважають комплексним методом. Він дозволяє будувати навчальний процес, виходячи з інтересів учнів, дає їм можливість проявити самостійність у плануванні, організації та контролі своєї навчально-пізнавальної діяльності, результатом якої є створення певного продукту або явища. Цей метод завжди орієнтований на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну, групову, котру школярі виконують протягом певного відрізка часу.

Р. Лапан визначає, що самостійне оволодіння учнями англійською мовою сприяє удосконаленню їх лінгвістичної компетентності, розвитку уміння підтримувати процес комунікації, адекватно реагуючи на висловлювання співбесідника. Саме це вміння науковець називає вищою метою оволодіння мови для міжнародного спілкування.

На думку Т. Боуел, самостійні форми роботи розвивають, крім власне самостійності, критичність та організованість учнівської діяльності – це сприяє тому, що інші види та форми вивчення мови виконуються на вищому рівні усвідомленого навчання. Вагому роль виконує мотивація, яка при самостійних завданнях збільшується, оскільки учні старшого шкільного віку – максималісти і лідери. Так, вони бажать бути дорослими, і у знаннях – теж: самостійними, незалежними переможцями у справі, яку їм довірили вчителі-наставники [6, с. 67].

Висновки. Отже, навчання англійської мови має свою методичну специфіку в плані організації самостійної роботи – на це вказує передовий педагогічний досвід вітчизняних та зарубіжних науковців та напрацювання вчителів-методистів. Основним завданням організації самостійної роботи з англійської мови є використання традиційних та інноваційних форм і методів навчання, які б, доповнюючи один одного, становили єдину систему, яку можна адаптувати до особливостей навчального процесу під час вивчення іноземної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базелюк І. І. Організація групової самостійної роботи учнів на етапі засвоєння нових знань / І. І. Базелюк // Педагогіка : Республ. наук. метод. зб-к. – К. : Рад. шк., 1988. – 117 с.
2. Бойко Н. І. Основні педагогічні аспекти використання інформаційних технологій та технологій дистанційного навчання в самостійній роботі студентів / Н. І. Бойко // Наукові записки: Збірник наукових статей НПУ імені М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Випуск 71. – С. 63 – 69.
3. Буряк В. К. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра / В. К. Буряк // Рідна школа. – 2001. – № 9. – С. 49 – 51.
4. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид. : Навч. посіб. / В. П. Кутішенко. – Київ: Центр учбової літератури, 2010. – 128 с.
5. Цюприк А. Основні підходи до проблеми організації самостійної роботи студентів / А. Цюприк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2003. – № 6. – С. 100 – 108.
6. Bowell T., Kemp G. Critical Thinking: a Concise Guide. London & New York, Routledge, 2002.

ВИКОРИСТАННЯ ЛЕКСИЧНОГО ПІДХОДУ НА ЗАНЯТТЯХ З ДОМАШНЬОГО ЧИТАННЯ У МОВНОМУ ВІЗ

Багато років вчені та методисти намагаються знайти оптимальний метод навчання іноземних мов, проте більшість з них дотримується думки, що не існує одного правильного варіанту. Багаторічний досвід роботи на факультеті іноземних мов підтверджує це припущення. В процесі навчання необхідно комбінувати різні підходи та елементи різних методів в залежності від рівня підготовленості студентів та їхніх інтересів.

В методиці викладання іноземних мов поняття «підхід» і «метод» завжди були взаємопов'язаними. Підхід до навчання – це реалізація основної ідеї навчання на практиці за допомогою того чи іншого методу. Метод – це узагальнена модель навчання, заснована на конкретному підході. Для такої моделі є характерним використання певного навчального матеріалу, набору певних прийомів навчання та способів взаємодії викладача та студентів. Вдале поєднання підходу і методу допомагає розробити ефективну технологію оволодіння іноземною мовою [3].

Під ефективною технологією у широкому змісті цього слова розуміється швидке засвоєння базового лексико-граматичного матеріалу, який забезпечує успішність іншомовної комунікації в ситуаціях повсякденного спілкування.

Але в умовах позамовного середовища іноземна мова як предмет вивчення потребує значної кількості аудиторних годин та годин самостійної практики для вироблення іншомовних умінь і навичок, що відкладає отримання бажаного результату на довгий термін. Широко поширений комунікативний підхід з його прагненням як можна раніше розпочати іншомовне спілкування дуже часто породжує безграмотну мову, яка не забезпечує успішної комунікації, якщо є потреба вийти за рамки завчених структур і самостійно оформити власну думку [1].

В останні роки лексичний підхід до навчання іноземної мови, запропонований Майклом Льюїсом (Michael Lewis), завойовує все більше і більше прихильників завдяки можливості засвоювати мову відразу лексичними блоками, що дозволяє навіть початківцю будувати фрази відповідно до норм розмовної мови і вільно спілкуватися іноземною мовою, користуючись стійкими словосполученнями, колокаціями та фразовими дієсловами, які входять в широке поняття «лексичні блоки».

Під лексичними блоками (chunks) розуміють мовні явища, які зустрічаються у стійких та напівстійких одиницях і вимагають певних зусиль у засвоєнні [5]. Це досить широке поняття, яке включає цілі фрази (Have a good trip) або початок фраз (I'd like to..., How about...), а також колокації, ідіоми, сталі вирази та фразові дієслова.

Деякі лінгвісти відносять до лексичних блоків прислів'я та крилаті фрази. У всякому разі, їх кількість охоплює сотні тисяч словосполучень, які дитина засвоює поступово, по мірі оволодіння рідною мовою. Даний процес займає роки постійної практики у мовному середовищі.

Майкл Льюїс ввів в лінгвістику поняття «лексична граматики», яке передбачає, що ми не підставляємо в граматичні структури наявні у нас в запасі слова, часто породжуючи штучну мову, а відразу звертаємося до лексичних блоків, які представляють собою готові лексико-граматичні сполучення, які є основою вільного мовлення і не потребують детального аналізу його складових [5].

Отже, основними положеннями лексичного підходу до навчання іноземної мови є наступні:

- мова складається з «граматикалізованої лексики», тому основну увагу слід звертати на формування лексичних навичок;
- в мовленні носіїв мови лексика зустрічається у вигляді блоків (chunks), якими потрібно оволодіти в процесі навчання;
- основна увага повинна бути звернена на максимальне використання автентичних зразків іноземної мови, що компенсувало б відсутність мовного середовища;

• автентичні тексти та мовлення викладача відіграє провідну роль, оскільки є прикладом сполучуваності слів (collocations) та їх використання в мовленні носіїв мови;

• провідна роль відводиться усним видам мовленнєвої діяльності;

• замість моделі навчання «презентація – практика – застосування» (P P P – presentation, practice, production), широко використовується модель «спостереження – постановка гіпотези – експериментування» (O H E – observe, hypothesise, experiment).

Також, для цього підходу характерним є толерантне ставлення до помилок, оскільки вони розглядаються як природний результат процесу пізнання та оволодіння мовою [5].

Як вже зазначалося, «лексичні блоки» доцільно засвоювати в контексті і далі відпрацьовувати в усній практиці. Найбільш показовим у цьому сенсі є робота над домашнім читанням, коли студенти мовного вузу одночасно мають можливість долучитись до світу англомовної літератури та попрацювати з спілкуванні іноземною мовою.

Домашнє читання, як самостійний аспект навчального предмета «іноземна мова», здатне забезпечити більш міцне формування всіх навичок різних видів мовленнєвої діяльності, тобто служить засобом навчання аудіювання, письма та говоріння.

Головне призначення домашнього читання полягає в отриманні інформації з текстів іноземною мовою. Читання оригінальної художньої літератури сприяє розвитку усного мовлення студентів, збагачує їхній словниковий запас, долучає до культури країни, мова якої вивчається, допомагає побачити та зрозуміти навколишній світ у його різноманітності, розвиває аналітичне мислення тощо.

Використання домашнього читання при навчанні англійської мови дозволяє: 1) розвивати різні види читання в комплексі; 2) навчити студентів отримувати потрібну інформацію з тексту та переробляти її так, щоб вона була адекватно зрозуміла і міцно засвоєна; 3) сформувані основні базові технології роботи з текстами; 4) розвивати логічне мислення учнів; 5) навчити студентів самостійно вдосконалювати свої знання з англійської мови, розвиваючи свою здатність до самооцінки [4].

У практиці роботи зі студентами першого курсу зазвичай можуть бути використані короткі фабульні оповідання, які, на наш погляд, є найбільш вдалим матеріалом для аудиторної роботи, оскільки мають завершеність, невеликі за обсягом, але тим не менш містять велику кількість колокацій та стійких фраз, які наочно показують вживання лексичних одиниць в мові.

Ефективними виявляються прийоми роботи з лексикою, що базуються на лексичному підході. Художні тексти відрізняються великим лексичним і граматичним своєрідністю, крім того читання художніх творів забезпечує досить часту повторюваність лексичних одиниць у нових контекстах і комбінаціях і знайомих граматичних конструкцій з новим лексичним наповненням. Повторюваність лексики в художніх текстах створює умови для її активного вживання в послетекстових вправах.

Представляється доцільним використовувати всі три етапи роботи над текстом в процесі читання художньої літератури: дотекстовий, текстовий та післятекстовий. Завдання дотекстового етапу привертають інтерес до теми, дозволяють привести в систему вже знайомі лексичні одиниці.

Безпосередньо під час читання студенти повинні навчитися самостійно бачити та знаходити стійкі вирази, які вони потім будуть використовувати у власному мовленні. На початку навчання це зазвичай спільна робота викладача та студентів, коли викладач допомагає визначити корисні вирази і колокації. На цьому етапі корисно записати кілька прикладів використання даних лексичних блоків в різних контекстах.

Існує досить велика кількість вправ на відпрацювання лексики, наприклад:

• знайти пари: слово та його дефініцію (ця вправа розвиває мовну здогадку студентів, вчить користуватися монолінгвальним словником);

• вибрати антонім слова із запропонованих;

• вибрати синонім слова із запропонованих;

• пояснити слово або фразу, не звертаючись до її перекладу;

• заповнити пропуски приєменниками;

• перефразувати речення, використовуючи певну граматичну структуру;

• перефразувати речення, замінивши виділене слово або вираз на синонім, використаний в тексті [4].

Розуміння тексту – це лише частина завдання, підготовка до наступного етапу, а саме – обговорення прочитаного. Обговорення передбачає розуміння змісту тексту; зрозумілий зміст слугує базою для подальших бесід, повідомлень, моделювання ситуативно-обумовлених мовленнєвих актів, висловлювання суджень, емоцій тощо. Вправи для обговорення прочитаного повинні представляти собою послідовну серію завдань, спрямованих на поступовий перехід від підготовленого мовлення до непідготовленого.

Отже, грамотне використання лексичного підходу в навчанні є запорукою успішності уроку іноземної мови, оскільки забезпечує міцне засвоєння лексико-граматичного матеріалу і розвиває іншомовну комунікативну компетенцію студентів – майбутніх викладачів та перекладачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М.: Издательство «ИКАР», 2009. – 448 с.
2. Колесникова И. Л., Долгина О. А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков / И. Л. Колесникова, О. А. Долгина. – М.: Изд-во Дрофа, 2008. – 431 с.
3. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколасвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
4. Соловова Е. Н. Методика обучения иностранным языкам: Базовый курс лекций: Пособие для студентов педвузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М.: Просвещение, 2002. – 239 с.
5. Lewis M. Implementing the lexical approach: Putting theory into practice / M. Lewis – Heinle: Cengage Learning, 2008. – 223 p.

Наукове видання

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Підписано до друку 16.03.2018 р., Формат 60*84/16
Папір офсетний. Гарнітура Arial Narrow.
Друк цифровий. Умовні друковані аркуші 9,13
Наклад 300 примірників. Замовлення № 2339

Видано та надруковано ФО-П Однорог Т.В.
72313, м. Мелітополь, вул. Героїв Сталінграду, 3а
Тел. (067) 61 20 700

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції від 29.01.2013 р. серія ДК № 4477